LEGITATE, însuşire a fenomenelor de a se desfăşura în conformitate cu anumite *legi*; ansamblul legilor din natură, societate şi gândire, respectiv ansamblul legilor care guvernează un anumit domeniu al realităţii.

LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm (1646 – 1716), filosof german, adept al idealismului obiectiv, unul dintre întemeietorii *luminismului* german, savant cu preocupări enciclopedice, militant pentru unitatea naţională a germanilor. Sistemul său filosofic consideră ca principiu al existenţei *monadele*, substanţe spirituale indivizibile, independente unele de altele, înzestrate cu o forţă activă. După el, materia nu este altceva decât manifestarea exterioară a monadelor. Fiecare monadă oglindeşte întregul univers; concordanţa dintre activitatea monadelor este asigurată, după el, de „*armonia prestabilită*", creată de monada supremă, *Dumnezeu*. Pe baza acestei-teze, L. consideră că lumea noastră, creată de Dumnezeu, este „cea mai bună dintre toate lumile posibile". L. este unul dintre precursorii dialecticii idealiste germane. El s-a apropiat de ideea legăturii indisolubile dintre *materie* şi *mişcare* şi a susţinut ideea continuităţii şi *evoluţiei* naturii. În teoria cunoaşterii, L. s-a situat, în esenţă, pe poziţiile *raţionalismului* idealist, pe care a căutat să-l îmbine cu elemente de *empirism*. împărţind adevărurile în „raţionale" şi „faptice", el a considerat că primele, având un caracter necesar şi universal, nu pot proveni din *experienţă*; principiile lor se află în *intelect* în stare embrionară şi primesc de la simţuri doar un impuls pentru dezvoltarea lor. De aceea, la cunoscuta teză a *senzualismului*: „Nimic nu este în intelect care să nu fi fost mai înainte în simţuri", L. a adăugat: „În afară de intelectul însuşi". L. a completat cele trei legi ale logicii aristotelice cu legea *raţiunii suficiente*, necesară, după el, pentru verificarea adevărurilor faptice obţinute pe calea *inducţiei*. L. a încercat să creeze o logică bazată pe utilizarea *simbolurilor*, fiind un precursor al *logicii matematice*, în domeniul matematicii, a elaborat, în acelaşi timp cu Newton şi independent de el, calculul diferenţial şi integral, de o mare însemnătate pentru dezvoltarea ulterioară a matematicii şi fizicii. În fizică, L. a introdus noţiunea de „forţă vie" (*mv2*) ca măsură a mişcării mecanice, diferită de cea de cantitate de mişcare (*mv*) şi premergătoare noţiunii moderne de *energie*. *Op*. pr.: „De arte combinatoria" (1666), „Noi eseuri asupra intelectului uman" (1704, editată postum în 1765), „Teodiceea" (1710), „Mona-dologia" (1714, editată postum în 1720). În lb. rom. au

apărut „Opere filosofice” (1972).

LEMĂ (gr. *lemma* „ceea ce este acordat”, „supoziţie”, uneori „teză”) 1. (În logica aristotelică) *Premisă* a unui *silogism*. 2. (În matematică) *Teoremă* demonstrată pentru a fi întrebuinţată în demonstrarea unei alte teoreme. Termenul se foloseşte în cazu în care această teoremă încetează de a mai prezenta un interes în sine după demonstrarea teoremei pentru care a fost introdusă. 3. (La Kant, cu un sens special, adesea întrebuinţat şi astăzi) *Propoziţie* pe care o ştiinţă o presupune adevărată fără a o demonstra, împrumutând-o de la o altă ştiinţă.

LENIN, Vladimir Ilici (1870—1924), teoretician şi conducător al proletariatului, continuator al operei lui Marx şi Engels, întemeietor al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice şi al statului sovietic. Prin opera sa, t. s-a afirmat ca fidel apărător al teoriei lui Marx şi a contribuit la dezvoltarea ei creatoare. L. s-a născut la 22 aprilie 1870, la Simbirsk (azi Ulianovsk), dintr-o familie de intelectuali. Încă din anii studiilor la Facultatea de drept din Kazan, de unde este exclus pentru activitatea revoluţionară, L. ia contact cu opera lui Marx şi Engels, activând totodată într-un cerc revoluţionar. După absolvirea Facultăţii de drept din Petersburg (1891), L. se mută la Petersburg (1893), unde devine conducătorul recunoscut al marxiştilor din oraş. În 1894 apare prima mare lucrare a lui L.Ce sunt prietenii poporului şi cum luptă ei împotriva social-democraţilor?”, în care el supune criticii *subiectivismul* sociologic şi politic al narodnicilor. În 1895 înfiinţează la Petersburg „Uniunea de luptă pentru eliberarea clasei muncitoare”. Ca urmare a activităţii sale revoluţionare» guvernul ţarist îl arestează, îl închide şi îl deportează în Siberia, unde rămâne până în 1900. Aici scrie lucrarea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia”. Întors din deportare, pleacă în străinătate, unde întemeiază ziarul „Iskra”. În 1902 elaborează lucrarea „Ce-i de făcut?”, în care fundamentează principiile ideologice şi organizatorice ale partidului marxist. În iulie 1903, la Congresul al II-lea al P.M.S.D.R., luptând împotriva oportuniştilor menşevici, I. pune bazele partidului revoluţionar al proletariatului din Rusia, ale partidului bolşevic. În 1904 L. scrie lucrarea „Un pas înainte, doi paşi înapoi”, iar în 1905 „Două tactici ale social-democraţiei în revoluţia democratică”, lucrare în care demonstrează posibilitatea transformării revoluţiei burghe-zo-democratice în revoluţie socialistă şi necesitatea

hegemoniei proletariatului în revoluţia burghezo-democratică. În 1907, după înfrângerea revoluţiei ruse, L. emigrează în străinătate, mai întâi în Elveţia şi apoi în Franţa, de unde duce lupta împotriva curentelor antipartinice din mişcarea muncitorească rusă („lichidatorii", otzoviştii, troţkiştii ş.a.). În această perioadă, de reflux a mişcării muncitoreşti, L. apără bazele teoretice-filozofice ale marxismului şi combate în lucrarea „*Materialism* şi *empiriocriticism*" – principala sa operă filosofică – subiectivismul şi *agnosticismul empiriocri-ticismului*. Totodată, în aceeaşi lucrare, L. examinează noile rezultate ale ştiinţelor naturii în lumina materialismului dialectic, dezvoltă principiile fundamentale ale filosofiei, şi îndeosebi ale gnoseologiei materialist-dia-lectice (fundamentarea teoriei *reflectării*, doctrina *adevărului* şi a dezvoltării dialectice a acestuia, aprofundarea categoriilor de *materie*, *cauzalitate*, *spaţiu ţi timp*, inepuizabilitatea în adâncime a materiei etc). Punând bazele unui partid independent al bolşevicilor prin excluderea din partid în 1912 a menşe-vicilor, editând şi conducând ziarul „Pravda", în anii de avânt revoluţionar, L. elaborează linia politică şi teoretică a partidului, abordând, printre altele, problema naţională (în lucrările „Note critice în problema naţională", „Dreptul naţiunilor la autodeterminare" etc), iar în anii primului război mondial stabileşte principiile partidului în problemele *păcii*, *războiului* şi *revoluţiei*, luptă împotriva oportunismului, pentru apărarea *internaţionalismului* proletar. În aceeaşi perioadă, L. se preocupă de problemele *dialecticii* materialiste, trasând în „Caietele filosofice", scrise mai ales în anii 1914 – 1916, un program multilateral de dezvoltare a dialecticii. În lucrarea sa „Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului" (1916), dezvoltând învăţătura lui Marx, L. defineşte trăsăturile *imperialismului* şi arată, în virtutea legilor obiective de dezvoltare a istoriei, că imperialismul este ultimul stadiu al capitalismului şi ajunul revoluţiei socialiste. Pe baza analizei contradicţiilor sociale contemporane» L. elaborează în lucrările „în jurul lozincii Statelor Unite ale Europei" (1915) şi „Programul militar al revoluţiei proletare" teoria posibilităţii victoriei revoluţiei socialiste în câteva ţări sau chiar într-o singură ţară. Un rol deosebit în transformarea revoluţiei burghezo-democratice în revoluţie socialistă l-a avut planul elaborat de L. în „Tezele din aprilie" (1917). Prin lucrarea sa „Statul şi revoluţia" (1917), L. dezvoltă creator teoria lui Marx despre *stat* şi despre *dictatura proletariatului*. În 1917 L. iniţiază

şi conduce direct insurecţia armată din Rusia, prin care, la 7 noiembrie (25 octombrie), se instaurează în Rusia puterea muncitorilor şi a ţăranilor. După victoria revoluţiei, L. conduce nemijlocit opera de construire a socialismului în U.R.S.S. El elaborează planul de refacere a economiei naţionale, planurile de electrificare, de industrializare şi de reorganizare socialistă a agriculturii şi alcătuieşte planul revoluţiei culturale, în perioada de după revoluţia din 1917, 1. militează pentru unitatea mişcării muncitoreşti internaţionale şi subliniază posibilitatea de realizare pe căi diferite a revoluţiilor socialiste în funcţie de specificul condiţiilor concrete din fiecare ţară. În ultima lui scriere filosofică, „Despre însemnătatea materialismului militant" (1922), L. trasează căile dezvoltării filosofiei materialiste şi abordează problemele colaborării dintre filosofi şi oamenii de ştiinţă, ale propagandei ateiste. În condiţiile epocii imperialiste şi ale construirii socialismului, L. a dezvoltat marxismul (marxism-lenînism) ca teorie a legilor revoluţiei proletare şi ale construirii socialismului şi comunismului, indisolubil legată de practica revoluţionară, dând o ripostă hotărâtă curentelor antimarxiste. El s-a stins din viaţă în seara zilei de 21 ianuarie 1924. În opera lui L. există numeroase referiri la România, care scot în evidenţă interesul cu care el urmărea evenimentele sociale, economice şi politice din ţara noastră. În România, unele lucrări ale lui L. au fost traduse şi publicate începând din 1912. După Eliberare, pe lângă publicarea unor lucrări separate sau opere alese, au fost editate, începând din 1950, „Opere" în 40 de volume, iar din 1960 a început editarea operelor complete (55 vol.) care s-a încheiat în 1970. Aşa cum a apreciat Congresul al XI-lea, Programul P.C.R. „constituie expresia marxism-leninismului creator în România". LENINISM, v. LENIN, Vladimir Ilici.

LEONABDESCU, Constantin (1844 – 1907), filosof român de orientare materialistă. L. a evoluat de la o poziţie eclectică, de esenţă spiritualistă, spre o poziţie materialistă în problemele naturii vieţii psihice şi ale teoriei cunoaşterii. El a afirmat ideea caracterului obiectiv al *realităţii* care determină activitatea psihică şi raţională a omului, conştiinţa reprezentând expresia cea mai înaltă a relaţiei organismului uman cu mediul înconjurător. L. a pledat pentru o conlucrare în spirit ştiinţific între filosofie şi ştiinţă, între etică şi estetică, fiind printre primii gânditori români care au încercat o sinteză a acestora. El a acordat esteticii, ca „ştiinţă filosofică", un loc

important în ierarhia ştiinţelor, respingând poziţiile spiritualiste în abordarea fenomenului estetic. L. a fost un susţinător al tezei evoluţiei gândirii filosofice în funcţie de progresul cunoaşterii ştiinţifice şi de evoluţia socială. În problemele sociale el nu a depăşit limitele concepţiilor burghezo-liberale, fiind un apărător al proprietăţii private. *Op*. pr.: „Filosofia faţă cu progresul ştiinţelor pozitive” (1876), „Morala inductivă sau ştiinţa conduitei omeneşti” (1885), „Principii de psihologie” – (1892), „Principii de filosofia literaturii şi a artei. Încercare de estetică literară şi artistică” (1898).

LEONARDO DA VMCI (1452 – 1519), mare artist (pictor, sculptor, arhitect), gânditor, savant, inginer, dotat cu geniul *invenţiei* şi anticipaţiei, personalitate reprezentativă a *Renaşterii* italiene în general şi a *umanismului*, florentin în special (v. *Academia platonică* din *Florenţa*), întruchipare a idealului renascentist al „omului universal”. Creaţie a epocii începuturilor ascensiunii burgheze şi a entuziasmului generat de aceasta, personalitatea sa se distinge prin echilibrul, unitatea şi armonia lăuntrică a unor trăsături spirituale, devenite ulterior, pe măsura accentuării contradicţiilor esenţiale ale căror purtătoare se dovedea burghezia însăşi, antinomii ireductibile: luciditatea, clarviziunea calmă, apolinică şi visul auroral, spiritul de fineţe şi spiritul de geometrie, disociate, mai târziu, de Pascal, vocaţia teoretică şi aptitudinea practică, aplicativă, umanismul generos şi tehnologismul, darul observaţiei aplecate empiric asupra naturii şi tendinţa de interiorizare meditativă etc. L. da V., supranumit de J. Michelet „un Faust italian”, a considerat omul ca produs superior al naturii, opunându-se, prin viziunea sa largă, *raţională*, ştiinţifică şi structural modernă, viziunii scolastice şi ascetice medievale. După el, ştiinţele, ca şi artele, au ca scop final descifrarea metodică şi experimentală a rosturilor ascunse ale fenomenelor naturii şi reconstituirea lor, pe această bază, într-o ipostază mai perfectă, în interesul fericirii omului. Activitatea intelectuală, în special cea artistică, era sortită, în concepţia lui, să devină un fel de ştiinţă universală creatoare, o adevărată conştiinţă de sine a naturii însăşi. „Tratatul despre pictură” (trad. rom. 1971), lăsat de Leonardo, ar fi trebuit să reprezinte, într-o ultimă redactare, o nouă *cosmogonie*, o enciclopedie, a naturii, un tratat al ştiinţei exhaustive, totale şi angajate demiurgic, menită să-i redea omului sentimentul puterii şi măreţiei sale unice. În astronomie a susţinut ideea Universului infinit, a

pluralităţii lumilor, a identităţii dintre Pământ şi celelalte corpuri cereşti şi a respins *geocentrismul* aristotelician. A formulat teza după care „mişcarea este cauza oricărei vieţi" şi teoria propagării ondulatorii a luminii, sunetului, căldurii, mirosului, magnetismului şi chiar a gândirii. Este precursorul experimentalismului baconian şi al *panmatematismului* galileean. A afirmat că „orice cunoştinţă are ca principiu simţurile" anticipând latura pozitivă a *empirismului*. Întreaga sa concepţie filosofică pregăteşte spontan, sub învelişul platonician (ipostazierea numărului şi a ordinii aprioric raţionale a universului), o viziune realistă şi evoluţionistă asupra naturii şi istoriei sale.

LE ROY, Édouard (1870 – 1954), filosof şi matematician francez, cel mai important şi fidel continuator al *intuiţionismului* bergsonian. L.R. a încercat unirea într-o sinteză a ştiinţei, filosofiei şi religiei. Intitulându-şi propria filosofie, ca şi pe aceea a lui Bergson, „noul pozitivism", el ţintea extinderea *pozitivităţii* şi asupra realităţilor spirituale. L.R. preia concepţia bergsoniană a *realităţii* ca pură *devenire*, *elan vital*, *evoluţie creatoare*, dar reductibilă, în ultimă instanţă, la gândire, întrucât numai *gândirea* poate fi concepută ca o devenire fără suport. În gnoseologie, LJT, a susţinut primatul *intuiţiei* faţă de raţiune; susţinând ideea naturii convenţionale a gândirii. L.R. a împins ideile lui Mach, Duhem şi Poincaré la extrem. El justifică conceptul de divinitate prin aceea că orice gândire recunoscându-se incompletă este împinsă în mod necesar către o gândire supremă, identificată cu Dumnezeu. În Franţa, L.R. a fost unul dintre reprezentanţii curentului de „modernizare" a *catolicismului*, prin punerea lui de acord cu achiziţiile culturii moderne. *Op*. pr.: „Ştiinţă şi filosofie" (1899), „Funcţia şi natura ştiinţei" (1909), „Introducere în studiul problemei religioase" (1944).

LESSING, Gotthold Ephraim (1729 – 1781), scriitor german, reprezentant de seamă al gândirii luministe; a fost unul dintre creatorii literaturii naţionale germane şi un remarcabil teoretician al artei. În opera sa dramatică („Minna von Barnhelm", „Emilia Galo tu", „Nathan înţeleptul" etc), în poeziile şi epigramele sale, L. a criticat absolutismul feudal, intoleranţa religioasă şi obscurantismul. Reprezentant al esteticii realiste, L. a criticat unilateralitatea clasicismului şi teoria descrierii pictural-plate a naturii, militând pentru crearea unei arte naţionale, care prin realismul şi conţinutul ei de idei să poată îndeplini o funcţie filosofică şi educativă. L. a

argumentat pe larg teza interacţiunii diferitelor arte şi genuri artistice, ca şi unitatea legilor procesului. de *creaţie*. El a susţinut ideea egalităţii oamenilor şi pe cea a necesităţii *progresului*, iar în filosofie a fost adeptul unui *raţionalism* antiscolastic şi al unui spinozism adaptat la deism. *Op*. pr.: „Laocoon sau despre limitele picturii şi ale poeziei" (1766, trad. rom. 1899), „Dramaturgia din Hamburg" (1767 – 1769), „Educaţia omeniei" (1780, trad. rom. 1910).

LEUCEP (c. 500 – 440 î.e.n.), filosof materialist grec. A întemeiat, împreună cu discipolul său Democrit, *atomismul*. În singurul fragment cert păstrat din opera lui L., se afirmă caracterul universal al principiului *cauzalităţii*.

LEVI-STRAUSS, Claude (n. 1908), etnolog, antropolog şi sociolog francez de orientare raţionalistă, reprezentant al *structuralismului*, promotor al *analizei structurale*. Preocupat de originea şi esenţa omului şi a societăţii, de cunoaşterea globală a omului, de structurile lor arhetipale, de raportul dintre cultură şi natură. L.-S. explică *structurile* sociale complexe prin organizarea lor duală, contradictorie. Comunitatea socială este concepută ca un *sistem* împărţit în două jumătăţi asociate şi opuse în acelaşi timp. Organizarea duală reglează relaţiile reciproce de asociere dintre indivizi, asigurând funcţionalitatea colectivităţilor umane. Deşi superficială* şi aparentă, „descrierea duală" constituie, după L.-S., punctul de plecare pentru o analiză care îşi propune descoperirea structurilor subiacente esenţiale. L.-S. a procedat la „decodificarea" instituţiilor şi formelor de conştiinţă proprii societăţilor „neevoluate", adică la dezvăluirea semnificaţiilor sociale reale ascuuse îndărătul aparenţelor date în mod nemijlocit, urmărind să restituie umanităţii valorile acestor societăţi şi să reabiliteze rolul lor istoric în devenirea omenirii. L.-S. a aplicat cu precădere analiza structurală relaţiilor de rudenie, miturilor şi *totemismului*. Analizând miturile, L.-S. a scos în evidenţă diverse elemente structurale ale lor, pe baza cărora ele pot fi „traduse unele în altele". Metoda structurală elaborată de L.-S. este adecvată analizei *sincronice*. *Op*. pr.: „Structurile elementare ale rudeniei" (1949), „Antropologia structurală" (1958), „Gândirea sălbatică" (1962) şi „Totemismul azi" (1965), ambele traduse în lb. rom., în 1970, „Mitologice", 3 vol. (1966 – 1971), „Antropologie structurală doi" (1973, trad. rom. 1978), „Drumul măştilor" (1975).

lev

LEVY-BRUHL, Lucien (1857 – 1939), sociolog francez, membru marcant al „Şcolii franceze de sociologie”. A formulat în domeniul *antropologiei culturale* probleme care sunt în discuţie şi astăzi. A rămas cunoscut, în special, prin teza sa cu privire la „gândirea prelogică a populaţiilor primitive”; Insuşindu-şi lumea în chip magic, totemic, ignorând legile cauzalităţii şi principiul noncontradicţiei, primitivii ar fi fost lipsiţi de ceea ce numim în mod curent gândire logică, proprie doar omului societăţilor civilizate. Dar însuşi L.-B., în ultimii ani de activitate, a renunţat total la această teză, recunoscând lipsa sa de temei. Primitivii, arată L.-B. în „Carnetele” sale, deşi admit, pe planul conştiinţei lor sociale şi individuale, principiul totemic al „participaţiei”, au o gândire logică de aceeaşi esenţă cu cea a omului civilizat. *Op*. *pe*: „Morala şi ştiinţa moravurilor” (1903), „Funcţiile mintale în societăţile inferioare” (1910), „Mentalitatea primitivă” (1922).

LIBER-ARBITRU, noţiune care implică, în concepţiile idealiste, o presupusă *libertate* absolută a omului, o independenţă totală faţă de *necesitatea* şi *cauzalitatea* obiectivă. Termenul de 1. – a., luat într-un sens metaforic, a fost folosit iniţial, în corelaţie cu *hazardul*, de către întemeietorii *mecanicii cuantice*, în sensul *indeterminismului*, pentru a caracteriza specificul interacţiunilor din microcosmos, a căror explicaţie nu corespundea modelului clasic al relaţiilor cauzale, proprii macrocosmosului. V. şi *libertate* şi *necesitate*; *libertate*.

LIBER-CUGETĂTORI, denumire generică pentru adepţii unor curente ideologice progresiste care promovează o atitudine critică faţă de *religie* şi faţă de biserică. Primii gânditori denumiţi l-o. (în engl„Free thinkers”) au fost deiştii englezi (J. Toland, A. Col-lins, D. Hartley, J. Priestley ş.a.). În a doua jumătate a sec. 19, intelectualii de orientare anticlericală din mai multe ţări europene au întemeiat organizaţii de l-o. (de ex. „Uniunea internaţională a liber-cugetătorilor”, 1880). În ţara noastră s-a manifestat un curent al l-o. la sfârşitul sec. 19, având ca reprezentanţi pe P. Muşoiu, dr. P. Zosin, dr. S. Tiron, Fr. Krasser ş.a. La începutul sec. 20 a luat fiinţă o asociaţie a l-o. („Asociaţia ştiinţifică de educaţie pozitivă”), care a avut cercuri în diferite oraşe ale ţării şi a editat revista „Raţiunea” (1911 – 1914).

LIBERTATE, modalitate subiectivă de comportare a oamenilor în raport cu determinismul obiectiv al vieţii sociale, motivată de interese şi scopuri proprii; expresie a raportului în care se află

activitatea oamenilor faţă de *necesitatea* şi *legitaţiile* obiective ale naturii şi societăţii. Multă vreme, 1. a fost opusă determinismului, necesităţii obiective, confundată cu *liberul-arbitru*, redusă la o totală independenţă a individului faţă de legile şi normele care reglementează relaţiile dintre oameni, faţă de modul lor de existenţă colectiv. O atare înţelegere a 1. a condus la explicaţii, atitudini sau comportări voluntariste şi subiectiviste, în totală discordanţă cu determinismul obiectiv şi imanent al vieţii sociale. Spre deosebire de acest mod abstract şi metafizic de abordare a conceptului de 1., materialismul dialectic şi istoric consideră 1. ca o expresie şi o dimensiune specifică a determinismului social, a corelaţiei dialectice dintre *subiectiv* şi *obiectiv* în dinamica vieţii sociale. Privită din aceasta perspectivă deterministă, 1. era definită de Engels ca „necesitate înţeleasă”. În baza cunoaşterii necesităţii, a *legilor* obiective care guvernează realitatea, oamenii îşi pot orienta adecvat *acţiunea*, au posibilitatea de a crea condiţii care să favorizeze dinamica necesităţii în concordanţă cu *interesele* şi năzuinţele lor. Aşadar, numai pe temeiul cunoaşterii necesităţii, oamenii pot acţiona în cunoştinţă de cauză, 1. nefiind opusul necesităţii, ci corolarul acesteia. Cunoaşterea necesităţii este însă numai condiţia 1., deoarece dobândirea ei concretă presupune acţiune practică. Spre deosebire de diverse interpretări existenţialiste contemporane care conferă 1. sensul de detașare a individului faţă de *obiectivitate*, retragere şi izolare în *subiectivitate*, nonacţiune, materialismul dialectic şi istoric consideră că eliberarea reală a oamenilor, supunerea necesităţii, implică integrarea individului în societate, raportarea materială, practică a *subiectului* la *obiect*. Stăpânind prin *practică* forţele obiective ale naturii şi societăţii, oamenii se realizează pe ei înşişi, devin cu adevărat liberi. Deci cunoaşterea necesităţii potenţează 1., iar acţiunea practică în conformitate cu sensul necesităţii transformă 1. potenţială Jn 1. reală. Interpretarea deterministă a vieţii sociale presupune şi corelarea 1. cu normativitatea. Aşa cum natura este guvernată de legi, societatea este guvernată de reguli, de *norme* cu caracter obiectiv ca şi legile. Astfel, manifestarea liberă a oamenilor nu trebuie înţeleasă ca expresie a încălcării oricăror norme de convieţuire socială; încălcarea normelor echivalează cu încălcarea necesităţii şi *legităţii* obiective, deci cu anularea 1. Raportarea 1. la normativitate nu trebuie înţeleasă, însă, în mod schematic şi abstract. Normele (morale, politice, juridice) au

caracter istoric, ele pot avea un rol funcţional sau unul disfuncţional, pot stimula sau frâna *progresul* societăţii. De aceea, în perioadele de adâncire a antagonismelor de clasă, neîncadrarea în sistemele de norme existente, lupta pentru instaurarea altor sisteme de norme, corespunzătoare altui tip de *relaţii sociale*, superior, devine un criteriu suprem de dobândire a 1., după cum, în societăţile în care normele au un caracter pe deplin funcţional (de exemplu în societatea socialistă), respectarea şi apărarea normelor constituie, dimpotrivă, un criteriu fundamental de garantare şi lărgire a 1. individuale şi sociale a oamenilor. L. se corelează, de asemenea, cu responsabilitatea. În acest raport, *responsabilitatea* are sensul de corelare a 1. individului cu 1. celorlalţi indivizi ai grupului sau comunităţii din care face parte. Într-adevăr, nu poate fi liber un individ care încalcă 1. celorlalţi. Fiind o determinare social-istorică a comportării umane, responsabilitatea trebuie privită, totodată, şi ca raport dintre 1. unei generaţii prezente şi condiţiile de 1. ale generaţiilor viitoare sau dintre 1. unei comunităţi (popor, naţiune) şi 1. altor comunităţi umane. De aceea, nu poate fi liber un popor care asupreşte alte popoare, tot aşa cum nu poate fi concepută şi realizată 1. actuală a unei naţiuni în afara 1. ei viitoare – fiecare generaţie având datoria de a-şi reglementa într-o asemenea măsură eforturile încât să se asigure, prin aceasta, generaţiilor următoare, condiţii de muncă şi de viaţă la nivelul unui grad superior de 1. Din corelarea 1. cu necesitatea, cunoaşterea şi acţiunea, normativitatea şi responsabilitatea rezultă că este realizabilă numai o 1. relativă, doar aceasta putând fi reală şi concretă, în concordanţă cu determinismul obiectiv al vieţii sociale şi, respectiv, că este total irealizabilă 1. absolută, abstractă şi iluzorie, independentă de orice determinism, pe care o visau anterior *luminiştii* şi *utopicii* şi pe care o preconizează astăzi diverse interpretări neo-pozitiviste şi iraţionaliste.

LIBERTATE ŞI NECESITATE, categorii filosofice exprimând raportul în care se află activitatea oamenilor faţă de *legile* obiective ale naturii şi societăţii. Materialismul istoric subliniază corelaţia dialectică dintre 1. Şi n. şi, în cadrul acesteia, recunoaşte caracterul primordial al necesităţii obiective în raport cu voinţa şi conştiinţa oamenilor, dar în acelaşi timp evidenţiază şi posibilitatea oamenilor de a transforma realitatea obiectivă pe baza cunoaşterii necesităţii. *Libertatea* constă tocmai în înţelegerea necesităţii, în cunoaşterea legilor obiective ale realităţii şi în stăpânirea forţelor naturii şi ale vieţii sociale, întemeiată

pe această cunoaştere. Condiţionarea gnoseologică a libertăţii pune în evidenţă importanţa factorului raţional în reorganizarea continuă şi progresivă a statutului ontologic al omului şi, totodată, caracterul constructiv, creator, activ, inventiv şi prospectiv al actului eliberator; între momentul gnoseologic (al cunoaşterii) şi momentul praxiologic (al acţiunii) se situează momentul axiologic (al aprecierii, evaluării alternativelor ce pot fi aplicate, respectiv momentul „alegerii" lor, al „opţiunii" pentru una sau alta dintre „*deciziile*" posibile); prin condiţia ei gnoseologică, axiologică şi praxiologică, libertatea este un produs al dezvoltării istorice. Interpretarea corectă a raportului între libertatea acţiunilor umane şi necesitatea obiectivă este frecvent denaturată, fie în spiritul *voluntarismului*, şi *indeterminismului*, care concep greşit libertatea ca independenţă deplină faţă de legile obiective şi absolutizează rolul istoric al acţiunilor conştiente şi al voinţei oamenilor, considerate ca fiind nedeterminate cauzal, fie în spiritul fatalismului (în concepţiile idea-list-obiective, materialist-mecaniciste, sau materialist-vulgare), care neagă teoretic posibilitatea libertăţii, considerând că *determinismul* ar exclude posibilitatea oricărei alegeri, orice rol al activităţii conştiente a oamenilor. Orice progres al cunoaşterii naturii şi societăţii, al stăpânirii lor conştiente de către om a însemnat un progres al libertăţii. „Libertatea nu constă în visata independenţă faţă de legile naturii, ci în cunoaşterea acestor legi şi în posibilitatea dată de a le pune în mod sistematic în acţiune pentru atingerea anumitor scopuri" (F. Engels). Supunând relaţiile sociale controlului conştient al oamenilor, trecerea de la capitalism la comunism reprezintă, după cum arăta de asemenea F. Engels, „saltul omenirii din imperiul necesităţii în imperiul libertăţii". Relaţia dialectică dintre 1. Şi n. se aplică atât societăţii privite în ansamblu sau grupurilor sociale, cât şi individului. În împrejurări date, omul dispune de o libertate relativă a voinţei, de libertatea de a alege o anumită comportare. Din existenţa reală a unor posibilităţi de opţiune între diferite comportamente, decurge principiul *responsabilităţii* morale a omului pentru actele sale. Libertatea se întemeiază însă, şi sub acest raport, pe cunoaşterea necesităţii. Necesitatea obiectiv;! defineşte graniţele înăuntrul cărora acţionează libertatea voinţei; liberă este nu voinţa care alege în mod arbitrar între diferite comportări posibile, aşa cum susţine teoria idealistă a *liberului-arbitru*, ci aceea a cărei alegere este în concordanţă cu necesitatea, cu legile care guvernează existenţa

fizică, socială şi psihică a omului. Libertatea voinţei constă în capacitatea individului, grupului social, societăţii de a decide în cunoştinţă de cauză. Programul Partidului Comunist Român, adoptat de Congresul al XI-lea, întemeiat pe concepţia materialismului dialectic şi istoric, pe cunoaşterea legilor obiective ale dezvoltării sociale, indică, prin prevederile sale, calea convertirii necesităţii legice în autentică libertate umană. De-a lungul istoriei, „dezvoltarea forţelor de producţie, a ştiinţei, orice progres în cunoaşterea naturii şi societăţii a însemnat implicit şi un progres în domeniul libertăţii, care s-a amplificat şi a căpătat caracteristici şi forme noi” (Nicolae Ceauşescu).

LIBIDO, termen pus în circulaţie de S. Freud pentru a desemna capitalul „pulsional” (instinctual) al individului şi tendinţa sa neîncetată spre descărcarea tensiunii; cum această descărcare este resimţită (după întemeietorul psihanalizei) ca plăcere, 1. este o „tendinţă către plăcere”. L. nu este propriu-zis impuls sexual, căci zonele corporale iniţial investite cu „energie libidinală” sunt zone extra-genitale: în primul rând gura (la sugar). În vorbirea curentă, prin 1. se înţelege, însă, 1. *sexualis*. Termenul a fost preluat de C.G. Jung care i-a dat o semnificaţie vagă, asemănătoare (până la un punct) „*elanului vital*” postulat de H. Bergson; la Jung, 1. este creator, are funcţii terapeutice ş.a.m.d.

LICEUL, sediul şcolii filosofice fundate de Aristotel în anul 335 î.e.n. Era situat în Atena, lângă templul lui Apollo Lykios. Prin extensiune, L. denumeşte şi şcoala însăşi, precum şi pe adepţii lui Aristotel, pe *peripatetici*.

LIEBMANN, Otto (1840 – 1912), filosof german, întemeietorul „metafizicii critice” neokantiene, autorul formulei „înapoi la Kant” şi unul dintre primii iniţiatori ai „mişcării kantiene” contemporane. L. a criticat mărginirea pozitivistă a timpului şi sistemele speculative trustkantiene, pledând pentru ideea unei reconstrucţii în filosofie pe bazele criticismului kantian. El a interpretat „*lucrul în sine*” ca pe „un necondiţionat *transcendent*” şi ca bază a unei „logici a faptelor”. Forţând interpretarea criticismului în direcţia unei ontologii concepute teleologic şi cu ajutorul modelului obiectelor matematicii, L. Înclină spre idealismul obiectiv, fără să renunţe însă la ideea neokantiană după care teoria cunoaşterii („Critica cunoaşterii”) este temeiul oricărei filosofii. Prin analiza *realităţii* şi a *valorii*, L. reacţionează faţă de gnoseologismul modern, „metafizica critică”

iniţiată de el păstrând interesul pentru valoarea filosofiei ca domeniu autonom şi iniţiind, înainte de Rickert, un studiu special al valorii teoretice a culturii. *Op*. pr.: „Kant şi epigonii" (1865), „Contribuţii la analiza realităţii" (1876), „Culminaţia teoriilor" (1884), i „Gânduri şi fapte" (1899 – 1904), „Kant" (1904).

LIMBAJ, denumire a oricărui *sistem* natural sau artificial şi convenţional de *semne*, *semnale* sau *simboluri* care mijloceşte fixarea, prelucrarea şi comunicarea *informaţiilor* despre lumea externă, precum, şi exprimarea stărilor psihice; fenomen psihic, specific oamenilor, care se formează în copilărie, pe baza perceperii auditive şi rostirii sunetelor articulate, ca mijloc de comunicare a gândurilor şi a stărilor lor afective. Orice 1. cuprinde un „lexic" (totalitatea semnelor, simbolurilor etc. folosite) şi o „gramatică" (totalitatea regulilor de utilizare a elementelor lexicului). „Lexicul" şi „gramatica" formează împreună un *cod*. *Limba*, reprezentând 1. unei comunităţi umane istoriceşte constituite (trib, popor, naţiune), este un fenomen social care a apărut datorită procesului de *muncă*, necesităţii de *comunicare* în activitatea productivă. Între 1. Şi gândire există o unitate indisolubilă, produsele gândirii, noţiunile, judecăţile şi raţionamentele exprimându-se prin *cuvinte*, propoziţii şi fraze; dar 1. Şi gândirea nu se identifică, aceleaşi idei putând să fie comunicate prin diferite forme de!... Forma fundamentală a 1. este cea verbală, 1. mimic-gesticu-lar având rolul de a nuanţa comunicarea, mai ales a stărilor afective (de ex., în jocul actoricesc). L. poate fi exterior, când comunicăm altora gândurile, şi interior, când judecăm în gând; 1. exterior poate fi oral, auzit şi rostit – dialogat sau monologat – şi scris, în afară de 1. natural (de ex., limbile naţionale) există şi 1. artificiale, sisteme de semne care îndeplinesc o funcţie de cunoaştere şi de comunicare sau numai de comunicare în activitatea oamenilor (ca, de pildă, diferitele moduri de semnalizare, simbolurile folosite în diferite ştiinţe sau codurile cu ajutorul cărora se constituie programele maşinilor electronice). Folosirea acestora din urmă aduce un spor de precizie în gândirea ştiinţifică. Orientându-se spre evidenţierea trăsăturilor comune limbii şi celorlalte sisteme de semne, *structuralismul* a condus la descrierea formalizată a acestora şi, cu ajutorul metodelor matematice oferite de *teoria informaţiei*, *statistică* şi *teoria probabilităţilor*, a promovat elaborarea unor *modele* lingvistice accesibile maşinilor electronice. Studierea şi interpretarea limbii ca sistem de simboluri cu ajutorul

unor procedee matematice (lingvistica matematică)

au o mare importanţă pentru elaborarea limbajelor formalizate folosite în maşinile automate, în îmbunătăţirea sistemelor de transmitere a mesajelor etc, ca şi în analiza unor aspecte teoretice noi ale fenomenelor lingvistice. L. *formalizat* este un 1. artificial alcătuit dintr-un sistem de *semne* convenţionale şi adecvat scopului de a exprima precis structura formală a unei teorii în constituirea căruia se pleacă de la limbajul natural. În cadrul 1. *formalizat*, enunţurile se formează şi se transformă pe baza unor reguli explicit formulate şi, spre deosebire de cele proprii limbajului natural, au fiecare un sens strict determinat, pe care îl exprimă în modul cel mai economic posibil. Când nu sunt enunţate regulile de transformare, I. artificial se numeşte 1. *formal*. Analiza I. *formalizat* distinge – *numele*, semnul sau complexul de semne ca atare, *sensul*, înţelesul numelui, şi *denotatul* sau *semnificaţia*, obiectul pe care numele îl desemnează. Sensul numelui este conceptul obiectului denotat. Semnele sau complexele de semne din cadrul 1. *formalizat* care au un anumit denotat, se numesc *constante*, iar acelea care se dau pentru un domeniu ale cărui elemente sunt denotaţii săi posibili se numesc *variabile*. Un element de bază al 1. *formalizat* este *forma*, care se obţine prin înlocuirea numelor componente ale unui nume complex cu variabile şi căreia i se asociază o *funcţie* drept aplicare a unei operaţii asupra unor anumite argumente. L. *formalizat* propriu în special logicii şi matematicii, este un mijloc adecvat de adâncire a cunoaşterii în măsura în care aceasta este formalizabilă. L. *artistic*, formă a unei comunicări specifice interu-mane realizate prin intermediul operelor de artă. L. *artistic* se întemeiază pe recursul la *imaginea artistică* şi se caracterizează, printre altele, şi prin *polisemia* lui, legată de caracterul *conotativ* al elementelor ce-l alcătuiesc. Această polisemie creează şi posibilitatea interpretărilor (decodărilor) variate ale operei, în funcţie de poziţia socio-culturală a celui ce receptează opera. L. *artistic* variază de la artă la artă, legat fiind de materialul artei respective ca şi de regulile ei compoziţionale. Negarea existenţei 1. *artistic* de către anumite doctrine estetice contemporane duce la confundarea artei cu alte forme de *comunicare* interumană, la conceperea operei de artă ca „obiect opac” şi univoc, deci la privarea ei de atributul esenţial de a exprima în mod cuprinzător şi original o *semnificaţie* umană, de a realiza o comunicare specifică şi complexă între artist şi contemplator.

LIMITĂ, margine şi capăt al unei acţiuni, al unei puteri. Kant a definit filosofia ca o critică a cunoaşterii noastre, adică o gândire a 1. sale, în sensul recunoaşterii imposibilităţii transmiterii metafizice a cunoaşterii câtă vreme aceasta nu se poate exercita în vid şi are totdeauna nevoie de un obiect real. Fichte a lărgit teoria kantiană a 1. gândirii reflexive şi filosofice, încercând să determine ultimele trepte ale acestora. În accepţiunea marxistă a termenului, 1. semnifică pragul gnoseologic, etic şi social-politic pe care o concepţie filosofică nu îl poate depăşi, într-o epocă dată, datorită condiţionării social-istorice, stadiului atins de *practica* social-istorică, gradului de evoluţie a gândirii şi ştiinţei, moştenirii culturale de la care se porneşte şi *ideologiei* pe care ea o reflectă.

LINGVISTICĂ (*filosofia* \.), orientare filosofică dominantă în Anglia după cel de-al doilea război mondial, reprezentată de lucrările şi activitatea lui Wittgenstein, din ultima perioadă, pe de o parte, şi de Şcoala de la *Oxford* a limbii comune (G. Ryle, J. Austin, P. Strawson, S. Hampshire ş.a.), pe de alta. Cele două forme ale *filosofiei* 1. au în comun conceperea filosofiei ca o activitate de elucidare a *sensurilor* limbii şi de cercetare a raportului limbii cu *intelectul* uman şi cu *natura*. Ele diferă însă prin aceea că Wittgenstein şi urmaşii săi erau preocupaţi în primul rând de analiza lingvistică ca instrument pentru risipirea confuziilor şi a paradoxelor „metafizice" (filosofice), pe când Şcoala de la Oxford îşi propunea ca sarcină pozitivă, constructivă o critică a limbajului care trebuia să ducă la iluminarea logicii complexe, neformale a conceptelor filosofice cruciale ale discursului obişnuit, a „geografiei logice" (Ryle) sau a „gramaticii raţionale" (Austin) a acestuia. Filosofia 1. a adus o serie de contribuţii filosofice importante (teoria „actelor de vorbire" – Austin; teoria „jocurilor lingvistice" – Wittgenstein; analiza conceptului de spirit – Ryle; încercarea formulării unei metafizici „descriptive" – Strawson şi Hampshire), dar uneori a degenerat în analize minore, într-o lexicologie vulgară.

LINNfi, Cari von (1707 – 1778), naturalist şi medic suedez, cunoscut pentru prima încercare de clasificare sistematică a plantelor şi pentru introducerea nomenclaturii binare a acestora, care permite identificarea plantelor şi animalelor prin indicarea *genului* şi *speciei*. Cu unele modificări, clasificarea propusă de L. în botanică şi zoologie s-a menţinut până în zilele noastre. În privinţa originii speciilor, L. era un creaţionist, motiv pentru care şi-a atras critici din partea

evoluţioniştilor. *Op*. pr.: „Sistema naturae” (1735), „Philosophia botanica” (1751).

LIPPS, Theodor (1851 – 1914), psiholog, logician, filosof şi estetician german. Susţinător al *psihologismului*, L. a transformat psihologia într-o ştiinţă fundamentală pentru reconstrucţia logicii, eticii, esteticii şi, în genere, a filosofiei. O semnificaţie deosebită arc, în opera lui L.estetica voinţei de creaţie artistică”, construită pe ba7. e experimental-psihologice şi care decurge din teoria *„intropatiei”* (Einfiihlung). Pornind de la ideea că obiectul estetic are nu numai *formă*, ci şi *conţinut*, L. a considerat acest conţinut ca fiind de ordin „sufletesc” şi introdus prin „intropatie”, prin proiectarea în obiecte exterioare a simţirii interioare. Prin aceasta, L. a oferit un criteriu general pentru valoarea estetică, o posibilitate de *înţelegere* a acesteia şi a judecăţii estetice ca *judecată de valoare*. Estetica lui L. este totodată descriptivă şi normativă, ridicând în prim plan *semnificaţia* obiectului estetic şi, implicit, a relaţiei lui cu subiectul în stare de impresionabilitate. *Op*. pr.: „Fundamentele logicii” (1893), „Comic şi umor” (1898), „Despre sentiment, voire şi gândire” (1902), „Ghid de psihologie” (1903), „Estetica” (2 vol., 1903).

LITT, Theodor (1880 – 1962), filosof şi pedagog german, reprezentant al orientării neohegeliene. Pornind de la Hegel şi Dilthey, L. a adâncit metoda *„comprehensiunii”*, aplicând-o în etică, sociologie şi în „istoria spiritului şi a culturii”, oprindu-se în special asupra relaţiei dintre individ şi comunitate şi dintre trecut, prezent şi viitor în istorie. Aceeaşi interrelaţie domină, după L., şi în sfera cunoaşterii, între *subiect* şi *obiect*, raportate la „spirit” ca „mediu originar de determinare”. Deşi pe terenul idealismului, L. a analizat unele particularităţi ale *trăirii* umane în colectivitate şi ale interacţiunii dintre cunoaştere, cultură şi comunitate. *Op*. pr.: „Istorie şi viaţă” (1918), „Individ şi comunitate” (1919), „Cunoaştere şi viaţă” (1923), „Cunoaşterea de sine a omului” (1938), „Omul şi lumea. Principiile unei filosofii a spiritului” (1948), „Ştiinţa naturii şi formarea omului” (1952), „idealul cultural al clasicului german şi lumea modernă a muncii” (1955), „Formarea omului” (1958).

LOBACEVSKI, Nikolai Ivanovici (1793 – 1856), matematician rus; alături de Bolyai şi Gauss (dar independent de ei), întemeietor al geometriei neeuclidiene, care a revoluţionat matematicile sec. 19 şi a zdruncinat poziţiile idealismului în epistemologie.

Descoperirile sale au deschis drumul verificării experimentale în geometrie şi perspective nebănuite în astronomie, teoria probabilităţii etc.

LOCKE, John (1632 – 1704), filosof şi om politic englez. L. a continuat linia empirist-materialistă a lui Bacon şi Hobbes, fundamentând orientarea senzualistă în teoria cunoaşterii. Combătând teoria *ideilor înnăscute*, L. afirmă în opera sa, „Eseu asupra intelectului omenesc" (1690, trad. rom. 1961), că toate cunoştinţele provin din *experienţă*. După el, sufletul omului este, la naştere, ca o foaie nescrisă (*tabula rasa*): „În intelect nu există nimic care să nu fi fost înainte în simţuri". L. a admis totuşi, alături de experienţa simţurilor, şi *reflecţia*, observarea de către spirit a propriilor lui operaţii, care, deşi secundară în raport cu experienţa senzorială, constituie totuşi un izvor aparte al cunoaşterii, în cadrul calităţilor percepute prin simţuri, L. a făcut o distincţie între „calităţi primare" (întinderea, forma, mişcarea spaţială, impenetrabilitatea) şi „calităţi secundare" (culoarea, gustul, sunetul, mirosul). După L., numai primele „există cu adevărat în corpuri", celelalte având un caracter subiectiv, inconsecvenţă care a făcut posibilă subiectivizarea ulterioară a tuturor calităţilor de către Berkeley. Trăsăturile mecaniciste ale gnoseologiei lui L., potrivit căreia raţiunea nu face decât să combine şi să separe „ideile simple" furnizate de simţuri, l-au determinat pe Engels să-l considere, alături de Bacon, drept un întemeietor al metodei metafizice în filosofia modernă. A fost unul dintre întemeietorii *deismului*. Lucrarea sa „Câteva păreri asupra educaţiei" (1693, trad. rom. 1907, 1971), a înrâurit puternic dezvoltarea pedagogiei în sec. 18 – 19. Ideolog al compromisului încheiat între burghezie şi nobilime după revoluţia engleză din sec. 17, L. a fost un partizan al monarhiei constituţionale şi autorul unei doctrine politice contractualistecareainaugurat liberalismul şi a lansat principiul separaţiunii puterilor, exercitând o mare influenţă asupra *ideologiei* şi politicii burgheziei în ascensiune şi a burgheziei liberale în special.

LOGIC ŞI ISTOBIC, v. ISTORIC ŞI LOGIC.

LOGICA ACŢIUNII, calcul logic creat în 1964 de filosoful finlandez Geoy Hen-ryk von Wright. L.a. are la bază *logica schimbării* care la rândul ei presupune vocabularul calculului propoziţional îmbogăţit prin adăugarea unui conector binar „*T*-" („iniţial" şi „după aceea"). Într-o primă versiune, Wright a construit logica acţiunii prin

prefixarea formulelor de logica schimbării prin functorii d (de la verbul „to do” a face) şi *f* (de la „to forbear” a se abţine). Astfel *d* (*pT-ţi*) desemnează provocarea de către un agent oarecare a dispariţiei stării *p*. Prilejul producerii acestei acţiuni este transformarea *pâp*. Pornind de la o descripţie de stare *p*, sunt posibile opt conduite praxiologice elementare reciproc incompatibile între ele. Orice conduită complexă poate fi redusă la o formă normală disjunctivă perfectă pozitivă, alcătuită exclusiv din conduite elementare, fapt ce permite decizia algebrică a formulelor de logica schimbării. Ulterior (1968) Wright a reconstruit axiomatic logica acţiunii, utilizând, în afară de factorul *T*, încă un factor binar, / (– /care se citeşte „în loc de”). L.a. reprezintă o explorare algebrică abstractă a alternativelor conduitelor posibile cu elementele unui limbaj dat.

LOGICA DE LA PORT ROYAL, v. PORT ROYAL.

LOGICA SCHIMBĂRII, versiune de logică temporală creată de logicianul finlandez Georg Henryk von Wright în 1963. Calculul presupune vocabularul logicii propoziţiilor la care se adaugă un conector binar „*T* – ” („iniţial – şi după aceea –”) care leagă două descripţii de stare, starea iniţială şi starea finală. Evenimentul sau schimbarea este trecerea de la o stare iniţială la o stare finală, chiar dacă cele două stări coincid. Pentru formulele de logica schimbării, sunt date două metode de decizie: metoda matricială şi metoda formelor normale, fiecare dintre ele cu adecvările corespunzătoare, în 1965, Wright a construit un sistem axiomatic pentru ls. („And Next”). Sistemul este necontra-dictoriu şi complet.

LOGICA ŞTIINŢEI, disciplină metateoretică având ca obiect de cercetare produsele activităţii ştiinţifice (ipotezele, teoriile, conceptele) şi demersurile cunoaşterii ştiinţifice (demonstraţia, explicaţia, definiţia etc). L.ş. examinează ştiinţa în „contextul justificării”, nu în „contextul descoperirii”; nu procesul însuşi al cunoaşterii în dinamica şi desfăşurarea sa naturală este obiectul l.ş., ci ştiinţa reconstruită formal. L.ş. cuprinde atât un program general, de reconstrucţie logică a conceptelor principiilor şi operaţiilor din *filosofia ştiinţei*, cât şi o încercare de a explicita structura logică a diferitelor formaţii şi structuri teoretice (de ex., logica cuantică ca logică a teoriei cuantice).

LOGICĂ, ştiinţă a *demonstraţiei*, al cărei obiect îl constituie stabilirea condiţiilor gândirii corecte, a tipurilor şi a legilor raţionării

veridice. – L. Își află problema fundamentală în stadiul *inferenţelor*, cu scopul de a distinge între inferenţe valide (corecte) şi inferenţe nevalide (incorecte). Asemenea gramaticii sau matematicilor, 1. este o ştiinţă formală; ea face abstracţie de conţinutul concret determinat al enunţurilor ce intră în alcătuirea inferenţelor. Astfel, în activitatea obişnuită, oamenii operează cu diverse propoziţii în sensul că o anumită propoziţie este întemeiată sau justificată în baza altor propoziţii. De ex., fiind date propoziţiile „Toate formele alotropice ale carbonului ard" şi „Diamantul este o formă alotropică a carbonului", decurge în mod necesar propoziţia „Diamantul arde", care poate fi considerată ca justificată sau întemeiată pe baza primelor două propoziţii. Pentru a pune în evidenţă acest lucru, 1. realizează un proces de *abstractizare*, prin care, renunţând la conţinutul concret al propoziţiilor de mai sus, desprinde *forma logică* a acestor inferenţe; oricare dintre aceste propoziţii ar fi analizată, se poate observa că este alcătuită din doi termeni: *subiectul logic*, adică termenul care constituie obiectul afirmaţiei din propoziţie, şi *predicatul logic*, adică termenul care se enunţă despre subiectul logic; acum, dacă în prima propoziţie înlocuim subiectul logic (formele alotropice ale carbonului) cu *A* şi predicatul logic (ard) cu *B*, forma ei logică poate fi redată prin expresia „Toţi *A* sunt *B*"; procedând, în continuare, în acelaşi fel, şi cu celelalte propoziţii din inferenţa de mai sus, obţinem schema: Toţi A sunt B Toţi C sunt A Toţi C sunt B care exprimă forma logică a inferenţei luată drept exemplu. Această schemă este totodată forma generală a unui anumit tip de inferenţă validă. Atributul acestei inferenţe de a fi validă constă în aceea că orice altă operaţie a gândirii de aceeaşi formă cu ea conduce în mod necesar de la propoziţii adevărate, luate drept *premise*, la propoziţii adevărate, drept *concluzie*. Cu alte cuvinte, indiferent care ar fi termenii concreţi pe care i-am pune în schema de mai sus în locul literelor A, B şi C, dacă înlocuirea transformă enunţurile de deasupra liniei (premisele) în propoziţii adevărate, atunci nu există nicio posibilitate ca enunţul de dedesubtul liniei (concluzia) să devină o propoziţie falsă. Spre deosebire de inferenţele valide, cele nevalide nu conduc totdeauna de la premise adevărate la concluzii adevărate. De exemplu schema:

Toţi A sunt B Toţi C sunt B Toţi C sunt A reprezintă un tip de inferenţă nevalidă. Astfel, dacă literele A, B şi G din această schemă sunt înlocuite cu termenii „mamifere", „vertebrate" şi, respectiv, „urşi"

din premise adevărate obţinem o concluzie adevărată, dar dacă aceleaşi litere sunt înlocuite cu termenii „urşi”, „vertebrate” şi respectiv „mamifere”, deşi am obţine drept premise propoziţii adevărate, concluzia ar fi evident o propoziţie falsă. Pornind de aici, 1. stabileşte condiţiile de alcătuire a inferenţelor valide şi de descoperire şi respingere a inferenţelor nevalide, întrucât cele din urmă, deşi de multe ori aparent corecte, nu ne pot duce totdeauna la concluzii adevărate cu toate că premisele au fost adevărate şi prin aceasta ne deschid posibilitatea de a comite erori dintre cele mai grave. Întrucât există tipuri de inferenţă extrem de diferite prin mecanismul de întemeiere a unei propoziţii pe temeiul altor propoziţii, de-a lungul dezvoltării sale, I. s-a constituit sub forma a doua discipline fundamentale: 1. formală clasică (1. *generală*) şi 1. formală modernă (*L simbolică* numită şi 1. *matematică* sau *logistică*). L. generală studiază inferenţe de tipul celor de mai sus, în care derivarea concluziei din premise se face pe baza unei anumite legături între termenii ce alcătuiesc propoziţiile (premise şi concluzie) din care este construită inferenţa. Tocmai de aceea, înainte de a studia inferenţe ca cele de mai sus, pe care le numeşte *raţionamente*, 1. generală studiază propoziţiile declarative simple, pe care le numeşte *judecăţi*, şi termenii ce intră în alcătuirea judecăţilor, pe care îi numeşte *noţiuni* sau *concepte*. Conceptele, judecăţile şi raţionamentele sunt considerate forme *logici*; fundamentale şi, alături de principiile gândirii – legea *identităţii*, legica *non-c9 ntradicţiei*, legea *terţului exclus* şi legea *raţiunii suficiente* –, ele constituie problematica 1. generale. Pornind de la specificul inferenţelor pe care le studiază, 1. generală se caracterizează printr-o procedură formală de analiză care constă în folosirea de *variabile* numai pentru termenii enunţurilor; în rest, atât în momentul explicării, cât şi în cel al constituirii teoriei ea face apel la limbajul natural. Pentru 1. simbolică sau logistică este definitorie analiza unor inferenţe în alcătuirea cărora intră propoziţii compuse cum ar fi „Dacă echipa Şcolii nr. 1 pierde meciul, atunci echipa Şcolii nr. 2 câştigă campionatul”. „Echipa Şcolii nr. 1 pierde meciul sau echipa Şcolii nr. 2 câştigă campionatul” etc. în inferenţele alcătuite cu ajutorul unor asemenea propoziţii compuse, mecanismul derivării concluziei din premise este fundamentat pe tipul de legătură dintre propoziţiile simple ce intră în construcţia propoziţiilor compuse. De exemplu, în inferenţa:

Dacă echipa Şcolii nr. 1 pierde meciul, atunci echipa Şcolii nr. 2 câştigă campionatul.

Echipa Şcolii nr. 2 nu câştigă campionatul

Deci, echipa Şcolii nr. 1 nu pierde meciul derivarea concluziei din premise este indiferentă faţă de structura propoziţiilor simple. „Echipa Şcolii nr. 1 pierde meciul", „Echipa Şcolii nr. 2 câştigă campionatul" şi „Echipa şcolii nr. 2 nu câştigă campionatul". De aceea, pentru a desprinde forma logică a acestei inferenţe, 1. simbolică foloseşte variabile prin care desemnează propoziţiile simple în întregul lor. Folosind în acest scop literele p, q, r etc, obţinem schema: Dacă p, atunci q Nu este adevărat q Deci, nu este adevărat p în continuare, folosind în locul conectorului, „dacă... atunci..." semnul „d „şi în locul cuvintelor „Nu este adevărat că..." semnul" forma logică a acestei inferenţe va fi redată de expresia:

care reprezintă un nou exemplu de inferenţă validă: oricare ar fi propoziţiile simple puse în locul variabilelor p, q şi r, dacă prin această înlocuire premisele devin adevărate, atunci, în mod necesar, concluzia va fi adevărată. La fel este şi inferenţa reprezentată de schema:

În care prima premisă este forma logică a celui de-al doilea exemplu de propoziţie compusă. Considerând că în ambele cazuri premisele sunt adevărate, faptul că în prima inferenţă a fost derivată concluzia „Echipa Şcolii nr. 1 nu pierde meciul", iar în cea de-a doua concluzia „Echipa Şcolii nr. 1 pierde meciul" se explică prin aceea că propoziţiile compuse luate ca premise în cele două inferenţe diferă esenţial. Comparând aceste propoziţii compuse se constată că ele diferă numai" prin aceea că cele două propoziţii simple sunt legate între ele o dată prin conectorul „Dacă... atunci...", iar a doua oară prin conectorul „său". Prin urmare, pentru a putea oferi o explicaţie eficientă a acestor tipuri de inferenţă, 1. simbolică debutează prin analiza conectorilor inter-propoziţionali. Desprinzând proprietăţile formale ale acestor conectori şi luând în consideraţie propoziţiile simple numai sub aspectul valorilor lor de adevăr posibile, 1. simbolică sau logistica se constituie într-o formă calculatorie asemănătoare matematicilor, prin faptul că toate elementele cu ajutorul cărora sunt alcătuite propoziţii compuse din una sau mai multe propoziţii simple sunt interpretate drept operatori, asemănător adunării sau înmulţirii din matematică. Datorită acestui fapt, 1. simbolică, spre deosebire de 1. generală, nu are numai un caracter formal, ci este în acelaşi timp şi

formalizată, analiza operaţiilor logice devenind în întregime riguroasă. Fără a elimina total utilizarea limbajului natural, 1. simbolică se caracterizează printr-un limbaj *formalizat* în care sunt folosite simboluri speciale – pentru propoziţiile simple, pentru operatorii logici şi pentru valorile de adevăr posibile ale propoziţiilor – şi reguli speciale de mânuire a lor. Capitolele de bază ale 1. simbolice sunt: a) calculul *propoziţional*, b) *calculul funcţional* (*calculul predicatelor*); c) 1. *relaţiilor*; d) 1. *claselor*. În fiecare caz în parte, 1. simbolice îi este specifică finalizarea analizei logice într-un *sistem axiomatic*, sau prin *deducţie naturală*. L. generală şi 1. simbolică formează 1. de bază care se caracterizează prin trei metode fundamentale: a) standardizarea, care constă în transformarea enunţărilor din limba naturală, fără a Îs altera conţinutul, în expresii din care poate fi detaşată structura lor logică; b) simbolizarea, care constă în introducerea de simboluri speciale – *constante* şi *variabile* – cu ajutorul cărora forma logică a acestor enunţuri este fixată în formule specifice; c) formalizarea, care se foloseşte numai în 1. simbolică şi prin care teoria logică se finalizează într-o formă calculatorie. Prima metodă se utilizează atât la nivelul 1. generale, cât şi la cel al 1. simbolice. În ceea ce priveşte metoda simbolizării, ea se foloseşte într-o manieră generalizată doar în 1. simbolică, în timp ce în 1. generală primul loc revine limbajului natural, întrebuinţarea variabilelor făcându-se numai pentru termeni, iar a constantelor într-o formă limitată. Metoda formalizării constituie un criteriu eficace de deosebire între 1. generală şi I. simbolică. Această metodă este inutilizabilă în cadrul 1. generale, dar are o largă răspândire în cazul 1. simbolice. În zilele noastre, fiecare secţiune a 1. simbolice, numită, prin extinderea termenului, o „logică”, apare ca un complex între o teorie logică constituită în special prin metode intuitive şi cu ajutorul limbajului natural şi cel puţin un *calcul logic* asociat (de ex., calculul propoziţiilor faţă de 1. propoziţiilor, sau calculul funcţional faţă de 1. predicatelor etc), special construit pentru rezolvarea problemelor ridicate de teorie. La nivelul calculului logic, limbajul natural cedează locul unui limbaj formalizat, iar construcţia calculului se face independent de orice interpretare a semnelor din care e alcătuit limbajul, în raport cu calculul logic, interpretarea intervine la început, înainte de a trece la construcţia propriu-zisă a calculului, pentru a prefigura baza sa sintactică şi după ce construcţia sa a fost încheiată, pentru că altfel calculul logic n-ar mai servi la nimic,

n-ar fi decât un joc cu semne grafice. Valorificând complet patentele standardizării, simbolizării şi formalizării Lsimbolică a făcut progrese deosebite şi s-a diversificat extrem de mult. L. simbolică a îmbrăţişat o serie de aspecte noi, a dobândit aplicaţii, uneori surprinzătoare (aşa cum ar fi cele din teoria contactelor \ electrice, sau teoria au tomatelor), iar în cadrul ei au apărut sau au luat o nouă dezvoltare I. *modală*, *l*. *polivalentă* şi 1. *inductivă*. Analiza sistemelor formale, a raportului dintre diverse calcule logice (*sintaxa* logică) şi interpretarea acestor calcule (*semantica* logică) a generat *metalogică* formală care abordează în prim plan problema adevărului în limbajele formalizate, cea a *paradoxelor* logice şi matematice etc. Dat fiind caracterul formal al ştiinţei 1., construcţia ei formalizată, odată cu dezvoltarea 1. s-a impus reflexia filosofică asupra conceptelor ei fundamentale, asupra metodelor formale şi asupra finalităţii 1. În acest fel a luat naştere *filosofia* I., numită uneori şi 1. *filosofică*. În cadrul filosofiei 1. un aspect esenţial este funcţia gnoseologică a formelor logice, legătura dintre semnificaţie şi adevăr etc. Şi la nivelul ei se înfruntă materialismul şi idealismul, tratarea dialectică cu cea medialectică. Preocupări de 1. au existat încă în China şi India antică, accentuându-se în mod deosebit în Grecia antică. Întemeietorul 1. ca ştiinţă a fost Aristotel, descoperitorul *silogismului* şi al doctrinei despre el. Şcoala megarico-stoică, din cadrul căreia s-a distins în mod deosebit Chrysippos, punând accentul analizei pe legăturile dintre propoziţii, s-a depărtat de tradiţia aristotelică şi a iniţiat primele cercetări care vor da naştere 1. simbolice. În evul mediu a fost dezvoltată atât tradiţia aristotelică, cât şi cea stoică (Toma d'Aquino, R. Bacon, J. Duns Scot, W. Ockam, Petrus Hispanus etc). În epoca modernă, în legătură cu dezvoltarea ştiinţelor naturii, 1. generală se întregeşte prin elaborarea de către F. Bacon şi J. St. Mill a teoriei clasice a inducţiei, iar 1. simbolică înregistrează un nou pas în constituirea sa prin G.W. Leibniz, care emite ideea *calculului logic*. L. generală îşi continuă dezvoltarea în ciuda unor tendinţe formaliste de a-i nega valabilitatea sistematică, în ţara noastră cu 1. generală s-au ocupat D. Cantemir, unii dascăli de la Academiile domneşti, S. Micu, E. Poteca, ulterior T. Maiorescu, iar în epoca contemporană, C. Rădulescu-Motru, M. Florian, A. Dumitriu, D. Bădărău ş.a. L. *simbolică* s-a constituit la jumătatea sec. 19 prin lucrările lui G. Boole şi A. De Morgan. În prima etapă a dezvoltării sale, s-au afirmat şi E. Sehro-der, P.S. Poreţki etc. Contribuţii importante la

dezvoltarea 1. simbolice au adus G. Peano, G. Frege, B. Russell, D. Hilbert, L.E.J. Brouwer, K. Godel, R. Carnap, J. Lukasiewicz, A. Tarski, P. Suppes, B. Mates, S.C. Kleene, H.B-Curry, W. Kneale, W.V.O. Quine, A. Church, J. Hintikka ş.a. În ceea ce priveşte filosofia 1., preocupări se găsesc încă din antichitate la Aristotel şi la Şcoala megarico-stoică. Ele s-au accentuat în filosofia Renaşterii, devenind mai pregnante în filosofia clasică germană, la I. Kant şi mai ales la G.W.E. Hegel. În epoca noastră, la dezvoltarea acestui domeniu au contribuit G. Frege, R. Carnap, W.V.O. Quine, E. Nagel, P.F. Straw-son, J. Hintikka ş.a. L. *claselor*, v. *calculul claselor*. L. *combinatorie*, ramură a 1. *simbolice* în care calculul se bazează numai pe constante, aşa-numiţii combinatori. Ea îşi îndreaptă cercetările spre fundamentele logicii. L. *constructivistă*, curent în 1. *simbolică* caracterizat prin construirea inductivă a expresiilor logice, pe baza căreia se fac eforturi în direcţia reconsiderării fundamentelor logicii şi matematicilor. L. *deontică*, aplicaţie a 1. *simbolice* prin intermediul logicii modale moderne în teoria acţiunii şi teoria normelor. Ea se bazează pe analiza raporturilor formale dintre categoriile *obligatoriu*, *permis*, *interzis* şi *indiferent*. L. *relaţiilor*, capitol al 1. reprezentat la început de A. De Morgan, J. Lache-lier, E. Schröder ş.a., caracterizat prin cercetarea proprietăţilor formale ale relaţiilor, contribuind astfel la analiza logică a expresiilor matematice. L. *modală*, ramură a 1. care studiază raporturile dintre necesitate, posibilitate, imposibilitate şi contingenţă. L. *polivalentă*, sistem logic formalizat, în cadrul căruia expresiile comportă mai mult de două valori de adevăr, în ţara noastră, în anii de după Eliberare au apărut numeroase lucrări din diverse domenii ale 1., cum ar fi: FI. Ţuţugan, „Silogisticii judecăţilor de predicaţie” (1957); II. Wald, „Introducere în logica dialectică” (1959); Atât. Joja, „Studii de logică”, 4 vol. (1960 – 1975); H. Wald, „Structura logică a gândirii” (1962); M. Târno-veanu, „Elemente de logică materna ţică” (1964); Gh. Enescu, „Introducere în logica matematică” (1965); Gr Moisil, „încercări vechi şi noi de logic. i neclasică” (1965); A. Dumitriu, „Se luţia paradoxelor logico-matematice” (1966); E. Mihăilescu, „Sisteme logice şi forme normale în calculul prepoziţional bivalent” (1966); Gr. Moisil, „Elemente de logică matematică şi teoria mulţimilor” (1968); Colectiv (S. Staţi, S. Marcus, C. Popa), „Limbaj, logică, filosofie” (1968); Anton Dumitnu, „Istoria logicii” (1969); P. Botezatu, „Schiţă a uneilogici naturale. Logică operatorie” (1969), „Valoarea deducţiei” (1971); Gh.

Enescu, „Logica simbolică” (1971); V. Stancovici, „Ideea de număr” (1971); Al. Surdu, „Logică clasică şi logică matematică” (1971); C. Popa, „Teoria definiţiei” (1972); V. Stancovici, „Logica limbajelor” (1972); R. Stoichiţă, „Natura conceptului în logica lui Hegel” (1972); A. Dumitriu, „Mecanismul logic al matematicilor” (1973); P. Bieltz, „Principiul dualităţii în logica formală” (1974); Gr. Moisil, „Lecţii despre logica raţionamentului nuanţat” (1975); S. Yieru, „Axiomatizări şi modele ale sistemelor silogistice” (1975); I. Di-dilescu, P. Botezatu, „Silogistica. Teoria clasică şi interpretările moderne” (1976); Gh. Enescu, „Teoria sistemelor logice. Metalogică” (1976); Al. Surdu, „Elemente de logică intuiţionistă” (1976); Colectiv, „Probleme de logică”, 6 volume (1968 – 1976).

LOGICĂ DIALECTICI, termen cu multiple semnificaţii, introdus de F. Engels („Dialectica naturii”), dezvoltat de V.G. Plehanov şi V.I. Lenin, preluat şi de numeroşi gânditori contemporani, nemarxişti: 1) ca *logică* a filosofiilor sau teoriilor dialectice, ca modalitate în care funcţionează formele şi structurile logice în cadrul unei gândiri dialectice (de ex; logica sistemului hegelian, logica *Capitalului* lui Marx etc); 2) ca filosofie a logicii formale, un fel de „metateorie” filosofică a logicii formale, tinzând la formularea unor principii (fundamente filosofice) din care ar deriva principiile şi regulile logicii formale; 3) ca studiu al unor forme de gândire *sui-generis* dialectice („noţiunea dialectică”, „judecata dialectică”, „raţionamentul dialectic”); 4) ca echivalent al metodologiei gândirii dialectice; 5) ca logică a schimbării (mişcării, dezvoltării), spre deosebire de logica formală (a stabilităţii, identităţii); 6) ca logică a gândirii „concrete” a „conţinutului” spre deosebire de logica formală (a gândirii „abstracte”, a formei); 7) ca teorie a valorii cognitive a formelor şi structurilor logice (formale), sens în care coincide cu o epistemologie dialectică a logicii formale şi a progresului gândirii de la forme cu valoare de cunoaştere mai redusă la altele cu valoare cognitivă mai mare; 8) ca teorie a funcţionării structurilor şi operaţiilor logice unice (aceleaşi pentru I.d. şi pentru cea formală), în situaţii epistemologice în care întemeierea formală (extensională) devine inoperantă, impunându-se b întemeiere „materială” (de conţinut), intensională; 9) ca o teorie a dialecticii imanente formelor abstracte ale gândirii»

LOGICĂ PROBABILISTĂ, ramură a *logicii* moderne specializată în studiul relaţiilor logice dintre enunţurile cărora li se atribuie nu

doar două valori de adevăr (adevărat şi fals), ci o întreagă scară de valori intermediare, numite grade de confirmare sau grade de *probabilitate*. L.p. reprezintă «na dintre încercările moderne de a construi o logică inductivă. Relaţia principală cercetată de l.p. este aceea dintre *„ipoteză”* şi *„evidenţă”* (totalitatea datelor relevante ale ipotezei). L.p. este înţeleasă uneori într-un sens mai larg, ca teorie generală a regulilor raţionamentului statistic, a testării ipotezelor şi a *interpretării* probabilităţii. Cele mai importante lucrări din domeniul l.p. aparţin lui H. Reichenbach şi R. Carnap. Reichenbach a construit o l.p. plecând de la concepţia frecvenţială asupra *probabilităţii*, pe când R. Carnap a introdus în l.p. un sens nou al probabilităţii: probabilitatea logică sau gradul de confirmare a unei ipoteze. Deşi întâmpină serioase dificultăţi conceptuale, elaborarea unei l.p. este astăzi cerută şi impulsionată de progresele *teoriei informaţiei*, *semanticii*, ale traducerii automate etc.

LOGICĂ SIMBOLICĂ (MATEMATICĂ), v. LOGICĂ.

LOGICISM, program în domeniul fundamentelor matematicii (şi concepţiilor epistemologice asupra naturii matematicii) care şi-a propus reducerea matematicii la logică, prin definirea tuturor conceptelor matematice în termeni logici şi prin derivarea tuturor afirmaţiilor matematice din legi pur logice, întrebuinţând doar reguli şi legi logice de raţionament. Realizarea acestui program (întemeiat de Frege şi dezvoltat de G. Peano, B. Russell, A.N. Whitehead ş.a.) a întâmpinat dificultăţi serioase, provocate de descoperirea *paradoxelor* logico-matematice (care au pus în evidenţă limitările interne ale oricăror sisteme formale), de imposibilitatea asimilării în logică a conceptului central al matematicii – mulţimea – şi de greutăţile ideii analiticităţii. Deşi nu a realizat reducerea matematicii la logică, 1. a produs un progres considerabil în studiul fundamentelor matematicii, reuşita sa esenţială fiind construcţia unificată-aJogicii şi matematicii, în sens filosofic, 1. Înseamnă o concepţie idealistă despre cunoaştere, care absolutizează rolul şi ponderea constructivismului gândirii. V. *Şcoala de la Marburg*.

LOGISTICĂ, *logica simbolică* sau logica modernă spre deosebire de logica tradiţională ale cărei principii au fost postulate de Aristotel; v. *logică*.

LOGOS (în gr„Cuvânt”, „idee”, „raţiune”, „ordine”), termen care, la Heraclit din Efes, are înţelesul de *ordine* necesară, proprie atât

cosmosului, lumii materiale, cetăţii, cât şi gândirii omeneşti în forma ei superioară. Stoicii au dat termenului o nuanţă idealistă, înţelegând prin 1. raţiunea cosmică, divină. Ulterior, la Filon Iudeul, 1., ca raţiune divină, este conceput drept o forţă mijlocitoare între Dumnezeu şi lume, pe care teologii creştini au identificat-o mai târziu cu Iisus.

LOKAYATA (sanser. *loka* „lume", „treburi lumeşti"), termen desemnând iniţial, în vechile scrieri indiene (de ex., în cele budiste, în epopeea Rāmāyana), atitudinea sceptică, arta dezbaterii, iscusinţa respingerii tezelor consacrate sau a dogmelor religioase. Ulterior (sec. 5), datorită orientării ei anti-brahmaniste, 1. va desemna una dintre şcolile de orientare materialistă în filosofia indiană, care nega ideile despre existenţa divinităţii, a sufletului (*atman*), *metempsihoză* etc, devenind sinonimă cu *carvaka*. Unele lucrări atribuie termenului 1. sensul de concepţie despre lume a oamenilor simpli. V. şi *Jarvaka*.

LOMONOSOV, Mihail Vasilievici (1711 – 1765), savant enciclopedist, gânditor şi scriitor rus. A formulat legea conservării substanţei şi mişcării şi a intuit legea conservării energiei; a fost un precursor al teoriei atomiste moderne şi al teo Piei cinetice a gazelor. Adept al absolutismului luminat, fondator al direcţiei materialiste în filosofia rusă, L. a dezvoltat *materialismul mecanicist* în spiritul *evoluţionismului* şi a elaborat o teorie materialistă a cunoaşterii. În problema religiei s-a situat pe poziţii deiste.

LOSSKI, Nicolae Onufrievici (1870 – 1965), filosof rus, stabilit în 8.U.A. Sistemul său filosofic, denumit de el *intuiţionism* integral, îmbină elemente de platonism, *personalism* şi mistică, şi îşi propune să ofere o „teorie a lumii ca un tot unitar". Termenul central al ontologiei sale, purtând numele de „ideal-realism personalist", este *persoana* concepută ca „personalitate substanţială" ideală şi supratempo-rală, analoagă cu monada leibniziană, aflată în comunicare cu celelalte şi cu principiul transcendent, divinitatea. Gnoseologia lui L., apropiată de cea a Şcolii (*filosofiei*) *imanente* se întemeiază pe principiul „coordonării gnoseologice", în cadrul căreia un rol decisiv îi revine experienţei religioase, menită să dezvăluie „sensul tainic al existenţei universale". Cunoaşterea începe din momentul în care asupra obiectului este îndreptată seria actelor „intenţionale" (*conştientizarea*, *atenţia* ş.a.) şi se realizează prin intermediul diferitelor tipuri de *intuiţie*. *Op.pr*.: „Fundamentarea intuiţionismului" (1906), „Lumea ca tot organic" (1917), „Ideal-realismul concret şi abstract" (1922),

„Intuiţia senzorială, intelectuală şi mistică” (1938).

LOTZE, Rudolf Herman (1817 – 1881), om de ştiinţă şi filosof german, iniţiatorul idealismului neoromantic în formula „metafizicii inductive” (construirea teoriei filosofice pornindu-se de la rezultatele ştiinţelor exacte), care, cu toate că rămânea exterioară materialismului şi dialecticii, critica mărginirea pozitivistă, ca şi sistemele deduci iv-speculative, încercând aclimatizarea unui spirit scientist în filosofie. Profund cunoscător al ştiinţei şi filosofiei moderne, L. a năzuit spre o sinteză a filosofiei *clasice germane* şi ştiinţei exacte a naturii, ajungând la o formulă de compromis între materialism şi idealism, dar înclinând spre un idealism finalist de tip leibnizian. L. a avut însă contribuţii notabile în fiziologie şi medicină, iar în filosofie a fost printre iniţiatorii unor noi discipline ca: *axiologia*, *filosofia culturii* şi *antropologia filosofică*. Ideea principală a lui L. O constituie distincţia între *realitate*, *adevăr* şi *valoare*, în special între valabilitate şi valoare, şi explicarea atitudinii omului faţă de acestea într-un sistem de discipline (logica, metafizica, etica, filosofia valorilor, filosofia istoriei şi filosofia omului). Logica lui L. anunţă punctul de vedere al „logicii pure” din *fenomenologie*, prin ideea ireductibilităţii şi a autonomiei logicului, pregătind eliberarea logicii de psihologie şi întemeierea ei ca ştiinţă autonomă. *Op.pr.*: „Psihologia medicală sau fiziologia sufletului” (1852), „Microcosmos. Idei asupra istoriei naturii şi istoriei umanităţii” (1856 – 1864), „Istoria esteticii în Germania” (1868), „Logica” (1870), „Metafizica” (1879), „Sistemul filosofiei” (postum, 1912).

Iov

LOVEJOY, Arthur Oncke (1873 – 1962), filosof american, istoric al ideilor, reprezentant al *realismului critic*. L. a criticat formele moderne ale antiintelectualismului: *pragmatismul*, *bergsonismul*, *behaviorismul*. A încercat să apere *dualismul* epistemologic şi existenţial corp-suflet, împotriva tentativelor *monismului* subiectivist. A iniţiat un program de cercetare istoriografică a ideilor, a cărui metodă comporta studiul prezenţei şi influenţei aceloraşi idei în diferite domenii ale cunoaşterii şi în diferite timpuri, analiza schimbărilor de sens ale unor concepte „perene”, evidenţierea disponibilităţilor motrice şi a consecinţelor teoretice şi practice ale ideilor. L. a aplicat această metodă în studiul istoric al unor idei cum sunt: *romantismul*, *evoluţionismul*, *naturalismul*, *primitivismul* ş.a.

Op.pr.: „Revolta împotriva dualismului” (t930), „Marele lanţ al existenţei” (1936), „Eseuri asupra istoriei ideilor” (1948).

LOVINESCU, Eugen (1881 – 1943), istoric şi critic literar, sociolog al culturii şi scriitor român. Ca sociolog al culturii a elaborat în lucrarea sa „Istoria civilizaţiei române moderne” (3 vol., 1925, reeditare 1972) „teoria sincronismului”, după care, în condiţiile unei extrem de intense circulaţii a valorilor, influenţele ideologice externe pot avea un rol de seamă. Ideea sa despre rolul activ, stimulator al formelor culturale este o corectare critică adusă teoriei maioresciene a „formelor fără fond”. El a recunoscui rolul factorului economic, subordonindii-l însă, pentru cadrul strict al procesului făuririi României moderne, factorului ideologic. Ca estetician, este partizanul unei *autonomii* moderate u esteticului, aducând el însuşi numeroase corecturi unei înţelegeri puriste. Dezvoltarea valorilor estetice are loc, după el, prin mutaţii („Mutaţia valorilor estetice”, vol. VI al „Istoriei literaturii române contemporane”), între diferitele epoci existând o despărţire care le face cel mai adesea incomunicabile. Esteticul are, după el, o funcţie culturală şi se corelează cu celelalte valori, ceea ce permite o înţelegere mai complexă a acestuia. *Op*. pr.: „Critice” (10 vol., 1909 – 1929), „Istoria literaturii române contemporane” (5 vol., 1926 – 1929, compendiu, 1937), „T. Mă-iorescu” (2 vol., 1940), „T. Maiorescu şi posteritatea lui critică „(1943), „T. Maiorescu şi contemporanii lui” (2 vol., 1943), „Memorii” (3 vol., 1930 – 1937).

LUCIAN din Samosata (c. 120 – 180), scriitor şi filosof ateu grec, adept al lui Epicur. Cultivând noi specii literare, ca dialogul satiric, pamfletul şi povestirea fantastică, a ridiculizat impostura, aroganţa şi pedanteria unor filosofi, retori şi gramatici ai timpului („Despre parazit”), meschinăria, avariţia şi aviditatea bogătaşilor („Dialogurile morţilor”, trad. rom. 1886), moravurile libertine ale patricienilor (romanul „Măgarul”). În „Dialogurile zeilor” şi în alte scrieri L. a satirizat atât *mitologia* tradiţională greco-romană, cât şi cultele orientale şi *creştinismul*. Opera lui a exercitat o considerabilă influenţă asupra lui Erasm, Rabelais, Swift, Voltaire. Engels îl considera pe L. un „Voltaire al antichităţii”. Primul traducător în limba română al lui L. a fost Samuil Micu. Un volum selectiv („Scrieri alese”) a apărut la noi în 1959.

LUCREŢIU (Titus Lucretius Carus) (c. 99 – 55 î.e.n.), filosof materialist şi poet latin. L. continuă şi dezvoltă concepţia atomistă a lui

Epicur. Lucrarea sa fundamentală, poemul „De rerum natura” („Despre natura lucrurilor”, trad. rom. 1933, 1965), reprezintă cea mai completă şi mai sistematică expunere a *atomismului* antic dintre cele care ni s-au păstrat. Nu se poate afirma nimic sigur despre vreo schimbare adusă de L. sistemului lui Epicur. Face excepţie tema *religiei*, fotă.de care a exprimat o netă împotrivire. Ca şi Epicur el explică naşterea şi pieirea lucrurilor prin asocierea şi separarea atomilor (*primordia*, principia *rerum*, cum îi denumeşte el); reia ideea devierii atomilor de la verticală (*clinamen*), de unde deduce posibilitatea libertăţii morale a omului. A susţinut principiul dezvoltării progresive a societăţii, considerând că motorul acesteia ar fi „nevoia”; a constatat că modificarea condiţiilor vieţii materiale schimbă comportarea morală. Ateist, L. a căutat să explice originea credinţelor religioase prin ignoranţa oamenilor. L. nu a fost un revoltat dar a simpatizat cu cei obidiţi.

LUCRU, categorie ontologică care desemnează o realitate *discretă*, finită, individualizată, calitativ determinată relativ stabile, senzorial accesibilă; determinare obiectivă, nemijlocit dată, a lumii exterioare, element, parte a lumii materiale, care se deosebeşte şi 89 aseamănă cu celelalte clemente în virtutea caracteristicilor sale (structură, totalitate, măsură) şi care interacţionează cu acestea prin intermediul însuşirilor. Raportul om-l. este prin excelenţă senzorial-material, 1. reprezentând nu numai un dat al naturii, ci şi un *fapt* sau *construct*, ceea ce confirmă rolul *practicii* în definirea lui, indiferent dacă este produs al muncii, sau este gândit. Dubla sa determinare, naturală şi socială, este prezentă încă din primele faze ale dezvoltării societăţii (de ex., *fetişismul*) şi se manifestă cu pregnanţă în condiţiile producţiei capitaliste de mărfuri, când relaţiile dintre oameni sunt mijlocite de 1. (*fetişismul mărfii*, *reificare*). În istoria filosofiei, efortul abordării şi definirii categoriale aha constituit o preocupare statornică a demersului teoretic de însuşire relaţional-abstractă a realităţii şi s-a desfăşurat în contextul elaborării altor categorii cu care s-a aflat în strânsă intercondiţionare: a *conţinutului* şi *formei*, *a ideii* (de ex., Platon, Aristotel, stoicii, neoplatonicii, Toma d’Aquino), a *esenţei* şi *fenomenului*, a *existenţei* (de ex., scolastica, Kant, Hegel, fenomenologii), a *calităţii* şi *cantităţii*, a *concretului* (de ex., Hegel, „reismul” sau „concretismul” lui T. Kotarbiński şi O. Kraus), a *generalului* şi *idealului* (de ex., Platon, nominaliştii, neorealiştii, în speţă, F. Bren-tano, G. Cantor), a *substanţei*

(de ex, materialiştii antici, D. Scot, G. Bruno, Descartes, Spinoza). Subliniind caracterul său concret determinat, ca unitate dialectică de contrarii (a calităţii şi cantităţii, a esenţei şi fenomenului, a unităţii şi diversităţii, a conţinutului şi formei, a sincronicului şi diacronicului, a singularului, particularului şi generalului, a părţii şi întregului ş.a.), filosofia marxistă afirmă totodată istoricitatea 1., faptul că în devenirea lui el este supus unui neîncetat proces de destructurare şi restructurare şi insistă asupra înţelegerii indisolubilei legături obiective dintre 1. Şi relaţiile sale. Deoarece, în interacţiunea sa cu subiectul, 1. Îşi manifestă diversele lui determinări, faţete, laturi, apărând ca un *obiect* fii; al naturii, fie al muncii, fie al consumului, fie al contemplării senzoriale sau al gândirii abstracte, cele două concepte (I. şi obiectul) prezintă o pronunţată sinonimie. Cu toate acestea însă, anumite diferenţieri se dovedesc necesare, căci dacă orice 1. este sau poate deveni obiect pentru *subiect*, nu şi orice obiect are statutul ontologic al 1. (de ex., produsele activităţii spirituale, conţinutului vieţii psihice, *valorile* ş.a.).

LUCRUL ÎN SINE, noţiune a filosofiei lu'. l & Kant desemnând *lucrul* (lucrurile) aşa cum există ele independent de cunoaştere, în opoziţie cu „fenomenul", cu modul cum apare el facultăţii noastre de cunoaştere. Caracteristica principală a agnosticismului lui Kant o constituie opoziţia de principiu, rigidă, metafizică între 1. În sşi fenomen, teza că 1. În snu pot fi niciodată cunoscute, că noi putem cunoaşte numai fenomenele: „Există lucruri care ne sunt date ca obiecte existând în afara noastră, ale simţurilor noastre, dar noi nu ştim nimic despre ce pot fi ele în sine, ci cunoaştem numai fenomenele lor" („Critica raţiunii pure"). Recunoscând legitimitatea problemei ridicate de Kant, existenţa contradicţiei sau deosebirii dintre „lucrul în sine" şi „fenomen", gnoseologia materialist-dialectică consideră că această contradicţie se rezolvă în procesul apropierii infinite a cunoaşterii de obiect, în cursul căreia 1. În sse dezvăluie *prin* „fenomen", se transformă neîncetat şi progresiv în „lucru pentru noi" (în lucru cunoscut). V. şi *criticism*; *Kant*.

„LUDWIG FEUERBACH ŞI SFÂRŞITUL FILOSOFIEI CLASICE GERMANE", lucrare filosofică în care F. En-gels analizează raportul dintre filosofia lui Marx şi izvoarele ei teoretice nemijlocite şi expune concis tezele fundamentale ale filosofiei marxiste; a fost publicată în nr. 4 – 5 (1886) ale revistei „Nime Zeit", iar în volum separat în 1888.

Engels dezbate „în această lucrare, printre altele, sensul raţional şi importanţa istorică a *dialecticii* hegeliene, necesitatea reconsiderării ei materialiste; contradicţia dintre metodă şi sistem la Hegel; deosebirea principială dintre dialectica lui Marx şi cea hegeliană; rolul istoric şi limitele *materialismului* lui Feuer-bach; problema fundamentală a filosofiei; critica *agnosticismului*; limitele istorice ale materialismului mecanicist din sec. 18, concepţia materialist-dialectică despre obiectul filosofiei; esenţa concepţiei materialiste a istoriei şi revoluţia produsă de aceasta în studiul fenomenelor sociale; corelaţia dintre *bază şi suprastructură* şi alte probleme ale materialismului istoric.

LUKAC8, Gydrgy (Georg) (1885 – 1971), filosof, istoric literar şi estetician marxist ungur. Format la şcoala filosofiei clasice germane, L. a depăşit treptat influenţele kantianismului şi hegelianismului, eliberându-se critic de ele în evoluţia sa intelectuală spre marxism. Asimilarea moştenirii teoretice a lui Marx a coincis la el cu efortul constant de însuşire a sufletului viu al acesteia, gânditorul întrevăzând în valorificarea categoriilor şi tezelor ei, în variate discipline filosofice, în relevarea virtuţilor intrinseci ale dialecticii materialiste (natura ei filosofică şi generic antidogmatica). Autor a numeroase studii de istorie şi teorie literară, consacrate îndeosebi *realismului* din sec. 19, al unei istorii şi ample critici a întregii filosofii iraţionaliste moderne („Detronarea raţiunii", 1954), L. s-a impus mai cu seamă ca estetician. În estetica sa, L. subliniază vocaţia umanistă a artei. Arta este un *mimesis*, o reflectare, însă, spre deosebire de ştiinţă, o reflectare antropomorfizantă şi antropocentrică. Prin aceasta, ea poate deveni organul „conştiinţei de sine a genului uman", procesul *creaţiei* artistice presupunând ridicarea *subiectivităţii* la nivelul *conştiinţei de sine* generic-umane, iar contactul individului singular cu umanitatea în momentul receptării estetice producând o zguduire purificatoare, un *katharsis*. Katharsis-ul este legat şi de concentrarea *sui-generis* a facultăţilor umane pe care o produce „mediul omogen" specific fiecărei arte (de ex., audibilitatea pură în muzică, vizualitatea pură în pictură) şi care transformă temporar omul „întreg" (der ganze Mensch) al vieţii cotidiene în „integralitatea umană" (das Menschenganze), specifică sferei estetice. Arta are o menire dezalienantă; ea dizolvă fetişurile vieţii cotidiene, aparenţa obiectuală a relaţiilor umane; dezvăluind pretutindeni omul în spatele lucrurilor. Estetica lui L. este considerată astăzi ca depăşind teoria propriu-zisă a artei, ea dovedindu-se o

adevărată *fenomenologie* a spiritului din perspectivă materialist-istorică. Analizele consacrate vieţii cotidiene a omului şi formelor de gândire generate de ea, cercetarea solului originar pe care s-au înălţat treptat arta şi ştiinţa, ca *obiectivări* superioare ale spiritului, consecvenţa utilizării principiului metodologic al unităţii dintre geneză şi *structură*, dintre funcţia social-istorică a formelor conştiinţei şi organizarea lor lăuntrică l-au condus pe L. la edificarea unei vaste *ontologii* sociale materialist-istorice în centrul căreia se află analiza multilaterală a categoriei fundamentale a *muncii*. *Alte op.*: „Istoria dezvoltării dramei moderne” (1907), „Sufletul şi formele” (1911), „Teoria romanului” (1920, trad. rom. 1978), „Istoria şi conştiinţă de clasă” (1923), „Goethe şi timpul său” (1946), „Tânărul Hegel” (1948), „Existenţialism sau marxism?” (1949), „Romanul istoric” (1955, trad. rom. 1977), „Estetica” (2 vol., 1963, trad. rom. 1972 – 1974), „Ontologia existenţei sociale” (postum, 1972 – 1974, trad. rom. parţial 1975).

LUKASIEWICZ, Jan (1878 – 1956), logician polonez, reprezentant al Şco –, Iii de la *Lvov-Varşovia*. Cercetări fundamentale în domeniul *logicii matematice*: primul sistem de logică polivalentă (1913 – 20); sistem de logică modală construit cu logica trivalentă; axiomatizarea logicii bivalente a propoziţiilor; formalizarea silogisticii; inventarea unei simbolici noi (fără paranteze); teoria intuiţionistă a deducţiei. L. a cercetat logica stoicilor, descoperind în aceasta o logică a propoziţiilor; a reformulat silogistica aristotelică din punctul de vedere al logicii formale moderne. Ca filosof al logicii (deşi concepţia sa a evoluat mereu), L. a subliniat independenţa logicii matematice de interpretările filosofice în speţă, de *empirismul logic*. „În *logistică*, afirmă L., accentuez încă o dată, nu este conţinută explicit sau implicit nicio doctrină filosofică determinată. Logistica nu pretinde să înlocuiască filosofia; singura ei sarcină este să ofere filosofiei, ca şi oricărei alte discipline, cele mai bune instrumente pentru a face cercetarea mai eficienta”. Pe această linie el a apărat logică formală modernă şi aplicaţiile ei în ştiinţă şi filosofie împotriva celor ce o acuzau de nominalism, formalism, pozitivism, convenţionalism, relativism, pragmatism. A criticat de asemenea *psihologismul* în filosofia logicii. L. a cercetat fundamentele calculului *probabilităţii*, a analizat logic *inducţia* şi *cauzalitatea* determinismului (a criticat din punct de vedere logic argumentele tradiţionale care întemeiau

determinismul clasic, subliniind necesitatea înţelegerii posibilităţii deschise a evoluţiei lumii şi rolul activ al omului). *Op*. pr.: „Fundamentele logice ale teoriei probabilităţii” (1913), „Asupra logicilor trivalente” (1920), „Logistica şi filosofia” (1930), „în apărarea logisticii” (1937), „Silogistica aristotelică din punctul de vedere al logicii formale moderne” (1951), „Asupra istoriei logicii propoziţiilor” (1954).

LULLUS, Raymundus (numele latinizat al lui Lull Ramón) (1235 – 1315), filosof, teolog şi scriitor de origine spaniolă, cunoscut mai ales pentru încercarea de axiomatizare a logicii şi pentru combaterea *averroismului* latin. A conceput *realul* ca *„revelaţie*”, în spirit augustinian. Preocupat de raporturile dintre *credinţă* şi *raţiune*, L. concepe filosofia ca o examinare ce coboară de la cauzele prime la existenţele particulare; *teologia*, dimpotrivă, are drept obiect esenţa divină şi este supraordonată filosofiei. În dorinţa de a dovedi „adevărurile” credinţei, L. a inventat o „metodă universală” care trebuia să indice mijloacele de a afla, pentru un *subiect*, dat, toate *atributele* posibile şi, pentru un atribut dat, toate subiectele posibile. *Op*. pr.: „Ars Magna”.

LUME 1. (în sens general) Univers, *cosmos*, *existenţă*, după cum se poate vedea din expresiile: „Lumea aceasta, aceeaşi pentru toţi, n-a fost creată de niciun zeu...” (Heraclit), „Lumea ca voinţă şi reprezentare” (Schopenhauer), „Unitatea lumii nu constă în fiinţarea ei... Adevărata unitate a lumii constă în materialitatea ei...”

(Engels), „în lume nu există nimic în afară demateria în mişcare...” (Lenin). 2. (în sens restrâns) Termen care desemnează diferite domenii particulare ale *existenţei*, după cum reiese din sintagmele: „lumea lucrurilor”, „lumea ideilor”, „lumea omului”, „lumea valorilor”, „lumea artei” ş.a.m.d. În concepţiile religioase şi idealiste, termenul 1., adeseori asociat cu un peiorativ, înseamnă o realitate inferioară, inautentkă şi iluzorie, o pseudorealitate. *Realitatea*, aşa cum o găsim în I., susţine K. Jaspers, de pildă, „are o prezenţă evanescentă între Dumnezeu şi existenţă”.

LUMEVISM (it. *illuminismo* „epoca luminilor”), curent de gândire raţionalist, caracterizat prin tendinţa de a înlătura racilele sociale pe calea răspândirii cunoştinţelor ştiinţifice „a culturii. („luminii”). Acordând conştiinţei rolul hotărâtor în dezvoltarea socială, în schimbarea moravurilor, a vieţii oamenilor, I. a luptat împotriva

ignoranţei şi a superstiţiilor, pentru dezvoltarea învăţământului, a presei, a tuturor ramurilor culturii naţionale. L. a devenit o largă mişcare ideologică în perioada pregătirii şi înfăptuirii revoluţiilor burgheze din sec. 17 – 19. Considerând rânduielile feudale ca fiind iraţionale, 1. a militat pentru înlocuirea feudalismului cu o orânduire „raţională”, în lupta lor împotriva obscurantismului clerical, luminiştii au adus o contribuţie de seamă la dezvoltarea ştiinţei şi la răspândirea culturii în mase. Interpretând în spirit burghezo-democratic vechea teorie a dr*eptului natural,* ei au opus privilegiilor feudale teza egalităţii oamenilor prin naştere, din care au dedus necesitatea instaurării libertăţilor burgheze. Din punct de vedere filosofic, 1. nu a fost un curent unitar. El includea atât materialişti, cât şi idealişti, atât deişti, cât şi ateişti militanţi; unii luminişti au avut o orientare moderată, reformistă şi conciliatoristă, iar alţii o orientare radicală, democratică, revoluţionară. Exponenţi de seamă ai J. au fost în Franţa: Voltaire, Montesquieu, Rous-seau şi strălucita pleiadă a filosofilor materialişti francezi (La Mettrie, Hol-bach, Helvetius, Diderot), iar în Germania: Lessing, Herder, Schiller, Ooethe ş.a. Curente luministe s-au afirmat în Italia, Rusia, Polonia, Cehia, ţările române, Ungaria, Serbia, Bulgaria, precum şi în America de Nord şi în America Latină. L. a exercitat o puternică influenţă asupra concepţiilor socialiştilor şi comuniştilor utopici din sec. 18 şi din prima jumătate a sec. 19. O etapă superioară în dezvoltarea 1. au constituit-o concepţiile democraţilor revoluţionari. Tradiţiile progresiste ale 1. au fost preluate şi dezvoltate pe un plan superior, începând de la mijlocul secolului trecut, de mişcarea socialistă. Principalii promotori ai 1. românesc au fost reprezentanţii Ş*colii ardelene* – Samuil Mi-cu, Petru Maior, Gheorghe Şincai, Ioan Budai-Dele iini –, Ton Molnar-Piuariu, Paul lorjfovici, Gheorghe Lazăr ş.a., a căror operă a fost continuată în Ţara Românească de I. He-liade Rădulescu, E. J’oteca, P. Poe-naru, S. Marcovici, Grigore Pleşoianu ş.a., în Moldova de Gheorghe Asachi, Damaschin Bojinca, I. Cihac, M. Zot-ta, Teodor Stamati ş.a., iar în Transilvania de G. Bariţiu, S. Băr-nuţiu, A. Tr. Laurian, T. Cipariu ş.a. Generaţia luptătorilor de la 1848 a elaborat, cu începere din deceniul al cincilea, un program luminist care a stat la baza reformelor progresiste înfăptuite în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Mişcarea luministă din Ţara Românească, din Moldova şi din Transilvania a adus o contribuţie importantă la făurirea culturii

româneşti moderne. În condiţiile contemporane, unele modalităţi ale

1. se regăsesc anacronic în doctrinele şi teoriile nonviolenţei, ale umanismului abstract şi utopic. Sin. *iluminism*.

LUPAŞCU, Ştefan (n. 1909, Iaşi), filosof logician, om de ştiinţă român stabilit în Franţa, creator al unui *energetism* monist. Preocupat de problemele filosofice ale ştiinţelor naturii, ale logicii şi epistemologiei, un loc central în concepţia sa îl ocupă conceptele de eterogenitate, omogenitate, actualizare, potenţializare şi antagonism. Energia, cauzată de antagonism, generează sistemele dinamice ale universului şi este prezidată de două tendinţe contrare fundamentale: una, acţionând în direcţia omogenizării, a idetuităţii, a non-contradicţiei, cealaltă, în direcţia ete-rogenizării, a diversificării, a non-identităţii. L. consideră posibilă existenţa a trei tipuri fundamentale de sisteme energetice: 1) sistemul lumii macro-fizice în care domină omogenul; 2) sistemul lumii macroscopice, cu predominanta eterogenului; 3) sistemul lumii microfizice, în care cele două proprietăţi se găsesc într-o stare de semipotenţializare şi semiactualizare relativă reciprocă („starea T", a „terţului inclus"), valabilă de asemenea şi pentru întreaga activitate psihică. Respingând atât dialectica hegeliană cât şi pe cea marxistă, L. se limitează numai la antagonism ca principiu universal, conceput ca rezultantă a doua „non-contradicţii antagoniste" ce se potenţializează şi se actualizează reciproc. L. a întreprins încercări de construire a unei logici noi, de interpretare, într-o viziune integratoare dar speculativă, a conştiinţei, viselor, bolilor mintale, a vieţii şi morţii ele. *Op*. pr.: „Ideile directoare ale unei noi filosofii a ştiinţelor" (1936), „Logică şi contradicţie" (1947), „Cele trei materii" (1960), „Energia şi materia vie" (1962), „Visul, matematica şi moartea" (1971), „Energia şi materia psihică" (1974).

LUPORINI, Cesare (n. 1909), filosof marxist italian. A debutat sub influenţa lui Kant şi a lui Jaspers, evoluând, în perioada luptei antifasciste, spre materialismul dialectic şi istoric. A contribuit la răspândirea ideilor lui Marx în Italia, în calitate de conducător al revistei teoretice a P.C.I.Societa". S-a preocupat de problema raportului dintre ştiinţă şi istorie, a caracterului obiectiv al contradicţiilor sociale, de problema! îi a omului contemporan etc, ca şi de valorificarea operei lui Fichte, Kant. Hegel, Leopardi. *Op.pr*.: „Etica lui Max Scheler" (1936), „Filosofi vechi şi noi" (1947), „Realitate şi istoricitate: economia şi

dialectica în marxism" (1966), „Introducere la Ideologia germană a lui Marx şi Engels" (1968), „Marx în lumina lui Marx" (1972), „Dialectica şi materialismul" (1974).

LUPTĂ DE CLASĂ, manifestare în raporturile dintre *clasele* antagoniste a *contradicţiilor* obiective dintre *interesele* lor fundamentale. Situaţia diferită a claselor în sistemul producţiei materiale generează inevitabil contradicţii între interesele lor fundamentale. Aceste contradicţii au un caracter obiectiv şi se manifestă, atunci când sunt ireductibile, prin 1. de e, care cuprinde principalele sfere ale vieţii sociale: politică, economică, ideologică. Izvorul esenţial al 1. de e, în toate formaţiunile sociale antagoniste este proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie care divide societatea în proprietari şi deposedaţi, în exploatatori şi exploataţi, în asupritori şi asupriţi. L. de c. străbate toată istoria societăţilor împărţite în clase antagoniste; în fiecare dintre aceste societăţi, 1. de c. cunoaşte însă o serie de particularităţi, decurgând din caracterul modului de producţie şi din specificul structurii de clasă a orânduirii respective. Întrucât puterea politică a clasei economiceşte dominantă este principalul instrument pentru menţinerea şi consolidarea poziţiei sale economice, lupta claselor asuprite împotriva celor asupritoare devine o luptă politică, îndreptată spre cucerirea puterii. Forma cea mai înaltă a L de c. este *revoluţia socială*, prin care se înfăptuieşte trecerea de la o *formaţiune socială*, învechită, la una nouă, superioară. L. de e. este un fenomen necesar, o *lege* obiectivă proprie modurilor de producţie bazate pe raporturi sociale antagoniste; ea constituie forţa motrice a dezvoltării societăţilor bazate pe asemenea *moduri de producţie*. K. Marx şi F. Engels au dat, pentru prima dată în istoria gândirii social-politice, o explicaţie ştiinţifică a 1. de e, au demonstrat caracterul său legic şi istoric. Ei au arătat că „istoria tuturor societăţilor de până azi este istoria luptelor de clasă". Înfrângerea, împotrivirii claselor dominante, reacţionare, care frânează progresul societăţii, şi deschiderea drumului pentru transformări sociale devenite necesare, pentru acţiunea legilor *progresului* social, se realizează numai prin lupta forţelor sociale înaintate împotriva celor conservatoare, în opoziţie cu concepţiile burgheze şi oportuniste, concepţia lui Marx extinde sfera de acţiune a 1. de c. până la argumentarea inevitabilităţii revoluţiei socialiste şi a cuceririi puterii politice de către clasa muncitoare şi aliaţii săi. Victoria socialismului,

lichidarea claselor exploatatoare şi modificarea naturii claselor sociale, a intereselor fundamentale ale acestora, determină – pentru prima oară – instaurarea unor raporturi sociale noi între clase; caracterul omogen al structurii de clasă în socialism determină trecerea de la raporturi de luptă între clase, la raporturi de unitate politică şi ideologică, temeiul acestei unităţi constituindu-l poziţia lor fundamentală comună faţă de mijloacele de producţie, comunitatea intereselor care tinde spre omogenizare. În cadrul unităţii intereselor fundamentale ale maselor de oameni ai muncii în socialism, continuă însă să acţioneze, în diferite forme, lupta dintre vechi şi nou, dintre tendinţele conservatoare şi cele înaintate. Teoria marxistă a I. de c. a avut o însemnătate hotărâtoare pentru crearea ştiinţei despre societate; ea a făcut posibilă explicarea mecanismului raporturilor dintre oameni în diverse orânduiri sociale, permiţând astfel dezvăluirea forţelor motrice şi a legilor progresului social. Teoria 1. de c. constituie fundamentul ştiinţific al strategiei şi tacticii partidelor comuniste şi muncitoreşti.

LUXEMBURG, Roşa (1871 – 1919), militantă a mişcării muncitoreşti germane şi internaţionale. Unul dintre fondatorii Partidului Comunist din Germania. A avut un rol important în organizarea acţiunilor revoluţionare ale proletariatului german din noiembrie 1918. A activat consecvent împotriva pregătirii şi declanşării primului război mondial. A fost asasinată în ianuarie 1919. Pe plan teoretic, a desfăşurat o susţinută campanie critică împotriva *revizionismului* şi *neokantianismului*. V.I. Lenin i-a reproşat unele poziţii teoretice adoptate de ea în problema naţională, a alianţei muncitoreşti-ţărăneşti ş.a., dar a apreciat că biografia şi opera ei „vor constitui învăţăminte cum nu se poate mai utile pentru educarea multor generaţii de comunişti din lumea întreagă”. În lb. rom. au apărut „Cuvântări şi articole alese” (1962).

LVOV-VABŞOVIA (*Şcoala de la L.-X.*), şcoală poloneză de logică, fundată după primul război mondial şi reprezentată de K. Twardowski, T. Kotar-biński, J. Lukasiewicz, A. Tarski, K. Ajdukiewicz ş.a. Deşi eterogenă ca orientări componente, ea a adus contribuţii importante în *logica simbolică*, în special în problemele modalităţii şi polivalenţei, în alcătuirea de noi sisteme formale, în problemele de *semantică*, în problema fundamentelor matematicii şi în cercetări de istoria logicii.

LYELL, Charles (1797 – 1875), geolog englez. Autorul doctrinei

actualismului, după care aceiaşi factori care modelează azi scoarţa Terrei au acţionat şi de-a lungul erelor geologice, marile transformări ale scoarţei fiind rezultatul acumulărilor în timp ale unor efecte abia perceptibile. Adept al *evoluţionismului*. Admiterea ideilor sale a obligat pe geologi să reconsidere trecutul Pământului, luând ca unităţi de măsură milioanele de ani. Concepţia actualistă a fost opusă cu succes *catastrefismului* şi a influenţat profund gândirea transformistă a lui Ch. Darwin.

M

MABLY, Gabriel Bonnot de (1709 – 1785), filosof, moralist, comunist utopic şi istoric francez. După 31., restaurarea străvechii şi idealei „stări naturale" a omenirii, întemeiată pe comunitatea bunurilor, ca şi desfiinţarea proprietăţii private, deveniseră cu trecerea timpului irealizabile. De aceea el a propus o serie de măsuri legislative care să înlăture măcar în parte relele generate de proprietatea privată. *Op*. pr.: „Îndoielile prezentate filosofilor economişti asupra ordinii naturale şi esenţiale a societăţilor politice" (1768), „Despre legislaţie sau principiile legilor" (1776), „Despre drepturile şi obligaţiile cetăţeanului" (postum, 1789).

MACH, Ernst (1838 – 1916), fizician şi filosof austriac, profesor la Universitatea din Viena. Este considerat precursorul lui Einstein în critica principiilor mecanicii clasice (spaţiu absolut, sisteme inerţiale, masă inerţială etc). M. este unul dintre întemeietorii concepţiei idealist-subiective a *empiriocri-ticismului* (cunoscut şi sub denumirea de machism). M. considera că lumea fizică este constituită din *complexe* stabile de *senzaţii* şi că rolul ştiinţei ar fi să introducă *ordine* (legi) în aceste complexe. Teoria fizică n-ar trebui să cuprindă, după M., decât termeni reductibili la datele senzoriale. Prin aceasta, M. considera că ştiinţa s-ar elibera de „metafizică". M. este revendicat de *neopozitivisi*» drept precursor. Critica cea mai profundă a filosofiei lui M. a fost făcută de Lenin în lucrarea „Materialism şi empiriocri-ticism". *Op*. pr.: „Analiza senzaţiilor" (1886), „Cunoaştere şi eroare" (1905).

MACHIAVELLI, Niccolò (1469 – 1527), gânditor politic, istoric şi scriitor italian de seamă din perioada Renaşterii, socotit întemeietor al ştiinţei politice moderne. Dacă în lucrarea sa teoretică „Discursuri asupra primei decade a lui Tit Liviu" (1520), M. a elaborat sistemul gândirii sale politice, accentuând asupra superiorităţii „statului popular" (republica democratică), în opera care l-a consacrat,

„Principele” (1516, trad. rom. 1910, 1960), el a susţinut necesitatea realizaţii în Italia a *statului* naţional unitar, centralizat, dotat cu „legi, moravuri şi armate bune”, un stat menit să asigure ordinea, dezvoltarea industriei, agriculturii şi comerţului, a artelor şi ştiinţelor, sub egida monarhiei absolute; el considera că în lupta pentru realizarea acestui scop suveranul poate folosi orice mijloc, inclusiv înşelăciunea şi violenţa. Afirmând că în poltiică dictează interesele şi forţa, M. a denunţat şi spulberat iluziile mpral-religioase cu care doctrinarii bisericii învăluiau domeniul relaţiilor politice şi a pus, alături de Bodin, Hobbes şi Spinoza, bazele unei teorii laice asupra statului, a cărui formă a subordonat-o condiţiilor concret-istorice. În „Istoriile florentine” (1525, trad. rom. 1968), el a intuit cu remarcabilă pătrundere rolul central pe care luptele *de clasă*, izvorâte din interese materiale, l-au avut în istoria Florenţei. M. a schiţat o *filosofie a istoriei*, care pune în valoare ideea posibilităţii omului de a stăpâni soarta (înţeleasă ca ansamblu de condiţii), datorită „virtuţii „sale, adică energiei, curajului, hotărârii, dârzeniei şi calculului de care e capabil. M. se pronunţă pentru cercetarea sensului fenomenelor istorice, a adevărului „de fapt” („la verità effetuale”) al lucrurilor, depăşind înţelegerea factologică sau pe cea aprioristă a istoriei. El a anticipat interpretarea modernă, materialistă şi dialectică a evenimentelor, intuind importanţa unor principii, printre care: repetiţia în *evoluţia* istorică, rolul împrejurărilor spaţio-temporale, al educaţiei şi moravurilor în dezvoltarea istorico-socială, conflictele de clasă ca motor al dezvoltării sociale etc. Ulterior, ideile lucide formulate de M. au intrat în patrimoniul gândirii progresiste italiene şi internaţionale. Dar odată cu accentuarea trăsăturilor reacţionare ale burgheziei, când corupţia şi abuzul au început să caracterizeze tot mai mult moravurile acesteia, „machiavelismul”, ca denaturare a ideilor lui M., a devenit un fals suport ideologic şi metodologic al politicii lipsite de scrupule, reacţionare. *Alte op*.: „Arţarăzboiului” (1520).

MACROCOSMOS, *universul*, *cosmosul*, *lumea* în totalitatea lor, uneori cu referire doar la Pământ. Pentru denumirea universului „mare”, intergalac-tic, infinit, se foloseşte şi termenul de *megacosmos*.

MAGIE, complex de practici şi ceremonii întemeiate pe *credinţa* în existenţa unei lumi supranaturale, prin care se consideră ca posibilă acţionarea asupra realităţii înconjurătoare cu ajutorul forţelor supranaturale. A apărut în condiţiile civilizaţiilor primitive. La baza m.

stă ideea că în natură există anumite forţe difuze (de ex., credinţa în aşa-numita „mana”, întâlnită în mitologia unor popoare primitive), care pot fi provocate să intervină în momentele cele mai importante ale vieţii cuiva, recurgându-se în acest scop la anumite obiecte, la plante, animale sau invocându-se un astru ori altul. Credinţa că omul poate să-şi apropie aceste forţe supranaturale şi le poate face să acţioneze în favoarea sa a dat naştere la procedee magice foarte diferite, individuale sau colective. După orientarea lor, procedeele magice se clasifică în agresive şi profilactice. Se face curent distincţie între m. neagră (cu efecte nocive) şi m. albă (cu efecte curative etc. nenocive). Se mai deosebesc: m. războinică, vindecătoare, agrară, de dragoste etc. M. constituie şi azi o parte importantă a ritualurilor oricărei religii.

mă

MAHOMEDANISM, denumire dată *islamismului*, de obicei de către cei din afara acestei religii şi care provine de la întemeietorul său, Mahomed sau Mohamad (în arabă „cel glorificat”).

MAIEUTICĂ (gr. *maieutike* „priceperea de a moşi”), metodă folosită de Socrate în cadrul discuţiilor filosofice angajate cu interlocutorii săi, în vederea descoperirii adevărului. El considera că, îndrumat prin întrebări meşteşugite, omul ar ajunge să dea la iveală în răspunsurile sale adevărul, pe care l-ar poseda fără să-şi dea seama şi care ar trebui doar „moşit” prin asemenea întrebări. Metoda se sprijină pe teza idealistă a *ideilor înnăscute*.

MAIMONIDE, Moşe ben-Maimon (1135 – 1204), filosof, teolog şi medic evreu. A sistematizat dogmele *mozaismului*, căutând totodată să le raţionalizeze cu ajutorul *aristotelismului*. Opera sa, „Călăuza şovăielnicilor” (1190), a influenţat scolastica târzie.

MÂINE DE BIBAN, François Pierre Gontier (1766 – 1824), filosof francez spiritualist. Porneşte de la spiritul uman luat în sine şi prin el ajunge la justificarea universului şi a lui Dumnezeu. Filosofia sa tinde la aceasta prin promovarea ideii participării spiritului uman la realitatea care-l transcen de şi care-l determină. Având o viziune activistă asupra spiritului, corectează deducţia carteziană a conştiinţei existenţei prin teza: „acţionez fsan vreau) deci exist”. Datorită ontologici sale idealist-subiective este considerat un precursor al *existenţialismului*. *Op*. pr.: „Influenţa habitudinii asupra facultăţii de a gândi” (1803), „Fragmente relative la fundamentele moralei şi religiei”

(1818), „Eseu asupra fundamentelor psihologiei” (1812).

MAIOBESCU, Titu (1840 – 1917), critic, estetician, gânditor şi om politic român. A fost profesor de filosofie şi logică la Universitatea din Iaşi, apoi la cea din Bucureşti, membru al Academiei Române. Este unul dintre întemeietorii societăţii „Junimea” şi al revistei „Convorbiri literare”. Personalitate dominantă în cultura românească din a doua jumătate a sec. 19, M. s-a format şi a activat în condiţiile consolidării statului român modern. În activitatea sa se împletesc în mod complex laturile constructive cu cele negative. Concepţia filosofică a lui M. are un caracter eclectic, predominant idealist (a respins teoria materialistă a *reflectării*, a susţinut *apriorismul* kantian etc); ea conţine însă şi tendinţe materialiste, rezultat al adeziunii gânditorului la cuceririle ştiinţelor naturii (a definit psihicul ca funcţie a sistemului nervos, a recomandat metoda experimentală în psihologie etc.) şi a fost influenţat de ateismul lui Feuerbach (în special în perioada de tinereţe). „Logica” sa, apărută în 1876, primul manual românesc de logică formalălemeinic întocmit, a fost concepută în spirit realist. Ca filosof al culturii, M. se face ecoul gândirii conservatoare europene din epoca refluxului revoluţiilor burgheze, recomandând conservarea formelor impuse de tradiţie. Susţinător al tezei „formelor fără fond”, el critică instituţiile democratice create după 1848. După părerea lui, influenţată de *luminismul* moderat german, de şcoala istorică a dreptului, ca şi de *evoluţionismul* spencerian, dobândirea şi exercitarea libertăţilor politice ar fi condiţionate de ridicarea culturală treptată a maselor de-a lungul multor decenii şi generaţii. Gândirea estetică a lui M. este eclectică, la configurarea acesteia contribuind variabil elemente herbar-tiene, hegeliene şi schopenhaueriene. El afirmă că „frumosul este întruchiparea sensibilă a ideii” (înţelegând prin „idee”, de fapt, sentimentul şi pasiunea) şi susţine, de pe poziţii antisincretiste, principiul autonomiei esteticului. M. respinge *conţinutul* intelectual şi politic al poeziei, afirmând că „poezia este repausul inteligenţei”, dar îşi manifestă apoi admiraţia pentru bogăţia ideilor din poezia lui Eminescu, pentru creaţia patriotică a lui Alecsandri sau Goga.

În teoria literaturii, M. este fie clasicizant, fie romantic (apreciind folclorul, indicându-l ca sursă de inspiraţie în crearea unei literaturi cu specific naţional), dar şi un sprijinitor al esteticii *realismului*, prin promovarea unor principii ca: autenticitatea

inspiraţiei, Unicitatea caracterelor şi situaţiilor, adevărul şi firescul limbii („Critice", 3 vol., ed. I, 1892, ultima ed. adăugită, 1915, reeditare în 2 vol., 1967). M. a desfăşurat, în deceniile 7 – 9 ale secolului trecut, o activitate predominant constructivă, legată de cerinţele consolidării statului român modern abia format, care avea nevoie de cadre temeinic pregătite şi de o cultură corespunzătoare, aducând o contribuţie valoroasă, în speci-l la opera de cristalizare a acestei culturi.

MALEBBANCHE, Nicolas de (1638 – 1715), filosof idealist francez, reprezentant al *ocazionalismului*. Căutând să înlăture de pe poziţii idealist-teologice *dualismul* lui Descartes, M. afirma că există o singură *substanţă* şi *cauză*, Dumnezeu, în care este cuprins întregul univers. *Op.pr*.: „Despre căutarea adevărului" (2 vol., 1674 – 1675).

MALINOWSKI, Bronisław (1884 – 1942), sociolog, etnolog şi antropolog englez de origine poloneză, promotor al teoriei funcţionaliste în studierea fenomenelor sociale şi culturale, teorie care, după cum arăta însuşi M.insistă asupra definirii, în funcţie şi în formă, a fenomenului cultural". Sub influenţa *organicismului* M. a recunoscut importanţa factorului biologic în explicarea fenomenului cultural, dar a situat în centrul teoriei sale conceptul de „nevoi umane" (grupate în: primare, derivate sau instrumentale şi integrative sau sintetice). El semnalează neajunsurile *determinismului* biologic, pe care-l completează cu determinismul socio-cultural (denumit de M. „Determinism instrumental al activităţilor culturale"). În acest scop, M. elaborează schema metodologică a celor şapte „universale" de cultură

(„răspunsurile" culturale date de om celor trei tipuri de nevoi), îmbogăţind astfel instrumentarul ştiinţific al *antropologiei sociale* şi *culturale*, pe care o socotea „cea mai comprehensivă disciplină a umanismului", ştiinţa care poate şi trebuie să cerceteze cultura „ca întreg" şi să elaboreze o „teorie ştiinţifică a culturii". *Op*. pr.: „Argonauţii din Pacificul de Vest" (1922), „Etnologia şi studiul societăţii" (1922), „Mitul în societatea primitivă" (1926), „Teoria ştiinţifică a culturii şi alte eseuri (postum, 1944).

MALTHUSIANISM, teorie elaborată de Thomas Robert Malthus (teolog şi economist englez, 1766 – 1834), în lucrarea sa „Eseu asupra legii populaţiei" (1798), potrivit căreia populaţia creşte în progresie geometrica în timp ce mijloacele de subzistenţa cresc în progresie aritmetică. Prin această relaţie, m. încearcă să demonstreze că

suprapopulaţia şi mizeria oamenilor muncii în societatea burgheză nu s-ar datora în primul rând exploatării, ci acţiunii acestei legi „naturale", „veşnice". M. consideră că epidemiile, foametea, războaiele etc. restabilesc „în mod natural" echilibrul dintre numărul populaţiei şi cantitatea mijloacelor de subzistenţă. În epoca imperialismului, *nfomalthusianismul* pretinde că populaţia trebuie redusă prin lichidarea „surplusului" pe cale artificială. Aşa cum au arătat-o însă clasicii marxism-leninismului şi cum confirmă mereu istoria, nu există o lege „naturală" şi „veşnică" a populaţiei; dimpotrivă, fiecare orânduire socială şi fiecare societate concretă are propriile ei legi de dezvoltare a populaţiei. Suprapopulaţia nu este eternă şi, mai ales, nu există o suprapopulaţie absolută faţă de posibilităţile de hrană, ci o suprapopulaţie relativă în raport cu necesităţile medii de repartizare şi valorificare a capitalului în condiţiile relaţiilor de producţie şi sociale capita – liste. Lipsa mijloacelor de subzistenţă suportată de masele de oameni ai muncii din unele state capitaliste sau în curs de dezvoltare nu poate fi pusă deci pe seama „exploziei demografice", deşi şi aceasta are urmările ei economi-co-sociale, a pe seama anumitor condiţii economice şi sociale. În regiuni întinse ale lumii (în Asia, Africa şi America Latină) există, ca urmare a consecinţelor exploatării coloniale şi a situaţiei de dependenţă economică, o stare cronică de subalimentaţie sau foamete, care nu se explică numai prin insuficienţa cantitativă a mijloacelor de subzistenţă alimentare, ci printr-o slabă dezvoltare economică şi prin capacitatea de cumpărare redusă a maselor exploatate. Ca rezultat al dezvoltării puternice a forţelor de producţie, în condiţiile unor relaţii sociale bazate pe echitatea economică şi socială, de colaborare şi ajutor reciproc, producţia de bunuri materiale poate creşte mult mai repede decât populaţia, iar repartiţia echitabilă şi raţională a acestora elimină subalimentarea şi subdezvoltarea, generate de aglomerarea nemăsurată de bunuri la un pol al societăţii, în detrimentul celuilalt pol al ei.

MANDEVILLE, Bernard de (1670 – 1733), scriitor şi moralist englez, autor al mai multor lucrări de etică, dintre care unele cu caracter pamfletar, satiric şi paradoxal. M. a ironizat *optimismul* factice preluminist, ce avea drept susţinători de autoritate, la începutul sec. 18, pe Leibniz şi Shaf-tesbury. „Sensului moral" înnăscut, dispoziţiei naturale către moralitate susţinule de Shaftesbury, 31. îi opune o imagine mai puţin optimistă, dar mai complexă, asupra condiţiei

morale. Ideea centrală a lui M. este aceea a incompatibilităţii dintre un ipotetic comportament moral impecabil, absolut al oamenilor, şi *progresul* civilizaţiei. Ceea ce face ca *civilizaţia* să înainteze, spre beneficiul tuturor, arii, după M., *interesele* egoiste ale oamenilor, ambiţiile şi dorinţele lor, pofta lor de plăceri şi gustul pentru lux, care împing la acţiune, la creaţie, şi astfel la făurirea civilizaţiei. Prin ideile sale etice, M. s-a făcut purtătorul de cuvânt al unei părţi a burgheziei de la începutul sec. 18. *Op*. pr.: „Fabula albinelor sau vicii private, beneficii publice” (1714).

„MANIFESTUL PARTIDULUI COMUNIST”, document teoretic şi programatic al *comunismului ştiinţific*, scris de K. Marx şi F. Engels la sfârşitul anului 1847 şi publicat în feliruarie. 1848. Este expusă aici noua concepţie despre lume, materialismul dialectic şi istoric, teoria comunismului ştiinţific, a luptei de clasă şi a rolului istoric revoluţionar al proletariatului. „M.P.C”. Înfăţişează *lupta de clasă* ca lege fundamentală a dezvoltării orânduirilor antagoniste şi pune în evidenţă structura de clasă a societăţii capitaliste, inevitabilitatea pieirii capitalismului şi a victoriei comunismului, rolul istoric al *proletariatului* şi al partidu'ui comunist ca avangardă a clasei muncitoare. Desfiinţarea proprietăţii privat-capitaliste asupra mijloacelor de producţie şi transformarea ei în proprietate colectivă, arată „M.P.C”, constituie baza pentru desfiinţarea întregului ansamblu de *relaţii sociale* întemeiate pe exploatare şi asuprire. Este formulată pentru prima oară ideea necesităţii obiective a *dictaturii proletariatului*. „M.P.C”. cuprinde o critică teoretică a principalelor curente socialiste neproletare: feudale, burgheze, mic-burgheze, precum şi a *socialismului utopic*, expunând bazele strategiei şi tacticii luptei politice a clasei muncitoare. Chemarea cu care se încheie «M.P.C.”-” Proletari din toate ţările, uniţi-vă!” – afirmă caracterul internaţionalist al mişcării comuniste şi valoarea generală a ideologiei clasei muncitoare.

MANIHEISM, doctrină religioasă-filozofică din Orientul Apropiat, întemeiată de preotul persan Manes (Mani, Manichaeus, c. 216 – o. 276). M. a îmbinat eclectic *zoroastrismul* cu elemente gnostice, creştine şi budiste. A exprimat concepţia despre lume a maselor populare şi protestul acestora împotriva începuturilor exploatării feudale. El susţinea că lumea a apărut ca urmare a luptei veşnice dintre cele două principii: *binele* (lumina) şi *râul* (întunericul, identificat cu

materia). Pentru eliberarea principiului binelui, care ar fi fost făcut prizonier de către principiul răului, precum şi pentru a se ajunge la „adevărata ştiinţă”, m. cerea practicarea *ascezei* şi a celibatului. Adepţii săi erau împărţiţi în auditori (neofiţi) şi desăvârşiţi. Cultul era alcătuit din rugăciuni, post şi cântece. În evul mediu, m. a generat numeroase *erezii* creştine (bogomilii, catarii, albigenzii etc).

MANNHEIM, tfarl (1893 – 1947), filosof şi sociolog german. A fost profesor de sociologie la Frankfurt am Mein şi Londra; cW al lui Max Weber dar cu o formaţie teoretico-gnoseologică datorată şcolii lui Rickert şi Husserl. Domeniul principal de cercetare al lui M. l-a constituit sociologia cunoaşterii, pe care a fundamentat-o printr-o asimilare specifică a rezultatelor sociologiei teoretice germane şi a concepţiei materialiste a istoriei, rămânând însă predominant pe terenul idealismului. M. a urmărit să trateze sistematic *factorii* care determină gândirea grupurilor sociale, considerând sociologia cunoaşterii drept o „ştiinţă empirică a faptelor”, care are ca temă de studiu „gândirea reală” a grupurilor umane. Pornind de la istorismul lui Troeltsch, dar şi de la Marx şi Freud, M. considera cunoaşterea nu ca pe un fapt al gândirii pure, ci ca un rezultat al convieţuirii active în societate. Într-un spirit relativist, M. considera *ideologia* ca *falsă conştiinţă*, ca interpretare spontan sau conştient denaturată a realităţii, determinată de diferitele poziţii sociale ale oamenilor, negând astfel valoarea ei cognitivă reală. M. şi-a imaginat şi un nou tip de om al viitorului, în formarea căruia ar trebui să se pornească „de la modele religioase”, ceea ce evident, arată cât de mult a rămas M.

Între limitele conştiinţei burgheze a timpului. *Op*. pr.: „Suflet şi cultură” (1918), „Ideologie şi utopie” (1929), „Asupra problematicii sociologiei în Germania” (1929), „Sociologia cunoaşterii” (1931), „Temele contemporane ale sociologiei” (1932), „Omul şi societatea în epoca reconstrucţiei” (1935), „Diagnosticul epocii noastre” (1943), „Libertate, putere şi planificare democrată” (postum, 1950).

„MANUSCRISE ECONOMICE-FILOZOFICE DIN 1844”, lucrare neterminată a lui Marx şi rămasă în manuscris, în care sunt consemnate rezultatele propriei sale dezvoltări filosofice: procesul trecerii lui Marx pe poziţiile *comunismului ştiinţific*, ale *materialismului dialectic şi istoric*, prin valorificarea critică şi depăşirea economiei politice clasice burgheze, a *anuopologismului* lui Feuerbach şi a dialecticii idealiste hegeliene. De o însemnătate excepţională este

critica „dialecticii absolute” a lui Hegel, dezvăluirea influenţei exercitate de *idealismul absolut* hegelian asupra interpretării categoriilor şi principiilor dialecticii („depăşirea”, „negarea negaţiei”, „contradicţia” etc). În cadrul acestei critici, Marx îşi expune propria sa interpretare materialistă asupra dialecticii, concepută ca teorie a dezvoltării realităţii obiective (naturală şi socială), a cunoaşterii acesteia în cadrul practicii sociale. În această lucrare elaborează Marx. interpretarea sa materialistă asupra conceptelor de *practică locială* (de transformare a ambianţei, de autoconstituire a fiinţei umane) şi de *înstrăinare* (demonstrând că înlăturarea înstrăinării omului de sine însuşi e posibilă numai prin înlăturarea proprietăţii private, adică prin instaurarea orânduirii comuniste). În „M.e. – f. din 1844” sunt expuse, de asemenea, bazele teoretice (filosofice) ale *umanismului* marxist: analiza structurii şi dinamicii *condiţiei umane*, a modului de existenţă specific omului.

mar

MARBUEG (*Şcoala de la* M.), orientare „logică-metodologică” în *neokantianism*, întemeiată de H. Cohen la sfârşitul secolului trecut şi reprezentată de P. Natorp, E. Cassirer, A. Lie-bert ş.a. În opera lor istorică-filozofică, care premerge celei sistematice, şi apoi în sistemele proprii, reprezentanţii acestei şcoli au interpretat întreaga istorie a filosofiei ca fiind istoria kantianismului, iar din filosofia kantiană au exclus doctrina *„lucrului în sine”* şi rolul sensibilităţii, ajungând la un idealism subiectiv în care activitatea constructivă a gândirii, obiectele abstracte şi ideale create de aceasta sunt prezentate ca fiind adevărata realitate. Deşi susţineau formalismul în logică, în teoria cunoaşterii şi în filosofia culturii, neokantienii din *Şcoala de la* M. păstrau în parte tradiţiile *raţionalismului* şi ale liberalismului, contracarând orientarea spre *iraţionalism* din cadrul filosofiei vremii. Reprezentanţii *Şcolii de la* M. au pus în evidenţă importanţa *constructivismului* pentru elaborarea sistemelor ştiinţei moderne, precum şi ideea filosofiei ca sistem al disciplinelor filosofice fundamentale. În domeniul eticii şi al concepţiilor social-politice şi juridice, şcoala a fost reprezentată de R. Stammler, K. Vorländer şi de *revizionismul* neokantian al lui Ed. Bernstein, K. Schmidt, M. Adler, adepţi ai *socialismului etic*.

MAEC AURELIU (Marcus Aurelius Antoninus; 121 – 180), împărat roman (161 – 180) şi filosof, reprezentant al *stoicismului* târziu. Scrierea sa „Către mine însumi” (trad. rom. 1923), pătrunsă de

accente religioase şi pesimiste, recomandă învingerea vicisitudinilor vieţii prin întoarcerea spre lumea lăuntrică a individului şi *auto-perfecţionarea* morală.

MARCEL, Gabriel (1889 – 1973), filosof francez, iniţiator al *existenţialismului* catolic, profesor la Sorbona. M. distinge „lumea obiectivităţii”, obiect al ştiinţei şi al cunoaşterii raţionale, de sfera „*existenţei*”; Dumnezeu îi aparţine acesteia din urmă. În lumea ştiinţei, „lume sfărâmată”, (monde cassă), tot ce este concret şi personal se nimiceşte, totul devine abstract, im – personal. În lumea „existenţei”, relaţiile sunt între *persoane*, raporturile raţionale sunt înlocuite de cele afective-etice (Dumnezeu, „tu-ul divin, fiind, de ex., accesibil numai *iubirii*, nu *raţiunii*). Existenţialismul religios al lui M. conţine totuşi o nuanţă de critică sui-generis a formelor impersonale, reificate ale culturii burgheze moderne. *Op*. pr.: „Jurnal metafizic” (1927), „A fi şi a avea” (1928), „Misterul fiinţei” (2 vol., 1951), „Oamenii împotriva umanului” (1951), „Oamenii împotriva umanului” (1954), „Filosoful şi pacea” (1964).

MARCUSE, Herbert (n. 1898), filo-zof şi sociolog american de origine germană. Reprezentant al *Şcolii de la Frankfurt*. Concepţiile sale, care au avut o evoluţie complexă, contradictorie, s-au format sub influenţa *„filosofiei vieţii 1*, *fenomenologiei*, a *existenţialismului* şi *freudismului*. În acest spirit, cu remanente subiectiviste, M. a interpretat moştenirea filosofică a lui Marx, aflată permanent în centrul preocupărilor sale, prin prisma unui *umanism* abstract, şi mai ales a filosofiei lui Hegel, îndreptându-şi atenţia îndeosebi asupra *ontologiei* (conceptul istoricităţii) şi a filosofiei sociale (conceptul de *alienare*, teoria „transformării revoluţionare a societăţii”), şi concepând dialectica – prin absolutizarea momentului ei negativ – ca *negare* totală a realităţii. Pe acest fundament teoretic se întemeiază critica ascuţită a ideologiei fasciste, precum şi, mai târziu, criticasocietăţii contemporane, „societatea industrială avansată” (în care include atât sistemul capitalist cât şi pe cel socialist). Luând ca model societatea americană, el relevă faptul că prin crearea şi satisfacerea unor nevoi false, prin efectul aplatizant şi uniformizator al mijloacelor de comunicare în masă, această societate sărăceşte şi mutilează personalitatea („desublimarea represivă”), îndoctrinează şi manipulează pe membrii săi, aboleşte *opinia publică* critică, protestatară. Preponderenţa dimensiunii tehnologice impune forme de

gândire şi de comportament cu o singură dimensiune, formează în proporţie de masă un tip de om unidimensional. Mecanismul „toleranţei represive” determină un proces de „integrare” a clasei muncitoare în totalitatea socială dată, prin care ea pierde rolul de forţă revoluţionară reală, rămânând o clasă revoluţionară potenţială, „în sine”. Radicalizarea ei depinde de „catalizatorii” aflaţi în afara rândurilor sale: „forţele marginale” ale societăţii, lumpenproletariatul, „outsider”-ii, precum şi studenţimea şi intelectualitatea de stânga, minorităţile şi populaţia de culoare asuprită, masele din ţările lumii a treia. Negând, totodată, experienţa pozitivă a construcţiei socialiste şi rolul de avangardă revoluţionară al partidelor comuniste, M. nu poate oferi o perspectivă eficientă pentru o acţiune socială de depăşire a societăţii capitaliste contemporane, prefigurarea societăţii viitoare non-re-presive, întemeiate pe jocul liber al facultăţilor umane (al cărei precursor e considerat Schiller), dovedindu-se a fi o *utopie* estetică, în care un rol decisiv îi revine *Erosului* şi fanteziei descătuşate, eliberate de îndatorirea represivă a muncii. Cu toate limitele concepţiei sale, gândirea lui M. a cunoscut în ultima vreme o evoluţie în care critica societăţii capitaliste se adânceşte, iar ponderea interesului pentru rolul proletariatului ca principal agent activ al transformărilor istorice, creşte. Totodată ideea necesităţii înlocuirii revoluţionare a capitalismului „tardiv” prin socialism a devenit dominantă. *Op*. pr.: „Ontologia lui Hegel şi bazele unei teorii a istoricităţii” (1932), „Eros şi civilizaţie” (1955), „Omul unidimensional” (1964), „Cultură şi societate” (1965), „Sfârşitul utopiei” (1967), „Eseu despre eliberare” (1969), „Contrarevoluţia şi revolta” (1972). În lb. rom. au apărut „Scrieri filosofice” (1977).

MARINESCU, Gheorghe (1863 – 1938), medic, întemeietorul neurologiei româneşti. A luat atitudine şi în unele probleme filosofice, susţinând că *viaţa* este de esenţă materială, şi a combătut teoriile idealiste din biologie. El a conceput *evoluţia* ca o lege generală a *materiei* sub toate formele ei de existenţă, conferind ideii de evoluţie valoarea de principiu filosofic. M. a susţinut valabilitatea *determinismului* şi a *cauzalităţii* naturale în domeniul biologiei şi a adus contribuţii personale la explicarea materialistă a fenomenelor psihice inferioare. *Op*. filosofice: „Materie, viaţă şi celulă” (1914), „Determinism şi cauzalitate în domeniul biologiei” (1938).

MARITAIN, Jacques (1882 – 1973), filosof francez, reprezentant

principal al *neotomismului*. În 1948 s-a stabilit în S.U.A., ca profesor la Universitatea din Princeton. Respingând *raţionalismul* cartezian, în care vedea „păcatul originar" al filosofiei moderne, dar şi *iraţionalismul* bergsonian, M. caută să realizeze, sprijinindu-se pe doctrina lui Toma d'Aquino, o conciliere „între graţie şi natură, între credinţă şi raţiune, între teologie şi filosofie". În concepţiile sale sociale se întâlnesc elemente de critică a *capitalismului* contemporan de pe poziţiile „democraţiei creştine". *Op*. pr.: „Elemente de filosofie" (1923), „Ştiinţă şi înţelepciune" (1935), „De la Bergson la Toma d'Aquino" (1947), „Omul şi statul. (1953), „Filosofia morală" (1966).

MARKOVIC, Mihailo (n. 1923), filosof iugoslav, profesor la Universitatea din Belgrad. A studiat probleme de logică şi gnoseologie; semantică etc. *Op*. pr.: „Formalismul în logica modernă", „Conceptul de logică" (în lb. engl.), „Teoria dialectică a semnificaţiei".

mar

MARKOVIC, Svetozar (1846 – 1875), scriitor şi filosof democrat-revoluţionar sârb. L-a cunoscut pe K. Marx şi a aderat la Internaţionala I (reprezentant al acesteia pentru Serbia), fără a depăşi însă limitele materialismului premarxist şi ale *socialismului utopic*. A combătut *romantismul* evazionist şi estetica idealistă, militând pentru o literatură naţională realistă. *Op*. pr.: „Versificatorul şi ideea" (1868), „Realismul în poezie" (1870).

MARSILIO DE PADOVA (c. 1280 – 1342 sau 1343), publicist şi gânditor italian, unul dintre primii teoreticieni ai statului laic în Europa apuseană, în lucrarea sa „Apărătorul păcii" („Defensor pacis", 1324) s-a opus pretenţiilor papii la puterea lumească şi a formulat ideea suveranităţii poporului, fără să includă însă în noţiunea de „popor" masele muncitoare. În 1327 a fost declarat eretic şi excomunicat de biserică, găsind adăpost la împăratul german Ludovic al IV-lea, pe care l-a sprijinit în lupta sa împotriva papalităţii.

MARŢI, José (1353 – 1895), democrat-revoluţionar, erou naţional al poporului cuban, unul dintre conducătorii şi ideologii mişcării de eliberare a poporului cuban de sub jugul colonialiştilor spanioli, poet şi publicist. S-a încadrat din tinereţe în activitatea revoluţionară pentru independenţa Cubei. A luat parte la Crearea Partidului revoluţionar cuban (1892) şi a elaborat statutul acestuia. Între 1892 şi 1895 s-a dedicat organizării răscoalei revoluţionare pentru eliberarea Cubei (1895), în timpul căreia a căzut eroic în luptă,

în lucrările sale filosofice, deşi s-a manifestat ca materialist inconsecvent, M. şi-a relevat optimismul, convingerea în posibilitatea înlăturării cauzelor răului social, în victoria finală a forţelor progresiste. Este autor al mai multor cicluri de poezii scrise în spirit revoluţionar-romantic şi patriotic.

MARX, Karl (1818 – 1883), fondatorul *comunismului ştiinţific*, al filosofiei clasei muncitoare – *materialismul dialectic şi istoric* – şi al economiei politice ştiinţifice, învăţător şi conducător al proletariatului internaţional. M. s-a născut la 5 mai 1818 în oraşul Trier din Germania. A studiat dreptul la Universitatea din Bonn şi apoi istoria şi filosofia la Universitatea din Berlin. În aceeaşi perioadă, M. se alătură grupului hegelienilor *de stânga* („tinerii hegelieni"). În 1841 M. şi-a susţinut teza de doctorat: „Deosebirea dintre filosofia naturii la Democrit şi filosofia naturii la Epicur". Deşi în această lucrare se situa încă pe poziţii idealiste, M. se distingea de „tinerii hegelieni" prin concepţia sa politică democrat-revoluţionară, prin tendinţa de a lega filosofia şi lupta ideologică de activitatea revoluţionară a maselor populare. În 1842, M. se întoarce la Bonn şi devine redactorul „Gazetei renane" („Rheinische Zeitung") din Köln, care se transformă sub conducerea lui într-un organ al democraţiei revoluţionare, dar care este curând interzisă de guvernul prusac. În această perioadă se conturează trecerea lui M. de la idealism la elaborarea *materialismului dialectic* şi a *materialismului istoric*, de la democratismul revoluţionar la *socialismul ştiinţific*. În 1843, M. se căsătoreşte cu Jenny von West-phalen. În noiembrie se mută la Paris, unde editează (februarie 1844), împreună cu A. Ruge, „Analele germano-rranceze" („Deutsch-Französische Jahr-bucher"). Aici publică articole remarcabile cum sunt „Contribuţii la critica filosofiei hegeliene a dreptului" şi „Problema evreiască", în care M. proclama „critica necruţătoare a tot ce există" şi făcea apel la mase şi la proletariat. În august 1844, când M. se întâlneşte la Paris cu Engels, începe marea lor colaborare şi prietenie. M. s-a ocupat în mod deosebit de economia politică, dând o primă şi aprofundată analiză critică a economiei politice burgheze în „*Manuscrise economice-filozofice* din *1844*". În această lucrare M. abordează în mod exemplar problema *înstrăinării*, a dezumanizării omului în condiţiile orânduirii exploatatoare. În 1844 M. şi Engels au scris „*Sftnta familie*", în care încep să pună bazele concepţiei materialiste asupra istoriei. În 1845 M. scrie „*Tezele asupra*

lui Feuerbach", în care combate filosofia contemplativă şi schiţează o nouă concepţie despre om, întemeiată pe noţiunea de *practică* şi pe recunoaşterea esenţei sociale a fiinţei umane. În „*Ideologia germană*", scrisă de M. şi Engels în 1845 – 1846, şi în „*Mizeria filosofiei*", publicată de M. în 1847; sunt elaborate fundamentele concepţiei materialiste asupra istoriei şi ale teoriei comunismului ştiinţific, odată cu combaterea socialismului mic-burghez şi a concepţiilor lui B. Bauer, Stirner, Proudhon etc. Criticând în toate aceste lucrări dialectica idealistă a lui Hegel, M. a preluat sâmburele ei raţional, dezvoltând *dialectica* ca teorie a realităţii şi ca metodă de gândire şi îmbinând-o organic cu interpretarea filosofică materialistă a naturii, societăţii şi gândirii. Din însărcinarea Congresului al II-lea al Ligii comuniştilor, la care aderaseră în 1847, M. şi Engels elaborează programul acesteia, cunoscut sub numele de „*Manifestul Partidului Comunist*", apărut în februarie 1848. În acest prim document-program al partidului revoluţionar al proletariatului internaţional, M. şi Engels au expus concepţia comunistă despre lume, teoria *luptei de clasă* a proletariatului, au fundamentat concepţia despre rolul istoric al proletariatului şi despre pieirea inevitabilă a capitalismului. M. Înfiinţează la Köln „Noua gazetă renană" („Neue Rheinische Zeitung", iunie 1848 – mai 1849). După înfrângerea revoluţiei din Germania, M. este expulzat succesiv din Germania şi Franţa şi se stabileşte definitiv la Londra. În 1850, elaborează lucrarea „Luptele de clasă din Franţa", iar în 1852 termină opera „Optsprezece Brumar al lui Ludovic Bonaparte". În aceste lucrări se face bilanţul experienţei revoluţiilor burghezo-democratice din 1848 – 1849 şi sunt abordate probleme teoretice importante ca: legile dezvoltării sociale, natura şi rolul *statului*, necesitatea *dictaturii proletariatului* ş.a. M. şi Engels îşi continuă activitatea lor revoluţionară şi, datorită lor, la 28 septembrie 1864 este întemeiată, la Londra, Asociaţia Internaţională a Muncitorilor (Internaţionala I). M. a întocmit „Manifestul constitutiv" şi aproape toate documentele mai importante ale acestei organizaţii. În aceeaşi perioadă, M. lucrează intens la principala sa operă, „Capitalul". În 1859 apare lucrarea lui M. „Contribuţii la critica economiei politice". În celebra „Prefaţă" a acestei lucrări, M. face o expunere sintetică a tezelor fundamentale ale materialismului istoric, iar în „Introducere", publicată ca anexă la „Contribuţii...", el fundamentează metoda ştiinţifică a economiei politice, caracterizează

procedeul ridicării de la abstract la concret, raportul dintre *logic şi istoric* etc. în 1867 apare la Hamburg primul volum al operei fundamentale a lui M.Capitalul", consacrată analizei procesului de producţie al capitalului. Al doilea şi al treilea volum ale acestei opere au apărut după moartea lui M., fiind pregătite pentru tipar de către Engels. Volumul al IV-lea al „Capitalului", intitulat „Teorii asupra plusvalorii", consacrat analizei critice a teoriilor economice, a fost publicat după moartea lui Engels. M. a desăvârşit teoria valorii bazată pe muncă, a elaborat teoria plusvalorii, piatra unghiulară a economiei politice marxiste. M, a elaborat şi a expus concepţia sa filosofică nu numai în lucrările propriu-zis filosofice, ci şi în opera sa economică, îndeosebi în „Capitalul". „Dacă Marx – a spus Lenin – nu a lăsat o «Logică» el ne-a lăsat în schimb *logica* «Capitalului»... în «Capitalul» a fost aplicată la o singură ştiinţă logica, dialectica şi teoria cunoaşterii a materialismului..." în lucrări ca „Războiul civil din Franţa" (1871) sau „Critica programului de la Gotha" (1875), M. dezvoltă teze fundamentale ale comunismului ştiinţific, făcând o analiză şi o generalizare profundă a experienţei istorice a Comunei din Paris şi a perspectivelor luptei de clasă a proletariatului, dezvoltând teoria revoluţiei proletare, a statului şi dictaturii proletariatului. M. a militat consecvent pentru unitatea mişcării muncitoreşti internaţionale. Aprecierile făcute de M. în diferite lucrări cu privire la unele momente din istoria poporului român, la limba şi cultura română, şi îndeosebi la problemele luptei pentru eliberarea socială şi unitatea naţională, pentru independenţa de stat a ţărilor româneşti, constituie caracterizări de mare valoare teoretică. În România, primele traduceri din lucrările lui M. au apărut în 1883, iar printre cele dintâi lucrări editate se numără: „Manifestul Partidului Comunist" (1892), „Cuvântul despre problema liberaluj-schimb" (1893), „Muncă salariată şi capital" (1911). De la Eliberarea ţării au fost traduse din operele lui M. şi Engejs 76 de titluri. Până în prezent au apărut 33 volume din „Operele" lor. La 14 martie 1883, M. a încetat din viaţă în exil, la Londra, unde este înmormântat. Actualitatea şi vitalitatea învăţăturii lui M. sunt demonstrate de aplicarea ei în practica construcţiei socialismului şi comunismului, de lupta maselor de oameni din toate ţările. După cum a apreciat Congresul ăl XI-lea, Programul P.C.R. constituie expresia marxismului creator în România.

MARXISM, concepţie revoluţionară unitară despre lume,

societate, om *şi* gândire a clasei muncitoare şi a partidului său, fondată în secolul 19 de *Karl Marx* şi *Friedrich Engels*. Ei au preluat critic ceea ce era valoros în gândirea filosofică, economică şi social-politică anterioară şi contemporană lor şi au creat o concepţie nouă care a revoluţionat gândirea. Fundamentul filosofic al m. În ansamblul său, al teoriei sale economice şi al celei politice (*socialismul ştiinţific*) este *materialismul dialectic* şi *istoric*. Îmbinând în mod armonios obiectivitatea cu părtinitatea, spirituj ştiinţific cu cel revoluţionar, în confruntare cu concepţiile retrograde, m. a constituit şi constituie arma teoretică în activitatea practică a partidelor comuniste şi muncitoreşti, în lupta pentru transformarea radicală a societăţii, pentru lichidarea orânduirii capitaliste, pentru făurirea societăţii socialiste şi comuniste. *V.I. Lenin* şi alţi militanţi de seamă ai mişcării muncitoreşti au continuat opera lui Marx şi Engels, dezvoltând-o creator, în noi condiţii istorice. Teorie deschisă, aflată în continuă devenire, m. se dezvoltă şi se îmbogăţeşte permanent – în raport cu schimbările ce se produc în viaţa social-economică, în practica revoluţionară, în cunoaşterea universală – prin gândirea cutezătoare a partidelor comuniste şi muncitoreşti, care îşi elaborează de sine stătător linia politică, strategia şi tactica revoluţionară, ţinând seama de condiţiile istorice-concrete, de experienţa specifică şi nivelul de dezvoltare al fiecărei ţări. O contribuţie importantă la îmbogăţirea creatoare am. au adus Partidul Comunist Român, secretarul general al partidului, tovarăşul *Nicolae Ceauşescu*. M. se bucură de o uriaşă răspândire şi forţă de atracţie, fiind expresia teoretică a proceselor revoluţionare Contemporane. V. şi *dialectică*; *Engels, Friedrich*; *filosofie*; *Lenin, V.I.*; *Marx, Karl*; *materialism dialectic*; *materialism istoric*; *Programul Partidului Comunist Român*; *socialism ştiinţific*.

MARXISM-LENINISM, v. ENGELS, Friedrich; LENIN, Vladimir Illci; MARX, Karl; MARXISM.

MASARYK, Thomas” (1850 – 193V), filosof şi om politic ceh, fondatorul concepţiei denumite masarykism, care a ocupat un loc de frunte printre curentele nemarxiste ale gândirii din Cehoslovacia. Filosofia lui M. (el o numea „realism”) nu se distinge prin consecvenţă. Ea reprezintă o îmbinare de empirism, pozitivism (caracteristică în special pentru operele sale din tinereţe) şi idei iraţionaliste, etico-religioase. După opinia lui M., religia intră în drepturile ei atunci când cunoaşterea încearcă să depăşească graniţele fenomenelor şi se

pune problema sensului existenţei umane, a sensului istoriei. Prin religie el nu înţelege teologia ortodoxă şi credinţa bazată pe „convingerea morală". M. a promovat un umanism abstract şi un program de reforme burgheze (teoria „lucrurilor mărunte", a perfecţionării morale) întemeiat pe o orientare social-politică reformistă. *Op*. pr.: „Bazele logicii concrete, clasificarea şi sistemul ştiinţelor" (1885), „Omul contemporan şi religia" (1896 – 1898), „Problema socială" (1898), „Manual de sociologie. Esenţa şi metodele sociologiei" (1900 – 1901).

MASĂ, mărime caracteristică a unui corp, dată de raportul dintre forţa care se exercită asupra corpului şi acceleraţia pe care acesta o capătă. M. *inertă*, măsură a inerţiei corpurilor. M. *grea* (sau *gravitaţională*), măsură a capacităţii corpurilor de a crea câmp gravitaţional. M. *critică*, masa unui bloc de material radioactiv în care se poate produce o reacţie nucleară în lanţ.

MASE POPULARE, totalitate a claselor şi păturilor sociale dintr-o etapă istorică determinată, ale căror interese fundamentale concordă cu cerinţele dezvoltării societăţii şi care acţionează în sensul *progresului* istoric. Cuprinzând în primul rând pe oamenii muncii, m.p. reprezintă, în formaţiunile antagoniste, imensa majoritate a populaţiei, iar în socialism, ca urmare a desfiinţării relaţiilor de exploatare, înglobează întreaga populaţie. *Materialismul istoric* relevă rolul hotărâtor al m.p. În viaţa societăţii; prin activitatea lor complexă – economică, politică, culturală – ele deschid drum acţiunii legilor obiective ale istoriei, reprezentând adevărate forţe motrice ale progresului. Pe măsura dezvoltării economice, politice, culturale a societăţii, creşte nivelul de conştiinţă şi de organizare al m.p. Accelerarea progresului social este condiţionată, la rândul ei, de amploarea şi de intensitatea participării m.p. la transformările revoluţionare. În epoca contemporană se afirmă tot mai puternic rolul m.p., al popoarelor în viaţa internaţională. *Clasa muncitoare* este forţa socială cea mai înaintată în ansamblul m.p., pe care le uneşte, sub conducerea sa, în lupta pentru pace, democraţie şi socialism. „În evoluţia progresistă a societăţii omeneşti contribuţia decisivă o aduc masele largi populare, lupta lor conştientă pentru făurirea propriei istorii, în concordanţă cu cerinţele legitaţilor obiective ale dezvoltării sociale" (Nicolae Ceauşescu). Societatea socialistă asigură manifestarea calitativ superioară a rolului hotărâtor al m.p. În

dezvoltarea tuturor domeniilor vieţii sociale iar pe măsura înaintării spre comunism se accentuează procesul de omogenizare a societăţii, de formare a poporului muncitor unic. V. şi *popor*.

MASSIS, Henri (1886 – 1970), scriitor şi filosof francez, reprezentant al *neotomismului*, membru al Academiei franceze. Ca şi J. Maritain, condamnă cultura modernă, de pe poziţii religioase, pentru *scientismul*, *raţionalismul* şi *umanismul* ei „*antropocentric 1*. Obsedată de „nou”, epoca modernă s-ar fi depărtat de „marile speculaţii ale teologilor” şi ar fi distrus cultura. De aceea, restauraţia tomistă ar fi echivalentă, după M., cu o revenire la cultură. *Op*. pr.: „Apărarea Occidentului” (1927), „Ideile rămân” (1941), „Occidentul şi destinul său” (1956).

MAŞINĂ, realizare artificială a omului destinată, în calitate de mijloc de producţie, să înlocuiască sau să amplifice (unilateral) capacitatea sa de lucru. Din punctul de vedere al fizicii, cele mai simple m. sunt cele care fac mai convenabilă aplicarea forţei musculare umane sau transmit mişcarea mecanică (lanţuri cinematice);

dar, în mod curent, privi în se înţeleg dispozitive în care au loc şi transformări de *energie* (de ex., m. termică, motorul electric). O altă clasă de m. sunt cele în care are loc, mai ales, o prelucrare de *informaţie* (m. de calcul, m. cibernetice, automate). M. fără evidente manifestări mecanice se numesc *aparate*. Din punct de vedere economic, m. este, înainte de toate, o unealtă de producţie, care sporeşte productivitatea muncii; prin aceasta, perfecţionarea m. este un factor esenţial al dinamicii istoriei. Termenul m. era cunoscut şi în antichitate (Lucreţiu). Introducerea şi extinderea m. În viaţa societăţii au adus cu sine atât accentuarea *diviziunii sociale a muncii*, cât şi necesitatea specializării (deci, creşterea calificării muncii) şi complexificarea vieţii economice; tot-odală a contribuit la apariţia unui mod specific de conceptualizare şi de evaluare, axat pe relaţia cauzală naturală şi pe aprecierea rezultatului obiectiv şi a eficienţei lor materiale. Însăşi viziunea „mecanică” asupra universului (elaborată în sec. 17 – 18), afirmarea teoriilor progresului social sau a teoriei *determinismului natural şi economic* sunt un reflex ideologic-teoretic al dezvoltării economice propulsată de maşinism. Dezvoltarea rapidă am. energetice şi am. – unelte a caracterizat prima revoluţie *industrială*, în orânduirea capitalistă, m. este un instrument de exploatare şi de *înstrăinare*, beneficiarii efectelor folosirii ei fiind proprietarii

mijloacelor de producţie, deci şi ai m., iar muncitorii devenind „anexe” ale m. sau şomeri, ca urmare directă a extinderii maşinismului. Socialismul punem. În slujba progresului social, material şi spiritual, trecând-o din proprietatea particulară a capitaliştilor în proprietatea socială a producătorilor, lărgind continuu producţia materială, eliberându-l pe om din poziţia de „anexă am”. Şi risipind coşmarul unei lumi dominate de tehnică (*tehnocraţie*) sau chiar de m. – roboţi. Deşi au o existenţă obiectivă, reală, ca şi lucrurile sau procesele naturale, m. se constituie prin mijlocirea societăţii, şi fac parte, din *civilizaţie*, respectiv din cultura materială a societăţii. M. servesc nu numai producţia (sau războiul) ci şi viaţa curentă, confortul sau cercetarea ştiinţifică etc. Unele m. sunt construite prin analogie sau similitudine funcţională cu organismele vii, program pe care şi-l propune astăzi *bionica*. De asemenea, înţelegerea organismelor vii a profitat de pe urma analogiei cum., vorbindu-se frecvent despre „mecanismele vieţii”. Un model mecanic al organismului animal a fost propus de Descartes şi extins la om, cu o sută de ani mai târziu, de către medicul La Mettrie („omul-m.”). În sec. 19, organismul a fost considerat mai ales ca o m. energetică, iar în ultimele decenii, ca o m. informaţională. Aceste considerente nu trebuie să piardă însă din vedere specificul calitativ al vieţii, care este legat de un anumit substrat, de o substanţă caracteristică (proteine şi acizi nucleici) şi nicidecum de o misterioasă „forţă vitală” (sau *suflet*, *entelehie* etc). M. propriu-zise /tehnice) au un randament şi o precizie mult mai ridicate decât randamentul funcţional al fiinţelor vii, dar comportarea lor este rigidă şi strict specializată. O diferenţă esenţială între organisme şi m. constă în dezvoltarea onto-genetică şi filogenetică a primelor, în timp ce ultimele sunt create de om. De asemenea, m. sunt alcătuite prin alăturarea unor piese izolate, detaşabile şi înlocuibile, în timp ce organele fiinţelor vii apar ca diferenţieri ale unei individualităţi primare (ou, embrion etc.) care se dezvoltă apoi permanent şi complex ca *fiinţă*, într-un mediu grupai sau social, modelată de acest mediu. V. şi *automat*.

MATEMATIZARE, etapă a construcţiei teoriilor ştiinţifice, care presupune utilizarea conceptelor matematice în formularea *ipotezelor* şi a procedurilor de *deducţie* matematic standardizate în derivarea logică a consecinţelor. Teoriile supuse m. presupun un înalt nivel de elaborare teoretică, de idealizare şi abstracţie, care să le permită

folosirea efectivă a *simbolurilor*, *modelelor* şi structurilor matematice. M. teoriilor le aduce acestora o serie de avantaje logice şi metodologice: organizare deductivă riguroasă, determinare şi precizare a *semnificaţiilor*, posibilitate de aplicare a metodelor *axiomatizării* şi *formalizării*, posibilitate de testare, de auto-fundare pe o experienţă provocată şi controlată teoretic, capacitate predictivă remarcabilă, posibilitatea formulării ipotezelor logico-matematice (gen superior al conjecturilor teoretice), construirea unor *metateorii* exacte. O teorie matematizată manifestă astfel nu numai o mare capacitate productivă, o performanţă structurantă deosebită, ci şi un înalt grad de explicitare şi întemeiere.

MATERIALISM, orientare fundamentală în filosofie, care, în opoziţie cu *idealismul*, dă un răspuns adecvat problemei fundamentale a filosofiei (problema raportului dintre *materie* şi *conştiinţă*, dintre existenţă şi gândire), considerând materia, existenţa, ca factor primordial, iar conştiinţa, gândirea, ideile, ca factor secund, derivat. M. afirmă că lumea este prin natura ei materială, că ea constituie o realitate obiectivă, independentă de conştiinţa omului, că natura este necreată şi nepieritoare, iar procesele din univers se desfăşoară potrivit legilor obiective. Privind conştiinţa, gândirea, ca o însuşire a materiei, iar ideile ca un produs şi, totodată, ca o reflectare a înmii materiale, m. afirmă cognoscibilitatea lumii. Putem deosebi un în *pontan* (sau *realism naiv*), care constă în convingerea proprie tuturor oamenilor şi izvorâtă din însăşi practica vieţii de toate zilele, despre existenţa obiectivă a realităţii înconjurătoare şi un în *filosofic*, conştient, care presupune şi o elaborare raţională sistematică, o generalizare a convingerilor m. spontane. Prin însăşi esenţa sa, m.

este legat de ştiinţă şi este principial opus *religiei*, *agnosticismului*, oricărei mistici şi *misologii*, constituind fundamentul teoretic al *ateismului*. M. s-a dezvoltat de-a lungul istoriei culturii în interacţiune cu ştiinţele; filosofia materialistă a generalizat rezultatele ştiinţelor şi, la rândul ei, a favorizat, prin rezolvarea problemelor teoretice şi metodologice fundamentale, ridicate de dezvoltarea ştiinţelor, progresul acestora. Ca atare, m. a fost, de regulă, concepţia despre lume a claselor sociale progresiste, interesate în cunoaşterea adecvată a lumii, în dezvoltarea ştiinţelor şi a forţelor de producţie. Corespunzător fazelor de dezvoltare a cunoaşterii ştiinţifice, m. a îmbrăcat şi el în cursul istoriei forme diferite. Primele doctrine

filosofice materialiste propriu-zise au apărut în societatea sclavagistă, şi anume în Grecia, India şi China antică, aproximativ în sec. 7 – 6 î.e.n. M. antic, ai cărui reprezentanţi au fost filosofii din Milet, Heraclit din Efes, Democrit, Epicur ş.a. În Grecia, Lao-tzi, Van Ciun ş.a. În China, adepţii şcolii *car-vaka* sau *lokayata* din India, au exprimat în general ideologia păturilor progresiste. Datorită faptului că în antichitate ştiinţele experimentale ale naturii nu se constituiseră ca atare, m, antic a fost un în naiv, bazat pe observarea nemijlocită a naturii; în cadrul său, rezolvarea principial corectă a problemelor filosofice, intuiţiile şi ipotezele profunde (de ex., ipoteza structurii atomice a materiei) se îmbinau cu explicaţii naive ale diverselor fenomene concrete. 31. antic s-a asociat adeseori cu o concepţie *dialectică spontană*, potrivit căreia lumea este în continuă mişcare şi schimbare, în evul mediu, în condiţiile predominării idealismului teologic, linia m. a fost reprezentată, în anumite limite, de gânditorii Ibn-Sina, Ibn-Roşd, de *nominalism* şi de *averroism*. O nouă perioadă de înflorire am. a avut loc în sec. 17 – 18, în strânsă legătură cu progresul ştiinţelor naturii, determinat, la rândul său, de formarea şi de extinderea producţiei capitaliste. Apare astfel o o nouă formă istorică am., care, exprimând concepţia despre lume a burgheziei ascendente, s-a dezvoltat în luptă cu *scolastica* şi cu ideologia feudală religioasă, în genere. Reprezentanţii săi cei mai însemnaţi au fost Fr. Bacon, Th. Hobbes, în Anglia, B. Spinoza, în Olanda, şi materialiştii francezi din sec. 18 (Did erot, Holbach, Helvâtius ş.a.). Luptând împotriva idealismului, m. sec. 17 – 18 a contribuit la aprofundarea categoriei de materie şi a legăturii dintre *materie* şi *mişcare*, la dezvoltarea teoriei materialiste a cunoaşterii şi a metodologiei materialiste, la fundamentarea filosofică a ateismului. M. acestei perioade a fost un în *metafizic*, deoarece s-a îmbinat cu metoda *metafizică*. Totodată, datorită faptului că în acea vreme cele mai dezvoltate ştiinţe erau matematica şi mecanica, m. sec. 17 – 18 a fost un ni. *mecanicist*. În sec. 19, m. a fost dezvoltat de L. Feuerbach, precum şi de *democraţii revoluţionari*. M. premarxist a avut un caracter inconsecvent; el nu s-a putut extinde la interpretarea fenomenelor sociale. Din această cauză şi datorită metodei sale metafizice, a reducerii cunoaşterii la reflectarea pasivă a realităţii obiective, m. premarxist a avut un caracter contem7 îativ; el nu a înţeles importanţa activităţii *practice* transformatoare a omului, în activitatea de cunoaştere şi în dezvoltarea societăţii în general. Forma

cea mai înaltă şi pe deplin consecventă am. O constituie m. *dia-lecţie*. După apariţia m. dialectic şi paralel cu dezvoltarea sa, m. În forma lui spontană, ştiinţifică-naturalistă, a continuat să fie în mod fertil implicat în opera unor savanţi de seamă ca A. Einstein, W. Heisenberg, M. Born ş.a. Idei materialiste apar şi în gândirea reprezentanţilor unor curente filosofice contemporane, nemarxiste ca: *realismul*, realismul *critic*, *neorealismul*, *ontologia critică*, neoraţionalismul ş.a. V. şi *filosofie*; materialism *istoric*

MATERIALISM DIALECTIC, concepţia filosofică întemeiată de K. Marx şi F. Engels, care îmbină organic rezolvarea consecvent materialistă a problemei fundamentale a filosofiei cu interpretarea consecventă a *dialecticii*. M.d. este o concepţie ştiinţifică de ansamblu asu? prea lumii, întrucât se sprijină pe cele mai generale *legi* ale mişcării şi dezvoltării naturii, societăţii şi gândirii şi, totodată, o metodă revoluţionară de cunoaştere şi de transformare a realr taţii. Apariţia m.d. reprezintă cea mai profundă revoluţie săvârşită în *filosofie*. Tezele fundamentale ale m.d. au fost elaborate începând de la mijlocul deceniului al cincilea al sec. 19, în luptă. cu diversele forme ale concepţiilor idealiste, metafizice şi materialist-vulgare despre lume. Apariţia m.d. a fost un fenomen legic, determinat de cauze social-economice, şi de întreaga dezvoltare anterioară a ştiinţei şi filosofiei. Ascuţirea contradicţiilor antagoniste ale orânduirii capitaliste şi afirmarea proletariatului ca forţă politică independentă pe arena istorică au impus elaborarea unei concepţii despre lume care să ofere proletariatului arma teoretică necesară îndeplinirii misiunii sale istorice. Pe de altă parte, stadiul atins de dezvoltarea impetuoasă a ştiinţelor naturii reclama crearea unei filosofii noi, a-decvată noului tablou ştiinţific al lumii. Printre premisele naturalist-ştiinţifice ale constituirii concepţiei materialist-dialectice despre lume se numără: elaborarea teoriei celulare, formularea *legii conservării şi transformării energiei* şi descoperirea principiilor *evoluţiei* (expresia cea mai închegată a *evoluţionismului* fiind *dar-vinismul*). Izvorul teoretic nemijlocit al m.d. este *filosofia clasică germană*. Precursorii ei direcţi sunt, în primul rând, G.W.F. Hegel (care, în contextul idealismului său, a elaborat totuşi, în principiu, multilateral dialectica) şi L. Feuerbach (care, în contextul metafizicii sale, a dezvoltat concepţia materialistă asupra lumii). Preluând în mod critic şi dezvoltând creator moştenirea acestor doi gânditori, m.d. a respins atât idealismul lui Hegel, cât şi

viziunea metafizică, contemplativă a materialismului lui Feuerbach. M.d. este prima formă pe deplin consecventă a materialismului, înglobând într-o explicaţie unitară domeniile naturii, societăţii şi gândirii. În condiţiile istorice noi ale epocii *imperialismului* şi revoluţiilor proletare, V.I. Lenin a dezvoltat în.d., generalizând cuceririle ştiinţelor naturii de la sfârşitul sec. 19 şi începutul sec. 20, îmbogăţind cu teze noi dialectica materialista, logica dialectică şi îndeosebi teoria materialist-dialecticia cunoaşterii. Elaborând teoria ştiinţifică materialistă pe baza *principiilor fundamentale ale dialecticii*, m.d. consideră că *dezvoltarea* are ca izvor *contradicţiile* interne ale obiectelor şi proceselor, că schimbările calitative (salturilel se realizează pe temeiul unor acumulări cantitative anterioare, prin *negarea* stărilor calitative vechi de către altele noi. M.d. a înnoit şi a îmbogăţit gnoseologia prin tezele sale privind cognoscibilitatea lumii, caracterul activ al procesului de cunoaştere, caracterul obiectiv şi concret al *adevărului*, dialectica relativului şi absolutului în procesul cunoaşterii şi, mai ales, prin dezvăluirea rolului *practicii* în cunoaştere. M.d. arată că principiile dialecticii decurg direct din studiul legitaţilor lumii obiective, că dialectica obiectivă (a lucrurilor) determină dialectica subiectivă (a ideilor) care are însă şi legile sale specifice, autonomia sa relativă. Deşi concordă prin conţinutul lor obiectiv cu legile naturii şi cu cele sociale, legile gândirii constituie doar o reflectare a celor diptâi în conştiinţa oamenilor, această reflectare neavând uif caracter mecanic, nemijlocit, automat, ci unul mediat, constructiv, creator. – M.d. realizează, de asemenea, unitatea dialecticii, teoriei cunoaşterii (gnoseologiei) şi logicii, în virtutea acestui fapt, atât teoria cunoaşterii, cât şi logica adoptă viziunea dialectică asupra lumii, abordează fenomenele sub raportul dezvoltării lor istorice, interpretează corect corelaţia dintre *istoric* şi *logic*, în sensul că logicul reflectă în mod sintetic istoricul, de care este, în ultimă instanţă, determinat. Reprezqntând generalizarea multilaterală a realizărilor tuturor ştiinţelor despre natură şi societate, reflectând veridic legitaţiile fundamentale ale existenţei şi cunoaşterii, concepţia filosofică a lui Marx în ansamblul ei, constituie şi o metodă ştiinţifică de cunoaştere şi de transformare revoluţionară a lumii şi, prin aceasta, a omului însuşi. Sprijinindu-se pe datele ştiinţelor, m.d. oferă totodată acestora un puternic şi eficace instrument teoretic şi metodologic, orientat spre noi sinteze creatoare, spre înnoirea tabloului filosofic al

lumii. Fiind o concepţie consecvent ştiinţifică despre lume, având un caracter făţiş partinic, m.d. are o importanţă uriaşă pentru fundamentarea politicii ştiinţifice a partidelor comuniste şi muncitoreşti. După cum relevă Programul Partidului Comunist Român: „Materialismul dialectic şi istoric înarmează partidul, cadrele de conducere, comuniştii cu metoda ştiinţifică de analiză a evenimentelor, a fenomenelor din natură şi societate. Cu ajutorul acestei metode partidul comunist elaborează strategia şi tactica revoluţionară a transformării societăţii, în concordanţă cu realităţile istorice, naţionale şi sociale din fiecare ţară, din fiecare etapă a dezvoltării societăţii omeneşti”. Apariţia m.d., împreună cu crearea *materialismului istoric* şi a economiei politice marxiste, a făcut posibilă transformarea socialismului din *utopie înştiinţa*. M.d. este o concepţie vie, critică, antidogmatică, care se îmbogăţeşte continuu pe baza generalizării continue a practicii şi a datelor ştiinţei, valorificând, totodată, în cadrul unui dialog principial, rezultatele pozitive dobânditede unele concepţii filosofice contemporane nemarxiste. În domeniul m.d. au apărut în anii de după Eliberare lucrări ca: V. Roman, „Victoria materialismului dialectic în fizica modernă” (1954); Al. Tănase, „Libertate şi necesitate” (1960); Colectiv (EI. Gulian, D. Bădărău, T. Uroş), „Dialectica materialistă, metodologia generală a ştiinţelor particulare” (1963); Călina Mare, „Determinismul în fizica modernă” (1966); C. Popovici, V. Să-hleanu, „Dialectica metodelor de cercetare ştiinţifică”, vol. I, II (1966); I. Tudosescu, „Determinismul şi ştiinţa” (1971); I. Drăghici, „Esenţa vieţii” (1972); Ana Katz, „Dialectica în existenţă” (1972); Colectiv (Al. Valentin, Călina Mare, L. Grünberg M. Flonta – coord. –, I. Irimie C. Popa, V. Tonoiu, I. Pârvu), „Materialismul dialectic” (1973); Colectiv (I. Tudosescu, M. Florea „C. Popa-coord. –, Al. Bădulescu, M. Diaconii. I. Bonis, I. Pietraru, Ana Katz. Aneta Nuţu-Busuioc, I. Moraru, Ioana Smirnov, P. Pânzaru, Al. Tănase), „Filosofie. Materialism dialectic şi istoric” (1975); lucrările din colecţia „Materialismul dialectic şi ştiinţele moderne” (17 vol., 1957 – 1977).

M4TERIALISM ECONOMIC, concepţie unilaterală, de esenţă metafizică, despre societate, care absolutizează rolul determinant al *factorului* economic în dezvoltarea socială, negând rolul activ al *suprastructurii*, îndeosebi al ideilor şi organizaţiilor politice în această dezvoltare. M.e. concepe *istoria* ca pe un proces determinat în mod mecanic, automat, de dezvoltare a *tehnicii* şi economiei. M.e. s-a

constituit ca un curent în sociologie spre sfârşitul sec. 19 în Germania şi apoi în alte ţări europene; el a apărut ca o vulgarizare a *materialismului istoric*, şi, totodată, ca o încercare de a-l denatura în spiritul liberalismului burghez.

MATERIALISM ISTORIC, parte inte garantă a filosofiei întemeiate de Marx, reprezentând concepţia filosofică materialist-dialectică despre *societate*, despre structura sistemului social, *legile* generale şi forţele motrice ale dezvoltării sociale. Spre deosebire de ştiinţele sociale particulare, care studiază domenii limitate ale vieţii sociale, m.i. tratează societatea în unitatea şi interacţiunea laturilor ei, procesul istoric în ansamblul său. De aceea m.i. constituie un îndreptar teoretic şi metodologic pentru toate ştiinţele sociale particulare şi, în acelaşi timp, generalizează datele furnizate de acestea. Mă. este indisolubil legat şi interpă-truiis cu *materialismul dialectic*, ale cânii principii fundamentale sunt imanente m.i.: împreună, materialismul dialectic şi m.i. constituie concepţia despre lume şi viaţă a clasei muncitoare. Creat în deceniul al cincilea al sec. 19, m.i. a constituit o cotitură revoluţionară în concepţiile despre societate. Până la Marx şi Engels aceste concepţii erau dominate di idealismul istoric, chiar dacă unii gânditori premarxişti (Aristotel, Helvetius, J.-J. Rousseau, istoricii francezi din perioada Restauraţiei ş.a.) s-au apropiat de o interpretare materialistă a unor procese şi fenomene sociale. Însuşindu-şi critic intuiţiile şi previziunile socialiştilor utopici, ca şi unele descoperiri ale economiei clasice engleze, situându-se pe poziţiile *proletariatului* modern, clasă consecvent revoluţionară, interesată în cunoaşterea ştiinţifică a vieţii sociale şi a legilor ei de dezvoltare, Marx şi Engels au extins consecvent, pentru prima oară în istoria gândirii, materialismul la interpretarea vieţii sociale. Problema fundamentală a filosofiei, raportul dintre *existenţă* şi *conştiinţă*, capătă în cadrul m.i. forma particulară a raportului dintre *existenţa socială* şi *conştiinţa socială*. „Nu conştiinţa oamenilor le determină existenţa, ci, dimpotrivă, existenţa lor socială le determină conştiinţa” (K. Marx) este teza fundamentală am.i. Potrivit în.i., latura determinantă a vieţii sociale este procesul producţiei bunurilor materiale. Producţiei materiale îi sunt proprii două feluri de relaţii: raporturile oamenilor cu *natura*, care se exprimă în *forţele de producţie*, şi relaţiile dintre oamenii înşişi, *relaţiile de producţie*. În reţeaua complexă a *relaţiilor sociale*, m.i.

distinge relaţiile de producţie ca relaţii materiale, obiective, cu alte cuvinte, ca relaţii care se constituie fără a trece prin conştiinţa oamenilor, ca relaţii fundamentale care determină într-un fel sau în altul, de cele mai multe ori, mijlocit, relaţiile spirituale, ideologice. Sistemul relaţiilor de producţie constituie structura economică, *baza* unei societăţi determinate, pe care se înalţă o *suprastructură* corespunzătoare, în timp ce gânditorii premarxişti se limitau în explicarea vieţii sociale la mobilurile ideale ale activităţii oamenilor (*scopuri*, năzuinţe, *idei*), Marx şi Engels au arătat că în spatele mobilurilor ideale ale acţiunii istorice a maselor, a claselor sociale, stau *interesele* lor materiale, determinate, la rândul lor, de situaţia acestor clase în sistemul dat de relaţii de producţie. Aceasta a permis prezentarea evoluţiei societăţii ca un proces „istoric-natural” (Marx), adică guvernat, ca şi natura, de legi independente de voinţa şi conştiinţa oamenilor, fără cunoaşterea cărora nu poate fi vorba de vreo ştiinţă socială. Totodată, desprinderea relaţiilor de producţie ca relaţii sociale fundamentale care le determină pe toate celelalte, a permis întemeietorilor m.i. să elaboreze categoria de *formaţiune socială* şi să înlăture astfel *anistorismul* sau antiistorismul specific filosofiei nemarxiste a istoriei, ca şi speculaţiile metafizice despre „societate în general”. Procesul istoric este succesiunea legică a formaţiunilor sociale, înlocuirea, unei formaţiuni inferioare cu alta superioară, determinată de dialectica internă a modului de producţie şi a întregii formaţiuni socio-economice. În societăţile întemeiate pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie contradicţiile inerente modului de producţie se manifestă în lupta dintre clasele sociale, a cărei dezvoltare duce la revoluţia social-politică, forma necesară de trecere de la o formaţiune social-economică la alta. În opoziţie cu concepţia vulgarizatoare a materialismului economic, care neagă rolul ideilor, al instituţiilor şi organizaţiilor în dezvoltarea socială, m.i. subliniază independenţa lor relativă şi mai ales *acţiunea* lor *inversă* asupra vieţii materiale a societăţii. Cerinţele legilor sociale obiective se realizează prin activitatea maselor, a claselor, a partidelor şi a personalităţilor. Mă. a dezvăluit însemnătatea hotărâtoare a activităţii *maselor populare* în dezvoltarea societăţii şi a arătat că rolul *personalităţilor* în istorie depinde de măsura în care acestea, înţelegând năzuinţele maselor, acţionează în fruntea lor, pe linia *progresului* social. Dezvăluind caracterul legic-obiectiv al structurii

societăţii şi al dinamicii acesteia, m.i. constituie, împreună cu materialismul dialectic, fundamentul teoretic al socialismului ştiinţific, al politicii, strategiei şi tacticii partidului clasei muncitoare. Baza ideologică a partidului – precizează Programul Partidului Comunist Român, adoptat la Congresul al XI-lea – este materialismul dialectic şi istoric, socialismul ştiinţific, teoria creată de Marx care porneşte de la practică şi de la adevărurile universal valabile şi constituie o călăuză vie în acţiune, în lupta pentru transformarea revoluţionară a societăţii. Dezvoltarea creatoare am.i. se înfăptuieşte pe baza generalizării datelor dobândite de celelalte ştiinţe sociale particulare (sociologie, istorie, economie, ştiinţa politică, ştiinţele juridice etc.) pe temeiul cercetării directe a faptelor sociale din trecut şi contemporane. În domeniul m.i. au apărut în anii de după Eliberare lucrări ca: V. Roman, „Despre teoria războiului" (1948); S. Puni, „Formarea conştiinţei socialiste a oamenilor muncii din R.P.R". (1960); Colectiv (C. Vlad, S. Puni, R. Florian, I. Rădulescu, Gh. Badrus, Gh. P. Apostol, C. Murgescu, A. Roth, Gh.

Chepeş, M. Breazu, N. Bellu, E. Gali, N. Dumitru, C. Borgeanu), „Studii de materialism istoric" (1960); R. Florian... Teoria marxist-leninistă a revoluţiei socialiste" (1961); Colectiv (M. Breazu – sub red. –, Gh. Berescu, I. Drăgan, I. Banu, Em. Drob, I. Tudosescu, N. Bellu, S. Vieru, Maria Popescu, M. Da-mian, P. Câmpeanu), „Dezvoltarea conştiinţei socialiste în R.P.R". (1961); Colectiv (Honorina Cazacu, Gh. Chepeş, C. Vlad – sub. red. –, Elena Florea, Maria Popescu, Al. Tănase, Em. Drob, Gh. Berescu, N: Bellu, I. Ardeleanu, C. Borgeanu, I. Florea, N. Smimov), „Profilul spiritual al clasei muncitoare în socialism" (1964); V. Roman, „Revoluţia industrială în dezvoltarea societăţii" (1965); Colectiv (Al. Tănase, O. Che-ţan – sub red. –, C. Vlad, I. Rădulescu, M. Mehedinţu, CM. Enache, Gh. Elian, Gh. Berescu, Gh. Chepeş, D. Stoianovici, M. Breazu, S. Tamaş), „Dezvoltarea suprastructurii socialiste în România" (1966); N. Kallbs, „Conştiinţa politică" (1968); S. Puni, „Unitatea socialistă a poporului român – puternica forţă motrice a progresului societăţii" (1968); C. Borgeanu, „Eseu despre progres" (1969); Colectiv (I. „Rădulescu, N. Ignat, I. Mitran, I. Teoreanu, P. Cristea, Honorina Cazacu, S. Puni, Gh. Berescu, P. Berar, Gh. Trandafir), „Dezvoltarea democraţiei şi a personalităţii în România socialistă" (1969); P. Popovici, „Esenţa societăţii" (1970); C. Vlad, „Eseuri despre naţiune" (1971); Colectiv (I. Rădulescu – coord. –, N. Kallos, I. Smirnov,

C. Popa, Aneta Busuioc, Angela Vasiliu, Georgeta Hălăşan, V. Popescu, I. Iancu), „Dezvoltarea conştiinţei socialiste în etapa actuală” (1972); Colectiv (I. Rădulescu – coord. –, R. Florian, N. Dumitru, M. Merfea, Elizabeta Trăistaru, A. Roth, Honorina Cazacu, I. Iuga), „Dinamica structurii de clasă în etapa construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate” (1972); I. Florea, „Dialectica democraţiei socialiste”.

(1973); Elena Florea, „Naţiunea română şi socialismul” (1974); Colectiv (Călina Mare – coord. –, N. Kallos, A. Huszâr, Şt. Lanţoş, Stela Marica, Katalin Szego, A. Roth, O. Maghiaru, C. Wittenberger, B. Stugren, A. Mar-ga, I. Trimite, N. Trandafoiu), „Ştiinţă, filosofie, ideologie” (1974); R. Florian, „Procese definitorii ale dezvoltării societăţii socialiste” (1975); E. Gâll, „Scrieri despre naţiune şi naţionalitate”, în lb. maghiară (1975); V. Roman, „Secolul XX, secolul marilor revoluţii” (1976); Colectiv (L. Răutu – coord. –, P. Pân-zaru, D. Hurezeanu, C. Borgeanu, O. Trăsnea, I. Iordăchel, M. Dulea, E. Hutira, T. Caraciuc, M. Ne-delea, C. Nici, C. Mecu, C. Florea, T. Postolache, S. Tamaş, Elena Florea, I. Achim, C. Moisuc), „Progresul istoric şi contemporaneitatea” (1976).

„MATERIALISM ŞI EMPIRIOCRITICISM”, lucrare filosofică a lui V.I. Le-nin, scrisă în 1908 şi publicată în 1909. Principalul curent filosofic împotriva căruia este îndreptată cartea este *empiriocriticismul* (machismul), ea fiind în acelaşi timp o ripostă dată revizioniştilor ruşi, care au încercat să substituie empiriocriticismul materialismului dialectic. Însemnătatea filosofică a lucrării constă însă nu numai în critica făcută empiriocriticismului, ci în primul rând în contribuţia lui V.I. Lenin la dezvoltarea materialismului dialectic şi a materialismului istoric. Pe baza descoperirilor din ştiinţele naturii de la sfârşitul sec. 19 şi începutul sec. 20, Lenin elaborează în „M. şi e”. definiţia ştiinţifică a *materiei*, dezvoltă teoria marxistă a cunoaşterii şi îndeosebi concepţia despre *adevăr*, despre raportul dintre adevărul relativ şi adevărul absolut, despre rolul *practicii* în cunoaştere, precum şi teoria materialist-dialectică despre mişcare, spaţiu şi timp, cauzalitate, necesitate şi libertate etc. O importanţă particulară acordă Lenin legăturii indisolubile dintre materialismul dialectic şi descoperirile ştiinţelor naturii, precum şi problemei filosofice mai generale a raportului dintre fondul şi forma materialismului, insistând asupra perenităţii fondului materialismului şi relativităţii formei sale în funcţie de gradul dezvoltării ştiinţei, el demonstrează de asemenea că

ştiinţele contemporane ale naturii confirmă tezele materialismului dialectic. Evidenţiind cauzele *idealismului „fizic”* şi semnificaţia filosofică a acestuia, Lenin pledează pentru însuşirea dialecticii de către oamenii de ştiinţă în vederea depăşirii crizei filozofico-metodologice a fizicii contemporane, în „M. şi e.”, V.I. Lenin a supus criticii *subiectivismul* şi *empirismul* sociologic al empiriberiticismului şi empirio-monismului, precizând şi aprofundând concepţia lui Marx despre raportul dintre existenţa socială şi conştiinţa socială. „M şi e”. reprezintă un model mereu actual de apărare principială a bazelor filosofice ale materialismului dialectic, împletită cu atitudinea creatoare faţă de *teorie*.

MATERIALISM ŞTIINŢIFIC-NATU-RALIST, concepţie proprie majorităţii na. turaliştilor, caracterizată prin convingerea spontană, vag conturată, că lumea exterioară este o realitate obiectivă, reflectată de conştiinţa noastră. M. ş. – n., denumit uneori impropriu şi *materialism istoric-naturalist*, este strâns legat de materialismul filosofic. Dar, nefiind o concepţie sistematică şi consecvent elaborată, el nu depăşeşte, de regulă, limitele unui *materialism mecanicist* şi poate duce la *empirism plat*, la oscilarea între materialism şi idealism sau chiar la unele poziţii idealiste (v. *idealism fizic*). Interpretarea corectă a rezultatelor ştiinţei necesită ridicarea m. ş. – n. al savanţilor la nivelul materialismului dialectic conştient.

MATERIALISM VULGAR, curent promovat la mijlocul sec. 19 de natura – liştii germani L. Büchner, K. Vogt şi

J. Moleschott, care, în esenţă, reducea întreaga realitate la *materie*, considerând că şi *conştiinţa* este de natură materială. Într-un sens mai larg, privi în.v. se înţeleg diverse forme de interpretare simplistă, superficială a materialismului, de ex., reducerea psihologicului la fiziologic, a socialului la biologic, insuficienta subliniere a rolului şi a specificului calitativ al spiritului etc.

MATERIALITATE, însuşire a unui lucru sau proces de a fi *real*, obiectiv, independent şi primordial faţă de conştiinţă. În concepţiile nemarxiste, în funcţie de sensul corespunzător al noţiunii de *materie*, însuşire a unui obiect de a fi corporal, întins, solid, palpabil ş.a.m.d. Teza m., respectiv, a *unităţii materiale a lumii* constituie nucleul teoretic al sistemelor materialiste. Materialiştii premarxişti, însă, au făcut, de regulă, greşeala de a înţelege această teză în sensul că tot ce există, inclusiv „sufletul”, psihicul uman, este alcătuit din aceeaşi

substanţă (de ex., la atomişti, din corpus-culi solizi, indivizibili, deosebiţi doar prinfigură). În materialismul dialectic, m. lumu nu înseamnă decât că lumea nu este condiţionată în niciun fel de spirit, iar acesta nu există ca ceva de sine stătător şi, cu atât mai puţin, ca ceva primordial faţă de materie, ci doar ca o însuşire a materiei superior organizate, ca o funcţie a creierului omenesc. M. lumii nu numai că nu exclude, dar presupune infinita *diversitate* a formelor concrete de existenţă a materiei. Teza m. lumii, aşa cum o susţine materialismul dialectic, este în deplină concordanţă cu cuceririle ştiinţei moderne şi contemporane (v. *antimaterie*; *energie*: *teoria relativităţii*; *indeterminism*; *mecanica cuantică*; *unitatea lumii*).

MATERIE, categorie filosofică care desemnează *realitatea* obiectivă, existentă independent de conştiinţă şi reflectată de aceasta. M., după cum spunea Marx, este conţinutul tuturor schimbărilor din lumea înconjurătoare. M. este necreată şi indestructibilă, infinită atât în spaţiu şi timp, cât şi sub raportul însuşirilor şi al formelor ei de manifestare. În filosofia premarxistă, ca şi în filosofia nemarxistă contemporană m. a fost adeseori confundată, în mod eronat, cu una din formele ei particulare de manifestare ca apa, aerul, focul, atomii, substanţa solidă etc. Categoria filosofică de m. conţine doar determinarea cea mai generală, comună tuturor existenţelor concrete: *obiectivitatea*, independenţa faţă de spirit, de conştiinţă. Categoria filosofică de m. nu trebuie confundată cu reprezentările ştiinţelor particulare despre însuşirile sau structura m.; aceste reprezentări se schimbă permanent odată cu dezvoltarea ştiinţei, în timp ce definiţia m. ca realitate obiectivă rămâne neschimbată, ea exprimând ceea ce este „cel mai general în lucruri, în lumea infinită a obiectelor şi fenomenelor. Categoria de m. elaborată de Marx şi Engels este sinteza a doua milenii de dezvoltare a filosofiei şi ştiinţei şi, de aceea, ea are un rol important în orientarea oamenilor de ştiinţă, ferindu-i de multiplele capcane ale *idealismului* şi *metafizicii*. Din chiar definiţia m. rezultă că în„Ca atare”, independentă de formele ei concrete de manifestare, nu există, raportul dintre m. şi formele ei concrete de existenţă fiind un raport între general şi individual. Categoriei de m., în sensul atribuit ei de Marx, i se subsumează şi *relaţiile sociale*, în primul rând cele de producţie, întrucât acestea au de asemenea caracter obiectiv, se constituie independent de conştiinţa şi de voinţa oamenilor. Fiecărei forme de organizare am. îi corespunde o anumită

formă de mişcare. În dezvoltarea ei m. trece de la forme simple de organizare la forme tot mai complexe, diferitele nivele de organizare am. deosebindu-se calitativ unele de altele şi mijlocind, astfel, instituirea unor forme specifice de mişcare, începând cu mişcarea la nivelul particulelor elementare şi terminând cu mişcarea socială, în cadrul căreia, ca un domeniu aparte, se constituie şi mişcarea ideilor. Aceste forme de organizare am. şi formele de mişcare care le corespund trec unele în altele, ceea ce dovedeşte unitatea m. În infinita *diversitate* a formelor ei. Forma cea mai înaltă de organizare am., cunoscută nouă, o reprezintă societatea umană, oamenii înzestraţi cu conştiinţă. Existenţa conştiinţei nu dezminte *unitatea materială a lumii*, întrucât *conştiinţa* (psihicul, gândirea), este inseparabilă de m. care gândeşte, constituind o însuşire am. superior organizate, o funcţie a creierului pamenilor care trăiesc în societate. În raport cu conştiinţa, m. este primordială; ea există independent de conştiinţă, prin intermediul căreia se constituie ideile şi care o reflectă mai mult sau mai puţin exact. M. se opune conştiinţei doar în limitele problemei gnoseologice fundamentale (ca reflectatul faţă de reflectant): dincolo de aceste limite, opoziţia lor este relativă. Totodată independenţa m. În raport cu conştiinţa nu trebuie nici ea absolutizată, înţeleasă în mod unilateral. Conştiinţa umană acţionează la rândul ei asupra realităţii materiale, prin cunoaşterea necesităţii, a legitaţilor obiective, a cauzelor şi condiţiilor proceselor materiale şi prin folosirea acestor cunoştinţe în scopul transformării progresive a naturii, a societăţii şi a *condiţiei umane*.

MATRIARHAT (lat. *maler* „mamă” şi gr. *arhe* „conducere”), denumire dată în general oricărei forme de viaţă socială în care filiaţia este determinată matriliniar. În epoca comunei primitive, m. cuprinde două faze de dezvoltare, distingându-se un în timpuriu, în care exista o egalitate între sexe, şi un în dezvoltat, în care femeia domina viaţa socială, datorită creşterii în importanţă a agriculturii, practicată iniţial de femei. M. apare întotdeauna în legătură cu un sistem de relaţii conjugale prin schimb de „femei între două clanuri (*exogamie* duală), acest sistem dislocai transformându-se treptat în sistem matrilo-cal şi cedând locul unui sistem patri-locai.

MATRICE, tabel reprezentând valoarea de adevăr a unui enunţ pe baza valorii de adevăr a elementelor sale componente. De ex., notând adevărul cu 1 şi falsul cu O, tabelul:

A B A şi B

1 1 1

10 O

O 1 O

— >

O O O

reprezintă m. enunţului „A şi B”. Primele două coloane ale tabelului reprezintă valorile de adevăr ale componentelor, iar a treia, valoarea de adevăr a enunţului ca întreg. În calculul proporţional, m. operatorilor reprezintă tocmai definiţiile lor.

MAUSS, Marcel (1872 – 1950), sociolog şi etnolog francez, colaborator şi continuator al lui Emile Durkheim în cadrul Şcolii sociologice franceze. A fondat, împreună cu Paul Rivet, Institutul de etnologic al Universităţii din Paris, a fost prieten apropiat al lui Jean Jaurès şi a colaborat la ziarul l’Humanité. Numeroşi sociologi şi antropologi, printre care Georges Gurvitch şi Claude Lévi-Strauss îl recunosc pe M. ca precursor. Cercetând prestaţiile colective şi totale, întruchipate în „darul” pe care şi-l făceau reciproc anumite comunităţi la popoarele „primitive” şi arhaice, şi care angajau totalitatea instituţiilor şi valorilor acelor colectivităţi, M. elaborează conceptul de „fenomen social total”. Prin conceptul de „fenomen social total” M. preciza caracterul «le totalitate al vieţii sociale, faptul că elementele sale constitutive sunt reale numai în măsura în care sunt integrate într-un sistem. Prin intuirea posibilităţilor de formalizare a proceselor şi relaţiilor sociale, M. este considerat unul dintre precursorii *structuralismului* în sociologie şi etnologie. Sunt, de asemenea, remarcabile studiile sale de teorie şi sociologie a religiei. *Op*. pr.: „Eseu asupra darului” (1926), „Fragment al. unui plan de sociologie generală descriptivă” (1934).

MAYA, termen folosit în filosofia indiană pentru a desemna latura fenomenală a realităţii. La filosofii idealişti indieni (Şansara), m. Înseamnă aparenţa înşelătoare, iluzia, de unde expresia „vălurile mayei”.

MAZDEISM, religie iraniană, a cărei denumire vine de la principalul său zeu „Alrura-Mazda”. Este cunoscută şi sub numele de *zoroastrism* după numele legendarului său întemeietor, prorocul Zoroastru (Zarathustra).

MĂSURARE, operaţie conceptuală şi empirică prin care se

atribuie anumite valori numerice unor parametri ai obiectelor şi proceselor. Pe lângă determinarea efectivă a valorii unui parametru cu ajutorul operaţiilor empirice, m. cuprinde şi o serie de elemente de natură conceptuală, convenţionale chiar (inventarea unei scări de măsură, alegerea unităţii de măsură etc). Pentru înţelegerea complexităţii m. trebuie să avem în vedere dependenţa ei de teoriile ştiinţifice, structura scării de măsură, construcţia unei instalaţii materiale adecvate, standardizarea rezultatelor lecturii aparatelor, sistematizarea datelor, calculul erorilor, calcularea valorii „exacte" (medii) cu ajutorul *statisticii* matematice ş.a. În cunoaşterea ştiinţifică contemporană, m. a ridicat o serie de probleme de relevanţă filosofică, în special cele legate de rolul ei în *mecanica cuantică* şi în *teoria relativităţii*, de influenţa procesului de m. asupra obiectului cuantic. *Operaţionalismul* a exagerat rolul m. În cunoaştere, considerând că ea ar genera conceptele cantitative, că ea ar reprezenta, ca atare, baza oricărei teorii ştiinţifice. Confundând aspectele metodologice cu cele *semantice* ale ştiinţei, operaţionalismul a identificat *semnificaţia* unui concept ştiinţific cu metoda de m. corespunzătoare.

MĂSURĂ, categorie a dialecticii, elaborată de Hegel, care exprimă unitatea dintre *cantitate* şi *calitate*. M. desemnează limitele între care variaţiile determinărilor cantitative ale unui obiect sau proces nu antrenează schimbarea determinării lor calitative. În teoria cibernetică a sistemelor, conceptului de m. îi corespunde conceptul echivalent de „domeniu de stabilitate", care desemnează limitele între care mecanismele de *autoreglare* ale sistemului sunt în stare să asigure starea sa specifică, să-i menţină calităţile esenţiale atunci când se află supus perturbărilor. În general, cu cât un sistem este mai complex iar mecanismele sale de autoreglare sunt mai evoluate, cu atât sistemul, respectiv dispune de mai multe posibilităţi de a-şi menţine determinarea calitativă faţă de schimbările cantitative şi deci cu atât mai mare este m. lui.

McLUHAN, Herbert Marshall (n. 1911), istoric literar, filosof şi sociolog canadian. Profesor la Universitatea din Toronto. În cadrul studiilor sale privind istoria civilizaţiei şi culturii, locul principal îl ocupă explorarea multilaterală a rolului mijloacelor de comunicaţie de masă („medium"-urile), concepute în sens larg ca prelungiri, extensiuni ale simţurilor sau funcţiilor organismului uman (v. co*municaţie de masă*). El formulează principiul că mesajul este

„mediumul" însuşi, acesta având rolul de a forma felul şi de a determina scara activităţii şi relaţiilor umane, şi ajunge astfel să absolutizeze, în spirit structuralist, forma transmiterii mesajului, în dauna conţinutului său, în procesul comunicării. Istoria omenirii, afirmă M., cunoaşte cronologic trei tipuri fundamentale de cu*ltură,* definite prin trăsături şi determinări calitative specifice: orală, vizuală şi oralo-vizuală, ele având ca principal mijloc de comunicare caracteristic, în aceeaşi ordine, vorbirea, scrierea şi televiziunea. Corespunzător cu acestea, istoria societăţii ar parcurge trei ere: manuală, mecanică şi electronică. Abolirea distanţelor şi duratelor datorită tehnologiei electronice, caracterul integrator, global, sincronic, configurativ şi anga-jant al culturii ei oralo-vizuale, au drept consecinţă „ruralizarea" lumii noastre, „retribalizarea" ei, după ce a fost detribalizată, linearizată, fragmentată şi particularizată spaţial şi temporal de cultura vizuală a scrierii fonetice. Concepţia lui M. este o contribuţie instructivă între anumite limitr, la evidenţierea rolului unor factori nedeterminanţi dar cu acţiune de lungă durată, asupra modelării fenomenului cultural. Dar, prefigurând viitorul în funcţie de comunicare şi de mijloacele ei tehnice şi nu de producţie, M. ignoră rolul relaţiilor de producţie şi al mo*dului de producţie î*n viaţa societăţii. Preocupat doar de modul de comunicare şi de instrumentul utilizat pentru transmiterea informaţiei, trece sub tăcere faptul că mesajul reflectă proprietăţi şi raporturi reale, cunoscute în şi prin practica social-istorică. Op. *pr.:* „Galaxia Gu-tenberg" (1962, trad. rom. 1975), „Pentru a înţelege mediumurile" (1964), „Mediumul este mesajul" (1967), „Război şi pace în satul global" (1968), „Cultura e afacerea noastră" (1970).

MECANICĂ CUANTICĂ, v. CUANTICĂ (*mecanică* C).

MECANICISM, concepţie filosofică dominantă în sec. 16 – 18, care explică lumea pe baza principiilor şi legilor mecanicii, reducând întreaga *diversitate* calitativă a fenomenelor şi a proceselor naturii la fenomene şi la procese mecanice. Într-un sens mai larg, privi în se înţelege tendinţa metafizică de a reduce procesele complexe, superioare, la altele mai simple, inferioare (de ex., procesele sociale la procese biologice, procesele biologice la procese fizico-chimice etc). În domeniul vieţii sociale, reprezentanţii m. au mers pe linia formulării, într-o manieră reducţionistă, a unor explicaţii naturaliste a fenomenelor sociale, bazându-se pe anumite analogii între fenomenele

naturii şi cele sociale.

MEDIAT, v. IMEDIAT-MEDIAT.

MEDIATIZARE (MEDIAŢIE, MEDIERE) (lat. *mediare* „a fi la mijloc”) 1. (în logică) Proces logic realizat prin intermediul unui termen (sau enunţ, propoziţie) mediu (mijlocitor). 2. (în filosofie) Profces de mijlocire a existenţei (sau devenirii, mişcării, dezvoltării) unui *existent* prin intermediul unui alt existent sau al unui alt proces distinct.de acesta; act sau condiţie prin care un termen intermediar este introdus între doi termeni (entităţi) eterogeni, pentru întemeierea corelaţiei lor. M. se impune în sistemele filosofice dualiste şi în cele în care sunt admise două forme de realitate primară ce nu pot interacţiona direct, (în neo-platonism, la Descartes sau Spinoza, de ex., spiritul şi materia nu pot interacţiona direct, Dumnezeu reprezentând principiul mediator), în explicaţia materialist-istorică a interacţiunii dintre bază şi suprastructură, dintre existenţa socială şi conştiinţa socială, dintre diferitele forme ale conştiinţei sociale, dintre condiţiile vieţii materiale şi creaţia culturală, m. intervine ca un factor de întemeiere a cărei dezvăluire este menită să înlesnească înţelegerea dialectică, fină şi nuanţată a tuturor acestor corelaţii şi să împiedice interpretările simpliste, materialist şi sociologist-vulgare. Astfel, influenţa *mediului geografic* asupra dezvoltării sociale este mediatizată de *modul de producţie*.

MEDIU GEOGRAFIC, cadru natural în interiorul căruia se desfăşoară viaţa materială a societăţii omeneşti şi ale cărui principale elemente sunt: clima, apele, relieful, solurile, resursele de subsol, vegetaţia şi fauna. Constituie o condiţie indispensabilă şi permanentă a vieţii materiale a societăţii omeneşti, baza naturală a procesului de producţie şi a *diviziunii sociale a muncii*, care favorizează sau frânează ritmul dezvoltării sociale, însă nu determină dezvoltarea societăţii, aşa cum susţine greşit curentul sociologic al *determinismului geografic*. Influenţa m.g. se exercită întotdeauna prin intermediul *modului de producţie*. În procesul istoric al producţiei materiale, al dezvoltării istorice a societăţii, oamenii transformă tot mai mult în.g., dependenţa directă a omului de natură scade, crescând în schimb gradul de utilizare de către societate a elementelor m, g. şi complexitatea legăturilor dintre *om* şi *natură*.

MEDIU SOCIAL, ansamblu de factori, relaţii, condiţii, instituţii, grupuri şi ideologii sociale în interiorul şi sub influenţa căruia se

găseşte un individ sau un microgrup determinat. Toate teoriile „genetice” în psihopedagogie subliniază rolul m.s. În dezvoltarea psihică şi morală a individului, a caracterului şi a aptitudinilor sale, opunându-se concepţiilor ereditare imobiliste. Marx a relevat rolul determinant al *relaţiilor sociale* şi de clasă în definirea m.s. şi în determinarea influenţei acestuia asupra individului, evidenţiind totodată caracterul activ al fiinţei umane; împrejurările formează oamenii în aceeaşi măsură în care oamenii creează împrejurările, prin *practica* lor social-productivă şi revoluţionară, *condiţia umană* însăşi definindu-se în strânsă legătură cu mediul social dat. *Omul* este produsul m.s. pe care este în stare să şi-l producă, la rândul lui. În afara m.s., factor prim al corelaţiei dintre om şi realitate, nu e posibilă nici cea mai elementară funcţie umană cum ar fi *comunicarea* sau, cu atât mai puţin, formarea *conştiinţei de sine* şi a *personalităţii*, treaptă superioară a umanizării.

MEGACOSMOS, v. MACROCOSMOS.

MEGAKICII, filosofi greci, adepţi ai şcolii întemeiate de Euclid din Megara (c. 440 – 374 î.e.n.), discipol al lui Socrate. M. au căutat să unească etica idealistă a lui Socrate cu doctrina eleată despre existenţa imuabilă, postulând că singura existenţă reală ar fi *Binele* imuabil, identic cu sine însuşi. Urmaşii lui Euclid (Eubulide din Milet, Stâlpon din Megara, Diodor Cronos ş.a.) se mai numeau *christici*, din cauza predilecţiei lor pentru controverse logice de natură sofistică. Eubulide este autorul renumitelor *paralogisme* „mincinosul”, „grămada”, „încornoratul” etc. V. şi *paradox*.

MEHEDINŢI, Simion (1868 – 1962), geograf, teoretician al culturii şi pedagog, unul din fondatorii geografiei româneşti moderne. A definit specificul omului în legătură cu folosirea uneltelor şi cu munca. Preluând o serie de idei pozitiviste, a fost adeptul unui *determinism geografic*, considerând în mod greşit că statul ar fi o formaţiune biogeografică. A fost, de asemenea, influenţat de *geopolitică* ale cărei teze le-a susţinut. Sub influenţa lui Spengler, a privit *cultura* ca sumă a creaţiilor „sufleteşti” care înlesnesc adaptarea individualului la mediul social şi a redus *civilizaţia* la tehnica materială, fără însă a o opune culturii. A preconizat întemeierea educaţiei pe muncă şi pe specificul etnic (etno-pedagogia). Concepţia sa asupra educaţiei este, totodată, dominată de fi-deism. *Op*. pr.: „Altă creştere – şcoala muncii” (1919), „Caracterizarea etnografică a unui

popor prin munca şi uneltele sale" (1920), „Le pays et le peuple roumain" (1927), „Coordonate etnografice – civilizaţia şi cultura" (1930), „Terra" (*2* vol., 1930), „Trilogii. Ştiinţa. Şcoala. Viaţa" (1940).

MEHRING, Franz (1846 – 1919), militant al mişcării muncitoreşti germane şi internaţionale, istoric şi publicist, teoretician de seamă al marxismului. Ca membru al Partidului social-democrat a fost unul dintre conducătorii grupului „Spartacus", nucleul Partidului Comunist din Germania, creat în 1918. A scris o serie de studii fundamentale şi numeroase articole de filosofie, istorie, literatură, artă militară etc. Prin lucrări ca „Legenda lui Lessing" (1891 – 1892) şi „Despre materialismul istoric" (1893, trad. rom. 1957), M. s-a afirmat ca unul dintre cei mai talentaţi promotori ai ideilor lui Marx. A criticat filosofia lui A. Schopenhauer, E. HartmannşiF. Nietzsche, *neokantianismul* şi *revizionismul* bernsteinian, precum şi concepţiile idealiste despre creaţia artistică şi critica literară.

MEINONG, Alexius (Ritter von Hand-schuchsheim) (1853 – 1920), psiholog şi filosof, reprezentant de seamă al *neorealismului* austriac, discipol al lui Brentano, întemeietorul primului institut de psihologie experimentală în Austria. Deşi a contribuit la formarea unei generaţii de psihologi specializaţi, M. nu a elaborat o psihologie ca atare, ci s-a consacrat problemelor teoriei cunoaşterii, elaborând aşa-numita „teorie a obiectului", liberă de orice aspiraţii psihologice, chiar în dezacord cu *psihologismul* ce domina logica şi gnoseologia timpului, dar liberă şi de premise materialiste. După M., orice obiect poate fi obiect de cunoaştere, indiferent dacă este sau nu este dat de *experienţă*. Corespunzător celor „patru clase principale ale *trăirii*" (reprezentări, gânduri, sentimente, dorinţe), M. deosebeşte patru clase de obiecte: obiecte, obiectivări, dignitative (valorile) şi deziderative; dignitativelor le aparţin adevărul, binele şi frumosul, deziderativelor – „obiectele" datoriei şi ale scopului. Ierarhia „obiectelor" îl conduce pe M. la o axiologie obiectualistă, în care *valorile*, deşi în relaţie cu sentimentul, sunt „obiecte" date. „Teoria obiectelor" a avut o mare importanţă pentru dezvoltarea logicii moderne, îndeosebi pentru înţelegerea „obiectelor judecăţii" (obiectivările), care nu trebuie să aibă o semnificaţie reală ca „obiectele reprezentării" (obiectele propriu-zise), ele fiind, după cum preciza B. Russel, „descripţii". M. a avut un rol deosebit în elaborarea statutului *ipotezei* şi al semnificaţiei ficţiunilor pentru cunoaştere. *Op*. pr.: „Cercetări eti-co-psihologice

asupra teoriei valorilor" (1894), „Despre ipoteze" (1902), „Cercetări asupra teoriei obiectului" (1904), „Poziţia teoriei obiectului în sistemul ştiinţelor" (1907), „Despre posibilitate şi probabilitate" (1915).

MELIORISM (lat. *melior* „mai bun"), termen pus în circulaţie în sec. 19 de scriitoarea engleză George El tot, adeptă a pozitivismului, de H. Spencer ş.a. pentru a desemna o concepţie care consideră că lumea nu este nici cea mai bună cu putinţă, nici iremediabil rea, ea putând fi ameliorată de om sau fiind în curs de ameliorare. Sub această denumire sunt cuprinse, de fapt, diferite concepţii sociale reformiste. În terminologia ne-marxistă, în special a *pragmatismului*, termenul este opus atât celui de *optimism*, cât şi celui de *pesimism*, vizând critic opţiunea dogmatică, absolutizantă, fatalistă a acestora, finalismul, vocaţia lor teleologică.

MEMORIE, proces psihic de reflectare a experienţei acumulate de om prin întipărirea (memorarea), păstrarea, recunoaşterea şi reproducerea experienţei sale cognitive, afective şi voliţionale. Este un proces de reflectare selectivă, activă şi *inteligibilă* şi, în acelaşi timp, un produs al dezvoltării social-istorice a omului. M. se bazează pe mecanismul asociaţiilor, al formării legăturilor temporare, se desfăşoară în legătură cu reflectarea senzorială şi cu procesele de *gândire* şi de *limbaj*. Recunoaşterea şi reproducerea, ca procese ale m. sunt condiţionate de procesul fixării, al memorării, a cărei eficienţă se bazează pe înţelegere şi sistematizare. Fenomenul invers memorării este uitarea, adică incapacitatea de a reproduce sau de a recunoaşte ori reproducerea sau recunoaşterea eronată. În desfăşurarea m. intervin diferite tipuri de asociaţii: prin contiguitate în spaţiu şi timp, prin asemănare, prin contrast, logice etc. Există mai multe feluri de m.: imediată, de lungă durată, vizuală, auditivă, verbo-motorie, verbal-abstractă.

MENTALITATE 1. Ansamblu al modurilor de a percepe, judeca, acţiona, caracteristic „spiritului" unui grup, unei epoci (v. *cultură*; *personalitate de bază*). 2. Atitudine generală a unui individ, caracteristică personalităţii sale, definitorie pentru felul său de a fi, în sensul că îi integrează concepţiile, relaţiile, acţiunile, reacţiile, într-un ansamblu *coerent*.

MENTOVICH, Ferenc (1819 – 1879), gânditor materialist maghiar din Transilvania, reprezentant al gândirii progresiste din ţările române. A susţinut ideea unităţii indisolubile dintre materie şi

forţă, negând existenţa unei „forţe vitale" şi a oricărei forţe spirituale supranaturale. Materialismul lui a avut însă un caracter mecanicist şi a suferit influenţa materialismului vulgar. *Op*. pr.: „Concepţia nouă despre lume" (1863). În lb. rom. au apărut „Texte alese" (1954).

MERLEAU-PONTY, Maurice (1908 – 1961), filosof francez, fenomenolog, cu înclinaţii spre *existenţialism*. S-a preocupat de analiza fenomenologică a faptelor psihologice. Discipol al lui Husserl, a fundat împreună cu Sartre revista „Les temps modernes". A dedicat cărţi şi studii raporturilor dintre existenţialism şi marxism. A contestat legitimitatea concepţiei lui Marx despre *contradicţii*. *Op*. pr.: „Structura comportamentului" (1941), „Fenomenologia percepţiei" (1945), „Aventurile dialecticii" (1955), „Semne" (1961).

mer

MERTON, Robert King (n. 1910), sociolog american, promotor al analizei structural-funcţionale. Pornind de la schema „mijloace-scopuri" a lui T. Parsons, M. introduce, pe lângă noţiunea de *funcţie*, noţiunea de *disfuncţie*, care permite înţelegerea conflictelor sociale. Criticând ruptura dintre cercetarea empirică şi teoria sociologică, el a formulat „teoria razei medii de generalizare", aplicată la un număr limitat de fapte, pe care a îndreptat-o atât împotriva *empirismului* sociologic, cât şi împotriva *schematismului* lui Parsons. M. fundamentează necesitatea *codificării*, a ordonării logice sub formă de *paradigmă* (model) a teoriei sociologice, care trebuie să reţină numai concepte riguros definite, aflate într-o interdependenţă profundă. A efectuat cercetări originale în domeniul *anomiei* sociale, al, mijloacelor de *comunicaţie de masă*, al sociologiei cunoaşterii, precum şi al metodologiei şi tehnicii cercetării sociologice, criticând de pe poziţii democratice birocratismul vieţii americane. *Op*. pr.: „Teorie socială şi structură socială" (1949V „Materiale despre birocraţie" (1952), „Sociologia azi" (1959), „Sociologia ştiinţei" (1973), „Metrica ştiinţei" (1976).

MESAJ, ansamblu structurat de informaţii, trimis de o sursă de *semnale, de simboluri* sau de *semne* spre un destinatar. Informaţia transmisă este codată (codificată) la intrarea în canalul de transmisie şi decodificată la receptor, în concordanţă cu un *cod* al unei anumite valori *semantice*; pe canal ea poate suferi acţiunea unor perturbaţii (zgomote). Conceptul a fost abstractizat şi generalizat, dându-i-se accepţia menţionată în teoria matematică a comunicaţiei şi, apoi, în

extensia acesteia, *teoria informaţiei*. Se vorbeşte astfel, bunăoară, de „mesaj genetic” (v. *genetică*). Cu accepţia dată de teoria comunicaţiilor şi teoria informaţiei, termenul de m. pătrunde în estetică (m. artistic) unde desemnează ansamblul reprezentărilor, concepţiilor, semnificaţiilor, afectelor, caracteristice viziunii pe care artistul vrea s-o sugereze publicului, prin operă. Implicaţiile filosofice ale m. vizează în egală măsură *limbajul* ca relaţie între subiect şi celălalt, raportul dintre conţinutul ideatic şi forma de transmitere, statutul *substanţei* şi al *calităţii* sale în cadrul unui univers privit tot mai mult prin prisma relaţională şi probabilistă (statistică, cantitativă).

MESLIER (MELLIER), Jean (1664 – 1729), comunist utopic francez, filosof materialist şi ateist. A fost preot de ţară. În scrierea „Testamentul meu” (editată parţial de Voltaire şi de Hol-bach; prima ediţie integrală, 1864, trad. rom. 1972) a criticat cu vehemenţă *religia* şi instituţiile feudale. M. şi-a imaginat orânduirea dreaptă a viitorului ca o federaţie de comune, ai cărei membri, egali, vor munci cu toţii. Concepţiile sale i-au influenţat pe Voltaire şi pe materialiştii francezi.

METAFIZICĂ (gr. *meta* „după” şi *physike* „fizică”) 1. (în filosofia nemarxistă) Parte a filosofiei în care se tratează, de obicei *speculativ*, principiile fundamentale ale teoriei *existenţei* (*ontologiei*) ca şi ale cunoaşterii absolute. Termenul este legat de lucrarea lui Aristotel în care se tratau asemenea principii şi care a fost numită „Metafizica”, deoarece Andronicos din Rodos (sec. 1 î.e.n.) a aşezat-o în urma lucrărilor de fizică ale acestuia. În vremea *scolasticii*, privi în se înţelegea teoriile speculative care „depăşeau” datele ştiinţelor naturii. În tradiţie aristotelică, m. se compunea din trei părţi: m. naturii sau cosmologia raţională; m. spiritului sau psihologia raţională; în absolutului sau teologia raţională. Caracterul dogmatic-speculativ al m. a fost combătut de Im. Kant de pe poziţiile *criticismului* său constructiv, de Auguste Comte, de pe poziţii pozitiviste, anticonceptualiste şi de *neopozitivismul* contemporan, în numele principiilor nonverificabilităţii aserţiunilor metafizice. 2. Metodă generală de cunoaştere a realităţii, opusă *dialecticii*; se caracterizează prin abordarea obiectelor şi a proceselor în mod izolat, prin *absolutizarea* unor laturi ale realităţii (de ex., independenţa şi stabilitatea relativă a fenomenelor, repetabilitatea şi echilibrul lor), prin negarea *salturilor* calitative, prin estomparea contradicţiilor interne ale lucrurilor şi nerecunoaşterea rolului lor de motos

primordial al dezvoltării. M. este din această cauză o concepţie aridă, sterilă, neştiinţifică, despre *dezvoltare*, pe care o prezintă unilateral, fie ca pe o simplă creştere cantitativă (*evoluţionism plat*), fie ca pe o succesiune de *mutaţii* imprevizibile (*catastrofism*), ne ca pe o mişcare închisă, în cerc (ciclu *istoric*). Lăsând în umbră *automiţcarea*, postulând un impuls primar exterior naturii, m. duce la *idealism*, la *teism* şi la *creaţionism*. În sec. 16 – 18, metoda m. a fost îndreptăţită şi chiar necesară, datorită faptului că stadiul încă incipient de dezvoltare a ştiinţelor, acumularea unui bogat material faptic cereau analiza separată şi statică a fenomenelor în scopul *descrierii* şi *clasificării* lor. În această perioadă, ea a fost consacrată în filosofie de Fr. Bacon şi J. Locke. Dar odată cu dezvoltarea continuă a ştiinţei, şi în special cu marile descoperiri ştiinţifice din sec. 19, care au dezvăluit *dialectica* obiectivă a naturii şi societăţii, demonstrând în tot mai mare măsură inconsistenţa imobilismului metafizic şi impunând înlocuirea tabloului metafizic al lumii printr-unul dialectic, dominaţia m. a devenit o piedică în dezvoltarea gândirii ştiinţifice şi filosofice. Materialismul dialectic nu exclude ci, dimpotrivă, presupune necesitatea unui stadiu al cercetării în care se operează acumularea faptelor, analiza separată şi statică a fenomenelor, descrierea şi clasificarea lor, dar pune acest stadiu în indisolubilă legătură cu cel al reprezentării procesualităţii fiecărui fapt sau fenomen în parte, ca şi al devenirii lor în cadrul *sistemului* dat sau din care se desprind în virtutea acestei *deveniri*. Contrar m., *teoria generală a sistemelor* şi analiza *structurală*, în accepţiunea lor materialist-dialectică, învederează corelaţia dialectică a fenomenelor, complementaritatea abordării *sincronice* cu cea *diacronică*, a aspectului sistematic şi structural cu cel genetic şi istoric.

METAFORĂ, concept definit de Aristotel ca transfer al unui termen, fie de la *gen* la *speţă*, fie de la speţă la gen, fie de la o speţă la altă speţă, fie prin *analogie*. M. facilitează şi instrumentează saltul de la reprezentare la noţiune, de la *concret* la *abstract* dar ea realizează, totodată, şi transferul invers: de la noţiune la reprezentare, de la abstract la concret. Interpretarea m. a oscilat între punctul de vedere al lui Cicero care atribuie spiritului omenesc o funcţie metaforică permanentă, m. fiind considerată deci o categorie universală a *culturii*, şi cel al lui G. Vico după care m. marchează o fază distinctă în istoria spiritului omenesc, corespunzătoare unei vârste poetice a *civilizaţiei*, circumscrisă mentalităţii animiste. Din modul de a interpreta originea

şi esenţa m., rezultă şi problema funcţiilor ei – psihologică, estetică (sensibilizarea, disimularea, potenţarea impresiei) unificatoare, eliberatoare dar, înainte de toate – în concepţia lui Tudor Vianu – funcţia filosofică ce constă în reprezentarea unei realităţi exterioare prin analogie cu propria noastră viaţă internă. În această ipostază m. este un instrument şi o condiţie a cunoaşterii întrucât ea facilitează dialogul *subiect-obiect*, apropierea şi transformarea obiectului de către subiect. În acest sens, filosofia nu se poate lipsi de m. chiar şi în operaţiile cele mai înalte ale *abstractizării*. Pentru acei filosofi care acordă o însemnătate mai mare *intuiţiei*, fanteziei, imaginea metaforică reprezintă înseşi *simbolurile* unei concepţii filosofice, discursul convenţional fiind considerat ca insuficient pentru a exprima şi realiza vocaţia spirituală a filosofiei. Ortega y Gasset stabileşte o deosebire demnă de relevat între m. *ştiinţifică*, ce reţine din identitatea a doua obiecte atât cât este necesar spre a capta unele fenomene, procedând de1 la mai mult la mai puţin, şi m. *poetică*, care afirmă o identitate mai largă, mai totală; ea conţine o exagerare care impresionează plăcut fantezia şi procedează de la mai puţin la mai mult. Asimilarea celor două obiecte care se substituie privi în depăşeşte, în cazul m. poetice, limitele *realului* şi deci ale *adevărului*. Funcţia psihologică am. a fost analizată, între alţii, de S. Freud, sub formă de simboluri şi transferuri simbolice, între *vis* şi *realitate*, ca un rezultat al *refulării* unor reprezentări subconştiente. Visul apare ca eliberare, sub formă simbolică, a unor reprezentări şi tendinţe cenzurate de conştiinţă. Visele, ca şi *miturile*, sântă adevărate depozite de simboluri. În plan estetic în sporeşte relieful şi plasticitatea obiectelor sensibile dar totodată exprimă vivacitatea unor impresii subiective, disimulează exprimarea unor sentimente atunci când acestea nu se pot exprima direct. Această funcţie am. se realizează mai ales prin procedee de unificare şi personificare – aceasta din urmă constând din proiectarea în obiect a propriilor noastre stări sufleteşti. Funcţia unificatoare am. este analoagă operaţiilor de generalizare cu care operează inteligenţa teoretică. Există chiar o posibilă, dar nu obligatorie, continuitate între m. unificatoare „ca primă formă de generalizare, realizată prin intuiţiile fanteziei, şi generalizările teoretice propriu-zise care duc la constituirea noţiunilor fundamentale ale ştiinţei şi filosofiei. Lucian Blaga acorda o importanţă decisivă funcţiei metaforizante a omului, ca rezultat şi împlinire a acelei mu*taţii o*ntologice care a instituit ordinea

culturii ca ordine existenţială specific umană. Pentru Blaga m. nu sunt doar nişte flori ornamentale ale limbajului, ci ele ţin de „ordinea structurală a spiritului uman", de „constituţia şi existenţa specific umană".

METALIMBAJ 1. *Limbaj* utilizat pentru a face aserţiuni asupra unui alt limbaj. 2. (în teoria logicii) Limbaj întrebuinţat în studierea limbajelor diferitelor calcule logico-matematice sau sisteme teoretice formalizate, pentru descrierea raporturilor diferitelor nivele ale limbajului şi pentru studierea corelaţiei limbajelor cu domeniul de obiecte la care acestea se referă. M. se numeşte un limbaj (natural sau artificial) în care se studiază proprietăţile şi struc Tura unui sistem logic sau teoretic formulat într-un alt limbaj, numit „limbaj-obiect". În se formulează şi se demonstrează „metateoremele" adică acele teoreme care se referă la proprietăţile sintactico-semantice ale teoriei considerate: teorema deducţiei, teorema de consistenţă, teorema de completitudine etc. Dacă în limbajul-obiect se formulează teoria (sau teoria-obiect), în se va formula *metateoria* acesteia. Formularea distincţiei dintre limbajul-obiect şi m. a fost necesară pentru a se evita o serie de *paradoxe* logico-matematice. În se definesc conceptele de bază ale analizei logice a teoriilor formalizate: *adevăr*, *interpretare*, *model*, *semnificaţie*, satisfacere ş.a.

METALOGICĂ, teorie despre *logică* având ca obiect analiza expresiilor logice şi a raporturilor dintre ele. Fiind o cercetare asupra logicii, m., ca teorie formalizată, se constituie la un nivel de generalitate superior logicii; ca atare, eventuala nedistingere a acestor grade de generalitate duce la *paradoxuri* în explicarea fundamentelor logicii. Importanţa cercetărilor de m. rezultă din necesitatea consideraţiilor generale asupra sistemelor logice. M. a apărut în urma cercetărilor de metamatematică iniţiate de D. Hilbert, L. Lowenheim, Th. Skolem ş.a.

met

METAPSIHIC (*fenomene* m.), denumire introdusă în 1905 de psihiatrul francez Ch. Richet pentru fenomenele psihice neobişnuite sau care n-au dobândit încă o explicaţie ştiinţifică (psihologică sau psihiatrică). Printre fenomenele m. sunt acelea de *telepatie* (de comunicare extrasenzorială a gândurilor la distanţă), de presimţire şi de prezicere neelaborată raţional, de acţiuni mecanice la distanţă. Ansamblul cercetărilor privitoare la *fenomenele* m. este denumit

metapsihică sau parapsihologic

METAPSIHOLOGIE, *psihanaliză*; teoria sau psihologia freudiană a *inconştientului*.

O METATEOEIE, *teorie* asupra unei teorii date. M. face consideraţii asupra respectivei teorii atât în ceea ce priveşte structura ei sintactică, cât şi în privinţa referirii ei la un domeniu dat, adică la latura ei *semantică*. Pe această bază, m. stabileşte natura conceptelor întrebuinţate în teorie, a raporturilor dintre ele, precum şi limitele valabilităţii respectivei teorii, desăvârşind astfel însăşi teoria cercetată. M. a fost aplicată îndeosebi asupra sistemelor formalizate (de ex., *metalogică* şi metamatematica), aducând contribuţii importante în cunoaşterea acestora. M. disciplinelor nematematice se află în faza începutului.

METEMPSIHOZĂ (gr. *metempsycho-sis* „deplasarea sufletelor"), concepţie mistică despre transmigrarea sufletelor individuale. Potrivit acestei concepţii, sufletul individual poate însufleţi succesiv diferite plante, animale şi oameni, purificându-se treptat şi contopindu-se în cele din urmă cu sufletul universal (divinitatea). M. a apărut din cele mai vechi timpuri, fiind cunoscută la egipteni, în toate religiile Indiei, în *orfism*, pitagorism şi în unele religii primitive din America şi Australia. Credinţa în implică un *fatalism* şi un pesimism extrem.

METODĂ (gr. *methodos* „mijloc", „cale", „mod de expunere"), mod de cercetare, sistem de reguli sau principii de cunoaştere şi de transformare a realităţii obiective; m. este aspectul teoretic cel mai activ al ştiinţei, care jalonează calea dobândirii de cunoştinţe noi. Caracterul ştiinţific al unei mu, eficienţa ei practică depind de reflectarea veridică a fenomenelor studiate, a legilor lor obiective. Sursa m. se află în *realitatea* obiectivă deoarece există o corespondenţă (relativă între legile obiectului şi principiile cunoaşterii acestuia) stabilită prin experienţă, pe cale inductivă sau prin deducţie logică. Apărând ca un rezultat al cunoaşterii realităţii obiective, m. devine o premisă a cercetării ei ulterioare. M. se află de aceea în unitate indisolubilă cu *teoria*. M. în ştiinţă ia naştere prin conversiunea domeniului teoretic enunciativ, consemnativ al unei ştiinţe în domeniul teoretic normativ, în indicaţii şi prescripţii asupra modului cum trebuie abordat obiectul pentru a se obţine despre el cunoştinţe autentice. V. şi *metodologie*.

METODOLOGIE (gr. *methodos* „cale", „mijloc" şi *logos* „ştiinţă").

1. Ansamblul metodelor folosite într-o anumită ştiinţă (de ex., m. fizicii), al cărui fundament îl constituie sistemul celor mai generale legi şi principii ale ştiinţei respective. Cu această accepţie este folosit uneori şi cuvântul *metodă* (de ex., metoda ştiinţifică a biologiei). 2. Parte a filosofiei care se ocupă cu analiza teoretică a metodelor folosite în ştiinţa modernă; ştiinţa despre metodă. M. se profilează ca domeniu în filosofia modernă prin Bacon şi Descartes dar devine o preocupare sistematică abia în sec. 19, odată cu dezvoltarea intensă a ştiinţelor experimentale. M. este influenţată de concepţia filosofică generală. În opoziţie cu idealismul, care deduce metoda din categorii şi proprietăţi înnăscute, apriorice ale gândirii (Kant) sau din reguli stabilite convenţional (de ex., *neopozitivismul*), m. materialist-dialectică arată că orice metodă ştiinţifică oglindeşte, în ultimă analiză, realitatea obiectivă, principiile metodologice ale oricărei ştiinţe derivând, în ultimă analiză, din legile obiective dezvăluite de acea ştiinţa. Totodată, m, materialist-dia-lectică subliniază latura subiectivă, activă a metodelor, care se exprimă în caracterul normativ al acestora. M. se diferenţiază pe mai multe trepte de generalitate. O primă treaptă cuprinde metodele proprii fiecărei ştiinţe, care ţin de specificul obiectului acesteia (de ex., analiza cantitativă în chimie). Pe o treaptă mai înaltă de generalitate se află metodele care pot fi folosite şi în alte domenii ştiinţifice (de ex., metode fizico-chimice în biologie). O generalitate mai extinsă au acele metode care se folosesc într-un număr mare de ştiinţe (metode matematice, metode cibernetice, metode statistice etc). La nivelul cel mai înalt de generalitate se află m. materialist-dialectică. Născută din generalizările<Tatelor obţinute de ştiinţe, ea se întoarce la acestea, sub forma m. generale de cercetare. În cadrul ştiinţelor, m. generală preconizată de filosofie se îmbină organic cum. ştiinţelor respective, constituind o unitate organică fără de care ştiinţa contemporană, dialectică în esenţa sa, se poate apropia cu greu de adevărurile pe care caută să le descopere.

MEERSON, Emile (1859 – 1933), filosof francez, de origine poloneză, critic al *pozitivismului* lui Mach, Comte, Petzoldt şi al *relativismului* inerent acestuia. Concepţia lui M. poate fi definită ca un *realism* ştiinţific, preocupările sale circumscriindu-se sferei epistemologice. Conceptul central al epistemologiei lui M. este cel de *explicaţie*, care, în viziunea sa, are un caracter de „necesitate raţională", în timp ce legile fenomenelor ar avea un caracter pur empiric. Idealul

oricărei explicaţii este, după M., *identitatea* sintetică (nu tautologică), deci enunţul care nu elimină *diversitatea*. Descoperirpa identităţii coincide cu descoperirea cauzalităţii, iar descoperirea *cauzalităţii* este funcţia esenţială a ştiinţei, între ştiinţă şi filosofie nu există, după părerea lui M., raporturi de excludere, *metafizica* (în sens de filosofie) fiind" o necesitate a spiritului. Pentru M. actul explicaţiei este limitat totdeauna de existenţa *iraţionalului*. Progresul explicaţiei este echivalent cu ascensiunea în raţionalizare, dar vor exista' etern factori iraţionali (care nu pot fi explicaţi cu mijloacele şi instrumentele existente). *Raţionalismul* lui M., de factură ontologică, a postulat ideea unităţii raţiunii umane în opoziţie cu cea a discontinuităţii progresului cunoaşterii ştiinţifice fără a ajunge însă la o concepţie pe deplin ştiinţifică asupra cunoaşterii. *Op*. pr.: „Identitate şi realitate" (1908), „Deducţia relativistă" (1925), „Despre explicaţia în ştiinţă" (1927).

MEZOMERIE, v. REZONANŢĂ.

MICA BURGHEZIE, categorie socială specifică orânduirii capitaliste şi perioadei de trecere de la capitalism la socialism, având o structură neomogenă şi deţinând o poziţie intermediară între burghezie şi proletariat. M.b. de la oraşe şi sate îşi întemeiază existenţa pe mica proprietate asupra mijloacelor de producţie şi pe mica producţie de mărfuri, ceea ce generează şi dubla natură a micului burghez: de proprietar privat şi de om al muncii, fapt reflectat în poziţia lui şovăielnică şi oscilantă în viaţa social-politică, înclinarea spre curente de idei şi mişcări diferite, chiar opuse, potrivit ponderii acestora în raportul forţelor sociale şi politice. Mentalitatea mic-burgheză, individualistă, iluzia mic-burgheză a posibilităţii menţinerii micii proprietăţi în mijlocul oceanului marii proprietăţi capitaliste, precum şi a autonomiei sale absolute pe plan economic, politic, juridic, împotriva presiunii şi concurenţei marelui capital, au constituit nu o dată sursa unor concepţii filosofice idealist-utopice. Destrămarea acestei iluzii a provocat, la rândul ei, geneza unor concepţii anarhiste sau chiar nihiliste. În mişcarea muncitorească ideologia mic-burgheză a reprezentat un teren favorabil apariţiei *oportunismului*, *revizionismului*, *reformismului*, în *imperialism*, m.b. este tot mai mult supusă exploatării exercitate de marele capital monopolist, procesului de „absorbire" de către acesta a micii proprietăţi şi de proletarizare a unor pături mic-burgheze. Această realitate este reflectată, în ultimele decenii, de faptul că în multe ţări

capitaliste, inclusiv în cele dezvoltate, cercuri largi ale m.b. tind să se apropie de clasa muncitoare, de celelalte forţe sociale progresiste contestatare, manifestă interes pentru critica adusă orânduirii capitaliste dezvoltate, pe „care o şi inspiră, pentru realizarea unor radicale schimbări social-economice, precum şi receptivitate faţă de ideile socialismului, participă la acţiunile pentru apărarea drepturilor şi libertăţilor democratice, pentru pace şi colaborare între popoare, în ţara noastră, în procesul revoluţiei şi construcţiei socialiste, P.C.R. a promovat o politică de atragere am.b. În lupta pentru transformări sociale şi economice şi, ulterior, de încadrare a ei în forme ale economiei socialiste.

MICHĂILESCU, Ştefant. (1846 – 1899), naturalist şi gânditor materialist român, activ popularizator al cuceririlor ştiinţei. Sprijinindu-se pe realizările ştiinţelor naturii din vremea sa, în special pe teoria darvinistă a *evoluţiei* speciilor, el a afirmat cu hotărâre punctul de vedere materialist în problemele biologiei şi psihologiei (deşi se considera în mod greşit pozitivist). M. a combătut *agnosticismul*, afirmându-şi încrederea în posibilitatea cunoaşterii lumii. În concepţia sa materialistă apar însă unele tendinţe mecaniciste şi unele alunecări spre *relativism*. M. a afirmat existenţa legilor sociale, menţinându-se însă în limitele concepţiei luministe, care atribuia ideilor un rol determinant. A descris mizeria cruntă a ţărănimii române şi a relevat necesitatea ridicării materiale şi culturale a poporului muncitor. *Op*. pr.: „Influenţa luminii asupra vieţii” (1871), „Introducere la psihofizică” (1892).

MICHELET, Jules (1798 – 1874), istoric şi scriitor francez, inspirator, prin cursurile predate la „Collège de France”, în deceniul al cincilea al sec. 19, al revoluţionarilor europeni, printre care şi al revoluţionarilor români de la 1848. A susţinut cauza Unirii Principatelor Române. Preluând de la Vico definirea istoriei ca desfăşurare, sub semnul *providenţei*, a acţiunilor umane, dar depăşind teoria *ciclurilor*, M. concepea istoria ca pe o „reînviere” a tuturor faptelor omului, luând de aceea în considerare viaţa popoarelor sub toate aspectele. Istoria este, după M., o „cale regală” a deşteptării la viaţă a oamenilor şi popoarelor „o înaintare permanentă, chiar dacă nelipsită de oscilaţii, spre pr*ogres.* M. subliniază că în cadrul procesului istoric se distinge rolul omului, al naţiunii, valoarea patriei şi a umanităţii. Ridicarea de la individ, prin na*ţiune ş*i patrie, la orizontul

general al omenirii, se bazează pe iu*bire c*are este liantul vieţii sociale. Prin aceasta, în concepţia lui M. na*ţionalul şi* uni*versalul s*e îmbină armonic. M. a subliniat rolul poporului în istorie, a justificat necesitatea re*voluţiei p*entru dobândirea libertăţii lui naţionale şi sociale, a exaltat în spirit romantic eroismul şi ideea de sacrificiu pentru emanciparea omului, ca individ şi naţiune, a reliefat sensul educativ şi militant al is*toriei.* Op*.pr.:* „Principii ale filosofiei istoriei" (1827), „Introducere în istoria universală" (1831), „Poporul" (1846), „Principatele Dunărene. Doamna Rosetti, 1848" (1853, trad. rom. 1915), „Legendele democratice ale Nordului" (1854), „Istoria revoluţiei franceze" (6 vol., 1847 – 1853), „Istoria Franţei" (18 vol., 1833 – 1863). În lb. rom. au apărut „Scrieri alese" (2 vol., 1973).

mic

MICROCOSMOS, lumea obiectelor submicroscopice, a atomilor, a particulelor elementare, în care au loc procese calitativ deosebite de cele macroscopice. V. şi *macrocosmos*.

MICROSOCIOLOGIE, curent pozitivist în sociologia contemporană, în sfera *empirismului social*, apărut în anii 1930 – 1940 şi reprezentat de J. Moreno (S.U.A.) şi discipolii săi. Dând o interpretare psihologizantă proceselor vieţii sociale, m. consideră, în spirit ideea list-subiectiv, că factorul fundamental al vieţii sociale îl constituie relaţiile afective ce se statornicesc înăuntrul unor „grupuri mici" (atelierul de muncă, echipa sportivă, locatarii unui internat etc.) sau între membrii unor grupuri diferite. Aceste relaţii ar alcătui „microstructura" societăţii, în vreme ce „macrostructura" ar fi dispunerea spaţială a oamenilor în grupuri, precum şi a diferitelor grupuri în cadrul societăţii. Fărâmiţând societatea într-o puzderie de „grupuri mici", m. disimulează atât împărţirea ei reală în *clase sociale*, care reprezintă de fapt grupurile sociale fundamentale, cât şi faptul că baza diferenţierii sociale a oamenilor o reprezintă *relaţiile de producţie*. M. reduce conflictele sociale şi opoziţiile de clasă reale la „încordarea socială" pe care o explică prin neconcordanţa dintre macro- şi microstructură, prin faptul că oameni care nu se simpatizează lucrează în acelaşi loc. M. a elaborat o serie de tehnici şi proceduri de măsurare a „preferinţelor" şi „respingerilor" reciproce între membrii unor grupuri şi a coeziunii acestor grupuri, ce pot fi utilizate adecvat, alături de alte metode, în limita unei interpretări selective a rezultatelor, netributară m. ca teorie. V. şi *sociometrie*;

pozitivism sociologic.

MICU (CLAEV), Samuil (1715 – 1806), istoric şi lingvist român, unul dintre corifeii Şcolii ardelene. A susţinut şi demonstrat latinitatea poporului român şi continuitatea sa pe cuprinsul ţărilor române. A fost profesor de filosofie şi de matematică. A predat cursuri de logică şi de metafizică, alcătuite după Fr. Chr. Baumeister. A adus o importantă contribuţie la crearea terminologiei filosofice româneşti şi a încercat o depăşire a *empirismului* prin căutarea cauzelor evenimentelor. *Op*. pr.: „Istoria şi lucrările şi întâmplările românilor" (manuscris în 4 vol., 1801 – 1805). „Logica, adică partea cea cuvântătoare a filosofiei" (1799), „Legile firii, ithica şi politica sau filosofia cea lucrătoare" (1800).

MILENARISM, v. CHILIASM.

MILET (*Şcoala din* M.), şcoală materialistă cu care începe filosofia greacă (sec. 7 – 6 î.e.n.) şi ai cărei reprezentanţi (Tales, Anaximandru şi Anaxi-mene) alcătuiesc, împreună cu Heraclit, filosofia *ioniană*.

MILL, John Stuart (1803 – 1873), filosof pozitivist, logician şi economist englez. A perfecţionat metodele inductive de cercetare a *cauzalităţii* dar a absolutizat *inducţia*, rupând-o astfel de *deducţie*. Nu numai logica lui M., ci şi etica sa este bazată pe inducţie, el considerând că originea noţiunilor morale se află în *experienţă*. A fost, după Bentham, care l-a influenţat, principalul promotor al *utilitarismului*. *Op.pr*.: „Sistem de logică inductivă şi deductivă" (1843), „Libertatea" (1859, trad. rom. 1899), „Utilitarismul" (1863), „Auguste Comte şi pozitivismul" (1865).

MILLS, Charles Wright (1916 – 1962), sociolog american, cunoscut îndeosebi prin studiile sale de *sociologie politică*, de stratificare socială şi de sociologie a sociologiei, ca şi pentru atitudinea sa critică ascuţită faţă de sistemul capitalist american şi faţă de poziţia ştiinţelor sociale în S.U.A. A fost influenţat puternic de lucrările lui K. Marx şi Max Weber, contribuind considerabil la iniţierea unei orientări critice în sociologia americană şi la apariţia „radicalismului sociologic" actual din S.U.A. A criticat sever teoriile lui T. Parsons, apolitismul în sociologie şi mitul unei ştiinţe „libere de valori". N-a înţeles însă rolul clasei muncitoare în schimbarea societăţii capitaliste, punându-şi speranţele, în mod utopic, doar în efectul transformator al cunoaşterii asupra realităţii. *Op.pr*.: „Gulerele albe: clasele de mijloc în America"

(1951), „Elita puterii” (1956), „Cauzele celui de-al doilea război mondial” (1958), „Imaginaţia sociologică” (1959, trad. rom. 1975), „Marxiştii” (1962).

MIMAMSA (în sanscrită „cercetare”), şcoală tradiţională „ortodoxă” a filosofiei indiene, fundată în sec. 3 î.e.n. de înţeleptul semilegendar Djai-mini. Opera acestuia, „Mimamsa-Sutra”, cuprinde două părţi: „purva-mimamsa” care absolutizează ritualul vedic şi dă o interpretare idealistă categoriei *kar-mă*, şi „uttara-mimamsa”, care abordează problemele teoriei cunoaşterii. M. susţinea că lumea se întemeiază pe un principiu material, alături de unul spiritual; în opoziţie cu concepţia budistă despre caracterul iluzoriu al lumii, a susţinut că aceasta există în mod real, obiectiv, este veşnică, necreată şi formată din atomi.

MIMESIS, principiu estetic de origine platoniciană şi aristotelică, după care arta este o rezultantă a imitării realităţii. Platou condamna arta ca întunecare a spiritului întrucât ea ar fi o „umbră a umbrelor”, adică o *copie* a lucrurilor «care sunt şi ele copii imperfecte ale unor modele ideale. După Aristotel, m. artei este o imitaţie de o mai înaltă treaptă de generalizare decât aceea a ştiinţei şi de o mai profundă esenţializare decât aceea a istoriei, o imitaţie superioară a realităţii care o restituie pe aceasta transfigurată, între limitele necesarului şi verosimilului, mai semnificativă decât orice transcripţie mecanică, o reprezentare a vieţii „aşa cum ar trebui să fie ea”.

mis

MIRACOL (lat. *nuraculum* „minune”), eveniment sau fenomen real ori imaginar, considerat ca ieşit din comun şi a cărui explicaţie este legată de presupusa voinţă a unei divinităţi. Semnificaţia lui transcende, în chip teologic, legile obiective ale naturii şi se opune determinismului acestora. Prin intermediul m. s-ar realiza, după teologie, o proximitate permanentă a omului cu divinitatea, deoarece m. ar exprima acţiunea forţelor supranaturale care imprimă vieţii umane o anumită direcţie de evoluţie. Ideea de m. este radical respinsă de către cunoaşterea ştiinţifică. Ea constituie însă baza credinţei religioase în general. Însăşi credinţa în supranatural, fundamentul teoretic principal al oricărei religii, nu poate fiinţa în afara recunoaşterii m.

MISOLOGIE (gr. *misein* „a urî” şi *logos* „cuvânt”) ostilitatea faţă de *raţiune* şi de *demonstraţia* logică; termenul apare în Dialogurile

platoniciene şi e folosit de Socrate pentru a-şi preveni discipolii împotriva atitudinilor *iraţionale*: „Să ne ferim cu grijă de a fi misologi”.

MISTER (lat. *mysterium* „taină”). 1. Ceea ce este necunoscut, neînţeles, încă inexplicabil. 2. (în teologie) Ceea ce ar rămâne ascuns raţiunii umane, bazându-şi autoritatea doar pe revelaţia divină. În teologia creştină, m. reprezintă esenţa dogmelor religioase ce nu poate fi demonstrată pe calea cunoaşterii raţionale. Biserica creştină, ca şi în general orice altă religie, cere adepţilor săi credinţă totală în, în pofida conţinutului nedemonstrabil al acestuia. Cele mai semnificative m. susţinute de doctrina creştină sunt conţinute în viaţa evanghelică a lui Hristos. M. sunt evenimente inacceptabile pentru cunoaşterea raţională. Noţiunea de m. se află în centrul multor filosofii idealiste. M. constituie, în aceste filosofii, nota dominantă a existenţei umane, un stimul, dar şi o frână permanentă a cunoaşterii.

mis

MISTICĂ 1. (în sens restrâns) Orientare în cadrul religiei sau gândirii filozofice-religioase care afirmă posibilitatea unirii directe, a contopirii sufletului individual cu *divinitatea* (încă în timpul „existenţei terestre”) şi ai cărei adepţi urmăresc realizarea acestei uniri prin întoarcerea de la lumea exterioară către cea lăuntrică, prin meditaţie intensă, asceză, uneori şi prin anumite ritualuri etc. Unirea mistică cu divinitatea (*unio mistica*) ar duce şi la o cunoaştere tainică sui-generis. Tendinţe mistice au existat încă din antichitate (în *orfism*, *neoplatonism*); curente şi doctrine mistice se întâlnesc în toate religiile (de ex., yoga în *hinduism*, *sufismul* în *islamism*, doctrina lui PseudoDionisie Areopa-gitul, a lui Bernard de Clairvaux, a lui Meister Eckhart, a lui J. Bohme ş.a. În creştinismul medieval). Unele curente mistice au exprimat, prin eliminarea bisericii ca mijlocitoare între individ şi Dumnezeu, prin tendinţele lor panteiste şi individualiste, opoziţia faţă de religia oficială, fiind nu o dată condamnate ca „eretice” 2. (în sens larg) *Misticism*.

MISTICISM, credinţă eronată, idealist-religioasă (cu o sferă mai largă şi mai vagă decât doctrina religioasă) În existenţa unor forţe *supranaturale* cu care omul ar putea comunica pe o cale deosebită de cunoaşterea raţională obişnuită, prin *revelaţie*, *intuiţie*, *extaz*, în acest sens, m. este caracteristic oricărei religii sau filosofii cu implicaţii religioase. M. este ostil ştiinţei şi culturii laice, ateiste, umaniste, concepţiei materialist-ştiinţifice despre natură şi societate. El poate

genera diferite atitudini, de la indiferenţă fatalistă şi *apatie* până la agresivitate şi violenţă. Prin înlăturarea cauzelor obiective – de ordin natural şi social – ale m. precum şi prin răspândirea ştiinţei şi culturii, socialismul creează condiţiile pentru ca oamenii să-şi însuşească o concepţie veridică, ştiinţifică despre lume şi viaţă, pentru eliberarea lor de credinţele mistico-religioase care influenţează negativ formarea şi afirmarea unei *personalităţi* active, creatoare, revoluţionare.

MIŞCARE, mod fundamental de existenţă a *materiei*, atributul esenţial al acesteia, constând din totalitatea schimbărilor, transformărilor, proceselor materiei, ale sistemelor materiale care constituie universul, începând cu procesele fizice şi chimice elementare şi terminând cu gândirea. Lumea este totalitatea dinamică a sistemelor materiale aflate în interacţiune şi, pe această bază, în schimbare şi transformare, în *dezvoltare* continuă; nu există materie fără m., după cum nici m. fără materie. Ca atare, m. este necreată şi, în esenţa, indestructibilă ca materia însăşi; o anumită formă am. apare sau dispare, dar m. În general nici nu apare, nici nu dispare, ci se transformă necontenit. M. este corelată cu *spaţiul şi timpul*, acestea fiind forme de existenţă ale materiei în M. este *absolută*, iar repausul (nemişcarea) este *relativ*, adică temporar, trecător şi condiţionat; el constituie doar un moment al m. Nemişcarea unui obiect există numai în raport cu un anumit sistem de referinţă sau în raport cu una sau cu alta dintre formele m. materiei şi nu în genere. Izvorul m. materiei rezidă în materia însăşi, în *interacţiunea* dintre laturile, tendinţele contrarii, proprii tuturor obiectelor şi fenomenelor, precum şi în interacţiunile dintre sisteme şi procese diferite. Datorită rolului determinant ăl contradicţiilor interne în dinamica fenomenelor, m. materiei este o *automişcare*. Schimbarea, transformarea poate fi ascendentă, de la inferior la superior, de la simplu la complex, implicând o complexitate crescândă a structurii, a legăturilor şi formelor de m. ale sistemelor materiale sau descendentă, regresivă, involutivă; în acest caz ea implică o degradare şi o descompunere a sistemului respectiv. Trecerea la forme de m. mai simple poate fi nu numai un rezultat al m. regresive dar şi al m. ascendente, deoarece perfecţionarea unor sisteme biologice sau fizice se realizează şi pe calea simplificării mecanismului funcţional al acestora. Materialismul dialectic dezvăluie varietatea calitativă a formelor m. Criteriile obiective de distingere a acestor forme sunt: purtătorul material,

interacţiunile, legile şi contradicţiile specifice fiecăruia dintre ele. Clasificarea formelor m. nu este o operaţie definitivă, ci se schimbă odată cu progresul ştiinţei, în etapa actuală a dezvoltării ştiinţei se consideră forme fundamentale ale m. materiei: m. fizică cu diversele ei modalităţi de manifestare, în funcţie de nivelul fizic de organizare a materiei pe care-l exprimă, la scară micro –, macro – sau megafizică (moleculară, cuantică, subcuantică etc.); m. chimică (asocierea şi disocierea atomilor în molecule); m. biologică, proprie organismelor de diferite grade de complexitate, precum şi ansamblurilor alcătuite din ele (speciile, biocenozele); m. socială (de la m. sistemelor sociale şi ale subsistemelor acestora până la m. proprie gândirii şi cunoaşterii umane). Formele calitativ diferite ale m. constituie temeiul obiectiv necesar al unuia din criteriile fundamentale pentru clasificarea ştiinţelor, fiecare dintre acestea studiind, de obicei, legitaţiile proprii unei forme determinatea în materiei. Formele m. sunt legate între ele atât sub raport genetic sau istoric (formele superioare de m. au apărut din cele inferioare), cât şi sub aspect structural (cele superioare le conţin pe cele inferioare, fără a putea fi însă reduse la acestea). Procesele care au loc în cadrul formelor superioare ale m. nu pot fi explicate prin legile formelor inferioare (de ex., fenomenele sociale nu pot fi explicate prin legi biologice). Formele m. nu există în mod izolat, orice sistem din natură, societate sau gândire participând concomitent la numeroase forme de m. Totodată, diversele forme de m. pot coexista, aşa cum coexistă sistemele de diferite complexităţi în interacţiune reciprocă. Unitatea şi legătura formelor m. materiei din natură se manifestă deosebit de pregnant în capacitatea lor inepuizabilă de transformare reciprocă, oglindită în *legea transformării şi conservării energiei* şi, mai general, în legea conservării m. Această legătură a formelor m. materiei, precum şi faptul că toate formele m. se supun legilor dialecticii, care sunt legi generale ale întregii realităţi, constituie o expresie a *unităţii materiale a lumii*.

MIT (gr. *mythos* „povestire”), naraţiune arhaică despre zei, eroi sau oameni, despre forţe ale naturii sau ale societăţii, reprezentate adesea ca fiinţe umane cărora le sunt atribuite însuşiri supranaturale. M. exprimă, în general, străvechi năzuinţe şi sentimente omeneşti sau explică, cu mijloacele fabulosului, ale fantasticului, diferite fenomene ale naturii sau evenimente din istorie (v. şi *mitologie*). Datorită acestui sâmbure raţional, autentic şi semnificativ uman, m. Îşi păstrează, sub

învelişul lor metaforico-alegoric, o permanentă şi proaspătă actualitate, fiind deschise pentru o multitudine de *interpretări*, mereu reînnoite şi corespunzătoare situaţiilor şi evenimentelor istoriei umane în desfăşurarea ei (v. şi *hermeneutică*). O originală interpretare am. pe baza *analizei structurale* a elaborat El. Lévi-Strauss.

MITOLOGIE (gr. *mythos* „povestire” şi *logos* „cuvânt”, „sistem”) 1. Totalitate a *miturilor* create de un popor sau de un grup de popoare înrudite. M. apare într-un stadiu arhaic al dezvoltării societăţii, în strânsă legătură cu religia şi cu practicile magice; ea reuneşte elemente de reflecţie artistică, morală, prefilozofică etc. Esenţa oricărei m. O constituie reflectarea fantastică a *realităţii* naturale şi sociale atât sub forma unor legende, istorisiri sau alegorii despre zei, eroi ori alte fiinţe fabuloase, cât şi sub forma unor comportamente sociale. Rădăcina obiectivă a reflectării mitice o constituie gradul scăzut de dezvoltare a forţelor de producţie şi implicit al dominării forţelor naturii de către om, m. propunându-şi să învingă şi să domine forţele naturii numai prin imaginaţie (Marx). Întreaga m. este sacralizarea antropomorfică a vieţii şi activităţii comunităţilor omeneşti arhaice şi reprezintă o sinteză a experienţei practice şi de cunoaştere a acestora. Din punctul de vedere al sferelor tematice şi al tipurilor de alegorii, distingem mituri teogonice (despre geneza şi atributele zeilor), mituri cosmogonice (despre apariţia sau „facerea” lumii), mituri antropogonice (despre descendenţa umană) şi mituri etiologice (despre originea unei instituţii sau a unei tradiţii, ceremonii). Unele mituri sunt interpretări simbolice, alegorice ale unor fenomene din natură (de ex., mitul despre carul lui Helios în greacă este o *interpretare* a mişcării soarelui pe cer), altele păstrează amintirea transfigurată, dar nici aceasta lipsită de încărcături *semantice*, a unor momente din istoria popoarelor respective (de ex., mitul despre întoarcerea Heraclizilor, cele din ciclul troian, cântecul Nibelungilor). Multe mituri simbolizează aspiraţii omeneşti cutezătoare: visurile de stăpânire a naturii (mitul lui Prometeu), visul de a zbura (Icar) ori sentimente omeneşti eterne: dragostea neţărmurită (mitul lui Orfeu şi Euridice), prietenia (Oreste şi Pilade), dorul neîmplinit (Eros şi Psy-che). Un studiu ştiinţific al m. nu se limitează la clasificarea miturilor, ci caută să delimiteze straturile istorice din cadrul unei m. date (de ex., pentru m. greacă: stratul vechi indo-european, substratul egean, stratul micenian, m. preclasică, cea clasică etc), să reconstituie

substratul social-economic al fenomenelor de conştiinţă mitică, ambianţa lor istorică. 2. Ştiinţă care cercetează originea şi evoluţia miturilor, semnificaţia simbolurilor mitice şi evoluţia acesteia. Mitologiile formează azi obiectul unor multiple interpretări şi *decodificări* ale *hermeneuticii*.

„MIZERIA FILOSOFIEI”, lucrare polemică a lui K. Marx, scrisă în limba franceză şi publicată în 1847. Ea constituie un răspuns la lucrarea „Sistemul contradicţiilor economice sau Filosofia mizeriei” (1846) a lui P.J. Proudhon. Marx opune aici concepţiei idealiste pseudohegeliene despre istorie a lui Proudhon concepţia materialistă a istoriei, analizează originea şi locul istoric al orânduirii capitaliste şi demonstrează inevitabilitatea pieini ei. În acelaşi timp, el critică dialectica speculativă a lui Hegel şi evidenţiază sensul ştiinţific al dialecticii materialiste, aplicând-o în mod special la economia politică. O deosebită însemnătate are analiza făcută de Marx unor probleme economice fundamentale, ca problema valorii, a banilor, a capitalului, a rentei funciare, a diviziunii muncii şi a maşinismului, a concurenţei şi a monopolului etc, precum şi critica relaţiilor economice Durgheze, de pe poziţiile comunismului ştiinţific.

MOARTE, stare a unui organism după Ce *viaţa* a încetat, fie în organele vitale (m. clinică), fie în totalitatea celulelor sale; astfel, m. clinică este mai curând un „moment”, în timp ce m. biologică a organismului uman este un proces ce durează până la dispariţia manifestărilor vitale în toate celulele. Pe de altă parte, într-un organism există continuu o reînnoire a materiei vii care include m. unor celule şi naşterea altora, în condiţii de boală, accident, intervenţii chirurgicale etc, pierderile de materie vie sunt masive, dar individul *biologic*, respectiv *persoana* umană persistă în viaţă. M. naturală este m. de „bătrâneţe”, în timp ce m. obişnuită survine fie prin boli şi accidente, fie (în natură) datorită interacţiunilor trofice dintre specii (erbivorele distrug plantele cu care se hrănesc, carnivorele mănâncă erbivorele etc). Din punct de vedere termodinamic, m. Înseamnă trecerea ireversibilă la o stare de echilibru cu mediul. Din punct de vedere ecologic, m. este o reintegrare a materiei vii în ciclurile geochimice şi cosmice ale substanţei şi energiei. Din punct de vedere filogenetic şi evoluţionist, m. este o condiţie a diversificării vieţii şi a progresului biologic (Ooethe scria că în. este „lovitura de miestru a Naturii, prin care ea reuşeşte să producă cât mai multă viaţă”). De

aceea, s-a şi ridicat problema dacă m. naturală şi îmbătrâni-rea nu sunt un rezultat al evoluţiei vieţii, o achiziţie utilă acestei evoluţii. Unii gânditori au vorbit chiar şi despre un *instinct* al m. (Mecinikov, S. Freud). Pentru istoria biologiei are interes şi concepţia (infirmată definitiv abia prin lucrările lui Pasteur) după care din materia organismelor superioare moarte s-ar naşte forme inferioare de viaţă (generaţie *spontanee*). Materia vie are într-însa b imortalitate virtuală, legată de transmiterea *mesajului* ereditar de-a lungul generaţiilor. Pentru că în. obişnuită este provocată de boală ori accident, succesele medicinii pot fi privite şi ca rezultatul unei opoziţii active a omului, înarmat ştiinţific împotriva m. premature sau „absurde”. Ştiinţa respinge concepţia mitico-mistică după care m. ar fi produsă de despărţirea unui principiu spiritual, animator, de trupul (corpul) „însufleţit” de acesta. Dimpotrivă, ştiinţa ne face să înţelegem *cum* şi *de ce* a apărut o asemenea concepţie. Omul pare să fie singura fiinţă care ştie că în. este inevitabilă. Neliniştea provocată de conştiinţa acestui fapt, ca şi ignoranţa, au generat credinţa iluzorie într-o viaţă veşnică a sufletului (nemurirea sau „învierea din morţi” în *creştinism*). În filosofiile antropologiste, de la Pitagora şi Socrate până la Bergson, Jaspers şi Heidegger, m. este concepută ca o umbră ce însoţeşte (şi care trebuie să fie conştientizată) întreaga noastră existenţă, o prezenţă aptă de *revelaţii* transcendente şi cu efect moralizator. Filosofiile raţionaliste, de la Platon până la Spinoza sau Hegel, au cultivat alternativa laică şi activistă, nemurirea fiind identificată în contribuţiile persistente pe care individul le aduce la propăşirea speciei, respectiv la progresul uman, această contribuţie putând cere chiar şi sacrificiul vieţii individuale (în concepţia lui Marx despre viaţă, *eroul* ia locul sfântului). *Optimismul* revoluţionar al filosofiei lui Marx reactualizează *miturile* prometeic şi faustic, într-o interpretare care oferă omului idealul unei vieţi plenare şi creatoare trăită intra-mundan, cu o supravieţuire concretă în valorile create. Teza lui Camus, existenţialist-atee, care reactualizează mitul lui Sisif, este o alegorie a unei consolări trufaşe. Sensul destinului omenesc nu poate consta decât în participarea activă la realizările materiale şi spirituale, sub semnul voinţei de a trăi din plin şi permanent prin totalitate, în universalitate. De altfel, m. nu poate fi gândită concret, fapt subliniat încă de Socrate („câtă vreme suntem noi aici, ea nu este, iar când ea apare nu mai suntem noi”). Afirmaţia după care omule singura fiinţă

care ştie că moare trebuie completată cu cea simetrică: omul este şi singura fiinţă care ştie că trăieşte.

MOARTEA TERMIC! A UNIVERSULUI, teorie neştiinţifică emisă de unii naturalişti, în a doua jumătate a sec. 19, prin extrapolarea celui de-al doilea principiu al termodinamicii, conform căruia energia calorică se transmite întotdeauna într-un singur sens de la corpurile cu o temperatură mai ridicată la acelea cu o temperatură mai scăzută. Adepţii m.t. au. au ajuns la concluzia că toate formele mişcării trebuie în mod inevitabil să se transforme în căldură, iar căldura, răspândindu-se în mod uniform în întregul univers, va ajunge la un *echilibru* şi va pierde însuşirea de a se transforma, din care cauză toate procesele în natură vor înceta. Ipoteza m.t. au. se bazează pe extinderea neîntemeiată la întregul univers a celui de-al doilea principiu al termodinamicii, care este valabil numai pentru sisteme închise şi nu se poate aplica sistemelor deschise, universului infinit. V. şi *entropie*.

mob

MOBILITATE SOCIALĂ, termen sociologic care, spre deosebire de „mobilitatea geografică” sau „teritorială” (fenomenul deplasării în spaţiu a oamenilor), desemnează trecerea unor indivizi, grupe sau mase de oameni dintr-o clasă sau categorie socială într-alta (m.s„Verticală”); deplasare a unor indivizi sau grupuri în cadrul aceleiaşi categorii sau clase sociale (m.s„Orizontală”), precum şi trecerea de la un statut socio-profesional inferior la altul superior; mobilitatea profesională poate fi, în anumite cazuri, şi o m.s. Societăţile se deosebesc între ele şi prin gradul lor de m.s. În societăţile organizate pe caste, m.s. e aproape inexistentă. Ea se dezvoltă pe măsură ce societăţile devin mai „deschise”, fiecare tip de orânduire socială având deci un alt grad de mobilitate. Numeroşi ideologi burghezi neagă existenţa „claselor” în capitalismul contemporan, m.s. permiţând, după ei, trecerea cu uşurinţă de la un „strat” social la altul. Socialismul ştiinţific relevă însă faptul că în.s. nu poate, ca atare, schimba structura de clasă a unei societăţi, care depinde de ansamblul *relaţiilor de producţie* existente. În capitalism, m.s. nu desfiinţează şi nici nu eludează opoziţia de *interese* dintre clasele dominante şi cele dominate, dintre clasele fundamentale ale societăţii, *proletariatul* şi *burghezia*, în socialism, ca urmare a desfiinţării claselor exploatatoare, a antagonismelor de clasă, procesul de m.s. se intensifică, acţionând în

direcţia înlăturării treptate a deosebirilor de clasă, a tuturor inegalităţilor sociale. Industrializarea, dezvoltarea agriculturii cooperatiste, urbanizarea progresivă, revoluţia culturală etc. favorizează un înalt grad de m.s., determină mutaţii în structura socială, care, aşa cum prevede Programul Partidului Comunist Român adoptat la Congresul al XI-lea, duc la creşterea şi mai accentuată a rolului clasei muncitoare în viaţa socială, la o şi mai mare apropiere între toate clasele şi categoriile sociale, la întărirea coeziunii lor, la *omogenizarea socială* şi întărirea unităţii întregului popor.

MOD (lat. *modus* „fel de a fir, „manieră"), determinare a ceea fac există, care desemnează felul specific de a fi, de a exista, de a deveni sau de a se dezvolta (sân.: *modalitate* 1.}.

MOD DE PRODUCŢIE, mod istoriceşte determinat în care oamenii produc bunurile materiale necesare existenţei şi dezvoltării societăţii; reprezintă unitatea dialectică a *forţelor de producţie* (care exprimă conţinutul material al producţiei) şi a *relaţiilor de producţie* (care constituie forma socială nemijlocită în care ea se realizează). M.de p. reprezintă temelia unei *orânduiri sociale*, baza întregii vieţi sociale, schimbarea lui determinând transformarea întregii *formaţiuni sociale*. Dezvoltarea istorică a societăţii omeneşti este constituită, de aceea, de succesiunea m. de p.: al comunei primitive, sclavagist, asiatic, feudal, capitalist şi comunist (al cărui primă fază este socialismul). Această dezvoltare are drept cauză fundamentală dialectica internă am. de p. exprimată în „legea concordanţei relaţiilor de producţie cu caracterul forţelor de producţie". Materialismul istoric pune la baza explicării dezvoltării societăţii omeneşti schimbările care au loc în modul de producţie, acestea determinând schimbări în toate celelalte nivele de structurare a vieţii sociale: în domeniul formelor de comunitate umană, al structurii grupale şi de clasă, al întregii *suprastructuri*, în planul vieţii spirituale, în cele din urmă la nivelul naturii umane, al modului de viaţă şi al personalităţii. Orice nou m. de p. reprezintă o etapă calitativ superioară în dezvoltarea societăţii; schimbarea unui m. de p. cu altul este un proces necesar şi legic, o nouă perioadă istorică în progresul societăţii. Ceea ce caracterizează epoca contemporană este trecerea omenirii de la m. de p. capitalist la cel comunist.

MOD DE PRODUCŢIE „ASIATIC" (TRIBUTAL), mod de producţie despre care apar numeroase menţiuni în lucrările lui Marx şi Engels.

Din aceste menţiuni se pot desprinde următoarele trăsături caracteristice ale m. de p. „A”.: a) comunitatea agrară sătească, deosebită de cea primitivă dar asociată, ca şi aceasta, unei reduse productivităţi a muncii; b) existenţa *statului*, legat de prezenţa unei *clase sociale* suprapuse care prelevă contribuţii silite de la ansamblul comunităţii agrare, supunând-o astfel exploatării economice de grup; c) absenţa proprietăţii private asupra pământului; dublă proprietate – a capului statului şi a comunităţii – asupra aceluiaşi pământ; d) caracterul despotic al puterii de stat, întemeiat pe dreptul de proprietate al despotului asupra pământului, drept care are însă un caracter funcţional şi nu personal; e) sclavii, dacă există, nu au principalul rol în producţia socială, acest rol revenind ţărănimii obştilor; f) principala contradicţie de clasă este aceea dintre comunitatea sătească şi clasa suprapusă, inclusiv despotul. Ansamblul acestor trăsături indică un prototip a cărui realitate cunoaşte mai multe variante istorice. Ceea ce caracterizează m. de p. „A”. este existenţa combinată a unor comunităţi primitive, bazate pe posesiunea comună a solului şi organizate, parţial doar, pe baza unor raporturi de rudenie, şi a unei puteri de stat care exprimă unitatea, reală sau imaginară, a acestor comunităţi, care controlează folosirea resurselor economice esenţiale şi îşi însuşeşte direct o parte a muncii şi a producţiei comunităţilor dominate de ea; în esenţa sa m. de p. „A”, este deci una dintre formele de tranziţie de la societăţile fără clase la societăţile cu clase. Constatându-se prezenţa lui şi în afara Asiei (în Africa şi în America precolumbiană), se admite în mod unanim că vechea denumire de „asiatic” nu este corespunzătoare. Potrivit unei sugestii a lui Marx, se propune, printre altele, denumirea de „tributar” (preferabil *tributal*), de la „tributul” (contribuţie silită) perceput de puterea de stat comunităţilor subordonate.

MOD DE VIAŢĂ (MOD DE TRAI), noţiune care desemnează, în sensul cel mai general, un anumit fel de a concepe şi de a trăi viaţa. Fenomen social cu o sferă foarte largă şi de o mare complexitate, m. de v. depăşeşte sensul termenului „nivel de viaţă” (sau „de trai”), care se referă la aspecte măsurabile ce marchează gradul de satisfacere a cerinţelor materiale şi spirituale ale unor comunităţi, grupuri sau persoane. M. de v. include, în primul rând, mijloacele, modalităţile şi formele de satisfacere a cerinţelor materiale şi spirituale ale oamenilor dintr-o anumită comunitate şi epocă istorică. El implică anumite laturi

de activităţi extraproductive, manifestate în felul de organizare a vieţii cotidiene, în vederea menţinerii şi refacerii potenţialului de muncă: bugetul timpului liber şi utilizarea acestuia pentru satisfacerea unor necesităţi fiziologice (hrană, somn etc.) sau în direcţia ridicării gradului de pregătire tehnico-profesională, de cultură generală, a reconfortării prin sport şi prin distracţii, pentru organizarea muncii casnice, amenajarea locuinţei, creşterea şi educarea copiilor etc. M. de v. îmbrăţişează, totodată, şi anumite aspecte legate de sfera muncii productive: gradul de tehnicitate şi de confort al condiţiilor de muncă, condiţiile de tehnica securităţii şi de protecţia muncii, durata zilei de muncă etc. M. de v. include, de asemenea, pe lângă un anumit nivel de cultură şi de cunoştinţe, şi o anumită concepţie despre viaţă, traduse în atitudini, în comportare, în relaţiile cotidiene interindividuale, în familie, precum şi în raporturile cu colectivul sau grupul social, cu societatea sau statul. Asupra m. de v. al unei comunităţi umane îşi pun amprenta obiceiurile şi tradiţiile acesteia, specificul naţional, astfel că trăsăturile generale ale unui anumit tip istoric al m. de v. – corespunzător unei anumite *formaţiuni sociale* şi determinat, în ultimă instanţă, de modul de producţie a bunurilor materiale – capătă forme de manifestare specifice, variabile de la un popor la altul. Printre notele definitorii ale *clasei sociale*, Marx includea şi modul de viaţă specific al acesteia. În literatura sociologică se menţionează că, de la un anumit nivel de *conştientizare*, m. de r. al grupului sau comunităţii devine *stil de viaţă*. Fiind o transformare radicală, profundă a societăţii şi a omului, revoluţia socialistă conduce şi la făurirea unui nou m. de v., socialist. V. şi *calitatea vieţii*.

MOD SILOGISTIC, formă concretă pe care o ia fiecare *figură silogistică* în funcţie de calitatea şi de cantitatea premiselor şi a concluziei. În cadrul celor patru figuri silogistice sunt posibile 19 m.8. prime corecte, denumite prin cuvintele mnemotehnice: Barbara, Celarent, Darii, Ferio (figura 1); Cesare, Camestres, Baroco, Festino (figura II); Daranţi, Disamis, Datisi, Bocardo, Felapton, Ferison (figura III) şi Bramantip, Camenes, Dimaris, Fesapo, Fresison (figura IV). În aceste cuvinte, vocalele indică (în ordinea: premisă majoră, premisă minoră, concluzie) calitatea şi cantitatea judecăţilor componente. De ex., modul Celarent are ca premisă majoră o judecată E, ca premisă minoră o judecată A, concluzia sa fiind o judecată E.V. şi *silogism*; *figură silogistică*.

MODALITATE (lat. *modalitas*, *modus* „fel”, „manieră”) 1. (în ontologie) Determinarea felului în care un *existent* există sau devine în particularitatea sa (sân.: *mod*). 2. (în logică) Determinare a caracterului necesar, contingent, posibil sau imposibil al unei judecăţi. O judecată modală compusă cuprinde două elemente: *modus* (determinarea felului ei) şi *dictum* (judecata de bază care este afectată de *modus*), iar una simplă cuprinde numai afirmarea sau numai negarea unui *modus*. Analiza modurilor şi a propoziţiilor modale a dus la constituirea *logicii* modale în cadrul căreia modurile enumerate sunt tratate ca *operatori* logici monari.

MODEL 1. (în logică şi în matematică) Interpretare a unui sistem formal. 2. (în ştiinţă şi tehnică) Sistem teoretic (logic-matematic) sau material cu ajutorul căruia pot fi studiate indirect proprietăţile şi transformările unui alt sistem mai complex (sistemul original) cu care prezintă o anumită analogie. M. reprezintă o simplificare, o reflectare numai parţială a originalului (sistemul-obiect) (deci se neglijează anumite laturi neesenţiale pentru studiul dat), având ca scop să ofere date mai accesibile investigaţiei teoretice sau experimentale. M. pot fi *ideale* (*teoretice*), când este vorba de o reprezentare sau de o construcţie logică-inatematică (de ex., m. atomului, m. nucleului, m. cosmologic ele), sau *materiale* (de ex., macheta unei construcţii, macheta unei nave, instalaţiile cibernetice care imită procese biologice etc). M. ideal este o verigă intermediară între experienţă şi teoria propriu-zisă, cuprinzătoare, a unui original, reprezentând un mijloc de verificare a ipotezelor. M. poate fi de aceeaşi natură cu sistemele originale (m. *similar*), în care caz diferă de acestea numai prin ordinul de mărime al dimensiunilor şi al valorilor caracteristice (de ex., machetele) sau de altă natură (m. *analogic*), în care caz în este caracterizat numai prin relaţii (exprimate prin ecuaţii matematice) de aceeaşi formă cu ale sistemelor originale. Metoda construirii şi studierii m. În ştiinţă şi tehnică poartă denumirea de *modelare* sau *modelizare*.

MODELARE (MODELIZARE) (*metoda* m.) 1. Metodă de cercetare şi dobândire a cunoştinţelor despre sisteme *complexe*, greu sau imposibil de abordat în mod direct, cu ajutorul construirii de *modele*, pe care se studiază, se simulează sistemul original vizat. *Metoda* m. constă în următoarea serie de operaţii fundamentale: identificarea originalului (un sistem complex şi/sau complicat, o problemă

complexă şi/sau complicată); stabilirea unei *analogii* semnificative între sistemul original şi un altul distinct de el; formularea (pe baza ipotezei de analogie) condiţiilor de aplicare a unor ecuaţii de transformare de la origina) la model; construirea, pe acest temei, a unui (sistem) model mai puţin complex şi complicat; cercetarea sistemului-model; înregistrarea rezultatelor (cunoştinţe sau soluţii) referitoare la sistemul-model şi verificarea acestora cu referire la model; aplicarea, în condiţii specificate, a unei transformaţii inverse, de la model la original; dobândirea rezultatelor (cunoştinţe sau soluţii) referitoare la (sistemul) original; verificarea experimentală sau logică a studierii sistemului original cu ajutorul sistemului model. M. este & formă a interacţiunii dintre *subiectul şi obiectul* cunoaşterii, mijlocită de un model, o formă a unităţii cunoaşterii şi acţiunii, *teoriei* şi *practicii*. Elaborarea şi studierea modelelor a cunoscut o tot mai mare extindere odată cu progresele tehnicii electronice de calcul. M. este azi o metodă de cunoaştere ştiinţifică cu caracter universal, cu largă aplicabilitate şi în ştiinţele sociale, mijlocind operaţii cognitive şi acţionale ca: *previziunea*, planificarea, organizarea şi, în general, conducerea ştiinţifică. 2. (în sens restrâns) Construire de modele.

MOLES, Abraham A. (n. 1920), sociolog, psiholog şi estetician francez, fondator, alături de Birkhoff, M. Bense şi H. Frank, al esteticii informaţionale şi precursor al psihologiei informaţionale. El stabileşte principiul „progresiilor de percepţie”, în funcţie de capacitatea de receptare senzorială (experimental stabilită) a *informaţiei* de către om, adică parametrii psihoinformaţionali ai conştiinţei comune şi pledează pentru „dezvoltarea unei ştiinţe umanist teoretice”. Potrivit viziunii sale culturaliste, M. Întrevede trecerea spre „societatea intelectuală”, în care personalitatea umană, participantă la creaţia culturală, va depăşi faza culturii „mozaicate” (întâmplătoare), sub imboldul unor forţe sociale orientate conştient. El opune astfel această societate, „societăţii de consum” teoretizată de G.K. Galbraith. A pus bazele *modelării* cibernetice a procesului de *creaţie* şi, prin aceasta, ale unei arte permutaţionale şi unei estetici experimentale. M. a schiţat o socio-dinamică a culturii de masă şi o analiză multilaterală a raportului artă-tehnică, om-maşină în *civilizaţia* contemporană. *Op*. pr.: „Teoria informaţională a muzicii” (1956), „Teoria informaţiei şi percepţia estetică” (1958), „Comunicaţii şi limbaje” (1964), „Socio-dinamică culturii” (1967, trad. rom. 1974).

MOISIL, Grigore C. (1906 – 1973), matematician, logician şi filosof al ştiinţei român, membru al Academiei R.S.R. A fost membru al Academiei de Ştiinţe din Bologna şi al Institutului Internaţional de Filosofie, vicepreşedinte al secţiei de logică, metodologie. A susţinut raportul de convergenţă ştiinţă-filozofie. A adus contribuţii în domeniul matematicii şi al *logicii simbolice*, în special pe linia aplicării metodelor matematice şi logice în domeniul mecanismelor automate, elaborând noi metode de analiză şi de sinteză a automatelor finite. A introdus algebrele numite de el „lukasiewicziene, trivalenţe şi polivalente", întrebuinţându-le în logică şi în studiul circuitelor de comutaţie, precum şi conceptul de „filosofie axiomatică". *Op*. pr.: „La mécanique analytique des sistemes conţinus" (1929), „Logique mor dale" (1942), „Teoria algebrică a mecanismelor automate" (1959), „Circuite cu tranzistori" (2 vol., 1961 – 1962), „încercări vechi şi noi de logică neclasică" (1965), „Elemente de logică matematică şi de teoria mulţimilor" (1968), „Les logiques non-chrysippiennes" (1972).

MONADĂ (gr. *monas* „unitate"), termen care desemnează la diverşi filosofi (Pitagora, Nicolaus Cusanus, Bruno ş.a.) unităţile simple, materiale sau spirituale, din care ar fi alcătuită lumea. Termenul a devenit cunoscut mai ales datorită lui Leibniz. În filosofia spiritualistă a lui Leibniz în şaht substanţe spirituale individuale, înzestrate cu o forţă activă, independente unele de altele şi care oglindesc întregul univers. Concordanţa dintre ele s-ar datora unei „*armonii prestabilite*", instituită de m. supremă (*Dumnezeu*).

MONDOLFO, Rodolfo (1877 – 1976), filosof marxist italian, profesor la universităţile din Padova, Torino şi Bologna. În 1938 emigrează în Argentina unde e numit profesor la Universitatea din Córdoba, apoi la cea din Tucuman. S-a preocupat de istoria muncii şi a socialismului, de analiza formării conştiinţei revoluţionare. A scris numeroase studii consacrate istoriei filosofiei şi filosofiei marxiste. *Op*. pr.: „Între dreptul natural şi comunism" (1908), „Materialismul istoric al lui F. Engels" (1912), „Pe urmele lui Marx: studii despre marxism şi socialism" (1919), „Sinteză istorică a gândirii antice" (1929), „Etica antică şi conceptul de conştiinţă morală" (1944), „Infinitul şi antinomiile în gândirea antică" (1945), „Probleme şi metode ale cercetării în istoria filosofiei" (1952), „Despre Gramsci şi filosofia praxis-ului" (1955), „Spiritul revoluţionar şi conştiinţa istorică" (1955), „La originile filosofiei culturii" (1956), „Moraliştii greci.

Conştiinţa morală de la Homer la Epicur” (1960), „Umanismul lui Marx. Studii filosofice” (1968).

MONISM (gr. *monos* „unu”), concepţie filosofică potrivit căreia la baza tuturor fenomenelor lumii, ca şi a noţiunilor şi reprezentărilor ideale, se află un singur principiu. Sunt denumite moniste acele doctrine sau concepţii despre lume care, în diferite forme, afirmă sau recunosc *unitatea lumii*. M. este opus *dualismului* şi *pluralismului*. Există un în materialist (de ex., Democrit, Hobbes, materialiştii francezi din sec. 18) care consideră că la baza tuturor lucrurilor se află *materia* iar gândirea, conştiinţa, nu constituie o substanţă aparte ci derivă într-un fel sau altul din materie, reprezintă o însuşire, un atribut sau o funcţie a materiei, şi un în idealist (de ex., Berkeley, Fichte, Hegel), care consideră că la baza tuturor fenomenelor se află un principiu spiritual (ideea, *spiritul*, conştiinţa etc.) iar materia, natura, existenţa, reprezintă ceva secund, derivat în raport cu spiritul. M. poate fi ontologic, când se referă la principiul unic pe care se întemeiază întreaga existenţă sau gnoseologic, atunci când identifică subiectul cunoscător cu obiectul de cunoscut. Opunându-se m. spiritualist, ca şi celui materialist vulgar, care identifică spiritul cu materia, materialismul dialectic promovează un în materialist consecvent. El recunoaşte specificitatea *conştiinţei* ca produs nesubstanţial al materiei superior organizate, precum şi rolul *acţiunii inverse* exercitate de ea asupra vieţii materiale. De asemenea materialismul dialectic extinde m. materialist şi asupra interpretării vieţii sociale. Completând simpla postulare a unităţii lumii, cu demonstrarea ei prin caracterul ei material, materialismul dialectic este singura concepţie monistă ştiinţifică. Termenul de m. a fost introdus în sec. 18 de filosoful german Chr. Wolff.

MONOD, Jacques (1910 – 1976), biolog francez, profesor la Collège de France. Are contribuţii deosebite în biologia moleculară, în reconstrucţia teoriei evoluţiei. A fost preocupat permanent de a gândi biologia în ansamblul culturii moderne, de a sublinia importanţa noilor descoperiri din acest domeniu pentru înţelegerea problemelor contemporane ale umanităţii. În cartea sa „Hazard şi necesitate. Eseu asupra filosofiei naturale a biologiei moderne” (1970), M. a formulat o interpretare filosofică a evoluţiei, în care apariţia vieţii este considerată un fenomen pur întâmplător, ce s-a petrecut o singură dată în univers. Teoria sa asupra evoluţiei a fost criticată de o serie de

oameni de ştiinţă şi filosofi (Fr. Jacob, M. Eigen, W. Stegmuller, L. Althusser) pentru utilizarea inadecvată a principiilor fizicii în explicarea fenomenelor organice şi pentru neînţelegerea dialecticii complexe a raporturilor dintre necesitate şi întâmplare, structură şi funcţie, în determinarea evoluţiei organismelor.

MONOTEISM, (gr. *monos* „un singur" *theos* „Dumnezeu"), concepţie teologică ce admite existenţa unui singur Dumnezeu, distinct de lume (în opoziţie cu *politeismul*). Religiile monoteiste principale sunt *mozaismul*, *creştinismul*, *islamismul*. Istoric, religiile monoteiste sunt rezultatul ţinui îndelungat proces de abstractizare şi sinteză prin care caracteristicile atribuite iniţial mai multor divinităţi sunt concentrate într-o singură fiinţă divină, considerată ca fiind absolută, spirituală, personală şi distinctă de lumea pe care a creat-o şi o conduce. Teologii explică acest proces prin *revelaţie*, în sensul că *Dumnezeu* i s-ar fi dezvăluit omului pe căi miraculoase. În realitate, apariţia religiilor monoteiste în istorie se explică, în ultimă instanţă, prin dezvoltarea socială, mai ales „prin centralizarea puterii politice în mâinile despoţilor orientali. Divinitatea unică din cer este o expresie a stăpânului unic de pe pământ, iar Dumnezeul atotputernic şi unic reprezintă reflectarea omului abstract. Prin apariţia religiilor „universale", aşa cum este de exemplu creştinismul, Dumnezeul unic încetează de a mai aparţine unui singur popor şi devine ocrotitorul şi stăpânul întregii lumi. Teoretic, doctrinar, nu există însă un în pur deoarece, istoric, politeismul nu a putut fi învins în mod absolut şi definitiv. De pildă, religia creştină, care se consideră monoteistă prin excelenţă, admite totuşi o divinitate în triplă ipostază: Tatăl, Fiul şi Sfântul Duh. Inconsecvenţe doctrinare asemănătoare pot fi descoperite în toate religiile numite monoteiste.

MONTAGUE, William Pepperell (1873 – 1953), filosof american, unul dintre reprezentanţii de frunte ai *neorealismului* în S.U.A. (coautor al „Manifestului neorealist", 1910). În numele spiritului ştiinţific, M. a pledat pentru realizarea unei sinteze între materialism şi idealism, denumită de el „materialism animist" sau „hilopsihism". Potrivit acestei concepţii, atât lucrurile sensibile cât şi conştiinţa se bucură de o existenţă reală, ele nefiind decât trepte, suprapuneri ale unei *energii* diferenţial potenţiale. Conştiinţa primeşte impulsuri energetice de la lucruri pe care le reconstituie cu energia ei specifică, ele continuând în acest timp să existe în mod obiectiv, paralel cu

reconstituirea lor subiectivă. Orice conţinut, afirmă M., poate deveni spiritual sau încetează de a fi ca atare, în funcţie de calitatea rolului pe care îl îndeplineşte. M. a fost partizanul teoriei *evoluţiei emergente*, pe care a interpretat-o ca apariţie a noilor calităţi în urma creşterii, sporirii unui factor al dezvoltării, în raport cu altul. Manifestând o atitudine critică faţă de tendinţa. relativist-fenomenalistă a unor reprezentanţi ai *neorealismului*, M. a încercat îmbinarea acestuia cu *personalismul*. Mai târziu el s-a situat pe poziţia unui „realism religios" iar spre sfârşitul vieţii s-a apropiat de *tomism*, considerând neorealismul drept un mijloc de corectare a „erorilor bunului simţ" şi de pregătire pentru renaşterea „*realismului*" în spiritul celui conceput de Toma d'Aquino. *Op*. pr.: „Realismul religios" (1931), „Felul de a fi al lucrurilor" (1940), „Iluziile nominalismului" (1948), „Marile viziuni ale filosofiei" (1950).

MONTAIGNE, Michel de (1533 – 1592), scriitor şi gânditor umanist francez, autorul „Eseurilor" (1580, trad. rom., 1966), una dintre operele cele mai reprezentative ale literaturii *Renaşterii*. A proclamat dreptul la *îndoiala* filosofică, îndreptând *scepticismul*, nu împotriva ştiinţei şi a *raţiunii*, ci împotriva *dogmatismului* scolastic. Relevând vânabilitatea şi relativitatea părerilor omeneşti, M. a căutat să submineze *prejudecăţile* medievale, să zdruncine încrederea oarbă în „autorităţi" şi să deschidă astfel drum gândirii critice libere, progresului ştiinţelor. M. a pus în centrul preocupărilor sale *omul*, considerat ca o parte a *naturii*, propunându-şi să-l studieze în mod empiric, pe baza observaţiei şi autoobservaţiei, independent de ideile preconcepute ale doctrinei catolice şi deschizând astfel drum unei concepţii umaniste în cadrul căreia omul este înţeles ca relaţie şi ca perspectivă, ca o existenţă care „se face". El a reluat epicureismul, şi stoicismul antic, adaptându-le cerinţelor epocii, idealului unei personalităţi eliberate de cătuşele feudale. Teoria sa despre adevăr şi judecată îl face un precursor al *raţionalismului*, iar concepţia despre natură, un precursor al *empirismului*. M. a exercitat o influenţă considerabilă asupra lui Descartes, Pascal, Vol-taire, Renan şi asupra lui Bergson. A fost unul dintre deschizătorii de drum ai filosofiei moderne şi al spiritului înnoitor în filosofie.

MONTE SQUIEU, Charles Louis de Secondat (1689 – 1755), scriitor şi filosof luminist francez. Partizan al monarhiei constituţionale, M. a satirizat regimul absolutist, a criticat de pe poziţii

deiste biserica şi clerul. În lucrarea sa „Consideraţii asupra cauzelor grandorii şi decadenţei romanilor” (1734, trad. rom. 1830), *statul* este înfăţişat ca o instituţie naturală, în opoziţie cu concepţia providenţialistă. În „Spiritul legilor” (1748, trad. rom. 1858, 1970), opera sa principală, situându-se pe terenul „iluziilor juridice” (K. Marx), M. a considerat că forţa motrice a dezvoltării sociale ar fi legislaţia; el a preconizat separarea puterilor în stat. M. este şi unul dintre fondatorii *determinismului geografic*. După părerea lui, moravurile şi legislaţia fiecărui popor ar fi determinate, la rândul lor, se factorii geografici (climă, sol etc). El a intuit legitatea proceseloifftocial-is-torice şi a subliniat caracttoul obiectiv al *legilor* în genere, definite ca „raporturi necesare care derivă din natura lucrurilor”.

MOORE, George Eduard (1873 – 1958), filolog, logician, etician şi filosof englez, reprezentant principal, alături de Russell, al orientării gnoseologice în *neorealism*. Criticând *idealismul subiectiv*, M. reînvie unele tradiţii ale *empirismului* modern, receptându-l pe un fond de *platonism*, dar în contextul unei minuţioase analize logice a *limbajului* şi al recunoaşterii semnificaţiei logice a *relaţiei* şi anume: relaţiile între termeni sunt la fel de importante ca şi termenii înşişi; ele sunt realităţi în sine, esenţe; valoarea însăşi are un caracter obiectiv şi ireductibil, deşi (de pildă, binele) nu poate să fie nici definită, nici analizată. M. acceptă teza autonomiei valorilor morale şi, respingând *utilitarismul* şi ideea caracterului social al moralei, dă acesteia un statut ontologic absolutizat ca unei *esenţe* în sine. Etica nu este, după M., o „ştiinţă normativă”, ci o analiză a judecăţilor etice, a limbajului specific eticii. Cu aceasta, M., a pus bazele *me-tacticii* dar şi ale *intuiţionismului* etic contemporan, asociat mai ales cu o filosofie a „bunului simţ”, opusă atât *neohegelianismului* epocii cât şi *materialismului*. Prin analiza enunţurilor etice însă, M., a marcat începutul analizei logice a limbajului natural şi, în genere, al filosofiei contemporane a limbajului. *Op*. pr.: „Respingerea idealismului” (1903), „Principii de etică” (1903), „Etica” (1911), „Studii filosofice” (1922), „Apărarea simţului comun” (1925), „Câteva probleme importante ale filosofiei” (1958).

MORAL, concept sintetic, psihosociologic, care exprimă comportamentul şi dispoziţia sufletească, starea de spirit generală, premergătoare sau posterioară îndeplinirii unei acţiuni, proprie unui individ ori unui microgrup, instituită în raport cu atitudinea faţă de

cerinţele sociale, în concordanţă cu regulile de conduită reclamate de aceste cerinţe. M. priveşte *comportamentul* individului în cadrul grupului sau comunităţii, fiind o trăsătură comportamentală a individului numai în măsura în care acesta se află într-un anumit raport cu un grup ori cu o organizaţie socială. Termenul de m. desemnează în general atitudinea individului în raport cu grupul, manifestată îndeosebi în procesul muncii. În această perspectivă, *psihosociologia* muncii sau sociologia industrială sintetizează patru dimensiuni principale ale m.: satisfacţia faţă de locul de muncă şi funcţia îndeplinită; mândria apartenenţei la colectivul respectiv: satisfacţia faţă de retribuţie şi posibilităţile de promovare; identificarea cu valorile şi scocurile generale ale grupului. M. unui grup de muncă este o rezultantă a factorilor care ţin de structura personală a individului, de organizarea şi condiţiile muncii, de tipul conducerii, de natura sarcinii, de sistemul stimulentelor, de climatul colectiv. Raportul între m. şi productivitate (eficienţă) este complex; de obicei se are în vedere o legătură directă (cu cât este mai ridicat în, cu atât va fi mai înaltă productivitatea), sunt însă posibile şi situaţii contradictorii, datorate unor circumstanţe particulare ale acţiunii; există, de asemeni, şi o influenţă inversă a eficienţei asupra m.

MORALĂ, ansamblu al deprinderilor, sentimentelor şi convingerilor, atitudinilor şi mentalităţilor, *principiilor*, *normelor* şi preceptelor, *valorilor* şi *idealurilor* care privesc raporturile dintre individ şi colectivitate (*familie*, *clasă*, *naţiune*, *societate* ş.a.) şi care se manifestă în fapte şi acţiuni, în modul de comportare. M. apare deci ca o unitate între conştiinţă şi comportare, între intenţie subiectivă şi conduită exterioară. În sfera conceptului de m. se cuprind, astfel, conştiinţa morală (convingeri, concepţii, valori, idealuri morale), norme sau principii morale şi relaţii morale, acestea din urmă fiind convertite (obiectivate) în fapte şi acţiuni eficiente social. Atât faptele morale cât şi atitudinile sau normele etc. se apreciază în funcţie de categoriile fundamentale ale *eticii*: *binele* şi *răul*, *datoria*, *responsabilitatea* etc. Spre deosebire de normele juridice, principiile şi normele morale nu sunt impuse pe cale instituţională, prin forţa legii, respectarea lor fiind asigurată de opinia publică, de tradiţie, de conştiinţa de sine morală. Funcţia socială esenţială am., care se foloseşte în acest sens de aprobarea sau dezaprobarea opiniei grupului, constă în conservarea şi consolidarea relaţiilor sociale

reflectate şi exprimate de ea sau în schimbarea acestora în cazul când au devenit indezirabile progresului, în funcţie de aceasta, între indivizi sau între colectivităţi instituindu-se raporturi de solidaritate (socială, de clasă ori de grup) absolut necesare funcţionării optime a tuturor compartimentelor vieţii sociale. Respingând atât concepţiile cu privire la caracterul „etern, „imuabil" al m., cât şi tezele relativiste, materialismul istoric defineşte m. ca fenomen social-istoric obiectiv necesar, pune în lumină existenţa *progresată** moral. Conştiinţa m. şi normele (principiile) m. au apărut în procesul *practicii* sociale încă în primele comunităţi umane. La baza m. unice şi unitare din orânduirea gen-tilică stăteau egalitatea şi colectivismul primitiv. Odată cu împărţirea societăţii în clase antagoniste", m. capătă un caracter de clasă; în fiecare orânduire social-economică bazată pe proprietate privată, m. dominantă este m. clasei dominante din punct de vedere economic şi politic. Alături de m. dominantă, în fiecare orânduire bazată pe clase antagoniste s-a dezvoltat, mai ales în epoca descompunerii orânduirilor respective, o m. a maselor, care exprimă protestul celor dominaţi împotriva exploatării şi asupririi şi care a cuprins şi a îmbogăţit multe dintre normele elementare de dreptate şi de convieţuire elaborate în societatea gen-tilică. De-a lungul secolelor, normele elementare de convieţuire capătă un caracter general-uman, constituind elementul de continuitate al progresului m. Pe baza m. proletariatului revoluţionar (care exprimă interesele maselor de oameni ai muncii şi serveşte lupta lor împotriva asupririi capitaliste) a luat naştere, în condiţiile lichidării relaţiilor de exploatare, m. *socialistă*. Fundamentată pe ideologia revoluţionară a clasei muncitoare, m. societăţii socialiste preia şi dezvoltă elementele general-umane ale sistemelor morale anterioare şi promovează în acelaşi timp norme şi principii proprii cu un pronunţat caracter revoluţionar: *colectivismul*, *umanismul socialist*, atitudinea înaintată faţă de avutul obştesc, principiul moral al muncii libere şi creatoare, *patriotismul* şi *internaţionalismul* socialist, integrate într-un principiu fundamental: devotamentul faţă de socialism. În societatea socialistă, fiind determinată de „noile *relaţii* de *producţie*, m. contribuie în acelaşi timp la consolidarea, la accelerarea ritmului dezvoltării sociale, la antrenarea largă a maselor în procesul făuririi conştiente a propriei lor bunăstări materiale şi spirituale. Prin întreaga sa activitate ideologică şi cultural-educativă, Partidul Comunist Român orientează afirmarea

şi dezvoltarea m. În spiritul *„Codului principiilor şi normelor muncii ţi vieţii comuniştilor, ale eticii şi echităţii socialiste"*, combătând atitudinile, mentalităţile şi comportamentele învechite (rămăşiţe ale m. burgheze şi mic-burgheze), sprijinind formarea *personalităţii morale* specifice omului nou.

MORAVURI (lat. *moş* „obicei"), comportări morale practice ale indivizilor sau grupurilor sociale conforme unor *valori* şi *principii* morale: obiceiuri, sentimente, convingeri care fundamentează moduri de conduită relativ stabile şi care caracterizează concepţiile şi atitudinile unei anumite colectivităţi, unui popor sau unei epoci istorice. În doctrina etică a şcolii franceze de sociologie se vorbeşte despre o ştiinţă am., fundamentată pe conceptul de „fapt moral" şi constituind o sociologie a moralei practice care, după L. L6 vy-Bruhl, ar permite crearea unei, jarte morale raţionale" menite să asigure „igiena socială". „Ştiinţa m". îmbină contribuţii pozitive (critica ideii anistorice a imuabilităţii *„naturii umane"*, afirmarea caracterului social şi obiectiv al faptului moral) cu neînţelegerea de esenţă sociologistă a momentului subiectiv al moralităţii.

MOREILY (sec. 18), comunist utopic francez. A cerut desfiinţarea proprietăţii private, considerată de el ca izvor al viciilor morale şi al racilelor sociale. A preconizat instaurarea, cu ajutorul legislatorilor luminaţi, a unei orânduiri sociale „conforme raţiunii şi legilor naturii", întemeiată pe proprietatea colectivă şi pe obligaţia tuturor membrilor societăţii de a munci. *Comunismul* lui M., cu trăsături ascetice şi nivelatoare, l-a influenţat pe Babeuf. *Op*. pr.: „Codul naturii, sau adevăratul spirit al legilor ei" (1755).

MORENO, Jacob Levy (1892 – 1975), sociolog şi psihiatru american, originar din România, fondatorul *sociometriei*. În 1927 s-a stabilit în S.U.A. A suferit influenţa lui Freud. A studiat relaţiile preferenţiale (atracţie, indiferenţă, respingere) dintre membrii grupurilor mici şi a elaborat tehnici de măsurare a acestor relaţii („steaua sociometrică", „sociograma", „matricea sociometrică" etc). M. a pus accent pe *sociometrie* ca terapeutică de grup (*„psihodramă"*, „sociodramă") pentru reducerea conflictelor interpersonale. Prioritatea acordată factorilor psihici sau uneori absolutizarea lor pun în evidenţă orientarea idealistă a teoriei lui M.; dar el are meritul de a fi subliniat importanţa relaţiilor interpersonale în cadrul microgrupurilor şi de a fi elaborat anumite metode şi tehnici de

cercetare microsociologică parţial eficace în metodologia generală a sociologiei contemporane. *Op*. pr.: „Cine va supravieţui” (1934), „Sociometria şi rânduielile culturale” (1943), „Sociometria şi ştiinţa despre om” (1956), „Culegere de sociometrie” (1960), „Psihodramă” (3 vol., 1959 – 1969).

MORFOLOGISM (ISTORICISM), curent de gândire în filosofie şi ştiinţă, cunoscut şi sub denumirea de „nominalism cultural”, activ în special în primele decenii ale sec. 20 şi promovat de Fr. Boas şi şcoala sa (A.L. Kroe-ber, C. Wissler, R.H. Lowie, A. Goldenweisser ş.a.). Ca o reacţie la *evoluţionismul socio-cultural*, m. se întemeiază pe ideea studierii „morfologice” a culturii, având la bază istoricul faptelor de cultură, conexiunile acestora şi raportarea lor la „*totalitatea*” culturii, în cadrul acestui curent au fost elaborate concepte), importante ale filosofiei culturii şi antropologiei culturale, ca: „superorganic” (A.L. Kroe-ber), „trăsătură culturală”, „complex cultural” (C. Wissler), care contribuie la adâncirea înţelegerii fenomenelor de cultură. Din el s-a desprins *configu-raţionismul*, care, din nevoia aprofundării problemei *motivaţiei* psihologice a faptelor culturale, a evoluat spre *sincronism*.

MORGAN, Canvey Lloyd (1852 – 1936), biolog şi filosof englez, reprezentant, alături de S. Alexander, al orientării ontologice în *neorealismul* anglo-saxon. M. este unul dintre întemeietorii teoriei „*evoluţiei emergente*”, care răstălmăceşte *evoluţionismul* într-un sens agnostic: apariţia bruscă a noului în procesul dezvoltării este concepută ca o creaţie complet contingenţă, nemotivată, imprevizibilă şi inexplicabilă. Teoria lui M. nu poate explica *saltul* calitativ şi nici pregătirea şi *raţionalitatea* noului. M. ajunge şi el la o teorie a „nivelurilor existenţei”, considerate ca trepte discontinue, deosebite una de alta prin unele calităţi noi, „emergente”; aceste „niveluri” încep cu continuul „spaţiu-timp”, căruia îi urmează psihicul şi omul şi se termină cu „zeitatea”; către aceasta omul ar simţi o năzuinţă din care ar izvorî sentimentul religios. În sens filosofic general, M. este un adept al idealismului; el consideră că dezvoltarea vieţii este în acelaşi timp fizică şi psihică; între materie şi conştiinţă nu există deosebire de conţinut; cunoaşterea se reduce la „relaţia de coincidenţă” a raţiunii (care e şi ea un „nivel al Existenţei”) cu obiectul ei. *Op*. pr.: „Biologie animală” (1887), „Introducere în psihologia comparativă” (1894), „Instinct şi experienţă” (1912), „Evoluţia emergentă” (1923), „Filosofia evoluţiei (1924), „Viaţă, cunoaştere şi spirit” (1926), „Emergenţa

noutăţii" (1933).

MORGAN, Lewis Henry (1818 – 1881), antropolog şi etnograf american, reprezentant al *evoluţionismului sociocultural*. A cercetat viaţa socială a unor triburi de indieni. Ca teoretician al unei „evoluţii sociale" determinate de un necontenit progres al tehnicilor de producţie, a adus un punct de vedere nou, ştiinţific în *antropologie*. Engels a apreciat că înseşi descoperirile făcute de M. şi interpretarea lor l-au adus pe acesta în mod spontan foarte aproape de concepţia materialistă a istoriei aşa cum a formulat-o Marx, deşi M. n-a cunoscut lucrările lui „Marx. Periodizarea propusă de el cu privire la evoluţia „uni-lineară" a umanităţii („sălbăticie", „barbarie" şi „civilizaţie"), azi depăşită, a fost folosită de F. Engels în lucrarea „Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului". Studiind formele succesive ale familiei, M. a emis teoria că „procrearea oamenilor", printr-o graduală eliminare a incestului, a permis o selecţie naturală a unor forme de familie din ce în ce mai evoluate. Tipologic, există o societate „veche" (numită de el şi „societas") şi o alta modernă (numită „civitas"), prima fiind caracterizată prin relaţii personale, organizate pe baza unor sisteme colective de rudenie (trib, fratrie şi gintă), iar cea de-a doua prin relaţii teritoriale, născute odată cu introducerea moştenirii în viaţa de familie. A folosit metoda comparativă în cercetarea culturii diferitelor popoare şi a lansat conceptul de „supravieţuire" a vestigiilor culturale. Unele interpretări şi ipoteze ale lui M. nu s-au confirmat în cercetările antropologice ulterioare. *Op*. pr.: „Liga irochezilor" (1851), „Sistemele de con-sanguinitate şi de rudenie ale familiei umane" (1870), „Societatea veche" (1877).

MORRIS, Charles (n. 1901), filosof şi lingvist american, continuator al lui Ch. Peirce în dezvoltarea teoriei *semnelor*, întemeietor al *semioticii* ca disciplină teoretică al cărei obiect îl constituie analiza sistemelor de semne şi de *limbaj*, precum şi a funcţiilor lor. M. apreciază că universul cunoaşte o continuă „semioză", semnele alcătuind fundamentul* a trei tipuri de relaţii: relaţia sau funcţia *semantică* (cu obiectele); relaţia sau funcţia *pragmatică* (cu persoanele); relaţia sau funcţia *sintactică* (cu celelalte semne). Alte distincţii făcute clasifică semnele ca unisituaţionale sau pluri-situaţionale, personale şi interpersonale, vagi şi precise, ambigue şi nonani-bigue. Pe baza semioticii generale a lui M. şi a clasificării trinitare a semnului, se sprijină interpretarea modernă a fenomenelor

artistice în cadrul esteticii informaţionale. *Op*.: „Bazele teoriei semnelor” (1938), „Estetica şi teoria semnelor” (1939).

MORUS (MORE), Thomas (1478 – 1535), gânditor umanist şi om de stat englez, unul dintre întemeietorii *socialismului utopic*. În renumita sa lucrare despre insula imaginară „Utopia” (în gr„Loc care nu există nicăieri”), publicată în 1516, M. a arătat că proprietatea privată este izvorul tuturor relelor sociale şi a condamnat metodele de expropriere folosite de moşieri faţă de ţărani în perioada acumulării primitive a capitalului. El a descris o societate ideală bazată pe proprietatea comună, în care munca este obligatorie pentru toţi, iar producţia şi consumul sunt reglementate raţional de stat. M. este primul gânditor care pune problema organizării producsiei sociale la scara întregului stat. n aceleaşi condiţii, timpul liber este consacrat cultivării ştiinţelor şi artelor; copiii de ambele sexe primesc o instrucţiune egală. M. a idealizat munca manuală medievală şi a crezut că pentru muncile fizice grele vor fi folosiţi sclavi.

MOSTOVSKI, Andrei (n. 1913), logician şi matematician polonez, fost preşedinte al Secţiei de logică, metodologia şi filosofia ştiinţelor (1972 – 1975) din cadrul Uniunii Internaţionale de Istoria şi Filosofia Ştiinţei. A abordat probleme de fundamentele matematicii şi teoria mulţimilor, teoria sistemelor axiomatice, teoria funcţiilor recursive. *Op*. pr.: „Logica matematică” (1948), „Demonstraţiile de nondecidabilitate în calculul funcţional intuiţionist” (1948), „Modele ale sistemelor axiomatice” (1952), „Enunţuri indecidabi-le în aritmetica formalizată. O expunere a teoriei lui Kurt Godel” (1952).

MOTIVAŢIE, ansamblu al factorilor care-l determină pe individ să îndeplinească anumite *acţiuni* sau să tindă spre anumite *scopuri*: corespondenţa acestor factori pe planul dinamicii psihologice interioare. M. determină o anumită stare de tensiune, care persistă până la atingerea scopului propus sau apariţia unei alte m., mai puternice. Cercetări recente s-au orientat spre studiul m. la animale; la oameni m. este însă deosebită calitativ, fiind condiţionată de *trebuinţe* materiale şi spirituale a căror satisfacere se realizează în cadrul anumitor relaţii sociale. Factorii m. pot fi atât conştienţi, cât şi inconştienţi, dar specifice omului sunt *conştientizarea* motivelor care-l orientează spre anumite acţiuni şi subordonarea satisfacerii trebuinţelor faţă de convingerile stabile ale persoanei.

mun

moTZI (moDI) (c. 479-C.381 î.e.n.), filosof chinez, exponent ideologic al păturilor orăşeneşti neavute. A condamnat asuprirea se cială şi a combătut ideea aristocratică a solidarităţii de castă, căreia i-a opus principiul *„iubirii* universale”. A enunţat idei gnoseologice materialiste, care au fost dezvoltate ulterior de adepţii săi, „moiştii”.

MOUNIER, Emmanuel (1905 – 1950), filosof francez, reprezentant al *personalismului*, întemeietor al revistei „Es-prit”. Spre deosebire de alţi personalişti (L. Laberthonniere, G. Madinier, M. Nedoncelle), M. propune o filosofie a *persoanei* mai puţin aservită *spiritualismului* „de sursă creştină. Pentru el persoana este o realitate antitetică (materie-spirit, interioritate-exterioritate, angajare-degajare) şi concretă. Divulgând starea de *înstrăinare* a omului în societatea burgheză, M. se pronunţă pentru o revoluţie personalistă şi comunitară care să suspende vechile *relaţii sociale* şi să instaureze o nouă *ordine*, a egalităţii şi dreptăţii. Dar, cu toate că recunoaşte chiar rolul istoric al *proletariatului*, M. crede că revoluţia politică trebuie să fie deschisă de una morală. *Op*. pr.: „Manifest în serviciul personalismului” (1936), „Tratat despre caracter” (1946), „Personalismul” (1949).

MOZAISM, denumire dată *iudaismului* sau religiei iudaice, după numele lui Moise, personaj legendar considerat ca fiind principalul organizator şi legislator al acestei religii.

MULTIPLU, v. UNICUL.

MULŢIME, totalitate de obiecte numite elemente, dată fie prin indicarea acestora, fie prin enunţarea unei caracteristici comune lor şi numai lor (de ex., m. cărţilor unei biblioteci, m. dreptelor din plan, m. numerelor reale şi pozitive etc). M. *finită*, m. care conţine un număr finit de elemente. M. *infinită*, m. care conţine un număr infinit de elemente (de ex., m. [2, 4, 8…] a numerelor pare). M. *numerabilă*, m. ale cărei elemente pot fi puse în corespondenţă biunivocă cu elementele mulţimii [1, 2, 3…] numerelor naturale. M. *vidă*, m. care nu conţine niciun element.

MUNC. Y. categorie fundamentală a teoriei lui Marx, ce desemnează o activitate socială ţonştientă, utilă, teleologic anticipată, de apropiere a forţelor naturale şi sociale prin intermediul unor unelte (instrumente, tehnici, metode) corespunzătoare, desfăşurată în scopul satisfacerii trebuinţelor, istoriceşte determinate, ale oamenilor şi ale societăţii şi având drept rezultat modificarea obiectului asupra căruia

se exercită, transformarea acestuia într-un produs al ei. În esenţa ei, arată Marx, m. este „înainte de toate un proces între om şi natură, un proces în care omul mijloceşte, reglementează şi controlează prin propria sa activitate schimbul de substanţe dintre el şi natură"; acţionând asupra naturii externe, „el îşi transformă în acelaşi timp propria sa natură", astfel încât „ca făuritor de valori de întrebuinţare, ca muncă utilă, munca este pentru om o condiţie de existenţă independentă de orice formă socială, o necesitate naturală eternă", care mijloceşte viaţa omenească, în istoria filosofiei, m. a constituit, din cele mai vechi timpuri, un obiect al reflecţiei teoretice, formulându-se cu privire la natura, caracterul, valoarea, perspectivele ei, intuiţii şi idei de o remarcabilă şi rodnică profunzime (de ex., distincţia operată de Aristotel între gândire şi confecţionare ca factori ai m.; aplicarea de către el a conceptului de *dynamis* – posibilitatea m. imanentă lucrătorului; ideea utilităţii şi valorii sociale am. formulată de Bacon, Locke, Diderot; relevarea de către Rousseau a rolului istoric şi a caracterului contradictoriu al m. În depăşirea stării primitive de egalitate şi în trecerea la inegalitate; teoria *dreptului natural* a luminiştilor francezi; conceperea m. ca datorie a personalităţii morale şi condiţie de existenţă a celei fizice de către Fichte; despărţirea, de către N. Hartmann, a obiectivului propriu-zis al m. de recunoaşterea mijloacelor m., în opoziţie cu reprezentarea mistico-transcendentală am. ca activitate a creatorului divin sau cu aceea a mitului biblic al m., ca pedeapsă pentru un fictiv păcat originar. Cu toate acestea însă, filosofia premarxistă nu a înţeles virtuţile demiurgice ale m. În *antropogeneză* şi *sociogeneză*, deoarece materialismul premarxist a conceput obiectul, realitatea în mod contemplativ, nu ca activitate umană senzorială, ca *practică* transformatoare. În acest context, Hegel este cel care a sesizat esenţa creatoare am., considerând omul ca rezultat al *obiectivării* privi în, şi surprinzând faptul că raportul dintre trebuinţă şi satisfacerea ei este mijlocit de procesul m., respectiv de unealtă. Cu toate că la Hegel accentul cade pe m. intelectuală, spirituală, activitatea economică de producţie materială trecând pe un loc secundar, în teza potrivit căreia m. mijloceşte conştiinţei de sine obiectualitatea concretă şi recunoaşterea ca existenţă în sine şi pentru sine, este implicată ideea că m şi privi în se modifică atât obiectul cât şi subiectul m., deci că în. constituie baza *umanizării* naturii, a devenirii omului ca om. La Hegel, toate aceste idei au rămas însă. În cele din

urmă, doar sugestii, premise ale unui mod corect de a pune problema fără ca soluţiile ei să fie dezvoltate. Explicitarea şi argumentarea teoretică multilaterală a unor asemenea idei, adâncirea înţelegerii obiectualizării privi în ea dezobiectualizare a autoînstrăinării şi depăşirii dialectice a autoînstrăinării privi în, constituie meritul istoric al filosofiei marxiste. Concepţia materialistă asupra istoriei se întemeiază pe adevărul că istoria este, în esenţă, procesul formării omului privi în, aceasta din urmă condiţionând desprinderea de natură a societăţii şi constituind forma fundamentală a activităţii vitale a oamenilor. M. reprezintă modalitatea definitorie de raportare a omului la lume, căci scopul ideal precede în timp şi reglează însuşi procesul m., finalitatea fiind însuşirea conştientă de către om a produsului m., fapt care deosebeşte calitativ în omenească de acţiunile biologic-adaptative ale animalelor. Rolul decisiv al m. În devenirea omului rezidă în primul rând în faptul că ea condiţionează saltul de la natură la cultură, pe care ea l-a produs prin crearea premiselor biologice ale hominizării (dezvoltarea mâinii, a simţurilor, a creierului ş.a.), prin formarea organelor specifice ale vorbirii, prin dezvoltarea capacităţilor cognitive, a gândirii, a inteligenţei umane. Conştiinţa se constituie deci ca o componentă ideală, inseparabilă a procesului m., cele două dimensiuni acţionale ale omului, activitatea de reflectare, de cunoaştere (conştiinţa) şi activitatea materială, practică (munca) aflându-se în unitate indisolubilă: ceea ce în conştiinţă apare ca imagine, născută în procesul m., se obiectivează privi în, ca formă materializată. Ca activitate cu finalitate, m. Începe odată cu confecţionarea uneltelor, acestea fiind elementele de legătură (mijlocită şi nemijlocită) între om, scop şi obiectul m.; pe de altă parte, dobândirea deprinderilor de folosire a uneltelor reprezintă procesul istoric şi individual prin intermediul căruia omul intră în contact cu normele culturii, şi le însuşeşte, are loc integrarea lui înăuntrul unui tip dat al relaţiilor de producţie şi al *diviziunii sociale* am. În dezvoltarea societăţii, caracterul m., stimulentele, condiţiile sociale ale desfăşurării ei, atitudinea diferitelor grupuri şi clase sociale faţă de m. s-au schimbat substanţial, ea însăşi ridicându-se de la formele primitive rudimentare, dominate de servituţile înapoierii tehnice, trecând prin cele dominate de relaţii de exploatare, până la formele superioare ale m. libere, socialiste şi comuniste, unde m. apare ca primă şi definitorie trebuinţă vitală a omului. „Formarea omului nou

trebuie să pornească de la adevărul binecunoscut după care munca, activitatea socială utilă constituie factorul determinant în formarea conştiinţei socialiste, în educarea morală şi politică a maselor. De aceea, este necesar să punem pe prim-plan educarea oamenilor, îndeosebi a tineretului, prin muncă şi pentru muncă. Societatea pe care o edificăm este societatea celor ce muncesc; ea se întemeiază nemijlocit pe munca creatoare a tuturor membrilor săi. Fiecare cetăţean trebuie să depună o activitate utilă societăţii, să contribuie activ la progresul general al ţării. Munca liberă, despovărată de exploatare, constituie unica sursă a sporirii avuţiei naţionale, a înfloririi patriei, a prosperităţii poporului şi a bunăstării personale; de aceea, ea trebuie înţeleasă ca o necesitate, ca o îndatorire de onoare a fiecărui cetăţean şi, totodată, ca principalul mijloc de afirmare a personalităţii umane, a forţei creatoare a fiecărui cetăţean" (Nicolae Ceauşescu). Fiind forma fundamentală a obiectivării şi autoafirmării omului, m. are şi un conţinut moral-estetic: ea este creaţie şi conferă, prin aceasta, sensuri majore vieţii şi totodată constituie o sursă de bucurie şi satisfacţie, generate de jocul liber al forţelor fizice şi psihice ale fiinţei umane, stăpână a naturii şi a destinelor sale istorice. O pătrunzătoare analiză a textelor clasice ale materialismului istoric, în scopul valorificării bazelor teoretice ale conceptului de m. şi al stabilirii locului ei în sistemul categorial a întreprins ueorg Lukács, în direcţia elaborării unei *ontologii* marxiste a existenţei sociale. El a acordat o atenţie deosebită caracterului anticipativ, teleologic şi cauzal al m., precum şi unităţii contradictorii a scopului şi mijloacelor de ni., raportului subiect-obiect mediat de m. şi consecinţelor acestui raport în planul deciziei, al libertăţii şi determinării, argumentând concluzia potrivit căreia m. reprezintă modelul oricărei *practici* sociale, categoria centrală a *existenţei sociale*.

MURGU, Eftimie (1805 – 1870), gânditor democrat-revoluţionar român, participant activ la revoluţia din 1848 în Banat, profesor de filosofie la Academia Mihăileană din Iaşi, unde a ţinut, în 1834, primul curs de filosofie din Moldova în limba română. Orientarea filosofică a lui M. este kantiană, prin filiera Imre János, profesorul de filosofie al lui M. de la Budapesta. M. a promovat ideea originii latine a românilor, iar pe plan politic şi-a manifestat poziţia republicană, susţinând necesitatea înarmării poporului pentru cucerirea şi păstrarea libertăţii naţionale şi sociale. *Op*. pr.: „Dezminţirea dizertaţiei apărută sub titlul

că românii nu sunt de descendenţă romană şi argument că românii sunt urmaşi neîndoielnici ai romanilor” (1830), „Logica” (după Imre János, 1837).

MUŞOIU, Panait (1864 – 1944), gânditor socialist român, autor al primei traduceri româneşti a *„Manifestului Partidului Comunist”*, propagator al ideilor marxiste în România. A militat pentru crearea partidului clasei muncitoare din România. În revistele socialiste al căror conducător sau fondator a fost („Munca”, „Mişcarea socială”, „Revista ideei”) a publicat articole pe teme politice şi sociale, de critică a exploatării şi a regimului burghezo-moşieresc, a religiei etc. A fost printre primii care a urmărit, în lumina materialismului istoric, evoluţia relaţiilor de producţie din ţara noastră. Abordând problematica determinismului social, M. demonstrează caracterul legic al pie-irii capitalismului şi al instaurării dictaturii proletariatului. El argumentează, de pe poziţii marxiste, necesitatea revoluţiei socialiste, rolul istoric al clasei muncitoare, însemnătatea organizării maselor şi a propagandei de idei în mişcarea socialistă. A militat activ pentru „luminarea şi organizarea” proletariatului, înţelegând prin aceasta unirea socialismului ştiinţific cu mişcarea muncitorească în vederea înfăptuirii revoluţiei socialiste. Criticând calea „legală” de luptă propagată de unii socialişti, M. recomanda o pregătire „integrală” a proletariatului, utilizarea tuturor mijloacelor de luptă, potrivit cu împrejurările; el respingea însă anarhismul de care a fost acuzat la un moment dat. M. a pledat pentru introducerea metodelor ştiinţifice în conducerea vieţii sociale, relevând avantajele „metodei experimentale”. *Op*. pr.: „Propaganda în mişcarea socială” (1891), „Determinismul social” (1892), „Despre mişcarea socialistă” (1893), „Metoda experimentală în politică (1893), „Scrieri” (postum, 1976).

MUTAŢIE, transformare prin *salt calitativ*. În *genetică* se foloseşte termenul în două accepţii: a) accepţia veche (De Vries), care înţelege privi în un proces amplu de remaniere a materialului ereditar şi cauzator al apariţiei bruşte a unei specii noi în sânul unei specii vechi; b) accepţia nouă, curentă, în care m. echivalează cu o variaţie ereditară ce afectează un singur „locus” din cromozom (sau din structuri echivalente), adică o singură unitate genetică (m. de genă, micromutaţie). Datorită remanierilor ori leziunilor cromozomiale pot apărea şi macro-mutaţii care afectează simultan mai multe gene. L. Blaga a vorbit despre „m. ontologice” care aduc nu numai noutăţi, ci şi

noi „rânduieli”, cum ar fi: apariţia vieţii pe Pământ, apariţia plantelor, geneza primelor animale, *antropogeneza*.

N

n-ar

NARODNICISM (rus. *nărod* „popor”), mişcare social-politică cu caracter revoluţionar din a doua jumătate a sec.

19 (deceniul al şaptelea), exprimând în esenţă ideologia democraţiei ţărăneşti în Rusia-Narodnicii aveau o concepţie idealistă, neştiinţifică, despre societate; ei ignorau rolul hotărâtor al *maselor populare* în istorie, exagerau rolul *personalităţii* şi, pe această bază, foloseau tactica terorii individuale. Subapreciind dezvoltarea şi rolul *clasei muncitoare* în Rusia, narodnicii vedeau în *ţărănime* şi în *intelectualitate* singurele forţe sociale capabile să răstoarne ţarismul şi să instaureze *socialismul* pe calea dezvoltării obştii ţărăneşti. În ultimele două decenii ale sec. 19, n. a evoluat spre o poziţie liberal-conciliatoristă faţă de ţarism şi moşierime. Combaterea ideologică a n., începută de G.V. Plehanov, a fost desăvârşită de către V.I. Lenin în lucrarea „Ce sunt «prietenii poporului» şi cum luptă ei împotriva social-democraţilor?”. În ţara noastră, un curent înrudit cu n. din Rusia a fost *poporanismul*, propovăduit la începutul sec.

20 de către C. Stere.

NATORP, Paul (1854 – 1924), logician, filosof şi pedagog german, reprezentant de seamă al *idealismului logic* neokantian al *Şcolii de la Marburg*. Este cunoscut prin lucrări istorico-filozofice în care interpretează creaţia marilor filosofi (Platon, Descartes etc.) în spiritul unui *criticism* „avânt în lot-tre”. Pe baza analizei conceptelor matematicii şi ale ştiinţelor naturii, N. a contribuit la elaborarea unei teorii scientiste a cunoaşterii, într-o perspectivă idealistă-logicistă, absolutizând *constructivismul* gândirii şi obiectele ideale din ştiinţa modernă, rupând cunoaşterea de procesul reflectării realităţii obiective. N. a elaborat şi o filosofie sistematică, din care, dincolo de idealismul ei oarecum platonic, rămâne valabilă minuţioasa analiză şi sistematizare a *categoriilor*. Întemeietor al pedagogiei sociale, N. a fundamentat-o în manieră eticistă, asociind-o cu teoria *utopică* şi reacţionară a „*socialismului etic11*, la elaborarea căreia a participat substanţial, precum şi cu propria sa teorie despre valoarea morală a religiei. *Op*. pr.: „Teoria cunoaşterii a lui Descartes” (1882), „Pedagogie socială” (1899), „Teoria ideilor a lui Platon” (1903), „Pestalozzi”

(1909), „Fundamentele logice ale ştiinţelor exacte” (1910), „Idealismul social” (192Q), „Prelegeri asupra filosofiei practice” (postum, 1925), „Sistematică filosofică” (postum, 1958).

NATURALISM 1. Doctrină după care nu există *supranatural*, natura existind prin ea însăşi, printr-un principiu *imanent* ei. 2. Denumire generică a teoriilor etice contemporane care întemeiază noţiunea *binelui* pe un principiu „natural” oarecare, adică pe un firincipiu situat „în afara moralei” din punctul de vedere al acelora pentru care morala este un domeniu absolut autonom), ca de ex., plăcerea, evoluţia biologică etc. 8. Denumire pentru un *materialism* neelaborat sistematic; n. este „o descriere incompletă a materialismului” (Lenin). 4. (în artă) Doctrină estetică, apărută în a doua jumătate a secolului trecut, în suita *realismului*, care, ataşată mişcărilor sociale antiburgheze, influenţată de progresul ştiinţelor naturii şi de orientările filosofice şi sociologice generate de acesta, a propagat ideea că opera de artă trebuie să fie o *copie* fotografică a *realităţii*. Adepţii n. (E. Zola, fraţii Goncourt, A. Daudet, G. Courbet, parţial Flaubert ş.a.) şi-au propus să transcrie cu maximum de „neutralitate”, fără selecţie şi transfigurare artistică, detaliile realităţii sociale (sau ale proceselor fiziologice, ale manifestărilor morbide etc). În măsura în care a depăşit îngustimea doctrinei, căpătând semnificaţii social-politice şi etice, realitatea restituită de promotorii curentului şi opera lor artistică au marcat o sinceră şi izbutită reacţie împotriva idilismului denaturant şi nonartistic.

NATURĂ. 1. *Materia* sau *existentă*. În general, în opoziţie cu *conştiinţa* sau *spiritul*. În acest sens, termenul este folosit, de ex –, de Engels în capitolul al II-lea din lucrarea „Lud-wig Feuerbach şi sfârşitul filosofiei clasice germane”. N. este o *realitate* obiectivă, necreată şi indestructibilă, infinită, în continuă mişcare şi dezvoltare, guvernată de propriile sale legi. Ea este baza apariţiei şi existenţei *omului*, deci şi a spiritului, produsul ei cel mai înalt. 2. Existenţa din afara societăţii; regnul animal, vegetal, mineral etc. atunci când sunt definite în opoziţie cu omul sau cu societatea; tot ceea ce constituie obiectul de cercetare al ştiinţelor naturii, inclusiv omul ca fiinţă biologică. S. Esenţa, legitatea internă, determinarea calitativă, inalienabilă a unui lucru sau a unui proces (de ex., n. orânduirii sociale, n. psihicului, n. umană).

NATURĂ UMANĂ, echivalent antropologic al conceptului

ontologic de *esenţă umană* şi al categoriei de *condiţie umană*. N.u. este o sinteză de determinări biopsihice şi sociale, dar în care socialul este asimilat de resorturile psihice interne sau interumane. Asupra n.u. a avut loc o îndelungă dezbatere, mai ales în sensul dacă omul este „bun" sau „rău" de la natură sau în ce sens este influenţat de societate, civilizaţie, ştiinţe, arte, moravuri. Unor poziţii extremiste, fie în sensul pesimismului tragic, fie în cel al unui optimism facil, care presupun o n.u. imuabilă, fixată o dată pentru totdeauna, neschimbată şi neschimbabilă, li se opune teza umanistă, sprijinită de psihologie şi *antropologie*, despre infinita maleabilitate şi plasticitate a n.u. De aici concluzia că *normele* şi *instituţiile* care condiţionează n.u. trebuie să fie ele însele perfect maleabile; nu există tipuri de cultură, modalităţi instituţionale şi normative care să exprime trăsături imuabile ale n.u. Există un determinism biologic, dar mai ales unul social şi cultural al n.u. Ideea plasticităţii n.u. nu trebuie, însă, absolutizată; această idee nu este identică cu ideea perfectibilităţii fiinţei umane, care presupune constanţă, perenitate, general-uman. În modul de a interpreta n.u. şi ideea perfectibilităţii sale, există în cultura europeană două orientări fundamentale: a) o orientare umanistă care recunoaşte omului capacitatea de a distinge între *bine* şi *rău*, de a acţiona conform posibilităţilor sale naturale şi spirituale, şi care este incompatibilă cu dogma creştină a corupţiei înnăscute a naturii umane. La rândul ei, concepţia după care omul este funciarmente bun, îşi are originea încă în umanismul antic, în special în cel socratic (pentru care ignoranţa şi nu o dispoziţie naturală a omului se află la originea răului) şi în cel al lui Protagoras (pentru care omul este măsură a tuturor lucrurilor); b) o orientare antiumanistă, avându-şi originea în gândirea Sfântului Augustin, care vede în mitul biblic al căderii lui Adam originea n.u. pervertite. În ultima perioadă a evului mediu, şi mai ales în Renaştere, s-a afirmat credinţa crescândă în demnitatea omului, dar Luther şi Calvin au reînviat teza augustiniană despre un rău *imanent* căruia omul îi poate opune doar un sentiment de culpabilitate, de pocăinţă şi de supunere totală faţă de autoritatea bisericii. Imperfecţiunea omului apare ca un blestem care apasă asupra lui de la căderea în păcat a primilor oameni. Idealul de perfecţiune umană a fost proiectat nu o dată în trecut, fiind identificat cu începuturile „originare", mitice, în afară de timp şi istorie, în „vârsta de aur" (Hesiod) sau în Paradisul biblic. În această optică aurorală sau religioasă, cunoaşterea,

înţelegerea binelui şi răului, departe de a fi fost forţa care să-l propulseze pe om în istorie, a constituit cea mai nesăbuită aventură a spiritului său născând, care, voind să fie asemenea zeilor, să ia cu asalt absolutul, a fost aruncat şi abandonat într-o lume total înstrăinată, la discreţia *destinului* orb. Ideea perfectibilităţii n.u. a fost reluată de filosofia *luminilor* şi de gândirea progresistă a sec. 19. În civilizaţia modernă, cei mai consecvenţi continuatori ai tradiţiei umaniste sunt exponenţii gândirii marxist-leniniste, teoria şi practica socialistă. Fără a nega însemnătatea şi ponderea componentelor biologic şi psihic ale n.u., antropologia filosofică marxistă susţine totodată triplul caracter – social, istoric şi cultural – al n.u. Social, deoarece zestrea ereditară biologică oferă doar o sumă de virtualităţi pentru dezvoltarea omului într-un sens sau altul, ceea ce decide în ultimă analiză asupra conţinutului şi sensului acestei dezvoltări fiind factorii de ordin social. Istoric, deoarece n.u. nu este pur şi simplu un dat imuabil, o entitate abstractă, ci rezultatul unui complex proces în devenire. Ideea perfectibilităţii istorice inepuizabile a n.u. schimbă radical perspectiva întregii problematici umane, o integrează în istorie, taie nodul gordian al raportului dintre istoricitatea (relativitatea) şi universalitatea n.u., dintre libertatea omului, ca dat existenţial al n.u., şi libertatea sa, ca act şi produs al devenirii istorice. Cultural, deoarece din chiar zorile existenţei sale, împins de trebuinţele vieţii, dar şi de nevoi de ordin spiritual, explorând misterele lumii înconjurătoare, omul şi-a construit treptat o lume de principii şi valori care ne dezvăluie semnificaţia majoră a omenescului, vocaţia lui supremă ca existenţă conştientă de sine, ca *fiinţare* specifică ce depăşeşte imediatul şi se proiectează în viitor, ca tendinţă realizată spre stabilitate şi permanenţă. Cultura este o realitate umană, distinctă şi originală în raport cu alte componente ale n.u. Componenta culturală a n.u. se referă, îndeosebi, la acele sisteme de valori comune care, fiind produsul istoriei, se clădesc totuşi pe un fond de umanizare a biologicului, de cristalizare socială a trăirilor şi relaţiilor afective. Fără a pierde din vedere variabilele istorice şi sociologice ale umanului, conceptul de n.u. ca loc de interferenţă a unor determinaţii biologice, sociologice, psihologice, axiologice, etice, exprimă în modul cel mai cuprinzător universalitatea şi permanenţa omenescului, acumulată de milenii şi proiectată, nelimitat, în viitor.

NATURFILOZOFIE, v. FILOSOFIA NATURII.

NAŢIONAL-INTERNAŢIONAL, categorii corelative ale materialismului istoric şi socialismului ştiinţific, exprimând legătura dialectică, intercondiţi-onarea dintre factorul *naţional*, care include interesele economice, politice şi ideologice specifice dezvoltării interne a unui stat sau a unei naţiuni, precum şi aspiraţiile şi idealurile de care este animat statul sau naţiunea respectivă, şi factorul *internaţional*, care include relaţiile dintre *naţiuni* sau *state*, aportul lor la schimbul mondial de valori materiale şi spirituale, precum şi principiile colaborării şi cooperării acestora. În lumea contemporană, accentuarea interdependenţelor, a apropierii şi colaborării dintre popoare, conferă corelaţiei dintre factorul naţional şi cel *internaţional o* însemnătate de prim ordin pentru progresul fiecărei ţări, precum şi pentru consolidarea păcii şi asigurarea progresului în întreaga lume. Rolul hotărâtor în dezvoltarea fiecărei ţări, în victoria revoluţiei şi construcţiei socialiste îl au factorul intern, lupta şi munca poporului, punerea în valoare a resurselor materiale şi umane ale ţării. Totodată, factorul extern, evoluţia raportului de forţe pe plan mondial, colaborarea şi cooperarea internaţională, îşi exercită influenţa pozitivă sau negativă asupra dezvoltării istorice a popoarelor. Socialismul se construieşte într-un cadru *naţional* şi are, în acelaşi timp, un caracter *internaţional*, fiecare ţară socialistă constituind o entitate individualizată în ansamblul ţărilor sistemului mondial socialist. Noua orânduire socială atribuie un conţinut nou intereselor naţionale ca interese ale unor naţiuni socialiste în fruntea cărora se găseşte clasa muncitoare.

Ele reprezintă elemente constitutive ale intereselor generale ale socialismului, iar acestea, la rândul lor, au o indisolubilă legătură cu interesele naţionale fundamentale ale fiecărei ţări socialiste; în mişcarea muncitorească ideile cu adevărat naţionale, care corespund faptelor economice, industriale şi agricole ce caracterizează starea naţiunii respective, sunt în acelaşi timp şi idei cu adevărat internaţionale” (F. Engels). Luarea în considerare a corelaţiei obiective n. – l., ca şi a corelaţiei general-particular-singular care o exprimă, are o esenţială însemnătate în elaborarea de către fiecare partid comunist a strategiei şi tacticii sale, corespunzător condiţiilor concrete în care îşi desfăşoară activitatea. P.C.R. consideră că între sarcinile *naţionale* şi cele *internaţionale* există o strânsă unitate dialectică, ele alcătuind două laturi ale activităţii de construire a socialismului, care se

condiţionează reciproc şi care se cer armonios îmbinate, pe baza principiilor socialisniu; lui ştiinţific. „Nu poţi fi internaţionalist dacă nu îţi iubeşti propria naţiune, dacă nu lupţi pentru eliberarea ei, pentru făurirea naţiunii noi, socialiste. Tot astfel, nu poţi să fii un bun luptător pentru interesele naţiunii tale dacă nu acţionezi cu fermitate pentru dezvoltarea colaborării cu celelalte naţiuni, pe baza deplinei egalităţi în drepturi şi respectului reciproc, între interesele naţionale şi cele internaţionale nu numai că nu este nicio contradicţie, ci, dimpotrivă, există o deplină unitate dialectică” (Nicolae Ceauşescu). Dezvoltarea economiei şi culturii fiecărei ţări socialiste, ridicarea nivelului de trai al poporului, constituie o îndatorire patriotică, *naţională* a partidului comunist din ţara respectivă şi, în acelaşi timp, reprezintă şi o îndatorire *internaţională*, *o* contribuţie nemijlocită la dezvoltarea şi întărirea sistemului socialist mondial, la cauza generală a socialismului, în elaborarea politicii sale, P.C.R. are permanent în vedere atât condiţiile *naţionale* cât şi cele *internaţionale*, ca o cerinţă de prim ordin a edificării noii orânduiri sociale, a întăririi solidarităţii internaţionaliste a ţărilor socialiste, a mişcării comuniste şi muncitoreşti mondiale, a forţelor progresiste, antiimperialiste din întreaga lume. După cum relevă Programul Partidului Comunist Român, adoptat la cel de-al XI-lea Congres, „înfăptuind revoluţia socialistă şi asigurând edificarea cu succes a noii orânduiri sociale în patria noastră, poporul român a realizat nu numai o măreaţă operă istorică naţională, ci a adus totodată o contribuţie însemnată la lupta forţelor revoluţionare de pretutindeni pentru libertate şi progres social, la cauza întăririi socialismului în lume, la creşterea prestigiului şi influenţei sale asupra dezvoltării socialei>contemporane”.

NAŢIONAL-UNIVERSAL, termeni corelativi ai filosofiei culturii. *Naţionalul* reprezintă un moment constitutiv intern al *culturii*, decurgând din existenţa şi conştiinţa specifică a unui popor, a unei naţiuni; totalitate a notelor distinctive, proprii profilului spiritual al unui popor, mod specific de a gândi, simţi şi acţiona în raport cu problemele sale proprii şi cu problemele umanităţii. Plămădite la confluenţa unui complex de elemente materiale şi spirituale, culturile naţionale au dobândit note care le diferenţiază, caractere şi însuşiri care nu se pot obţine prin împrumut, pe calea influenţelor externe. *Naţionalul*, ca principiu modelator de cultura, se referă la ceea ce se denumeşte, în genere, specific naţional şi care nu se reduce la

moştenirea trecutului, la elementele culturale tradiţionale, ci cuprinde suma manifestărilor de originalitate ale naţiunii, formele concrete în care apare şi se dezvoltă permanent conştiinţa de sine a unui popor. Specificul naţional în viaţa popoarelor, îndeosebi în cultură, ca o coordonată intimă de ordin spiritual, sinteză a unor felurite aptitudini şi manifestări psihologice, etice, estetice, filosofice, este un dat al istoriei naţionale, o moştenire, dar mai ales un proces istoric continuu. Naţionalul, mai mult decât un factor de particularizare, decât un criteriu obiectiv de delimitare a frontierelor culturale, reprezintă un teren fertil al creaţiei originale, un continuu generator de CJltură specifică. *Universalul* se referă, sub raport genetic, ontologic şi gnoseologic, la faptul că orice autentic act de cultură este o adaptare specifică şi general-umană la un anumit mediu, un proces continuu de descoperire a noului, de obiectivare şi condensare a energiei umane creatoare, un laborator de formare a eului, a omului ca personalitate, iar sub raport structural, sociologic şi istoric, are în vedere realizarea generală a *esenţei umane*, în unitatea şi solidaritatea spirituală a speciei umane, apărarea ei în faţa forţelor antiumane, distructive de *civilizaţie* şi potrivnice păcii, progresului şi fericirii popoarelor. În acest înţeles, universalitatea culturală se referă la însăşi esenţa creaţiilor culturale în general, la însuşirile lor gnoseologice şi axiologice tipic omeneşti şi implicit umaniste. Umanul, în varietatea infinită a manifestărilor sale, este punctul central, axa de referinţă a întregului proces cultural şi constituie, deci, atributul cel mai general al operei de cultură. Realizarea umanului prin cultură reprezintă aspectul intensiv şi de profunzime al universalităţii culturale, în înţeles larg, *universalul* semnifică tot ceea ce uneşte şi este comun sau poate deveni comun tuturor popoarelor, valoarea sau valorile în care omul de pretutindeni se regăseşte pe sine oricând. Idehtificându-se cu aspiraţiile şi idealurile de viaţă ale poporului, cu modul său propriu de gândire şi acţiune, înscriindu-se pe orbita intereselor naţionale şi sociale, creaţia culturală proiectează, pe plan general, etern uman, o problematică specifică, cointeresând pe oamenii de pretutindeni, dezvăluind din experienţa propriului popor trăsături esenţiale ale *condiţiei umane*, semnele fundamentale ale umanului. Cultura universală nu este o sumă a culturilor naţionale, ci o sinteză a valorilor umaniste şi progresiste, produse de culturile naţionale. Progresul culturii socialiste se bazează, de ex., pe cunoaşterea şi însuşirea a tot ce

are mai înaintat cultura comună a popoarelor, pe dezvoltarea largă a schimbului de valori spirituale între popoare. „Nicio naţiune nu se poate dezvolta, nu-şi poate înscrie cultura în sfera civilizaţiei mondiale, dacă se izolează, dacă nu participă la circuitul de valori spirituale" (Nicolae Ceauşescu). *Universalul*, ca sinteză a culturilor naţionale, este o ipostază majoră, superioară a însăşi culturilor naţionale, ajunse la un înalt grad al dezvoltării şi afirmării lor umaniste. Între *naţional* şi *universal* există o reciprocitate organică. Universalul pur, în stare absolută, nu există şi nu se poate manifesta. El există numai prin naţional, se legitimează prin specificul naţional. Problematica general-umană, de interes universal îşi găseşte răspunsurile adecvate numai prin intermediul trăirii ei diferite de la o colectivitate la alta. *Universalul*, ca şi *naţionalul* sunt, în acelaşi timp, rezultatul unui dublu proces istoric: adâncirea conştiinţei naţionale în făurirea valorilor de cultură şi universalizarea acestor valori, fertilizarea elementelor inedite ale specificului naţional prin tot ce a creat mai bun cultura mondială ca gândire, sensibilitate şi valoare autentic umană. V. şi *valorificare*.

NAŢIONALISM, ideologie şi atitudine politică burgheză în problema naţională. În dezvoltarea socială, caracterul şi rolul n. este diferit, în funcţie de condiţiile istorice. A avut un caracter progresist în perioada trecerii ţărilor europene de la feudalism la capitalism, contribuind la dezvoltarea conştiinţei naţionale, la formarea naţiunilor şi a statelor naţionale, la statornicirea orânduirii burgheze. Ulterior, B. a devenit, pentru burghezia reacţionară, o armă ideologică şi politică, folosită pentru a aţâţa ura de rasă şi naţională şi a justifica asuprirea naţională, tendinţele de expansiune şi politica agresivă promovată de cercurile monopoliste. În România, burghezia şi moşierimea au dus o politică de asuprire naţională, urmărind să învrăjbească oamenii muncii români şi de alte naţionalităţi. Cele mai virulent naţionaliste partide şi grupări politice au fost „Liga Apărării Naţionale Creştine" a lui A.C. Cuza, care, în 1935, prin fuziunea cu Partidul Naţional Agrar, a format Partidul Naţional Creştin, şi mişcarea legionară de sub conducerea lui C. Zelea Codreanu. Reversul n. este *cosmopolitismul*, subminarea încrederii în forţele creatoare ale *naţiunii*, burghezia recurgând la una sau alta dintre aceste două forme ale ideologiei sale, după cum cer interesele ei de clasă. N. este opus *internaţionalismului proletar*, fiind folosit de burghezie ca o diversiune menită să împiedice

unitatea de luptă a oamenilor muncii din toate ţările împotriva exploatării. Socialismul ştiinţific face o demarcaţie netă între n. şi lupta pentru apărarea intereselor naţionale legitime ale fiecărui popor. Partidul Comunist Român se pronunţă ferm împotriva oricăror manifestări de n. şi şovinism, promovează consecvent o politică internă de înfăptuire a deplinei egalităţi în drepturi a tuturor cetăţenilor, fără deosebire de naţionalitate, iar pe plan extern, o politică de prietenie şi solidaritate internaţionalistă cu toate ţările socialiste, cu partidele comuniste şi muncitoreşti, cu popoarele care luptă pentru dezvoltarea lor independentă şi suverană, cu forţele progresiste, antiimperialiste de pretutindeni.

NAŢIUNE, formă de comunitate umană istoriceşte determinată, caracterizată prin comunitatea de limbă, de teritoriu, de viaţă economică, politică (statală) şi de cultură. Un element important îl constituie de asemenea conştiinţa naţională, sentimentul apartenenţei la o anumită n. Deşi are, de regulă, o serie de premise etnice şi antropologice, n. nu este un fenomen etnic sau biologic (rasial), ci un fenomen social, constituit ca urmare a unui îndelungat proces istoric, în cursul căruia diferite neamuri, popoare şi rase s-au amestecat între ele, dând naştere n. Formarea n. şi a statelor naţionale a avut un rol de importanţă istorică în progresul general economico-social al omenirii. Procesul de constituire a n. are loc începând din perioada destrămării feudalismului şi statornicirii modului de producţie capitalist. N. a apărut pe scena istoriei odată cu dezvoltarea forţelor de producţie şi a relaţiilor de producţie capitaliste, care a determinat formarea statelor naţionale burgheze, aşadar, odată cu dezvoltarea burgheziei şi, implicit, a proletariatului. Primul tip istoric de n. este deci n. burgheză. N. burgheze nu sunt omogene, ci împărţite în clase antagoniste şi caracterizate prin lupta de clasă între exploatatori şi exploataţi. Dominaţia de clasă a burgheziei în cadrul n. ascute antagonismele de H; să iar contradicţiile şi rivalităţile dintre burgheziile diferitelor ţări capitaliste generează vrajbă şi conflicte între n., tendinţe de subordonare şi de exploatare a 11. mai mici şi mai slabe, de către cele puternice. Capitalismul generează şi întreţine în mod inevitabil o problemă naţională, inegalitatea şi asuprirea naţională, naţionalismul şi şovinismul. În procesul revoluţiei şi construcţiei socialiste, pe baza profundelor transformări în structura economică şi socială a societăţii, au loc schimbări radicale şi în structura şi fizionomia n., se înfăptuieşte

transformarea n. burgheze în n. socialistă. N. *socialistă* se caracterizează prin: deţinerea puterii politice de către oamenii muncii de la oraşe şi sate; întemeierea vieţii economice pe proprietatea obştească asupra mijloacelor de producţie, ţelul întregii activităţi economice constituindu-l ridicarea nivelului de trai al întregului popor; dispariţia antagonismelor sociale, relaţiile dintre categoriile sociale ale n. socialiste – muncitori, ţărani, intelectuali şi alţi oameni ai muncii – fiind întemeiate pe comunitatea de interese politice, economice şi ideologice; dispariţia antagonismelor naţionale, raporturile dintre membrii societăţii, fără deosebire de naţionalitate, având ca fundament deplina egalitate în drepturi, colaborarea şi întrajutorarea frăţească; dezvoltarea învăţământului, ştiinţei şi culturii, ridicarea nivelului general de cunoaştere şi de instrucţie al populaţiei; formarea unei concepţii ştiinţifice despre lume şi viaţă, fundamentată pe materialismul dialectic şi istoric, concepţie străină şi opusă oricărui fel de naţionalism şi şovinism; conducerea societăţii de către partidul comunist. Formarea n. *socialiste* a însemnat şi schimbarea radicală a relaţiilor dintre n., făurirea unor relaţii de tip nou între ţările socialiste, întemeiate pe principiile independenţei şi suveranităţii naţionale, egalităţii în drepturi, întrajutorării tovărăşeşti, avantajului reciproc, neamestecului în treburile interne şi respectării integrităţii teritoriale, pe principiile internaţionalismului socialist, dat fiind faptul că dezvoltarea economico-socială a fiecărei n. *socialiste* contribuie la întărirea sistemului mondial socialist în ansamblul său, la creşterea influenţei socialismului în lume. Socialismul creează totodată condiţiile pentru îmbinarea organică, armonioasă a intereselor naţionale cu cele internaţionale ale popoarelor, pentru participarea fiecărei n. la circuitul mondial de valori materiale şi spirituale, la soluţionarea problemelor majore ale omenirii. În ţara noastră, n. română s-a constituit la mijlocul secolului trecut ca rezultat al dezvoltării istorice a poporului român, principalele etape ale acestui proces fiind dezvoltarea economico-socială şi spirituală a ţărilor române, formarea conştiinţei naţionale, Unirea Principatelor (1859), cucerirea independenţei de stat (1877) şi desăvârşirea unităţii statului naţional (1918). N. română a devenit, în cursul revoluţiei şi construcţiei socialiste, o n. nouă, cu trăsături socialiste. Victoria deplină şi definitivă a socialismului, mutaţiile social-economice şi culturale înfăptuite, rezolvarea în spiritul concepţiei lui Marx a

problemei naţionale au dus la statornicirea unor relaţii de unitate între oamenii muncii români şi cei aparţinând naţionalităţilor conlocuitoare, la desfăşurarea unui proces de întărire continuă a unităţii moral-politice a întregului popor. „Transformările petrecute în perioada de după Eliberare în viaţa economică şi structura socială a ţării, victoria socialismului la oraşe şi sate au creat condiţii pentru afirmarea din plin a fiinţei naţionale a poporului român, pentru dezvoltarea şi înflorirea multilaterală a naţiunii noastre zbeialiste” (Nicolae Ceauşescu). În socialism, n. găseşte condiţiile unei depline afirmări, ale dezvoltării multilaterale şi ale înfloririi tuturor potentelor şi aptitudinilor ei creatoare, înfăptuirea politicii partidului comunist şi a statului socialist fiind principala garanţie a acestei dezvoltări. Schimbările economice, sociale, culturale, care se vor accentua în procesul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi a înaintării patriei noastre spre comunism vor genera o tot mai mare apropiere între muncitorime şi ţărănime, între toate categoriile sociale, între oamenii muncii români şi cei aparţinând naţionalităţilor conlocuitoare, vor determina întărirea tot mai puternică a coeziunii întregului popor muncitor. N., ca formă de comunitate umană, departe de a fi o categorie istoriceşte depăşită, se afirmă în prezent şi va continua să se afirme o îndelungată perioadă de timp ca un important factor al progresului social. Analiza dezvoltării sociale în lumina materialismului dialectic şi istoric demonstrează că n. nu şi-a încheiat rolul în istorie. Dimpotrivă, viaţa atestă cu putere că n., statul naţional, sunt chemate să aibă şi în continuare, pentru o lungă perioadă de timp, un rol de mare însemnătate în societate, în lupta împotriva politicii imperialiste colonialiste şi neocolonialiste, pentru lichidarea vechilor relaţii de inegalitate şi aşezare a raporturilor dintre state pe principii noi, democratice, de demnitate şi suveranitate. Procesul formării 11. Şi a statelor naţionale continuă să se desfăşoare cu vigoare în lumea contemporană, pe toate continentele, mai ales în ţările în curs de dezvoltare, eliberate de sub dominaţia colonială. Dar şi în ţările unde n. s-au constituit de mult, sentimentele naţionale constituie factori primordiali ai luptei democratice, antiimperialiste, respectarea suveranităţii şi independenţei naţionale reprezentând o cerinţă de bază a cooperării internaţionale, a participării la diviziunea internaţională a muncii, unul dintre principalele obiective ale luptei pentru zădărnicirea tentativelor de înrobire a popoarelor şi de

provocare a conflagraţiilor mondiale. Partidul Comunist Român are permanent în vedere faptul că, atât în perioada construcţiei socialiste cât şi în procesul înaintării spre comunism, pentru multă vreme n. şi statul naţional vor avea un joi de mare importanţă istorică, întărirea n. şi a statului naţional independent şi suveran constituind o necesitate legică, obiectivă, în conformitate cu aceasta Partidul Comunist Român consideră că grija pentru dezvoltarea naţiunii, a trăsăturilor ei noi care apar în socialism, constituie o parte integrantă a înseşi edificării noii orânduiri. Preocuparea pentru înflorirea naţiunii socialiste nu poate fi în niciun fel opusă colaborării şi solidarităţii internaţionale. Aşa cum se subliniază şi în Programul partidului, întărirea naţiunii, dezvoltarea fiecărei ţări socialiste duc la întărirea solidarităţii acestora, la dezvoltarea colaborării, a raporturilor noi, bazate pe deplină egalitate între state. Numai respectându-se interesele fiecărei naţiuni se pot crea condiţii pentru stabilirea unor relaţii cu adevărat libere între state, se poate realiza o tot mai mare apropiere între ele. Nesocotirea intereselor vitale ale popoarelor şi a voinţei lor de a-şi făuri destinul în mod liber, fără amestec din afară, tolerarea încălcării suveranităţii sacre a poporului ar însemna abdicarea de la principiile socialismului ştiinţific, alunecarea pe poziţiile cosmopolitismului şi nihilismului naţional, cu mari daune pentru cauza socialismului şi păcii. În comunismul pe deplin construit, se va ajunge, desigur, la dispariţia treptată a statelor naţionale, a unor deosebiri esenţiale între n., dar n. va continua să existe în cadrul unei organizări proprii, ca entităţi comunitare distincte. Concomitent cu problema n. se pune şi aceea a abordării marxiste a problemei naţionalităţilor conlocuitoare. Având în vedere câexistenţa acestora pe teritoriul României este o realitate istorică, căţdet-a iiungul veacurilor aceste populaţii au” trăit, au muncit şi au luptat împreună cu poporul român pentru libertatea socială şi naţională, pentru progres şi civilizaţie, P.C.R. duce o politică de consolidare şi dezvoltare continuă a acestei colaborări, în interesul înaintării cu succes a întregului popor pe calea socialismului şi comunismului. Partidul nostru apreciază că preocuparea pentru asigurarea deplinei egalităţi în drepturi a oamenilor muncii aparţinând naţionalităţilor conlocuitoare, pentru soluţionarea problemelor lor specifice, îşi păstrează importanţa în întreaga perioadă de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi de trecere spre comunism. Politica marxistă a partidului în problema naţională se

reflectă în primul rând în repartizarea forţelor de producţie, în dezvoltarea industrială a tuturor judeţelor ţării – ceea ce asigură condiţii materiale de realizare a egalităţii depline în drepturi – precum şi în dezvoltarea învăţământului, culturii şi artei, a celorlalte activităţi sociale, tfl limba proprie. „Partidul nostru va acţiona cu toată fermitatea şi în viitor pentru cimentarea trainică a prieteniei şi unităţii dintre toţi oamenii muncii – români, maghiari, germani, sirbi şi de alte naţionalităţi – pe baza stimei reciproce, a deplinei egalităţi în drepturi, pentru dezvoltarea prieteniei şi frăţiei în lupta şi munca pentru prosperitatea României, pentru bunăstarea şi fericirea întregului nostru popor" (Nicolae Ceauşescu). Problema naţionalităţilor conlocuitoare din cadrul statelor naţionale trebuie pusă în lumina perspectivei istorice a dezvoltării forţelor de producţie şi perfecţionării relaţiilor sociale, a dispariţiei claselor şi categoriilor sociale, a *omogenizării* şi formării unei societăţi unice a oamenilor muncii, a dispariiiei treptate – în comunism, a n. oncomitent cu înflorirea n. şi a naţionalităţilor conlocuitoare, cu rezolvarea în spirit marxist a problemei naţionale în cadrui fiecărui stat, cu *omogenizarea* tot mai accentuată a societăţii comuniste, se va desfăşura şi procesul de apropiere între naţiuni, în perspectiva unor profunde transformări revoluţionare pe plan internaţional. Se va păstra însă specificul propriu fiecărui popor, societatea comunistă definindu-se nu prin negarea ci prin recunoaşterea acestui specific. Respectarea trăsăturilor proprii fiecărei n. constituie un factor de colaborare şi de apropiere între popoare, de realizare a adevăratei libertăţi şi a unei reale egalităţi, atât ale oamenilor, cât şi ale popoarelor.

NĂDEJDE, Ioan (1854 – 1927), publicist, istoric şi jurist român. În perioada în care a făcut parte din mişcarea socialistă (ultimele două decenii ale sec. 19), a participat la editarea revistelor teoretice „Contemporanul", „Revista socială" şi „Critica socială". N. a contribuit la răspândirea teoriilor ştiinţifice din domeniul ştiinţelor naturii, la combaterea obscurantismului şi a *misticismului*, profesând o filosofie materialistă ateistă. Traducător al unor lucrări ale clasicilor socialismului ştiinţific („Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului", traducere integrală), N. a evidenţiat valoarea filosofică a marxismului ca sinteză a materialismului şi dialecticii şi în special ca interpretare ştiinţifică a dezvoltării istorico-sociale, relevând totodată însemnătatea sa metodologică. În viaţa politică, N. s-a situat pe poziţii

reformiste. *Op*. pr.: „Ce ştim despre lume”, „Este oare spirit ca ceva deosebit de materie? Este sau nu Dumnezeu?” (1881 – 1884), „Viaţa lui Ştefan cel Mare şi cel Bun, Domnul Moldovei” (1883), „Schiţă despre Miron Costin şi vremea lui” (1888), „Concepţia materialistă dialectică a istoriei sau materialismul economic” (1892).

NEANT, noţiune care desemnează, nefiinţa, nonexistenţa, determinaţii opuse existenţei. Este o categorie ontologică centrală a unor sisteme filosofice idealiste (*budismul*, Platon şi *neoplatonismul*, *mistica* panteistă creştină, Hegel). În filosofia contemporană, problematica n. apare mai ales în *existenţialismul* lui Heidegger şi Sar-tre, unde n. este definit în raport cu existenţa omenească. După Sartre, n. În sine nu poate exista, el se manifestă în lume numai datorită conştiinţei umane. Conştiinţa (fiinţa pentru sine) dezvăluie-n. În măsura în care ea se afirmă ca ceva principial deosebit de *existenţă* (de fiinţa în sine), ca *libertate*. În ontologia lui Heidegger, analiza n. urmăreşte mai ales să dezvăluie sensul şi rezultatele *trăirii* n. Prin trăirea propriei sale *finitudini*, prin experienţa n., omul se cunoaşte pe sine ca existenţă deosebită atât de natură, cât şi de ceilalţi oameni, de genul uman ca atare. În felul acesta, potrivit pesimismului heideggerian, „*autenticitatea*” existenţei s-ar putea dobândi numai prin trăirea n., a morţii. Ideea n. ca nonexistenţa absolută nu este compatibilă cu filosofia materialistă, întrucât aceasta afirmă caracterul etern şi infinit al realităţii materiale; materialismul poate admite numai o nonexistenţa determinată, ca negaţie a unei existenţe determinate.

NECESITATE ŞI ÎNTÂMPLAKE, termeni filosofici corelativi şi centrali în teoria *determinismului*. *Necesitatea* desemnează însuşirile şi raporturile care au un temei intern, decurgând inevitabil din esenţa lucrurilor, din legile lor de dezvoltare. *Întâmplarea* desemnează însuşiri şi raporturi care au un temei extern, fiind, în consecinţă, neesenţiale; spre deosebire de necesitate, întâmplarea nu are o modalitate de desfăşurare obligatorie, inevitabilă, puţind să aibă loc sau nu, să apară mai devreme sau mai târziu, să se manifeste într-o formă sau alta. În opoziţie cu *idealismul obiectiv*, care atribuie necesităţii o bază spirituală exterioară lumii (divinitatea, ideea absolută etc.) şi cu *idealismul subiectiv*, care neagă necesitatea obiectivă, recunoscând numai necesitatea subiectivă, proprie conştiinţei umane, materialismul arată că necesitatea este imanentă

lumii materiale, realităţii obiective, fiind totodată prezentă în realitatea subiectivă. Materialismul dialectic combate, de asemenea, denaturările metafizice ale corelaţiei dintre n. şi î.: absolutizarea necesităţii (de ex. Holbach, care consideră că „totul este necesar"), poziţie care duce în cele din urmă la *fatalism*; reducerea întâmplării la necesitate (de ex., Democrit sau Spinosa, care considerau întâmplările ca fenomene necesare cu cauze încă necunoscute); opunerea rigidă a n. şi f. (de ex., Chr. Wolff, care considera că un lucru este sau întâmplător, sau necesar); absolutizarea întâmplării (propriei*n determinismului*, care consideră că lumea ar fi o acumulare haotică de întâmplări). Materialismul dialectic arată că n. şi! nu există în formă pură, că orice lucru este o unitate dialectică a n. şi f., că aceste determinări se întrepătrund, se mijlocesc şi, în procesul dezvoltării, se transformă reciproc, trec una într-alta. Corelaţia complexă a n. şi! a fost rezumată de F. Engels prin trei teze strâns înrudite: 1) întâmplarea reprezintă o formă de manifestare a necesităţii; 2) ea este o completare a necesităţii; 3) necesitatea, ca tendinţă dominantă, îşi croieşte drum prin mulţimea întâmplărilor. Ultima teză explicitează temeiul obiectiv şi specificul legitaţilor *statistice*, integrarea lor în domeniul determinismului universal. Totodată, materialismul dialectic are meritul de a fi subliniat caracterul concret şi istoric al necesităţii, determinat de *condiţiile* care însoţesc şi prin care se manifestă specific necesitatea. V. şi *libertate şi necesitate*; *contingenţă*; *hazard*.

NEDETERMINARE, v. RELAŢII DE NEDETERMINARE; INDETERMINISM.

NEGAREA NEGAŢIEI, principiu fundamental al dialecticii materialiste conform căruia *dezvoltarea*, înţeleasă ca proces continuu de înnoire, de negare şi preluare selectivă a vechiului, se desfăşoară astfel încât elemente ale unei calităţi negate anterior revin, cu unele modificări esenţiale, pe o nouă treaptă a dezvoltării, în cadrul unei calităţi noi, ca o consecinţă a altui proces de negare. Dezvoltarea este concepută astfel ca o reluare şi repetare la nivele superioare a unor note esenţiale ale calităţilor originare. N.n. nu epuizează conţinutul dezvoltării. Spre deosebire de legea *unităţii şi luptei contrariilor*, care exprimă izvorul dezvoltării, şi de legea *trecerii schimbărilor cantitative* în *schimbări calitative*, care exprimă modalitatea de rezolvare a contradicţiilor şi desemnează mecanismul intern al dezvoltării, n.n., sprijinindu-se pe aceste legi, se referă la relaţiile dintre diferite stadii

ale procesului dezvoltării, indică tendinţele şi sensul general al acesteia. N.n. are loc prin preluarea şi dezvoltarea laturilor pozitive ale vechiului şi înlăturarea celor negative, pe o cale adeseori ocolită, marcând reveniri, involuţii, cotituri şi zigzaguri. N.n. reflectă unitatea continuităţii şi discontinuităţii în procesul dezvoltării, înlănţuirea lăuntrică a etapelor acestui proces, corelaţia complexă a *vechiului şi noului*, „întoarcerea aparentă la vechi”, „repetarea într-un stadiu superior a anumitor trăsături, însuşiri etc. din stadiul inferior” (V.I. Lenin). În opoziţie cu concepţiile metafizice unilaterale, care prezintă dezvoltarea, fie ca o mişcare rectilinie (ceea ce implică o explicaţie simplistă, liniară, a progresului, exclusiv ca continuitate; v. *evoluţionism plat*), fie ca o mişcare în cerc închis (ceea ce implică, în cele din urmă, negarea oricărui *progres*; v. *ciclul istoric*), materialismul dialectic arată că „traiectoria” imprimată dezvoltării de acţiunea legii n.n. poate fi redată cel mai adecvat prin imaginea spiralei, care sugerează atât ideea repetării parţiale în procesul mişcării, cât şi ideea ridicării acesteia pe un plan superior. Legea n.n. nu acţionează nemijlocit, în mod automat, ci numai prin intermediul legilor specifice unui anumit domeniu al realităţii obiective (de ex., legea biogenetică fundamentală, succesiunea periodică a elementelor chimice din tabloul periodic al elementelor, evoluţia şi transformarea speciilor, ciclul dialectic al formaţiunilor sociale de la comuna primitivă la comunism, succesiunea dialectică a teoriilor ştiinţifice etc). Intuiţii preţioase privind n.n. se găsesc în antichitate la Heraclit, iar în epoca modernă la Rousseau, Diderot ş.a. Prima teorie sistematică a acestei legi dialectice a fost elaborată de Hegel, care a legat-o însă, în spiritul idealismului său obiectiv, de *auto-dezvoltarea* ideii absolute. De asemenea, din aceleaşi raţiuni dictate de sistemul său filosofic. Hegel interpreta rigid, stereotip, n.n., reducând-o la schema triadică (afirmaţie, negaţie, negarea negaţiei; teză, antiteză, sinteză). Marx şi Engels apreciind această schemă hegeliană ca pe un fel de „pat al lui Procust” în care autorul său încerca să încătuşeze realitatea, au conferit n.n. semnificaţia de principiu al repetabilităţii în dezvoltare, de tendinţă generală a progresului, care se realizează diferit, indiferent de numărul de negări succesive care preced momentul revenirii pe o bază superioară (a n.n.). De aceea, în sens mai general, n.n. se mai poate denumi legea dialectică a repetabilităţii în dezvoltare.

NEGATIVITATE, principiu sau funcţie a negaţiei care se exercită,

potrivit dialecticii hegeliene, ca tendinţă imanentă a *contradicţiei*, spre autodepăşire şi autodezvoltare. Unele idei valoroase privind existenţa n. ne vin din antichitate (Heraclit) sau de la Spinoza şi Kant. K. Marx a apreciat, în scrierile din tinereţe, în mod special, contribuţia adusă de Hegel la explicitarea *n*. pe care a considerat-o drept funcţia critică însăşi a *devenirii* şi *progresului*. Sensul hegelian şi marxist al termenului subliniază tocmai caracterul pozitiv, creator al n. Marx a depăşit însă caracterul abstract-speculativ al interpretării hegeliene, atribuind n. O semnificaţie materialistă şi consecvent dialectică, raportând-o la întreaga *existenţă*. Reluată, în sens pesimist şi neoromantic, de unii reprezentanţi ai *Şcolii de la Frankfurt* şi ai „teoriei critice" proprie acestora (Th. Adorno, M. Horkheimer, H. Marcuse), ai *neohege-lianismului* (Jean Wahl, J. Hyppolite), ai existenţialismului (S. Kierkegaard, J.P. Sartre, A. Camus), n. a fost concepută ca rupere absolută a negativului de pozitiv, ca principiu al contradicţiei ireconciliabile dintre *„Eu"* şi *lume*, dintre individ şi societate, ca respingere abstractă a *existentului* („dialectica negativă", „dialectica tragică", „dialectica paradoxală"). V şi *dialectică*; teologia *dialectică*; *pesimism*.

NEGAŢIE, 1. (în filosofie) Categorie a dialecticii care reflectă trecerea de la *vechi* la *nou*, unitatea dintre *continuu* şi *discontinuu* în procesul dezvoltării. În opoziţie cu metafizica, care atribuie-n. un izvor extern, un caracter întâmplător, exclusiv distructiv, materialismul dialectic consideră că izvorul principal al n. rezidă în *contradicţiile* interne ale obiectelor şi fenomenelor şi, ca atare, procesul negării are un caracter obiectiv şi necesar, o funcţionalitate care nu se reduce la momentul negării, al distrugerii şi înlăturării elementelor negative ale vechiului, ci care cuprinde şi momentul afirmării, al preluării elementelor pozitive ale vechiului şi ridicarea acestora pe un plan superior (depăşire, constructivitate), asigurând astfel unitatea dintre continuitate şi discontinuitate în procesul dezvoltării. La nivelul mişcării individuale, n. se efectuează fie în sens progresiv, fie în sens regresiv; la nivelul mişcării ansamblului, n. se realizează însă totdeauna în sens progresiv, procesul devenirii înfăptuindu-se ca o mişcare ascendentă, ca o înnoire permanentă, a cărei structură este dezvăluită de legea *negării negaţiei*. 2. (în logică) *Operator* logic monar reprezentat în limba naturală prin expresii ca: „Nu este adevărat că...", „Nu este cazul ca..." etc. în calculul prepoziţional asociat logicii

propoziţiilor, n. se scrie cu o bară aşezată în faţa sau deasupra propoziţiei pe care a afectează, fie prin unul din semnele „—", „" „1", fie prin litera N aşezate în faţa propoziţiei. Principala funcţie a operatorului n. este de a respinge o expresie, iar atunci când *calculul logic* se bazează pe numai două valori de adevăr, n. schimbă cele două valori una în cealaltă, în logica bivalentă n. se defineşte astfel: n. unui enunţ adevărat este falsă, iar n. unui *enunţ* fals este adevărată şi se bucură de proprietatea după care dubla negaţie a unui enunţ este echivalentă cu afirmarea enunţului respectiv.

NEGENTROPIE, denumire dată (de Schrödinger, Brillouin etc.) acelei părţi din *energie* capabilă să fie utilizată de sistemele naturale şi artificiale pentru a produce un lucru oarecare. Organismele vii, de pildă, fiind sisteme deschise, introduc din mediu n. pentru acţiune, pentru creştere şi pentru menţinerea *structurii*. Există o relaţie simplă, de echivalenţă, între n. şi cantitatea de *informaţie*; nu se poate genera mai multă informaţie decât n. cheltuită. V *entropie*; *ordine*; *echilibru*; *simetrie*; *reversibilitate*.

NEGULESCU, Petre P. (1872 – 1951), filosof român. A fost profesor de logică, istoria şi enciclopedia filosofiei la Universităţile din Iaşi şi Bucureşti, în interpretarea naturii, N. a afirmat *unitatea materială a lumii*, a respins *finalismul* şi a promovat o concepţie evoluţionistă, militând pentru o filosofie legată de ştiinţele naturii. În concepţia sa, filosofia are ca sarcină analiza primelor principii şi sinteza ultimelor concluzii ale ştiinţei. N. a fost un propagandist fervent al darvinismului. El a apărat ideea *determinismului*, ajungând la concluzii ateiste, în gnoseologie –, a criticat *idealismul subiectiv*, atât în forma sa aprioristă, cât şi în forma sa empiristă dar s-a situat, în tinereţe, pe o poziţie agnostică, susţinând, sub influenţa lui H. Spen-cer, că esenţa realităţii nu poate fi cunoscută. Recunoscând realitatea *progresului* în dezvoltarea socială, N. a atribuit factorilor psihologici un rol hotărâtor în această dezvoltare, precum şi în explicarea fenomenelor culturii, în lucrările sale, ample şi documentate, de istorie a filosofiei, a acordat o anumită însemnătate şi condiţiilor social-istorice. În domeniul social-politic, N. a criticat *rasismul* şi *fascismul* de pe poziţii liberal-burgheze. Lucrările sale de estetică din tinereţe au fost influenţate de concepţiile lui Titu Maiorescu. *Op. pe*: „Critica apriorismului şi empirismului" (1892), „Psihologia stilului" (1896), „Filosofia Renaşterii" (3 vol., 1910 – 1940),

„Geneza formelor culturii” (1934), „Academia platonică din Florenţa” (1936), „Destinul omenirii” (4 vol., 1938 – 1946, vol. al V-lea, postum, 1971), „Istoria filosofiei contemporane” (5 voi, 1941 – 1945), „Problema cunoaşterii” (postum, 1969), „Istoria filosofiei moderne” (postum, 1972), „Problema ontologică” (postum, 1972), „Problema cosmologică” (postum, 1977).

NELSON, Leonard (1882 – 1927), filosof, logician şi istoric al filosofiei, reprezentant al orientării psihologiste în *neokantianismul* german. Pornind de la Fries, N. a dat o interpretare proprie kantianismului, polemizând cu idealismul „logic” *avşcolii de la Marburg* şi legând procesele de gândire de baza lor psihică. Gânditor cu temeinică formaţie matematică şi logică, N. a respins convenţionalismul şi a optat pentru ideea că matematica este, în esenţă, o construcţie în *intuiţie*, anticipând *intuiţionismul matematic* al şcolii lu' Brouwer şi Heyting. N. a elaborat lucrări ample de etică, filosofia dreptului, dar mai ales de istoria filosofiei, înţeleasă ca istorie a problemelor şi conceptelor filosofiei. *Op*. pr.: „Metoda critică şi relaţia psihologiei cu filosofia” (1904), „Despre aşa-zisa problemă a cunoaşterii „(1908), „Imposibilitatea teoriei cunoaşterii” (1911), „Contribuţii la filosofia logicii şi matematicii” (postum, 1959), „De la Hume şi Kant la Hegel şi Fries” (postum, 1962).

NEOANARHISM, v. ANARHISM. NEOARISTOTELISM, v. ARISTOTELISM.

NEOCONFUCIANISM, curent filosofic care a apărut în China, în sec. 10 – 12, ca expresie a ideologiei feudalilor laici. N. cuprinde două tendinţe opuse, ambele invocând paternitatea lui Confucius: una materialistă, reprezentată îndeosebi de Cian Tzai (1020 – 1077), şi alta idealistă, reprezentată mai ales prin Ciu Şi (1130 – 1200), a cărui doctrină a căpătat caracter oficial de stat în China feudală. N. idealist are şi o importantă ramură japoneză. Se mai numeşte *ortodoxism*, *şcoală ortodoxă*.

NEOCRITICISM, orientare filosofică inspirată din *criticismul* kantian, variantă franceză a *neokantianismului*, reprezentată de Charles Renouvier, E. Pillon, L. Prat, L. Daunac, L. Li-ard, V. Brochard şi O. Hamelin.

neo

NEODARVINISM, curent biologic evoluţionist care recunoaşte drept „mecanisme” ale evoluţiei vieţuitoarelor exclusiv *mutaţia* şi

selecţia, respingând intervenţia directă a factorilor de mediu şi *ereditatea* caracterelor dobândite. Promotorul n. a fost A. Weismann (1834 – 1914), care a postulat împărţirea corpului în elemente *somatice* (singurele care sunt influenţate de mediu) şi elemente *germinative* (alcătuind o linie continuă de-a lungul generaţiilor, singurele care au rol în procesul evoluţiei filogenetice). Ideea localizării cromozomiale a factorilor ereditari, emisă de acelaşi autor, s-a dovedit o ipoteză de lucru fecundă. N. e legat de realizări importante în genetică şi de combaterea neovitalismului. Totuşi, ca doctrină autogenetistă, accentuând asupra separaţiei germen-soma şi asupra rolului *întâmplării* în evoluţie, n. are note de *mecanicism*; perspectiva sa este prea puţin dialectică; în consecinţă, n. tinde uneori spre compromisuri cu idealismul. Reprezentanţi de seamă ai n. În sec. 20 sunt: Th. H. Morgan, J. Huxley şi G.O. Simpson.

NEOFREUDISM, totalitate a curentelor psihanalitice dezvoltate după anul 1930. O caracteristică comună a acestora este renunţarea la tezele pansexualiste şi biologizante ale lui S. Freud, ca şi la conceperea rigidă a stadiilor de dezvoltare ale psihicului infantil; ele subliniază în schimb importanţa factorilor actuali (personali şi sociali) în geneza nevrozelor. Printre reprezentanţii cei mai cunoscuţi ai n., dezvoltat mai ales în S.U.A., se numără K. Horney, E. Fromm, A. Kardiner. Ultimul a elaborat conceptul de „*personalitate de bază*”, caracteristică pentru o colectivitate anumită, concept folosit şi *în antropologia socială şi culturală*. Alte dezvoltări ale n. au un interes medical mai larg, făcând parte din curentul medicinii psihosomatice.

NEOHEGELIANISM, curent filosofic idealist contemporan, apărut în Anglia

(F. H. Bradley, B. Bosanquet) şi în S.U.A. (J. Royce) în a doua jumătate a sec. 19, răspândit ulterior în Italia (B. Croce, G. Gentile), în Olanda, în Germania (H. Glockner, R. Kroner), precum şi în Franţa (J. Wahl, J. Hyp-polite), unde s-a îmbinat cu *existenţialismul*. Neohegelienii au stimulat studiul filosofiei lui Hegel, dar au preluat din aceasta laturile ce ţin de sistemul său idealist, interpretându-le în spiritul *subiectivismului* (de ex., limitarea dialecticii la domeniul conştiinţei, *voluntarismul*) şi al *iraţionalismului* (de ex., apărarea religiei, cultul violenţei). Ei susţineau fie ideea „împăcării” contrariilor (Bradley), fie, dimpotrivă, pe aceea a imposibilităţii rezolvării contradicţiilor, fapt din care au tras concluzii pesimiste cu privire la „tragismul” existenţei

omeneşti în genere (Wahl). În domeniul social, unii neohegelieni au căutat să justifice teoretic statul imperialist (Bosanquet) iar, mai târziu, fascismul (Gentile).

NEOKANTIANISM, orientare din filosofia contemporană care s-a afirmat în mai multe ţări europene la sfârşitul secolului trecut şi în primele decenii ale sec. 20 prin numeroase şcoli, dintre care menţionăm: *Şcoala de la Marburg* (H. Cohen, P. Natorp, E. Cassirer); *Şcoala de la Baden* (W. Windelband, H. Rickert, B. Bauch); „metafizica critică" (O. Liebmann, J. Volkelt, F. Paulsen); „realismul critic" (A. Riehl, O. Külpe, K. Groos). Neokantienii au preluat în special interpretarea kantiană a conceptelor de obiectivitate şi metodă, căutând totodată să asimileze noile rezultate ale ştiinţelor în perspectiva unei reedificări a logicii şi a teoriei cunoaşterii pe bazele idealismului („logic" sau, mai ales, normaţi vist). Se remarcă contribuţiile n. În elaborarea *teoriei cunoaşterii* ca disciplină autonomă, a unei teorii a categoriilor şi a unei filosofii a *valorilor* şi a culturii. N. a contribuit (prin Rickert şi Cassirer) la elaborarea *antropologiei filosofice*. Ideea dominantă a n. este aceea a filosofiei ca sistem deschis al valorilor teoretice, etice, estetice etc. Alături de aceasta, opera istorică-filozofică a neokantienilor, bazată pe teza unităţii dintre *logic şi istoric*, se impune ca una dintre cele mai argumentate şi mai cuprinzătoare. Sub aspectul funcţiei sociale, n. se află în strânsă legătură cu ideile liberalismului şi ale democraţiei burgheze, poziţii de pe care unii neokantieni au criticat marxismul, dar s-au opus şi ideologiei reacţionare a burgheziei din perioada dictaturii fasciste. În raport cu alte curente (*„filosofia vieţii"*, *neohegelianismul*, *existenţialismul*), n. a păstrat unele tradiţii raţionaliste şi umaniste ale filosofiei clasice germane.

NEOLAMAREKISM, curent biologic evoluţionist, răspândit mai ales în Franţa la sfârşitul sec. 19, care pune accentul pe activitatea fiziologică a organismului în procesul de adaptare la mediu („funcţia creează organul") şi pe transmiterea ereditară a caracterelor dobândite (proces care n-a putut fi confirmat experimental). Selecţia naturală este privită ca un factor secundar. Unele variante de n. admit *finalitatea* evoluţiei şi chiar un impuls interior analog conştiinţei (psiholamarckism). H. Spencera privit interacţiunea organismelor cu mediul ca o tendinţă spre *echilibru* şi ca o distrugere a acestuia (*mecanolamarckism*). Reprezentanţi ai n. au fost T. Eimer, A. Hyatt, E. Cope, Le Dantec, E. Cuenot.

NEOMEDIEVALISM, v. ROMANTISM; BERDEAEV, Nicolai.

NEOPLATONISM, curent filosofic pătruns de religiozitate, din epoca de decădere a Romei sclavagiste. A cunoscut trei faze: 1) *alexandrină-romană*, întemeiată de Ammonios Saccas (c. 175 – 242), continuată de Plotin, principalul neoplatonic; 2) *siriană*, legată de numele lui Iamblikos, şi 3) *ateniană*, reprezentată prin Proclos. N. reuneşte într-o viziune originală idealismul platonician cu idei pitagoreice, stoice, sceptice şi cu *misticismul* oriental; proclamă ideea creării lumii prin *„emanaţia”* din divinitate şi pe aceea a cunoaşterii prin *extaz* mistic. A influenţat *creştinismul*, iar în evul mediu unele curente din filosofia occidentală şi din cea de limbă arabă.

NEOPOZITrvlSM, curent filosofic apărut în deceniul 3 al sec. 20, care reprezintă cea de-a treia fază, contemporană, a *pozitivismului*. Bazele n. au fost puse de *Cercul vienez*, pornind de la teoriile logice ale lui B. Russell şi L. Wittgenstein. Reprezentanţii principali ai n. sunt R. Carnap, M. Schlick, O. Neurath, H. Reichen-bach, Ph. Frank, A. Ayer ş.a. În prezent, centrul n. se află în S.U.A. Fondatorii n. (logicieni, matematicieni, reprezentanţi ai ştiinţelor naturii) au intenţionat să dea filosofiei un caracter riguros, exact, eliminând din ea ceea ce ei numeau speculaţii arbitrare şi înlocuindu-le cu logica ştiinţei, cu analiza noţiunilor şi a judecăţilor ştiinţelor particulare, altfel spus cu „analiza logică a limbajului ştiinţei”. N. afirmă că atât materialismul, cât şi idealismul sunt concepţii „metafizice”, bazate pe speculaţii necontrolabile, deci „lipsite de sens”, după cum orice aserţiune care nu poate fi confruntată nemijlocit cu experienţa sau din care nu se pot deduce propoziţii singulare direct verificabile experimental este considerată de n. ca „lipsită de sens”. N. interpretează experienţa în spirit subiectivist, ca *trăiri* nemijlocite ale subiectului, orice referire la reflectarea realităţii obiective în senzaţii fiind considerată de asemenea o aserţiune „lipsită de sens”. Corespunzător amplorii pe care au luat-o teoriile deductive în ştiinţa modernă, n. are, spre deosebire de pozitivismul anterior, un caracter predominant logicist; el acordă o atenţie deosebită cunoaşterii raţionale şi logicii (de aici denumirea de *pozitivism logic* sau de *empirism logic*). N. consideră însă că logica şi matematica nu au un conţinut obiectiv; ele sistematizează datele experimentale dar ele însele „nu se referă la real”. În consecinţă, teoriile ştiinţifice. construite cu ajutorul logicii şi matematicii ar fi şi ele convenţionale, în perioada dintre cele două războaie mondiale, n. a

devenit principalul curent idealist din domeniul filosofiei ştiinţelor şi epistemologiei; el a influenţat numeroşi fizicieni şi logicieni de seamă din ţările capitaliste. N. a imprimat o atmosferă de precizie, de rigoare în discursul filosofic şi ştiinţific şi a elaborat şi ample teorii ale *verificării*. În zilele noastre, influenţa n. este într-o oarecare măsură în declin.

NEORAŢIONALISM, curent filosofic (încă neconsemnat ca atare de istoriografie) având ca reprezentanţi principali pe P. Gonseth, J. Ullmo, J. Piaget, G. Bachelard şi alţi gânditori grupaţi în jurul revistei „Dialectica" din Elveţia. Preocupaţi de stabilirea modalităţii progresului cunoaşterii, de detectarea mecanismelor cunoaşterii ştiinţifice, neoraţionaliştii recunosc importanţa mereu sporită a structurilor operatorii, a contribuţiei *subiectului*, a fanteziei creatoare, încercând să integreze în mod coerent luarea în considerare a factorului subiectiv al cunoaşterii într-o concepţie realistă (cu alte cuvinte, într-o concepţie care consideră că teoria este subordonată obiectului existent independent de subiect şi pe care izbuteşte să-l exprime). Pentru realizarea acestei sinteze, n. se întemeiază fie pe cercetarea critică a istoriei ştiinţei (F. Gonseth), fie pe studiul psihologic experimental al genezei mecanismelor cunoaşterii şi gândirii (Piaget), manifestând, şi într-un caz şi în altul, tendinţa dialectică de a cerceta istoric, genetic cunoaşterea umană. N. respinge concluziile convenţionaliste şi extremist-subiectiviste ale *neopozitivismului* (şi în acest sens poate fi definit prin opoziţia sa faţă de acesta din urmă), după cum supune unei critici fecunde, întemeiate pe argumente teoretice şi experimentale noi, apriorismul de tip kantian.

NEOREALISM, termen folosit pentru desemnarea mai multor curente din filosofia contemporană, dintre care cel mai cunoscut este curentul filosofic anglo-american de la începutul sec. 20, caracterizat prin afirmarea tezei că *ontologia* are o autonomie absolută faţă de *gnoseologie*, întrucât obiectul cunoaşterii constituie o *„realitate"* independentă de subiectul cunoscător şi de procesul cunoaşterii. N. critică *neo-hegelianismul* şcolii *„idealismului absolut"* (Bradley, Bosanquet etc.) şi *subiectivismul* extrem al *pragmatismului*, în n. distingem trei orientări: a) teoretică-gnoseologică (G. E. Moore, B. Russell); b) ontologică (S. Alexander, C.L. Morgan); c) platforma celor şase realişti din S.U.A. (R. B. Perry, E.B. Holt, W.T. Marwin, F.G.

Spaulding, W.B. Pitkin, W.P. Mon-tague), care încearcă să reînvie filosofia „simţului comun" (v. *scoţiană* – şcoala). Prin teoria „caracterului imanent al independentului" şi cea a „monismului neutral", n. tinde spre idealismul obiectiv.

NEOROMANTISM, v. ROMANTISM.

NEOSPIRITUALISM, curent răspândit la sfârşitul sec. 19 – prima jumătate a sec. 20, mai cu seamă în gândirea filosofică din Franţa şi, într-o anumită măsură, din Italia, care, pă. ştrand cadrul teoretic al *spiritualismului*, a imprimat interpretării şi analizei aparatului conceptual al acestuia o direcţie mai subiectivistă, de coloratură iraţionalistă şi antiintelectualistă. Printre principalii reprezentanţi ai n. se numără: I.G.F. Ravaisson şi E. Boutroux, adepţi ai aşa-numitului „pozitivism-spiritualist"; J. Lachelier, care a încercat să depăşească antinomia spiritualistă suflet-trup, supranatural-natural, printr-o variantă denumită „realism-spiritua-list"; L. Lavelle, unul dintre fondatorii aşa-numitei „filosofii a spiritului", chemată să soluţioneze aceeaşi antinomie a *obiectului* şi *subiectului*; H. Bergson, creatorul formulei „spiritualism-iraţionalism", precum şi adepţii aşa-numitului „spiritualism-cato-lic", în Italia. V. şi *„filosofia vieţii"*.

NEOTOMISM, curent idealist-obiectiv care reînvie doctrina scolastică a lui Toma d'Aquino, declarată de papa Leon al XIII-lea, în 1879, filosofie oficială a bisericii catolice. N. susţine în ontologie *hilemorfismul*, considerând materia ca fiind pasivă, iar mişcarea acesteia ca fiind introdusă din afară de către o forţă „primă" de natură spirituală. *Dumnezeu* este privit ca sumă infinită a posibilităţilor existente în univers, iar transformarea posibilităţii în realitate este raportată la *cauze finale*; filosofia neotomistă a istoriei este providenţialistă. N. consideră categoriile filosofice ca entităţi ale existenţei şi nu ale cunoaşterii, plasându-le în afara conştiinţei umane, în sfera unei lumi divine imaginare. Deşi încearcă să încorporeze rezultatele dobândite de cercetările ştiinţifice contemporane, n. creează artificial o zonă de mister inaccesibilă facultăţilor de cunoaştere ale omului, încercând să confere un statut ontologic *misticismului* şi *fideismului*. Prin caracterul său idealist-obiectiv, n. se opune în numeroase privinţe denaturărilor subiectiviste. Curentul este influent în Franţa, Belgia, Anglia, Italia, Austria, Spania şi America Latină; el are adepţi şi în R.F. Germania şi S.U.A. Reprezentanţi principali: J. Maritain, E. Gilson, R. Garrigou-Lagrange, J. Bochenski, G.

Wetter ş.a. N. exercită o puternică înrâurire asupra *existenţialismului* catolic (de ex., G. Marcel).

NEWTON, Isaac (1642 – 1727), matematician, fizician şi astronom englez. Principala lui operă ştiinţifică, „Principiile matematice ale filosofiei naturale" (1687, trad. rom. 1956), pune bazele mecanicii clasice şi formulează legea gravitaţiei universale. A adus contribuţii importante în matematică (în special prin crearea, alături de Leib-niz, a calculului infinitezimal) şi în optică (prin lucrări experimentale privind refracţia şi interferenţa luminii şi prin crearea unei teorii corpusculare a luminii). În concepţia filozofică a lui N. se împletesc reprezentări materialist mecaniciste şi deiste (de ex., susţinerea necesităţii impulsului iniţial divin). Concepţia lui despre spaţiul şi timpul absolut este depăşită de fizica relativistă. Adept al metodei inductive, N. cerea ca explicaţiile ştiinţifice să se sprijine pe principii izvorâte din *experienţă*, subestimând însă valoarea construcţiilor ipotetice („Eu nu plăsmuiesc ipoteze"). Deviza lui N.: „Fizică, fereşte-te de metafizică I? era îndreptată în primul rând împotriva speculaţiilor nefundate ale cartezienilor; ea avea însă totodată un substrat empirist, dezvoltat ulterior în cadrul concepţiilor pozitiviste.

NIETZSCHE, Friedrich (1844 – 1900), filosof, filolog şi poet german. S-a preocupat îndeosebi de probleme de etică, psihologie şi filosofia culturii. Operele sale sunt adesea concepute ca o suită de aforisme, scrise într-o formă originală şi sugestivă. Ca o reacţie faţă de iluziile filistine întreţinute de burghezia germană a timpului, N. s-a pronunţat pentru revizuirea tuturor valorilor tradiţionale, a respins filosofia raţionalistă şi a criticat pătrunzător idealurile burghezo-democratice şi *creştinismul* ca simptome ale „degenerării" şi devitalizării *civilizaţiei*. Deşi discipol al lui Schopenhauer, el califică totuşi *pesimismul* acestuia ca „o capitulare laşă". N. propovăduieşte înlocuirea moralei tradiţionale „a sclavilor" printr-o „morală a stăpânilor", aptă să se ridice deasupra oricărei distincţii între *bine* şi *rău* şi să se autojustifice prin „voinţa de putere". Într-o formă paradoxală, N. a enunţat „moartea lui Dumnezeu", ca o justificare a *amoralismului*. Exaltând valorile vitale (fizice şi spirituale) şi supraordonându-le valorilor etice, N. consideră că civilizaţia poate fi salvată numai prin apariţia unei fiinţe superioare, supraomul (tâber mensch) şi constituirea unei *elite* viguroase, liberă de „prejudecăţile".

moralei. Adept al teoriei „veşnicei întoarceri” (v. ciclu *istoric*), N. neagă *progresul* istoric. X. a văzut în artă afirmarea superioară a vitalităţii. Pornind de la analiza artei antice greceşti, N. distinge spiritul apolinic (al contemplării senine, raţionale) de extazul *dionisiac* (prin care izbucnesc necontrolat forţele elementare ale vieţii), drama wagneriană fiind considerată de el, la un moment dat, o reconciliere a acestor princrpii. Ideologia nazistă a reluat şi a deformat latura volunta-nst-biologizantă a filosofiei sale, accentuându-i *individualismul* şi antidemocratismul. N. rămâne unul dintre orincipalii gânditori care au analizat i riza „civilizaţiei moderne” şi a umanismului burghez. El a fost totodată iniţiatorul filosofiei *stilului*. *Op*. pr.: „Consideraţii inactuale” (1873 – 1876), „Dincolo de bine şi de rău” (1886), „Aşa grăit-a Zarathustra” * (1883 – 1885, trad. rom. 1916), „Voinţa de putere” (postum, 1906).

NIHILISM (lat. *nihil* „nimic”), concepţie care neagă rânduielile, instituţiile, morala, tradiţiile culturale existente într-o societate dată, fără să le opună, în schimb, altele, superioare; atitudine de *negare* absolută. Termenul s-a răspândit după apariţia romanului lui Turgheniev „Părinţi şi copii” (1862), unde era folosit pentru caracterizarea eroului principal, Bazarov, care nega de fapt numai tradiţiile aristocraţiei ruse. N. este înrudit, prin esenţa sa socială şi ideologică, cu *anarhismul*. Există şi forme particulare de n.: n. moral, n. juridic etc.

NIRVĀṆA (în sanscrită „stingere”), noţiune care desemnează în *budism* şi în *jainism*, precum şi în filosofia indiană samkhya, „repausul absolut” (încetarea ciclului reîncarnărilor şi eliberarea definitivă de suferinţe), dobândit cu ajutorul contemplaţiei şi al *ascezei*. Concepţia mistică despre n. a fost popularizată în Europa prin filosofia pesimistă a lui A. Schopenhauer.

NOEMĂ (gr. *noema* „concepţie”), termen folosit în *fenomenologia* lui Hus-serl, care desemnează obiectul gândirii, *conţinutul* ideii, *datul* intuiţief-conţinutul unei propoziţii. Prin „conţinut noematic” se înţelege deci un conţinut de gândire. El este complementar opus *noesei*.

NOESĂ (gr. *noesis* „intuiţie”), termen prezent în *fenomenologia* lui Husserl, care desemnează *forma* judecăţii, ca – racterul formal al *enunţului*, opus conţinutului judecăţii (*noema*). Analiza „noetică” a formei cunoaşterii noastre completează analiza „noematică” a

obiectelor şi analiza fenomenologică a actelor de cunoaştere, toate judecăţile având un sens noetic şi un sens noematic.

NOICA, Constantin (n. 1909), filosof şi eseist român ataşat iniţial *trăirismului* şi adept al unui spiritualism constructivist. A evoluat ulterior spre poziţii realiste. Temele sale predilecte sunt problemele cunoaşterii, ale teoriei culturii, istoriei filosofiei. Reconsideră categoriile lui Platon, Aristotel, Kant ca trepte ale realului („Douăzeci şi şapte trepte ale realului", 1969). N. este preocupat de relevarea valorilor filosofice ale unor expresii specifice româneşti. A realizat valoroase traduceri, însoţite de comentarii, din presocratici, Platon, Aristotel, Descartes, Kant ş.a. *Alte op.*: „Mathesis sau bucuriile simple" (1934), „De caelo. Încercare în jurul cunoaşterii şi individului" (1937), „Pagini despre sufletul românesc" (1944), „Jurnal filosofic" (1944), „Rostirea filosofică românească" (1970), „Creaţie şi frumos în rostirea românească" (1973), „Despărţirea de Goethe" (1976).

NOMINALĂ (*definiţ*ie-n.)» definiţie care delimitează toate înţelesurile unui cuvânt dintr-o limbă naturală, sau, cu ajutorul cărora, într-o limbă dată, este introdus un nou cuvânt sauun înţeles nou pentru un cuvânt vechi. V. şi *definiţie*.

NOMINALISM ŞI REALISM, curente filosofice antagoniste care străbat istoria filosofiei medievale şi care opuneau pe adepţii scolastici ai lui Platon, celor ai lui Aristotel. Nominaliştii susţineau că numai lucrurile individuale au existenţă reală, că *generalul* nu există nici separat, nici în lucruri, iar noţiunile generale (*universale*, în limba latină *universalia*) nu sunt decât simple cuvinte, *nume* ale lucrurilor („universalia sunt nomina"), de unde şi denumirea de nominalism. Principalii reprezentanţi ai *nominalismului* au fost: Roscelin din Compiègne, Duns Scot şi W. Occam. Însă, în timp ce, pentru Roscelin conceptele generale sunt doar simple denumiri fără nicio semnificaţie concretă, pentru Occam ele desemnează şi caracterizează lucruri reale. Realiştii, inspirându-se din filosofia idealistă a lui Platon, susţineau că noţiunile generale, abstracte constituie realităţi de sine stătătoare cu caracter spiritual, anterioare lucrurilor individuale, independente de acestea, ca şi de activitatea intelectului uman, că deci „universalia sunt realia" (universalele au realitate), de unde şi denumirea de realism. Principalii reprezentanţi ai *realismului*, strâns legat de doctrina şi interesele bisericii catolice, au fost: Anselm de Canterbury, Guillaume de Champeaux şi Toma d'Aquino. O orientare intermediară între n. şi r.

a fost *conceptualismul*. Opoziţia dintre n. şi r. prezintă o analogie cu lupta dintre materialism şi idealism. În măsura în care nega existenţa de sine stătătoare a universalelor şi anterioritatea lor faţă de lucruri, nominalismul ca *ontologie* a exprimat o tendinţă materialistă. *Nominalismul* a subminat *formalismul* excesiv al *scolasticii*, autoritatea bisericii şi a pregătit climatul teoretic pentru apariţia ştiinţelor experimentale. Latura eronată a nominalismului a constat în negarea conţinutului obiectiv al generalului. Ea reapare în epistemologia modernă în care *nominalismul* se prezintă ca o orientare care exagerează caracterul „convenţional", constructor al ştiinţei, făcând din aceasta o creaţie pur simbolică, artificială, fără corespondenţă cu realitatea obiectivă (Édouard Le Roy). Considerând că ştiinţa creează ordinea şi determinismul, pe care şi le închipuie a le recunoaşte în lucruri şi că legile ştiinţei ar fi simple reţete care nu trebuie să fie adevărate, ci doar eficace, *nominalismul* modern se înrudeşte cu *pragmatismul*. V. şi *universal*.

NOMOLOGIC (gr. nomos „lege" şi *logos* „discurs") 1. (Despre enunţuri) Care exprimă legi obiective. 2. (în axiologia neokantiană şi în *„filosofia vieţii"*) Termen referitor la ştiinţele naturii care formulează legi, spre deosebire de ştiinţele istorice care ar apela la norme, valori etc. pentru *„înţelegerea"* faptelor. Cu această semnificaţie, şi mai ales folosindu-se termenul sinonim *nomotetic*, noţiunea apare în cadrul „disputei metodelor" (Méthoden-streit) ce a avut loc în Germania, la sfârşitul sec. 19, referitoare la principiile clasificării ştiinţelor. Unii filosofi neokantieni s-au ridicat mai ales împotriva împărţirii tradiţionale a ştiinţelor, după domeniul lor, în ştiinţe ale naturii şi ştiinţe ale spiritului, propunând o clasificare după criteriul metodelor şi scopurilor specifice diferitelor ştiinţe. Astfel, W. Windelband împarte ştiinţele în *nomotetice*, al căror scop este descoperirea legilor şi care procedează prin generalizare, şi în ştiinţe ideografice – identificate cu disciplinele istorice – care procedează prin individualizare şi au drept scop decelarea din mulţimea faptelor istorice a acelora care se raportează la valori „universale şi eterne". Această clasificare a fost, într-o anumită măsură, proprie şi lui A.D. Xenopol.

nom

NOMOTETIC, v. NOMOLOGIC

NONCONTRADICŢIE (*principiul n.*), principiu fundamental al

gândirii, alături de cel al *identităţii*, al *terţiului exclus* şi al *raţiunii suficiente*, descoperit şi analizat de Aristotel, şi în conformitate cu care este imposibil ca unuia şi aceluiaşi subiect să-i revină şi să nu-i revină, în acelaşi timp şi sub acelaşi raport, acelaşi predicat. În conformitate cu acest principiu, două enunţuri, dintre care unul afirmă şi celălalt neagă acelaşi predicat despre acelaşi subiect, nu pot fi ambele adevărate în acelaşi timp şi sub acelaşi raport. Principiul n. vizează respingerea unei contradicţii logice, care este net deosebită de *contradicţia dialectică*. În timp ce contradicţia dialectică este izvorul dezvoltării, cauza apariţiei unei noi calităţi, contradicţia pe care o respinge principiul n. este de natură să anuleze orice fel de coerenţă, de ordine în procesul gândirii. Odată admisă, sau trecută cu vederea, o asemenea contradicţie duce la imposibilitatea de a mai deosebi adevărul de fals pentru că, asumând o asemenea contradicţie drept premisă se poate demonstra, în sensul cel mai strict al cuvântului, absolut orice. Acesta este motivul după care aprecierea lui Aristotel, care spunea că principiul n. este cel mai important dintre toate principiile logice, şi-a păstrat complet valabilitatea. În *logica simbolică*, n. este, alături de *independenţă* şi *completitudine*, o proprietate generală a unui sistem axiomatic, care constă în aceea că în respectivul sistem nu poate fi demonstrată o propoziţie în acelaşi timp cu negaţia ei. Această proprietate a sistemului axiomatic marchează cerinţele principiului n. şi se deosebeşte de *consistenţa* sistemului prin aceea că are un sens pur sintactic, faţă de dublul sens semantico-sin-tactic al consistenţei.

NON-EU, v. FIERTE, Johan L.G.

NOOSFERĂ, înveliş pământesc suprapus biosferei, desemnând omenirea în ansamblu, întrucât e alcătuită din fiinţe inteligente (gr. *nous* „raţiune”). Termenul a fost folosit de Teilhard de Ghardin pentru a desemna sfera gândirii, în opoziţie cu biosfera, pe care ea s-ar fi suprapus şi din care se nutreşte.

NORMĂ 1. Regulă de activitate, comportare, gândire sau creaţie, fixată prin lege (principiu) sau prin uz şi a cărei autoritate este asigurată de drept, de tradiţie sau de opinia publică. 2. (în sens general) Indicaţie concretă sau formulă prescriptivă abstractă cu privire la modul de realizare a valorilor de adevăr, bine, frumos. N. *morală*, model de acţiune, prototip sau recomandare pe care omul trebuie să le respecte şi să le înfăptuiască în vederea realizării practice

a valorilor şi principiilor morale. N. morală reflectă, sub forma modelelor de acţiune, interesele, strategia şi mentalitatea etică a clasei sociale care o impune. *Codul eticii* şi *echităţii* socialiste cuprinde principiile şi n. morale fundamentale care reglementează convieţuirea socială socialistă; ele corespund cerinţelor obiective ale progresului istoric al căror purtător consecvent este clasa muncitoare. N. *juridice* sunt codificate prin legi, suma acestora constituind legislaţia unei comunităţi statale pe care o impune clasa dominantă, deţinătoarea puterii. În socialism, normele juridice exprimă interesele întregii societăţi, fapt pentru care acestea constituie o pârghie a progresului social.

NOTĂ, (în logică) însuşirea unui obiect reflectată de conţinutul noţiunii acestuia.

NOŢIUNE, formă logică fundamentală care reflectă însuşirile caracteristice necesare şi generale ale unei *clase* de obiecte. Orice n. se compune din *conţinut* şi *sferă* şi se exprimă prin cuvinte. N. se deosebesc atât după gradul de generalitate al conţinutului (n. *concrete* şi n. *abstracte*), cât şi după lărgimea sferei (n. *individuale* şi n. *generale*). Între conţinutul şi sfera n. există un raport de *dualitate* care se manifestă sub forma unei variaţii inverse: o n. cu un conţinut mai restrâns are o sferă mai largă şi, invers, o n., din acelaşi filon genetic, cu conţinut mai bogat are o sferă mai restrânsă. Unele n. se disting prin aceea că reflectă numai însuşirile esenţiale, necesare şi generale ale unei clase de obiecte. Aceste n. sunt numite *concepte*. Tipuri deosebite de n. îl constituie: 1) n. *colective*, caracterizate prin faptul că însuşirile clasei reflectate nu sunt în acelaşi timp şi însuşiri ale elementelor din care se compune clasa respectivă; şi 2) n. *clasă vidă*, constituite astfel încât clasa pe care o reflectă nu conţine niciun element. Din punctul de vedere al sferei, între n. există raporturi de concordanţă şi de opoziţie. Astfel, două-n. pot fi *identice*, când sfera lor coincide total; *ordonate*, când sfera uneia se cuprinde total în sfera celeilalte; *încrucişate*, când sferele a doua n. au numai o parte comună; *contrare*, când un element nu poate face parte din sfera ambelor, dar poate lipsi în acelaşi timp atât din sfera primei, cât şi a celei de-a doua şi *contradictorii*, atunci când un anumit element nu poate fi nici inclus, nici exclus în acelaşi timp din sfera ambelor. N. au diferite grade de generalitate, începând cu *specia infimă* (n. individuală) şi sfârşind cu *genul suprem* (categoria). N. concentrează şi rezumă cuceririle ştiinţei, orice ştiinţă

caracterizându-se printr-un anumit sistem de n. şi printr-o anume ordine a lor înăuntrul său. Operaţiile cu n. sunt: *definiţia*, *diviziunea* şi *clasificarea*. N. a fost analizată pentru prima oară de către Aristotel, iar în evul mediu ea a constituit obiectul *certei universaliilor*. În epoca contemporană, analiza n. s-a dezvoltat în cadrul logicii generale şi în cadrul filosofiei logicii. V. şi *concept*.

NOU ŞI VECHI, categorii polare ale dialecticii, care exprimă contradicţia universală dintre schimbare şi stabilitate. *Noul* reprezintă ceea ce apare şi se dezvoltă ca expresie a necesităţii interne a cerinţelor legilor obiective, iar *vechiul*, dimpotrivă, exprimă ceea ce rămâne în urmă, există încă dar este depăşit, nu mai corespunde necesităţii şi legilor *dezvoltării*, constituind o piedică, o frână în afirmarea noului. Între n. şi v. se stabilesc raporturi de unitate contradictorie: elementele noului apar în sânul vechiului; elemente ale vechiului coexistă temporar cu noul; vechiul tinde să frâneze victoria noului; noul înfrânge, însă, în cele din urmă, împotrivirea vechiului şi se instaurează cu caracter de necesitate; în procesul dezvoltării, noul este invincibil; noul, ca moment necesar în diacronia obiectivă, la rândul său, se învecheşte, constituindu-se condiţiile unei permanente înnoiri, astfel încât opoziţia dintre n. şi v. este o trăsătură generală a mecanismului dezvoltării în natură şi societate. Relaţia dintre n. şi v. comportă anumite particularităţi în viaţa socială; ea se manifestă îndeosebi ca o relaţie între *progres* şi *regres*, între tendinţe revoluţionare şi tendinţe conservatoare. Lupta dintre n. şi v. este o lege generală a dezvoltării sociale, care, în funcţie de natura contradicţiilor în care ea se întruchipează, îmbracă forme antagoniste sau neantagoniste. Viaţa socială fiind produsul activităţii umane, constituind unitatea dialectică a unor factori obiectivi şi subiectivi, vechiul nu dispare de la sine, după cum noul nu învinge în mod spontan. În formaţiunile antagoniste, noul se impune prin lupta forţelor sociale înaintate împotriva forţelor sociale retrograde, prin lupta de clasă. În societatea socialistă, lupta noului împotriva vechiului reprezintă o puternică forţă motrice a dezvoltării şi perfecţionării tuturor compartimentelor o-rânduirii sociale; ea nu se desfăşoară spontan şi anarhic, ci în mod conştient şi organizat. Organizatorul şi conducătorul acestei lupte este partidul comunist, care, ca exponent al concepţiei materialist-dia-lectice despre lume şi viaţă, ca forţă socială revoluţionară, îndeplineşte rolul de promotor consecvent al noului.

Vechiul opune şi în socialism o rezistenţă prelungită, atât pe plan spiritual, în sfera conştiinţei sociale, cât şi în practică, în activitatea economică, administrativă, gospodărească etc. Vechiul nu se identifică însă numai cu moştenirea rămasă de la vechea orâhduire; există şi unele relaţii, elemente sau structuri organizatorice, norme instituţionalizate etc. care au fost create în perioada socialismului şi au corespuns în anumite etape ale construcţiei socialiste, dar care, cu trecerea timpului, s-au învechit, nu mai sunt apte să satisfacă cerinţele sporite, mai complexe ale unor noi etape, s-au perimat şi devin disfuncţionale. Afirmarea noului presupune, de aceea, lupta continuă pentru negarea şi înlăturarea a ceea ce este învechit, în socialism lupta dintre n. şi v. îmbracă forma contradicţiei dintre tendinţele conservatoare şi cele înnoitoare, progresiste, dintre ceea ce devine necesar la un moment dat şi ceea ce s-a învechit, nu mai corespunde şi împiedică împlinirea necesităţii, dintre *dogmatism* şi marxismul creator în întreaga sferă a vieţii sociale. Factori. fundamentali ai lichidării neajunsurilor şi rămânerilor în urmă, ai prevenirii sau înlăturării consecinţelor negative generate de vechi, ai asigurării mersului conştient şi hotărât înainte al întregii societăţi sunt studierea atentă şi satisfacerea permanentă a cerinţelor concrete ale legilor dezvoltării sociale şi folosirea perseverentă a *criticii* şi *autocriticii* principiale.

„NOUA FILOSOFIE”, sintagmă de-semnând „nucleul” de probleme şi atitudini comune unui grup de tineri filosofi contemporani din Franţa (Bernard-Henri Levy, André Glücksmann, Jean-Marie Benoist, Philippe Nemo etc). Este contrapusă, într-o manieră eseistică uşoară, concepţiei oricăror gânditori care manifestă încredere în raţiune, în perfectibilitatea umană şi progresul social (consideraţi „vechi filosofi”). Exprimând deziluzia unor foşti participanţi la mişcările contestatare eşuate în 1968, ei afirmă că, întrucât orice tentativă de schimbare a puterii politice instaurează o altă putere, „revoluţia este imposibilă”. „N.f”. Îşi constituie problematica (ontologia „Puterii”), sprijinindu-se pe un postulat spiritualist (sacralizarea „Puterii”, concept golit de orice conţinut istoric şi de clasă şi interpretat metafizic, în sensul atribuit lui de voluntariştii germani) şi pe o construcţie eclectică (în care misticii medievali sunt citiţi prin Nietzsche şi Heidegger, iar conceptul psihanalitic de „stăpânire” este extrapolat, în spiritul preluat de la Lacan şi abuzând de structuralismul

lui Lévi-Strauss în sfera oricărei politici, inclusiv a celei socialiste), pentru a promova „pesimismul absolut al istoriei", exprimat în formulele şocante: „omul este o specie ratată", „ideea de progres este o iluzie reacţionară" etc. „N.î". prezintă deformările dogmatice sau voluntariste apărute în mişcarea comunistă, în trecut, drept o consecinţă a caracterului raţionalist, umanist şi progresist al filosofiei lui Marx. Prin propunerea unei aşa-numite „morale a provizoriului", „N.f". propagă apolitismul şi constituie o diversiune ideologică, un baraj psihologic în faţa forţei de atracţie a marxismului.

NOUMEN (gr. *noumenon* „lucru gândit", de la *nous* „raţiune") (în filosofia idealistă), esenţă cognoscibilă numai prin raţiune, în opoziţie cu *fenomenul*, obiect al cunoaşterii senzoriale. Kant folosea termenul de n. pentru desemnarea, în sens gnoseologic, a *lucrului* în *sine*, pentru că, potrivit concepţiei sale agnostice, acesta ar putea fi cunoscut numai dacă ar exista o „intuiţie intelectuală", o cunoaştere raţională, care să nu fie mijlocită prin simţuri. Cum însă o asemenea intuiţie nu există, n. (lucrul în sine) este incognoscibil pe calea cunoaşterii raţionale, fapt care reclamă apelul la o cunoaştere *apriori*. Într-o altă accepţie, Kant numea n. libertatea, nemurirea sufletului şi divinitatea, entităţi care nu sunt date în experienţa senzorială, dar care ar fi postulate de „raţiunea practică".

NOUS (gr„Raţiune") noţiune care, desemnează, în concepţia filosofică a lui Anaxagora, substanţa de sine stătătoare, generatoare a mişcării, vieţii, ordinii din lumea materială. Se pare că Anaxagora concepea n. ca o materie subtilă înzestrată cu inteligenţă. La Platon şi la Aristotel, n. a dobândit sensul de gândire umană, de „suflet gânditor", opus „sufletului animal".

NOVIKOV, Piotr Sergheevici (1901 – 1975), logician şi matematician sovietic, membru al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. A obţinut rezultate remarcabile în teoria mulţimilor, logica matematică, teoria algoritmilor şi teoria grupurilor. A creat o metodă de demonstraţie a necontradicţiei în sistemele formale, întemeiată pe noţiunea de formulă normală. A rezolvat problema egalităţii cuvintelor în teoria grupurilor. Este autorul unor apreciate lucrări de logică matematică şi creator al unei şcoli de logică matematică în Uniunea Sovietică. *Op.pr.*: „Despre necontradicţia unor teze ale teoriei descriptive a mulţimilor" (1951), „Despre insolubilitatea algoritmică a problemei identităţii cuvintelor în teoria grupurilor" (1955),

„Elemente de logică matematică” (1959), „Logica matematică constructivă din punctul de vedere al celei clasice” (postum, 1977).

NUMĂB 1. Concept care, în concepţia dialectică, exprimă determinarea cantităţii, în logica lui Hegel, *cantitatea* cunoaşte trei moduri: 1) cantitatea nedeterminată (pură), 2) cantitatea determinată sau „câtimea” şi 3) mărimea intensivă (gradul). N. este „câtimea” în modul său complet determinat. 2. (în şcoala filosofică a lui Pitagora) *Esenţă*, prototip ideal, etern; principiu explicativ, fundament inteligibil al lucrurilor. V. şi *pitagoricii*; *panmatematism*.

NUME, (în logica simbolică) Element al limbajului formalizat, caracterizat printre succesiune finită a unor semne grafice şi care, pe baza unui anumit înţeles, semnifică un obiect independent de limbaj, (în logica generală) Cuvânt sau un grup de cuvinte prin care se exprimă o *noţiune*. Complexul format de un n. şi o noţiune se numeşte *termen*. V. *sens*.

NTAYA (în sanscrită „temei”, „concluzie”, „metodă”, „logică”), şcoală „ortodoxă” a filosofiei indiene, fundată de înţeleptul legendar Gotama (c. sec. 4. î.e.n.) şi închegată definitiv în sec. 2. După doctrina n., lumea există obiectiv şi se compune din atomi (*anu*), necreaţi de divinitate, pe care aceasta numai îi combină. N. a elaborat o teorie a cunoaşterii cu caracter empirist şi a adus o contribuţie de seamă la elaborarea logicii, dezvoltând teoria silogismului indian cu cinci termeni.

O

OBIECT, v. SUBIECT ŞI OBIECT.

OBIECTIV, termen cu o mare diversitate de semnificaţii, decurgând din modurile raportării subiectului la obiect şi anume: a) judecată, apreciere etc. care depăşeşte punctele de vedere şi interesele individuale, personale, ţinând seama de punctele de vedere şi interesele generale; b) (sens ontologic) calitate a unui obiect, a unui element, a unei *structuri* de a exista prin sine, independent de conştiinţă; c) (sens gnoseologic) termen referitor la structura şi conţinuturile de cunoaştere care, deşi produse, creaţii ale activităţii umane, au o relativă independenţă, o valabilitate intersu-biectivă, o autonomie parţială în raport cu lumea obiectelor fizice şi cu lumea stărilor de conştiinţă (de ex., numerele, legile ştiinţei etc); d) (sens psihologic) referitor la modul de cercetare a psihicului: observaţia exterioară şi experimentală în opoziţie cu „metoda subiectivă” a

psihologiei introspective; e) (în filosofia lui Kant) ceea ce e universal şi necesar, funoţionând ca principii sau legi ale raţiunii (teoretice sau practice), ca factori constitutivi ai experienţei, necondiţionaţi de determinările empirice ale subiectului individual.

OBIECTIVARE, categorie filosofică care desemnează, în filosofia marxistă, procesul social în cadrul căruia capacităţile fizice, intelectuale, volitive etc. ale omului, interacţionează în mod orientat cu obiectele şi fenomenele lumii înconjurătoare, prin intermediul acţiunii practice, al muncii, dând naştere unor produse materiale obiective care posedă atributul de bunuri de consum şi de civilizaţie. O. este procesul civilizator esenţial prin care natura încetează de a mai avea o existenţă „în sine", devenind o existenţă pentru om, o natură „umanizată", iar omul intră efectiv în posesia forţelor naturii şi, prin aceasta, implicit, a forţelor sociale. Procesul o. desemnează nu numai creaţia de valori materiale în ordine naturală, ci şi a valorilor în ordinea socială; oamenii produc direct şi influenţează dinamica structurilor economice şi a celor sociale (obiective şi subiective). O. vizează şi procesul de producere a valorilor spirituale. Prin o. omul îşi făureşte, aşadar, propriul său mediu de existenţă material şi spiritual ca pe o lume a sa, care, la rândul ei, îl determină, „îl face". Categoria o. a fost elaborată de Hegel în „Fenomenologia spiritului", în legătură cu analiza dialecticii subiect-obiect. Cum însă, din punctul de vedere idealist al lui Hegel, omul se reduce la spirit, la conştiinţa de sine, orice o., orice creare a unui obiect, a ceva obiectual reprezintă o înstrăinare de sine a spiritului. În concepţia lui Marx, noţiunile de o. şi de *înstrăinare* sunt însă distincte. O. este o caracteristică universală a activităţii omeneşti creatoare de valori, în timp ce înstrăinarea este o formă specială a o., care apare atunci când, datorită unor condiţii sociale determinate (de ex., în condiţiile economiei de mărfuri, ale diviziunii sociale a muncii, ale proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie), produsele omului încep să se autonomizeze şi să funcţioneze împotriva intereselor acestuia, devenind ceva ostil lui. O expresie particulară a înstrăinării o constituie *reificarea*.

OBIECTIVISM, atitudine de pretinsă nepărtinire, însoţită de renunţarea la orice luare de poziţie, la orice judecată de valoare îi apreciere critică în domeniul cunoştinţelor, teoriilor, ideilor despre societate şi om. O. porneşte de la ideea separării *ştiinţei* de *ideologie*, a eliminării din câmpul ştiinţei a oricărui element „*subiectiv*", a tot ce

ţine de *valori*, *scopuri*, *idealuri* etc. O. susţine că cunoaşterea ar trebui să fie epurată de antropomorfizare, iar ştiinţa ar trebui să fie separată de ideologie. Cum însă asemenea „separări" metafizice – sunt de fapt imposibile, o. duce, în realitate, la contrariul său, la acceptarea necritică, adesea inconştientă, a prejudecăţilor curente, a ideilor acreditate cu privire la anumite valori, scopuri, idealuri, cu alte cuvinte a ideologiei conservatoare dominante. Pe de altă parte, căzând victimă *fetişismului* conştiinţei burgheze, o. se limitează la aparenţa *obiectuală* a fenomenelor sociale, privindu-le pur şi simplu ca „fapte", ca lucruri, ca „structuri", ca „mers inevitabil al lucrurilor", ceea ce duce în ultimă analiză la o atitudine fatalistă şi în fond, de asemenea conservatoare. De aceea *obiectivitatea* o. e doar iluzorie sau, cel puţin, nerealizată. În prezent, când în societatea capitalistă are loc un proces intens de polarizare socială şi, ca urmare, o pregnantă ideologizare a cercetării şi cunoaşterii, o. Îşi dezvăluie flagranta inconsecvenţă, întregul anacronism. Adevărata obiectivitate în cunoaşterea socială presupune adâncirea analizei până la dezvăluirea sensurilor activităţii umane desfăşurate în spatele „mersului lucrurilor", la recunoaşterea activităţii grupurilor sociale, a claselor sociale, a intereselor lor şi a contradicţiilor dintre aceste interese, «a aprecierii acestora din punctul de vedere al progresului istoric şi, implicit, la concluziile privind necesitatea acţiunii transformatoare a lumii existente. În acest sens, obiectivitatea consecventă în cunoaşterea socială se confundă cu părtinitatea deschisă, revoluţionară. În accepţiunea filosofiei lui Marx, adevărul rezultă tocmai din concordanţa dintre interesele clasei muncitoare şi legitaţiile dezvoltării sociale, din coincidenţa intereselor individului, ale cercetătorului cu cele ale societăţii, din recunoaşterea şi afirmarea corelaţiei, unităţii dialectice, fecunde, a *obiectivului* şi *subiectivului*. Obiectivitatea ideologiei comuniste îşi are sursa în fermitatea *partinităţii* ei, a situării deschise pe poziţiile clasei muncitoare, clasa cea mai manifest şi profund critică, mai deschisă la adevăr, şi mai consecvent revoluţionară din istoria societăţii şi, prin aceasta, clasa cea mai interesată în realizarea fără abatere a obiectivităţii ştiinţifice autentice.

obi

OBIECTIVITATE (în sens epistemologic), categorie care desemnează valoarea de adevăr a cunoştinţelor în raport cu obiectul lor. În gnoseologia lui Marx o. nu semnifică doar (ca în *realismul naiv*)

o referire directă la obiect, ci este concepută ca rezultat al unui proces de reconstrucţie mentală a obiectului verificată practic. O. se constituie deci ca produs al interacţiunii dintre proprietăţile obiectului şi activităţile de cunoaştere ale subiectului, evoluând odată cu această interacţiune. O. nu se-justifică prin apel la o anumită instanţă (*senzaţiile* – pentru *empirism*, raţiunea – pentru *raţionalism*), la un contact prim, direct al subiectului cu un obiect „pur", neafectat de acţiunea subiectului. O. nu semnifică însă independenţa absolută a adevărurilor în raport cu activităţile asimilatoare ale inteligenţei, ci doar disocierea acestora de imixtiunile deviante ale subiectului (iluziile simţurilor, ale limbajului, ale construcţiilor teoretice eronate etc.). De aceea, o. cunoaşterii este întotdeauna relativă, fiind în funcţie de nivelul *interacţiunii* dialectice dintre *obiect* şi *subiectul* epistemic.

OBIECTUAL, categorie ontologică, care desemnează datele referitoare la *obiect*, în ipostază *de* realitate *ontică*, independentă şi opusă *subiectului*. Spre deosebire de ideea de „*obiectiv*", care este frecvent, folosită ca o categorie gnoseologică, o. se referă la existenţa trăsăturilor obiectului, independente de reflectarea lor într-o conştiinţă.

OBIECTUALIZARE, v. REIFICARE.

OBLIGAŢIE 1. Concept juridic şi moral ce desemnează o asumare sau atribuire de îndatoriri şi răspunderi de sau unui individ ori grup de indivizi în conformitate cu un sistem de norme şi valori instituit într-o comunitate dată. O. este o relaţie, cel puţin binară, ce intervine între un factor de putere (stat, organizaţie politică etc.) şi o persoană sau grup uman încadrat într-un sistem de activitate oarecare: factorul de putere atribuie sau încredinţeazăo. Ţ iar indivizii umani acceptă, aderă sau refuză îndeplinirea unor o. Respingerea sau neîndeplinirea unor o. normate juridic atrage după sine sancţionarea agentului; neîndeplinirea o. sau îndatoririlor morale are drept consecinţă oprobriul şi izolarea individului. O. şi interdicţiile (care sunt o. negative) sunt cuprinse în sisteme de norme, în coduri şi legi juridice, în regulamente şi instrucţiuni ce reglementează diferite genuri de activităţi umane. Sistemele de norme sunt o modalitate de a orienta, proiecta şi califica activitatea categoriilor de agenţi participanţi la o acţiune în conformitate cu interesele, principiile şi valorile la care aderă clasele dominante şi structurile lor organizaţionale. 2. „Este obligat..." – simbolic Opfunctor modal deontic

luat ca primitiv sau introdus prin definiţie în sistemele de logică deontică care se citeşte „acţiunea descrisă de propoziţia *p* este obligatorie”. Utilizând conceptul de o., interdicţia va putea fi definită ca o. de a nu întreprinde o anumită acţiune (*Fp* = *O-ţi*) iar permisiunea ca nonobligaţie de a nu întreprinde acţiunea în cauză (*Pp* = – *O-ţi*).

OBLIGAŢIE MORALĂ, conţinut normativ al regulii morale, *datorie* determinată, concretă, decurgând din *idealurile*, *principiile* şi *normele* unei anumite morale. O.m. se deosebeşte de cea de drept prin faptul că fiind însuşită de conştiinţa de sine morală ea se prezintă individului ca un imperativ lăuntric al acestuia şi nu ca o constrângere exterioară.

OBSERVAŢIE, procedeu al cunoaşterii ştiinţifice care constă în contemplarea metodică şi intenţională (conform unui scop) a unui obiect sau proces. În ştiinţă, o. constituie, alături de experiment, un moment important al cunoaşterii. Spre deosebire de experiment, în care cercetătorul modifică condiţiile desfăşurării fenomenului studiat, o., concepută în sens restrâns, presupune constatarea faptelor aşa, cum se desfăşoară în mod natural, fără intervenţia subiectului. Momentul o. intervine însă şi în orice *experiment*, acesta din urmă fiind, de fapt, o o. provocată.

OBVERSIUNE, operaţie logică prin care, schimbând calitatea unei judecăţi categorice şi negându-i totodată predicatul, obţinem o judecată echivalentă cu prima, numită *obversa* ei (de ex.Unii oameni nu sunt vinovaţi” = „Unii oameni sunt nevinovaţi”).

OCAZIONALISM, concepţie idealist-teologică din sec. 17, creată de J. de Cordemoy, L. de „la Forge şi A. Geu-linex, adepţi idealişti ai lui Descartes, pentru a rezolva problema interacţiunii dintre corp şi suflet, concepute ca două *substanţe* independente. Potrivit o., modificările corpului, respectiv ale sufletului, reprezintă doar „cauza ocazională” a modificărilor celeilalte substanţe, intervenţia lui Dumnezeu fiind cauza adevărată a acestor modificări. Mai târziu, N. Malebranche a redus orice interacţiune cauzală la o intervenţie directă a *divinităţii*.

OCCAM, William (c. 1280 – 1349), filosof şi teolog medieval englez, reprezentant de seamă al *nominalismului* exponent ideologic al păturilor orăşeneşti. A căutat să elibereze ştiinţa şi filosofia de sub tutela teologiei, delimitând domeniul *cunoaşterii* de cel al *credinţei*. Autor al principiului *simplicităţii* („briciul lui O.”) pe care l-a îndreptat în special împotriva entităţilor metafizice formulate de scolastici

(realişti). A demonstrat inconsistenţa abstracţiilor scolastice şi a subliniat rolul *experienţei* în cunoaştere. Discipolii lui au dezvoltat matematica, mecanica, astronomia. *Op*. pr.; „Quodliberă septem” (postum, 1491), „Philosophia naturalis” (postum, 1637), „Summa totius logicae” (postum 1665).

OCULTISM, ansamblu de concepţii şi practici superstiţioase privitoare la pretinse forţe tainice, supranaturale cu care unii iniţiaţi ar putea intra în contact pe căi deosebite de cele ale cunoaşterii obişnuite. Sunt denumite „ştiinţe oculte”: magia, astrologia, cabala, divinaţia, spiritismul.

— *Calităţi oculte* (în scolastică), calităţi ultime pentru a căror explicaţie nu ar exista alte cauze mai adânci.

OLAHUS (Românul), Nicolaus (1493 – 1568), cel mai însemnat gânditor umanist din Transilvania, apreciat în epocă drept „cel mai bun şi cel mai erudit protector al tuturor învăţaţilor” (Petrus Nannius). Născut la Sibiu, din familia Huniazilor, a trăit cea mai mare parte a vieţii sale în Ungaria. Figură proeminentă a *umanismului* european, O. a fost în strânse legături cu Erasm de Rotterdam, cu care a purtat o bogată şi valoroasă corespondenţă, în scrierile sale, O. foloseşte un limbaj laic, explică lucrurile şi evenimentele în mod raţional, prin cauze naturale, îndreptându-şi atenţia spre problemele concrete. Opera sa cea mai importantă, „Hungaria”, terminată în 1536 şi publicată cu 200 de ani mai târziu, este o amplă monografie ce tratează cu obiectivitate numeroase idei economice, politice, sociale, geografice, etnografice. Poporul român a ocupat un loc central în scrierile sale, O. fiind printre primii cărturari care s-au pronunţat cu privire la romaiitatea poporului român. „Hungaria” conţine importante capitole cu ample informaţii dedicate ţărilor române, iar în „Epistole” (1527 – 1538), alături de reflecţii asupra naturii morale umane, se găsesc numeroase referiri la români. Afirmându-şi simpatia faţă de popor, O. a criticat lipsa de patriotism a nobilimii şi a satirizat ignoranţa clericilor.

OM, fiinţă socială, care se caracterizează prin capacitatea de a făuri unelte, de a transforma cu ajutorul lor, precum şi prin *gândire*, *limbaj* şi *cultură*, realitatea înconjurătoare şi de a se transforma, prin aceasta, pe el însuşi. Din punct de vedere biologic, specia umană (*Homo sapiens*) aparţine clasei mamiferelor, şi anume ordinului primatelor. Ideea originii naturale a o. a apărut încă în antichitate

(Anaxi-mandru, Empedocle, Lucreţiu). Lui Darwin îi revine însă meritul de a fi demonstrat pentru prima oară, în lucrările sale „Originea speciilor” (1859) şi „Descendenţa omului şi selecţia sexuală” (1871), provenienţa o. din lumea, animală, faptul că specia umană a apărut ca rezultat al transformării unei specii de maimuţe azi dispărute. Totuşi, Darwin nu a putut dezvălui pe deplin cauzele transformării maimuţei în o., întrucât el a luat în considerare numai factorii biologici, în realitate, evoluţia biologică a maimuţelor antropomorfe, strămoşii nemijlociţi ai o., a pregătit apariţia o., dar nu a determinat-o în ultimă instanţă. Rolul hotărâtor în transformarea maimuţei în o. l-a avut, aşa cum a arătat F. Engels, *munca*. Trăsătura fundamentală a o., care îl deosebeşte pe acesta de animale, o constituie munca, capacitatea de a făuri unelte şi de a acţiona, prin intermediul acestora, conştient şi sistematic, conform unor scopuri, asupra naturii înconjurătoare în vederea creării bunurilor necesare traiului. Celelalte însuşiri specifice o. derivă, în ultimă analiză, din activitatea de muncă şi s-au format în procesul muncii sociale. Totodată munca a avut rolul hotărâtor în apariţia *societăţii omeneşti*; în procesul muncii, al producţiei, s-au format *relaţiile sociale* în primul rând cele de producţie, care reprezintă fundamentul tuturor celorlalte relaţii sociale şi factorul hotărâtor al dezvoltării ulterioare a o. O. nu poate exista în afara societăţii, fiind un produs al acesteia, o fiinţă socială. Esenţa *umană*, afirmă Marx, o constituie „ansamblul relaţiilor sociale”; totodată el a analizat şi latura individuală a o., o. ca „individ real, viu”, cu trăiri psihice proprii; ceea ce-l defineşte pe o ca esenţă nu sunt însă aceste determinări individual biologice şi psihologice, ci relaţiile sociale în care trăieşte şi pe care le configurează prin existenţa şi acţiunea sa, în calitate de fiinţă socială. O *„natură umană”* eternă, invariabilă, concepută metafizic nu există: o. se schimbă odată cu relaţiile sociale în cadrul cărora el trăieşte. Transformând *natura*, o. transformă neîncetat condiţiile propriei sale existenţe, inclusiv relaţiile sale sociale, şi prin aceasta el se creeaz şi se transformă lieâncetat pe sine însuşi. În acest sens, o. este propriul său creator; recunoaşterea acestui fapt deosebeşte radical concepţia marxistă despre o. nu numai de concepţiile idealiste şi religioase, care subordoneazão. unor factori supranaturali sau spirituali (din afara lui), dar şi de concepţiile materialiştilor premarxişti, care nu înţelegeau natura socială, activă şi creatoare a fiinţei umane, importanţa *practicii*

sociale în geneza şi evoluţia o. Datele paleoantro-pologiei moderne confirmă atât teoria lui Darwin despre originea simiană a o., cât şi teoria marxistă despre rolul muncii în procesul transformării maimuţei în o., dezvăluind verigile intermediare şi etapele acestui proces. În cursul dezvoltării societăţii, de la formaţiunile social-economice inferioare la cele superioare, o. se eliberează progresiv de dominaţia forţelor oarbe – ale naturii, iar apoi, odată cu apariţia socialismului şi comunismului, şi de dominaţia forţelor spontane ale dezvoltării sociale, perfecţionându-se, desăvârşindu-şi însuşirile şi aptitudinile specific omeneşti, caracterul său de fiinţă socială, dezalienată, emancipată, stăpână conştient pe propriile condiţii de existenţă şi de acţiune, făuritoare a unei culturi care-i aparţine total, umaniste şi permanent umanizatoare.

OMOGEN-ETEROGEN (gr. *homos* „asemănător", „la fel": *heteros* „altul", „diferit" şi *genos* „gen"), concepte corelate ce desemnează comparativ componentele unei *mulţimi*, ale unui *sistem*. *Omogen* reprezintă caracterul identic al elementelor întregului, proprietatea acestora de a avea aceeaşi natură (compoziţie), aceleaşi proprietăţi structurale, funcţionale sau comportamentale (în cazul lumii vii şi sociale), iar *eterogen* exprimă deosebirea caracteristicilor structurale, funcţionale sau comportamentale ale elementelor întregului.

OMOGENIZARE SOCIALĂ, proces specific societăţii socialiste în faza sa de maturizare şi de trecere spre comunism şi care constă în dispariţia treptată a deosebirilor esenţiale dintre clase şi categorii sociale, în ceea ce priveşte relaţiile de proprietate şi de repartiţie, condiţiile de muncă şi de viaţă materială şi spirituală, nivelul general de civilizaţie. Potrivit politicii P.C.R., pe măsura edificaţii societăţii socialiste multilateral dezvoltate, ca rezultat al creşterii forţelor de producţie şi perfecţionării relaţiilor de producţie, al mecanizării, automatizării şi ciberneti-zării procesului de producţie, al ridicării gradului de mecanizare şi chimizare a agriculturii, al accelerării procesului de urbanizare va avea loc dispariţia treptată a deosebirilor esenţiale dintre munca fizică şi munca intelectuală, dintre munca agricolă şi cea industrială, dintre sat şi oraş. Toate acestea vor duce la o tot mai mare apropiere între muncitori, ţărani şi intelectuali, între toţi oamenii muncii, vor accentua conlucrarea diferitelor sectoare de activitate, vor determina întărirea unităţii şi coeziunii întregului popor, omogenizarea crescândă a societăţii noastre. După cum

prevede Programul Partidului Comunist Român, adoptat la cel de-al XI-lea Congres, în perioada care urmează se va accelera procesul formării societăţii unitare a tuturor oamenilor muncii, proprietari ai mijloacelor de producţie şi producători ai bunurilor materiale şi spirituale, ce îşi bazează existenţa pe munca pentru sine şi pentru societate. Procesul de o.8. se va desăvârşi în comunism, când unitatea oamenilor muncii, fără deosebire de naţionalitate, va cunoaşte o treaptă nouă, superioară – poporul muncitor unic al societăţii comuniste.

ONICESCU, Octav (n. 1892), matematician şi filosof al ştiinţei român, membru al Academiei R.S.R. A adus soluţii originale privitoare la rolul teoriei probabilităţii şi al metodelor statistice în elucidarea problemelor limbajului ştiinţei, în dezbaterea problemelor determinismului. Respingând neopozitivismul, a contribuit la întemeierea unei logici clădite pe materialul prepoziţional al ştiinţelor constituite, şi a promovat conceptul de „filosofie ştiinţifică". A construit o logică monovalentă. Cosmologia îi datorează modelul explicativ denumit şi „modelul invariantiv Onicescu", care nu poate lipsi din reconstrucţia actuală a ideii de Univers deschis şi infinit. *Op*.: „Galileo Galilei, renaşterea ştiinţifică" (1923), „Reflecţii asupra ştiinţei" (1944), „Principii de cunoaştere ştiinţifică" (1944), „Principes de logique et de philosophie mathemati-que" (1971).

ONIRIC (gr. *oneiros* „vis"), referitor la vise. După psihanalişti ar exista un mod al „conştiinţei o.", o stare de „conştiinţă în vis", în care emoţii şi gânduri refulate se manifestă deghizate simbolic. Acreditarea valenţelor oraculare sau revelatorii ale *visului* (onirismul) a influenţat arta romantică a lui Novalis şi G6 rard de Nerval, pusă sub semnul idealismului magic, a unor simbolişti (Lautréamont, Rim-baud), a picturii metafizice italiene, a suprarealismului, expresionismului, creaţia promotorilor romanului liric (Proust, Joyce), precum şi proza criptică a lui Kafka. Onirismul, ca doctrină, este o varietate de *iraţionalism* care încearcă o fundamentare în *psihologia abisală* (*psihanaliză*) sau în *mistică* şi *teozofic*

ONTIC (gr. *on*, *ontos* „fiinţă"), existent independent de om; aparţinând categoriei *existenţă*, *realitate obiectivă*. Planul o. se distinge atât de cel gnoseologic cât şi de cel axiologic, fiind în opoziţie relativă cu ele.

ont

ONTOGENEZĂ (gr. *on*, *ontos* „fiinţă”, „existenţă”) 1. (în biologie) Succesiunea legică a schimbărilor sau transformărilor organismului viu, de la primele forme ale dezvoltării sale embrionare şi până la moarte; dezvoltarea individuală a organismului, inclusiv geneza diferitelor organe. Introducerea termenului de o. se datorează lui E. Haeckel (1866), dar ideea o. a fost formulată încă de W. Harvey (1628), apoi reluată de Geoffroy de Saint-Hilaire, F. Müller ş.a. În privinţa explicării caracterului schimbărilor on-togenetice, în istoria biologiei s-au înfruntat concepţiile *preformismului* (reducerea dinamicii schimbărilor la o simplă creştere cantitativă) şi ale *epigenezei* (reprezentarea acestora ca formând un lanţ al unor transformări exclusiv calitative), iar în ceea ce priveşte natura factorilor răspunzători de direcţia dezvoltării ontogenetice, unele concepţii i-au definit ca având un substrat material (de ex., moleculele de ADN, purtători materiali ai informaţiei genetice), altele (de ex., diferitele variante ale *vitalismului*) i-au prezentat ca entităţi nemateriale (*en-telehie*, forţă vitală ş.a.). Preformismul şi vitalismul ignorează, în fapt, relaţia *extern-intern*, în timp ce *darvinismul* concepe o ca un produs al interacţiunii dintre organism şi mediul extern. Termenul de o. (desemnând evoluţia individului) este corelat cu cel de *filogeneză* (desemnând evoluţia speciei); corelarea acestora s-a realizat în cadrul legii biogenetice (formulată de Haeckel) potrivit căreia, în cadrul dezvoltării embriogenetice, ontogenia repetă (în linii generale) filogenia. După formularea acestei legi, problema raportului dintre *individual* şi *general* în dezvoltarea biologică a fost multilateral abordată (de ex., s-a stabilit o similitudine între dezvoltarea embrionară şi dezvoltarea biogenetică în general). De asemenea, dezvoltarea biologiei, a geneticii moleculare şi a biociberneticii au orientat cercetările şi spre studierea ierarhiei diferitelor nivele structurale ale organizării în procesul o., a corelaţiei diverselor forme de conducere şi reglare la nivelul individului biologic ş.a., precum şi spre elaborarea unui model al organismului, considerat ca sistem viu complex. 2. (în psihologie) Proces de formare a persoanei, de dezvoltare a psihicului, a conştiinţei individuale. În explicarea mecanismului ontogenetic al psihicului uman, unele concepţii au pus accentul pe evidenţierea aspectelor „naturale” ale acestui proces (J.J. Rousseau, J. Locke, J.A. Komenski ş.a.) în detrimentul relevării rolului hotărâtor al factorilor mediului social în constituirea şi dezvoltarea

personalităţii – idee centrală în psihologia socială şi în sociologia ştiinţifică contemporană, dezvoltată pe temeiurile teoretice ale materialismului istoric.

ONTOLOGIE (gr. *on*, *ontos* „fiinţă” şi *logos* „ştiinţă”) 1. a) Parte a filosofiei care are drept obiect *existenţa* ca atare, „existenţa ca existenţă” (Aristotel), adică trăsăturile şi principiile comune oricărei existenţe, b) Teorie speculativă despre *esenţele* sau ultimele *principii* ale tuturor lucrurilor (printre categoriile esenţiale invocate: substanţa, spiritul, cauzalitatea, întinderea, fenomenul şi esenţa, posibilitatea şi realitatea etc), în opoziţie cu cunoaşterea aparenţelor, a fenomenelor. Termenul de o. a fost introdus în 1613 de filosoful german Goclenius (1613), apoi, de către Johann Clauberg (1656) şi popularizat îndeosebi de Chr. Wolff (1679 – 1754); ideea unor asemenea discipline filosofice exista încă la Aristotel, care o numea „filosofie primă”; mai târziu, pentru denumirea o. s-a folosit şi termenul de *metafizică*, tot de inspiraţie aristotelică, dar care avea iniţial sensul mai larg de *filosofie*. Diferitele o. cunoscute în istoria filosofiei au fost fie materialiste, fie idealiste, fie dualiste. Caracterul deductiv-speculativ iniţial alo. a cedat locul, cu timpul, rezultatelor cercetării ştiinţifice în continuă dezvoltare. 2. (în filosofia marxista) Domeniu al materialismului dialectic care se referă la studiul determinărilor şi al structurii, al mişcării şi dezvoltării *realităţii* obiective, spre deosebire de domeniul care se referă la geneza, structura şi dezvoltarea cunoaşterii (*gnoseologie*). În filosofia marxistão. a cunoscut următoarele înnoiri fundamentale: a) explicarea materialist-dialectică consecventă şi unitară a tuturor sferelor *existenţei*, inclusiv al. domeniului social şi uman; b) situarea o. sociale, a raportului dintre existenţa socială şi conştiinţa socială în contextul larg al *acţiunii umane*, al practicii şi, totodată, definirea acesteia ca statut existenţial al umanului; c) realizarea unei unităţi principiale între perspectiva filosofică şi cea ştiinţifică în analiza problemelor existenţei.

ONTOLOGIEOCRITICĂ, orientare filosofică, întemeiată de N. Hartmann la începutul deceniului 3 al sec. 20, şi care, pe fondul mai larg al mişcării „realiste”, respinge *subiectivismul* şi *relativismul*, se îndepărtează de punctul de vedere al idealismului în direcţia unui materialism sprijinit pe tradiţii aristotelice, adică medialectic. O.c. împarte *existenţa* în „straturi” (neorganic, organic, sufletesc, spiritual etc.) şi stabileşte categoriile specifice ale fiecăruia în parte. Ea se

deosebeşte categoric de idealismul consecvent prin doctrina „sferelor" existenţei, după care „sfera reală" şi „sfera ideală" au acelaşi grad de obiectivitate. În contrast cu o.c. s-a afirmat şi o „ontologie a ideilor" cu vădite înclinaţii spre *teologie*, având ca reprezentant de seamă pe G. Jacobi.

ONTOLOGIE EXISTENŢIALĂ, v. HEIDEGGER, Martin.

ONTOLOGIE REGIONALĂ, *ontolo-Icgie* specifică unui anumit domeniu al *existenţei*, privit atât prin raportarea la determinaţiile cele mai generale ale „existenţei ca existenţă" (Aristotel), cât şi prin surprinderea esenţei specifice respectivului domeniu (de ex., a celui social-uman, ireductibil, prin modul său propriu de structurare, dezvoltare şi funcţionare, la alte domenii ale existenţei). Dacă piatra unghiulară a oricărei ontologii o constituie problema raportului dintre esenţă şi existenţă, admiterea unor o. r. apare ca o reacţie faţă de acele construcţii ontologice metafizice, tradiţionale, care tratează nediferenţiat *ontos-ul*, admiţând o „esenţă" unică, pe baza unor principii apriorice şi contestând astfel dialectica „unitate-diversitate" şi „continuitate-discontinuitate", izvor al erorilor reducţioniste sau speculativiste. Pornind de la faptul că regiunea *ontică* a umanului are un mod determinat de *fiinţare* (caracterizat, printre altele, prin *finalitate* conştientă, capacitate de a da *sens* lucrurilor, tripticul „cunoaştere-valorizare-acţiune", conştiinţă *de sine* etc.) s-au întreprins diverse tentative de construire a unei o.r. a umanului, începând cu aceea a lui Hegel şi continuând, în secolul nostru, cu aceea a lui Nicolai Hartmann (care distinge patru niveluri, structurate ierarhic, de o.r.: anorganicul, organicul, psihicul, spiritualul) şi aceea a lui Heidegger (care conferă existenţei umane – „Daseinul" – un statut privilegiat, apt să deschidă calea spre surprinderea „esenţei Existenţei"). În prelungirea proiectului original al lui Marx, materialismul dialectic şi istoric propune construcţia unei o.r. a umanului fără a-l plasa pe acesta într-o regiune ontică a *subiectivităţii* şi fără a reduce ontologia la o *antropologie* (cum procedează Heidegger). Totodată, filosofia marxistă nu contrapune analiza fenomenologică şi cosmic-ontologică abordării sociologice, materialist-istorice (cum procedează N. Hartmann), a cărei menire este tocmai integrarea determinaţiilor modului specific de a fi al omului în infinitatea universului material şi în contextul istoric socio-cultural. „Ontologia existenţei sociale" propusă de metodologia marxistă, după cum subliniază şi G. Lukács, consideră *munca* drept

„cheia” *saltului* ontologic de la *natură* la *cultură*, respectiv, de la natură la societate. Gândirea marxistă din ţara noastră s-a înscris în eforturile pentru elaborarea unei o.r. a umanului, îndeosebi prin aprofundarea dimensiunilor social-istorice şi axiologice ale statutului existenţial al omului. Printre altele, pornind de la considerentul că omul este o „fiinţă acţională” care-şi construieşte domeniul specific de existenţă al fiinţării sale (cel social) şi odată cu aceasta se construieşte pe sine ca obiect şi subiect, precum şi de la ideea că el este o „fiinţă valorizatoare”, că *valorile* aparţin propriului său domeniu de existenţă, rolul lor sporind considerabil în condiţiile socialismului, în ultimul timp se efectuează cercetări promiţătoare pentru construirea unei „ontologii particulare a umanului”, menită să fundamenteze într-o perspectivă cuprinzătoare, pe baza generalizării *practicii sociale* revoluţionare şi a achiziţiilor mai noi ale ştiinţelor sociale, *umanismul* filosofic marxist, în care *omul* este ridicat la rangul de valoare supremă.

OPERATOR LOGIC, parte componentă a unei *funcţii logice* care reprezintă operaţia aplicată asupra anumitor entităţi logice şi prin care ia naştere funcţia logică. În cadrul *logicii simbolice* (matematice), analiza formală a operatorilor, desprinderea proprietăţilor lor logice au permis elaborarea unui calcul logic analog celui matematic. V. şi *conector*; *functor*.

OPERAŢIONALISM, curent din metodologia şi filosofia ştiinţei contemporane, întemeiat de fizicianul american P.W. Bridgman (1882 – 1961). În varianta sa apropiată de *neopozitivism* şi de *pragmatism*, o. consideră că *semnificaţia* noţiunilor utilizate în ştiinţă se reduce la seria operaţiilor efectuate de fizician în cursul folosirii sau verificării acestor noţiuni („semnificaţia nu este altceva decât operaţia”); noţiunile care nu pot fi definite prin anumite operaţii ar fi lipsite de sens. Latura idealist-subiectivă a o. constă în considerarea imaginilor ideale (noţiuni, judecăţi, teorii) ale realităţii obiective, în ultimă instanţă, nu prin raportarea la această realitate, ci la posibilităţile – variabile – ale omului de a realiza operaţii cognitive. Latura validă a o., îndeosebi în variantele sale mai noi, dezvoltate de neoraţionalism, constă mai ales în opoziţia faţă de speculaţiile sterile şi în sublinierea necesităţii verificării în practică a teoriei. Postulatul de bază al o. manifestă o mare analogie cu principiul din *cibernetică* ce afirmă că, în ultimă, instanţă, numai acele, noţiuni sunt acceptabile pentru care este

posibilă construirea unui model tehnic (chiar dacă numai imaginat). O. dezvoltat în direcţia raţionalist-dialectică (J. Piaget, G. Bachelard) pune în relief, cu discernământ analitic, valoarea operaţională a unor construcţii ideale, critică limitările realismului epistemologic naiv. Respingând teza operaţionalistă în forma ei radicală, subiectivistă, gnoseologia materialist-dialectică preia exigenţa de operaţionalitate, dezvăluind totodată limitele momentului operaţional, necesitatea integrării lui în cadrul sintezei dialectice a experimentalului cu raţionalul.

OPINIE, receptare sau descriere necritică a *realităţii*, încredere, adeziune spontană ori empirică a subiectului faţă de o anumită situaţie, concepţie sau de un anumit plan de acţiune; reflectare subiectivă, neştiinţifică, neverificată, a obiectului, faptului sau evenimentului, în spiritul unui *realism naiv*. O. se întemeiază, de obicei, pe consideraţiile majorităţii, ale „celui mai mare număr” şi pe lipsa conjuncturală de certitudine ştiinţifică proprie într-o problemă dată. O. se opune nu numai *ştiinţei* dar şi *credinţei*. După cum exprimă o judecată probabilă, o posibilitate sau chiar un adevăr, o. are anumite grade, trepte sau nivele diferite. Platon a opus o. (în gr. *doxa*) ştiinţei („Menon”, „Republica”) iar filosofia latină i-a atribuit, în general, un sens peiorativ. După *stoici*, calitatea principală a înţeleptului este aceea de a nu avea sau emite o. Cu toate slăbiciunile ei, reprezentând un început de cunoaştere sau, cel puţin, interesul pentru ea, o. trebuie privită nu numai cu prudenţă dar şi cu atenţie şi respect. Ea poate face posibilă iniţierea unei dezbateri sau a unui *dialog*. Investigarea o. se bazează pe ancheta sociologică şi statistică şi vizează sondarea o. *publice* sau cunoaşterea stării de spirit a unui *grup social* la un moment dat (v. şi *simţ comun*; *bun simţ*).

OPINIE PUBLICĂ, manifestare *în adu* a *conştiinţei sociale*, care se exprimă în atitudinile adoptate în diverse probleme de viaţă ale unor grupuri sau comunităţi umane; ea poate cuprinde sfere diferite, de la grupe mici la ansamblul unei naţiuni, sau chiar la scară internaţională. O.p. are o determinare de ordin obiectiv (structura sociologică a publicului, sistemul de valori şi norme dominante în grup, faptele sociale ce devin obiect de opinie) şi condiţionări subiective (conştiinţa individuală, influenţele grupului şi liderilor de opinie, prestigiul şi autoritatea acestora, motivaţiile personale şi colective, mentalităţile, stările de spirit etc). Mijloacele de *comunicaţie de masă* înlesnesc

stabilirea unei o.p. Ramura sociologiei care studiază o.p. foloseşte tehnicile anchetelor statistice, prin „sondaje”, organizate cu ajutorul unor reţele de anchetatori, care se specializează în cercetarea o.p., în special politice, precum şi a opiniei referitoare la fenomenele pieţei sau ale culturii de masă. Sociologia o.p. studiază şi tehnica de formare, orientare şi dirijare a o.p. prin reclamă, agitaţie şi propagandă. O.p. *socialistă*, ca expresie a conştiinţei revoluţionare socialiste, se formează pe baza însuşirii de către oamenii muncii a *criteriilor* şi *normelor* socialiste de apreciere a faptelor şi evenimentelor, pe baza unei perseverente activităţi politico-educative, desfăşurată de partidul comunist, de statul socialist, de organizaţiile de masă şi obşteşti. O.p.

socialistă constituie un factor important de influenţare şi modelare a activităţilor şi relaţiilor social-umane în consens cu valorile şi idealurile socialismului şi comunismului.

OPORTUNISM 1. Curent ideologico-politic în mişcarea muncitorească, care preconizează, în esenţă, renunţarea la lupta revoluţionară împotriva burgheziei, la transformarea revoluţionară a societăţii capitaliste, la trecerea de la capitalism la socialism. O. subordonează, de fapt, interesele clasei muncitoare faţă de interesele şi politica burgheziei (v. şi *dogmatism*; *revizionism*). 2. Atitudine lipsită de principialitate; afirmare de principii sau păreri oscilante, după împrejurări; lipsă de combativitate revoluţionară, de clasă. V. şi *reformism*.

OPOZIŢIA DINTRE MUNCA FIZICĂ ŞI MUNCA INTELECTUALĂ, opoziţie care exprimă nu numai polaritatea a doua tipuri de activităţi, ci şi o contradicţie de interese, proprie orânduirilor împărţite în clase antagoniste, între membrii societăţii care prestează o muncă fizică şi cei care desfăşoară o activitate intelectuală. Această opoziţie a apărut în procesul *diviziunii sociale a muncii*, odată cu formarea şi dezvoltarea proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie şi a claselor (baza ei economică constituind-o exploatarea oamenilor muncii care se ocupă cu activităţi fizice de către clasele exploatatoare), odată cu separarea unui grup social distinct, specializat în activităţi cu caracter precumpănitor intelectual, aflat, de regulă, alături de clasa dominantă în societate, ale cărei interese le serveşte direct sau indirect. În capitalism, opoziţia atinge forme foarte ascuţite din cauza transformării muncitorului într-o simplă anexă a maşinii. În stadiul imperialist al capitalismului se adânceşte, de asemenea, şi exploatarea

unei părţi considerabile a oamenilor muncii care se ocupă cu activităţi intelectuale, transformându-i în proletari intelectuali şi împingându-i obiectiv mai aproape de poziţiile clasei muncitoare exploatate. Cu toate că progresul tehnic-ştiinţific contemporan determină unele modificări în tipurile de muncă fizică şi intelectuală, schimbând unele elemente din structura solicitărilor specifice diferitelor activităţi, factorii esenţiali care condiţionează această opoziţie (fiind de natură socială) se menţin în capitalism şi se manifestă la nivelul structurii de ansamblu şi al relaţiilor de clasă din societate. Atenuarea o.d.m.f. şi m.i. sau dispariţia acesteia este determinată de dispariţia relaţiilor de exploatare. De aceea, opoziţia începe să fie înlăturată în cadrul socialismului, odată cu lichidarea exploatării, cu modificarea funcţiilor sociale ale claselor de oameni ai muncii care se îndeletnicesc cu activităţi fizice, cu dobândirea de către aceştia, simultan, atât a aţi & uţiilor de producători cât şi de proprietari, având, pe această bază, şi rolul de organizatori şi conducători ai proceselor vieţii sociale, odată cu stabilirea unităţii de interese şi a colaborării tot mai strânse între oamenii muncii ocupaţi cu activităţi intelectuale şi cei ocupaţi cu activităţi fizice. În socialism se menţin însă *deosebiri* esenţiale între munca fizică şi cea intelectuală (nivelul de cunoştinţe şi de cultură generală al lucrătorilor care prestează aceste munci, condiţiile de muncă ş.a.). Pe măsura schimbărilor care se vor produce la nivelul întregii acţiuni sociale, în viaţa materială şi spirituală a oamenilor, în procesul construirii comunismului, vor avea loc transformări treptate şi la nivelul *diviziunii sociale a muncii*, deosebirile esenţiale dintre munca fizică şi munca intelectuală vor dispărea treptat, menţinându-se numai deosebiri neesenţiale între aceste două tipuri de muncă socială. După cum se arată în Programul P.C.R., adoptat la Congresul al VI-lea, în *comunism*, dispariţia deosebirilor esenţiale dintre munca fizică şi munca intelectuală va contribui la *omogenizarea socială* deplină şi la formarea poporului unic muncitor, la instaurarea unei societăţi fără clase.

OPOZIŢIA DINTRE ORAŞ ŞI SAT, opoziţie de interese între clasele dominante, ale căror membri trăiesc, în majoritate, la oraşe şi masele muncitoare de la sate, caracteristică tuturor societăţilor bazate pe exploatare. A apărut în procesul diviziunii *sociale a muncii*, al separării oraşului de sat, al împărţirii societăţii în clase antagoniste, baza ei economică constituind-o exploatarea satului de către oraş. Se

manifestă prin marea rămânere în urmă, sub raport economic, politic şi cultural a satului faţă de oraş. O.d.o. şi g. dispare ca opoziţie de clasă în condiţiile revoluţiei socialiste, ca urmare a instaurării proprietăţii socialiste asupra mijloacelor de producţie, în condiţiile în care clasa muncitoare şi ţărănimea muncitoare sunt unite printr-un scop comun: construirea socialismului. Oraşul socialist acordă satului un permanent ajutor economic, politic şi cultural. Lichidarea înapoierii satului şi egalizarea condiţiilor de viaţă şi civilizaţie de la sat, în comparaţie cu oraşul, va necesita o întreagă epocă istorică. În socialism se mai menţin deosebiri esenţiale între oraş şi sat, exprimate între-altele şi în gradul de înzestrare tehnică şi de socializare a muncii, în nivelul cultural şi de trai etc, dar acestea nu duc la antagonisme de clasă, ci, dimpotrivă, se atenuează pe măsura construirii *societăţii* socialiste *multilateral dezvoltate* şi a procesului de transformare treptată a muncii agricole într-o varietate a muncii industriale, a urbanizării satelor etc. Deosebirile esenţiale dintre oraş şi sat se vor şterge treptat în procesul făuririi societăţii comuniste. După cum arată Programul P.C.R. adoptat la cel de-al XI-lea Congres, ştergerea deosebirilor esenţiale dintre oraş şi sat va contribui la *omogenizarea socială* deplină şi la formarea poporului muncitor unic, în *comunism*.

ord

OPOZIŢIE 1. (în filosofie) Noţiune a dialecticii desemnând stadiul dedublării *unicului* în laturi contradictorii care, deşi se presupun unitar, se exclud reciproc. În evoluţia contradicţiilor, stadiul opoziţiei contrariilor urmează celui al *deosebirii* acestora, corespunde procesului de adâncire a deosebirilor dintre contrarii. De ex., contradicţia dintre valoarea de întrebuinţare şi valoare, cuprinsă în marfă, capătă forma o. În acea fază de dezvoltare a schimbului în care marfa se dedublează în marfă şi bani, valoarea mărfurilor dobândind prin bani o formă de existenţă distinctă de valoarea lor de întrebuinţare. 2. (în logică) Raport de excludere între două noţiuni sau între două judecăţi, stabilit în funcţie de anumite criteriiu Noţiunile sunt în raport de o. atunci când sferele lor nu au niciun element comun. O. noţiunilor este: o. *contrară*, atunci când noţiunile respective nu pot fi afirmate simultan, dar pot fi simultan negate, şi „o. *contradictorie*, când două noţiuni nu pot fi nici afirmate, nici negate jlespre acelaşi obiect al gândirii. Judecăţile sunt în raport de o. atunci când o judecată afirmă despre un obiect ceea ce cealaltă judecata

neagă despre acelaşi obiect. În cazul judecăţilor, pe lângă *contrarietate* şi *contradicţie*, mai apare şi subcontrarietatea, tip de o. care constă în aceea că cele două judecăţi nu pot fi false, dar pot fi simultan adevărate. V. şi *pătratul logic*.

OPTIMISM (lat. *optimus* „foarte bun”), concepţie opusă *pesimismului*, potrivit căreia: a) în lume *binele* ar precumpăni asupra *răului* sau lumea ar fi perfect întocmită. În această accepţie, termenul a fost introdus iniţial pentru caracterizarea doctrinei idealist-teologice a lui Leibniz, care considera că *lumea* existentă este „cea mai bună (lat. *mundus optimus*) dintre toate lumile posibile” (o. ontologic). Onaiv al lui Leibniz îi este asociat şi cel al lui Shaf-tesbury, susţinător al teoriei predispoziţiei naturale a omului spre moralitate, preluată de la umaniştii *Renaşterii* (Erasm, Rabelais, Vittorino da Feltre); b) lumea cunoaşte o dezvoltare continuă, o predispoziţie naturală spre *progres*, se îndreaptă spre un viitor din ce în ce mai bun; c) lumea este cognoscibilă (o. gnoseologic) prin intermediul ştiinţei. O. militant şi critic, propriu concepţiei marxiste despre lume, se opune postulării naive şi iluzorii a binelui, tot aşa cum se opune şi negării conformiste a răului moral şi tăului social, considerând necesară analiza condiţiilor istorice concrete care generează răul pe plan moral şi social şi lupta conştientă împotriva lor ca premise pentru instaurarea binelui în domeniul relaţiilor umane. În problema perspectivelor progresului (o. ontologic) şi ale *cunoaşterii* (o. gnoseologic), *marxismul* respinge atât *pesimismul*, *relativismul* şi *scepticismul* cât şi o necritic şi nefundamentat.

ORDINE, dispunere a elementelor unui *sistem* într-o *schemă* de relaţii care-i potenţează capacităţi funcţionale maxime. *Relaţiile de o*. ale unui sistem sunt dependente de mecanismul de funcţionare a interacţiunilor cauzale, necesare, legice, a tuturor raporturilor de determinare care-i guvernează geneza, structura şi dinamica. În acest sens, se folosesc expresiil? de o. *cauzală* sau *legică* a fenomenelor pentru a se desemna stabilitatea calitativă şi randamentul funcţional optim al acestora. Termenul de o. este opus şi, totodată, corelat cu cel de *dezordine*, care exprimă disfuncţionalitatea sistemelor, dezechilibrul raporturilor de determinare care le asigură integritatea şi stabilitatea calitativă. Dezordinea, determinată de acţiunea unor factori aleatori, este un efect al preponderenţei interacţiunilor întâmplătoare şi a condiţiilor mediului extern, a căror influenţă şi

exercitare determină dezechilibrarea stabilităţii sistemului şi schimbarea calitativă a acestuia. În dinamica sistemelor materiale, o. (în accepţia de tendinţă către *echilibru*, conservare şi *ireversibilitate*), se defineşte şi prin fenomenul de *entropie*, iar dezordinea (în accepţia de dezechilibrare, schimbare şi *reversibilitate*), prin termenul de *negentropie*. *Determinismul* dialectic, în măsura în care-şi propune explicarea mecanismului genezei, structurii şi schimbării calitative a fenomenelor, este deopotrivă o teorie a ordinii şi dezordinii, şi, respectiv, a raportului dialectic dintre entropie şi negentropie în structura şi dinamica universului. V. şi *simetrie*; *ritm*.

OEFISM, curent religios din Grecia antică, apărut în sec. 7 î.e.n. sau chiar mai devreme, întemeiat, potrivit credinţei adepţilor săi, de poetul mitic Orfeu. O. proclama ideea dualismului suflet-corp, considerând corpul ca „temniţă" a sufletului, precum şi credinţa în *metempsihoză*. Doctrina orfică despre supravieţuirea sufletului a exercitat o mare influenţă asupra pitagoricilor şi asupra lui Platon.

ORGANICISM, concepţie potrivit căreia societatea ar fi un organism a cărui structură ar fi supusă aceloraşi legi ca şi celor biologice. În germene, o. s-a manifestat, cu vădite tendinţe politice, încă din antichitate (de ex., parabola lui Menenius Agrippa). Teoreticianul modern al organicismului este H. Spencer, care stabileşte o lege a evoluţiei sociale de la simplu la complex şi de la *omogen* la *eterogen*. Structura socială ar fi, astfel, compusă dintr-un ţesut endodermic (agricultori şi industriaşi), unul mezodermic (comercianţi) şi un altul exodermic (militari). O. tinde să legitimeze diferenţierea socială ierarhică a societăţilor bazate pe clase şi, totodată, să justifice necesitatea unei solidarităţi sociale întemeiate pe specificitatea funcţiilor pe care fiecare clasă este determinată să le îndeplinească în cadrul organismului social. Printre organiciştii care consideră societatea drept fenomen „natural" şi nu „istoric" sunt mai cunoscuţi: J. Novicow, P. Lilienfeld, A. Schäffle, R. Worms, G. de Greef. O.

are ca variante concepţiile darvinist-sociale, neomalthusianismul şi rasismul.

„ORGANON" („ORGANUM") (gr. organon „unealtă", „instrument") 1. Titlu atribuit de învăţaţii «bizantini ansamblului lucrărilor principale de logică ale lui Aristotel. El cuprinde, ordonate sistematic: 1) Categoriile; 2) *Peri hermeneias* (Despre Interpretare) –

teoria judecăţii; 3) Analiticele prime; 4) Analiticele secunde (ambele constituind logica propriu-zisă); 5) Topica – despre argumentarea probabila şi despre punctele de vedere generale în temeiul cărora se tratează chestiunile comune; 6) Recuzarea argumentelor sofistice (*Peri sofistieon elegehon*, legată de Topică). Majoritatea ediţiilor adaugă „O”, o „Introducere” (*Eisa-goge*) a lui Porfir, la „Categorii”. După cum indică însuşi titlul comun atribuit tratatelor, Aristotel vedea în logică un mijloc, un instrument sau o metodă de cercetare, de obţinere din cunoştinţele provenite din experienţă a unor alte cunoştinţe noi. De aici şi semnificaţia istorică-metodologică a „O.”, datorată faptului că, prin sistemul axiomatic al silogisticii sale, Aristotel a creat primul sistem axiomatic în genere. 2. Denumire dată, după modelul operei Stagiritului şi, în semn de omagiu adus acestuia, unor scrieri din epoca modernă, urmărind scopuri similare: „*Novum Organum*” al lui F. Ba-con, „Neues Organon” al lui J.G. Lambert, „Ultimum Organum” al lui Strada ş.a. 8. (La Kant) Termen opus aceluia de *canon*. În acest context, logica nu mai are statutul de *organon* al ştiinţelor (cum au, de pildă, matematicile), ci, în sens epicurian, de canon al lor, de artă raţională universală (*canonica Epicuri*).

ORIENTAREA GEOGRAFISTĂ ÎN SOCIOLOGIE, denumire generică a teoriei potrivit căreia factorul geografic este cauza sau condiţia primordială a formării şi dezvoltării (a stadiului şi ritmului) vieţii sociale. Punctul ei de plecare îl constituie vechi observaţii cu privire la raportul dintre mediul geografic şi unele trăsături definitorii ale vieţii sociale, Herodot, Tucidide, Democrit, Aristotel, Hipocrat, Strabo (în antichitate), Ibn-Hal-dun (sec. 14), J. Bodin, Ch. Montes-quieu, J.G. Herder ş.a. au fost predecesorii sociologilor antropogeografi moderni. Geografii au mers uneori până la considerarea geografiei drept o cauză a vieţii sociale (Fr. Ratzel, Karl Ritter), şcoala modernă a *antropogeografiei* (P. Vidal de la Blache) susţinând doar existenţa unei „vocaţii geografice” a vieţii sociale ca factor condiţionant, iar nu cauzator. O variantă o constituie teoria „morfologiei sociale” a lui E. Durkheim, care consideră ca esenţial în determinarea vieţii sociale fenomenul dispoziţiei pe teren a maselor de oameni ce formează societatea. Exagerarea rolului pe care-l joacă factorul geografic în viaţa socială a generat *geopolitica*, integrată ulterior ca element principal în ideologia nazistă. Sin. *determinism geografic*.

ORIENTAREA ISTORICĂ ÎN SOCIOLOGIE, denumire generică pentru diverse curente care urmăresc să surprindă legile ce stau la baza procesului de dezvoltare necontenită a omenirii de la origini şi până azi. Ideile principale ale diverselor curente ale *„istorismului sociologic"* au fost: „ideea *progresului 1* (A. Condorcet, A. Comte), ideea „evoluţiei culturale" (K. Lam-precht), conceperea „sociologiei ca filosofie a istoriei" (Paul Barth) şi postularea „sociologiei dialectice" ca ştiinţă de sine stătătoare, deosebită de „istorie" (W. Windelband, H. Ric-kert, A.D. Xenopoli. Concepţia *materialismului istoric*, elaborată de K. Marx şi F. Engels, este o sinteză filosofică a legilor obiective de bază ale dezvoltării societăţilor umane, explicate printr-o viziune materialist-dialectică şi, în acelaşi timp, o teorie sociologică lămuritoare cu privire la mecanismele sociale fundamentale care condiţionează dezvoltarea istorică a omenirii.

ORIENTAREA PSIHOLOGICĂ ÎN SOCIOLOGIE, curent sociologic apărut în a doua jumătate a sec. 19, cuprinzând diverse teorii potrivit cărora societatea nu poate fi înţeleasă decât ca un fenomen psihologic şi reducând ansamblul relaţiilor sociale la o ţesătură de relaţii psihologice, voluntare între indivizi. Un prim grup de şcoli face apel la psihologia *individuală*; el pleacă de la faptul că fiecare individ e dotat cu anumite „constante" psihice (Vilfredo Pareto) sau cu anumite trebuinţe spirituale, acestea neputându-se satisface decât prin traiul în societate; oiice analiză socială are, de aceea, ca bază o analiză psihologică. Un al doilea grup invocă psihologia *colectivă* pentru a explica societatea printr-un „Volksgeist", un „spirit al poporului" (Friedrich Karl Savigny), teorie dezvoltată apoi de M. Lazarus şi H. Steinthal şi în special de W. Wundt, creator nu numai al psihologiei experimentale, ci şi al unei vaste concepţii privitoare la „psihologia naţiunilor". Cu un caracter mai pronunţat sociologic, alte direcţii studiază fenomenele specifice „stării de mulţime" (Scipion Sighele, Gustave Le Bon) sau invocă aşa-zisa „lege a imitaţiei" interindividuale (Gabriel Tarde), precum şi aspectele psihice însoţitoare ale tuturor relaţiilor sociale (Georg Simmel, Leo-pold von Wiese). Mulţi dintre sociologii americani au preluat şi dezvoltat aceste teorii psihologiste (W. Mc. Dougall, Ch. Eliwood etc), ajungând la aplicarea cercetărilor experimentale de psihologie asupra fenomenelor „microsociale" (J. Moreno) sau la interpretarea frecventă a realităţilor macrosociale în termeni psihologici. O.p. În 8., cu toate limitele ei idealiste sau

voluntariste, a contribuit la punerea în evidenţă a anumitor aspecte şi relaţii ale vieţii sociale şi, implicit, la constituirea şi la dezvoltarea *psihologiei sociale*. V. şi *psihologism*.

ori

ORI GENE (185 – 254), filosof neoplatonician creştin, socotit cel mai de seamă dintre „părinţii" greci ai *creştinismului*, în „Contra lui Celsus" şi în „Despre principii" apără şi expune sistematic doctrina noi religii. Deşi creştin, prin *neoplatonism*, respinge ideaa facerii lumii dintr-odată şi propune ideea continuei sale *emanaţii* din *divinitate*. „Creaţia" îi pare astfel infinită în timp şi finită doar în spaţiu, limitată fiind de existenţa lui *Dumnezeu*. Interpretarea sa avea să fie considerată eretică, aşa cum de altminteri va fi, în tot cursul evului mediu, întreaga regândire neoplatoniciană a creştinismului.

„ORIGINEA FAMILIEI, A PROPRIETĂŢII PRIVATE ŞI A STATULUI», lucrare a lui F. Engels apărută în 1884, în care materialismul istoric este aplicat la studiul *comunei primitive*, al constituirii *familiei* şi al funcţiilor îndeplinite de ea, ca şi la procesul scindării societăţii în clase. Folosind cercetările antropologului şi etnografului american L.H. Morgan şi alte rezultate ale ştiinţei din epoca sa, Engels arată cum acestea furnizează un material istoric inedit ce confirmă concepţia materialistă a istoriei elaborată de Marx. În capitolele următoare, Engels analizează procesul destrămării comunei primitive (urmărind acest proces la greci, la romani şi la germani), demonstrează că proprietatea privată, clasele şi statul sunt fenomene social-istorice şi scoate la iveală cauzele economice care le-au dat naştere. El explică modul cum dezvoltarea forţelor de producţie, creşterea productivităţii muncii, apariţia plusprodusului şi adâncirea *diviziunii sociale a muncii* au dus la apariţia proprietăţii private, la formarea *claselor sociale*. Dezvăluind originea şi esenţa de clasă a statului, subliniază că statul a apărut pe baza proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie, că el este, de regulă, instrumentul clasei dominante din punct de vedere economic, care, cu ajutorul lui, devine dominantă şi din punct de vedere politic.

ORÂNDULRE SOCIALĂ, v. FORMAŢIUNE SOCIALĂ.

ORTEGA Y GASSET, José (1883 – 1955), eseist şi filosof idealist spaniol. Concepţia sa, de tendinţă iraţionalistă, ocupă o poziţie intermediară între *„filosofia vieţii"* şi *existenţialismul* contemporan. Respingând formele conceptuale ale cunoaşterii, O. YG. introduce

noţiunea de „raţiune vie", prin care omul ar sesiza viaţa fără aparatul noţional al ştiinţei. Reflectând asupra *crizei* culturii burgheze, O. YG. a făcut, în lucrările „Dezumanizarea artei" (1925) şi „Răscoala maselor" (1929), observaţii pătrunzătoare privind fenomenele de *înstrăinare* şi depersonalizare, caracteristice societăţii capitaliste moderne. El a criticat însă aceste fenomene „de la dreapta", considerându-le ca un rezultat al democraţiei şi preconizând crearea unei noi „*elite*", sustragerea culturii de sub influenţa maselor. *Alte op*.: „Spre o filosofie a istoriei" (1941), „Omul şi lumea" (postum, 1957).

ORTODOXIE (gr. *orthos* „adevărat", „drept" şi *doxa* „opinie"). 1. (în sens religios concret) Biserica creştină orientală, separată de biserica romană (v. *creştinism*). *2*. (în sens religios abstract) Conformitate deplină cu doctrina religioasă oficială, considerată ca fiind singura adevărată; (prin extensie) conformitate cu o doctrină clasică sau cu principiile oficiale ale unei şcoli, într-un domeniu sau altul de idei. V. şi *eterodoxie*.

OSTWALD, Wilhelm (1853 – 1932), chimist, fizician şi filosof german, unul dintre fondatorii chimiei fizice moderne, iniţiatorul *energetismului*. O. a topit conceptele de *substanţă* şi forţă în conceptul de *energie* (a formelor, a volumelor, a suprafeţelor etc), dezvoltând un monism energetic. A ridicat energetismul la rangul de principiu suprem al viziunii filosofice, principiu ce a stat la baza unei „ştiinţe a ordinii" şi a unei metateorii dezvoltate într-un mod personal. Ca teoretician al culturii, a precopizat crearea unei ştiinţe a culturii pe care a denumit-o *culturologie* şi al cărei obiectiv trebuie să fie fericirea omului. *Op*. pr.: „Prelegeri de filosofia naturii" (1902), „Energia" (1908), „Bazele energetice ale ştiinţei culturii" (1909), „Imperativul energetic" (1912), „Filosofia valorii" (1913), „Filosofia contemporaneităţii în viziune personală" (4 vol., 1923), „Piramida ştiinţelor" (1929).

OWEN, Roberi* (1771 – 1858), socialist utopic englez, unul dintre precursorii nemijlociţi ai socialismului ştiinţific. A criticat proprietatea privată, relaţiile burgheze de familie şi religia, preconizând crearea unei societăţi noi, pe care discipolii lui, pentru prima oară, au numit-o „socialistă". Concepută de O. ca o federaţie de colonii comuniste autonome, ea urma să desfiinţeze proprietatea privată şi să înfăptuiască egalitatea socială ca şi îmbinarea muncii fizice cu cea intelectuală, a învăţământului cu munca productivă, în

vederea dezvoltării multilaterale a personalităţii. Continuator al *luminismului* sec. 18, O. a criticat societatea capitalistă în numele „raţiunii”, a văzut izvorul relelor sociale în ignoranţă şi a considerat educaţia, cultura, autodesăvârşirea morală, ca factori hotărâtori ai progresului social. De aceea, el n-a înţeles necesitatea luptei politice a proletariatului şi a revoluţiei sociale. A încercat personal să înfiinţeze colonii comuniste în S.U.A. (1825 – 1829) dar experienţa a eşuat, întors în Anglia, a luat parte la organizarea sindicală a muncitorilor şi la organizarea mişcării cooperatiste. *Op*. pr.: „Noualume morală” (1842 – 1844).

OXFORD (*Şcoala de la* O.), orientare în filosofia *analitică* engleză contemporană, care consideră că sarcina centrală a filosofiei este clarificarea formelor şi conceptelor limbajului comun (de aceea a fost numită şi *„filosofia limbajului comun”*). Reprezentanţii ei principali sunt J. Austin, P. Straw-son, G. Ryle ş.a. În studiul structurii logice a limbii naturale ei exclud folosirea logicii formale, încercând o re-interpretare a logicii în acest scop (P. Strawson). J.L. Austin a dezvoltat, pentru înţelegerea naturii limbajului obişnuit, o teorie complexă a „actelor de vorbire”. Plecând de la analiza limbajului şi a logicii, această orientare a început să reconstruiască o serie de domenii ale filosofiei tradiţionale (ontologia, epistemologia, etica), să reconsidere problemele filosofice în perspectiva clasificărilor obţinute prin analiza lingvistică. V. şi *lingvstică* (filosofia).

P

PACE, fenomen social-istoric care desemnează absenţa conflictului armat între popoare, între state sau clase şi grupuri sociale ale unui stat; pauză în desfăşurarea unui astfel de conflict. P. Înseamnă însă nu numai lipsa stării de *război*; ea presupune relaţii de bună înţelegere, cooperare şi colaborare între naţiuni şi popoare. Aceste relaţii se desfăşoară pe baza principiilor dreptului internaţional, şi pot fi urmarea unor legături consacrate prin tradiţie sau a unor acorduri, convenţii, tratate etc. Ca fenomen opus dar corelat dialectic războiului, p. poate fi instaurată prin eradicarea condiţiilor sociale care dau naştere conflictelor armate, prin neutralizarea şi deposedarea de putere a claselor şi grupurilor sociale interesate în provocarea unor astfel de conflicte. Concepţia lui Marx consideră drept cauză fundamentală a războaielor, apariţia şi existenţa proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie. Odată cu dispariţia totală a acestei

forme de proprietate se creează premisele unei p. generale şi durabile. Ideea p. ca stare favorabilă, prin excelenţă, propăşirii materiale şi spirituale, dezvoltării *personalităţii* umane, se află încorporată în cele mai timpurii producţii culturale ale umanităţii. În miturile şi creaţiile literare ale multor popoare din antichitate, ideea de p. este strâns şi nostalgic asociată tipului de comunitate de viaţă specific „comunei primitive”, identificat cu „vârsta de aur” a umanităţii (Hesiod). Printre aceste popoare, năzuinţa de p. era de multe ori identificată cu dorinţa întoarcerii la această etapă originară a civilizaţiei, în evul mediu, noţiunea predominantă de p. era cea propusă de către religia creştină, cu limitele sale: accentuarea asupra p. interioare, sufleteşti, a individului, şi a p. ca stare specifică, eternă, *transcendentă*, a „lumii de apoi”. Ideologii burgheziei în ascensiune au pus la baza idealului de p. temelii filosofice, politice şi morale de natură laică. Ei vedeau în dispariţia feudalismului, premisa instaurării unei p. veşnice, legând ideea dep. de ideile de umanitate, toleranţă, libertate, egalitate şi fraternitate a tuturor oamenilor. Acest ideal umanist în care ideea de p. era implicată fundamental şi care făcea din *raţiune*, libertate şi demnitate valorile supreme, a fost promovat de către marile personalităţi ale *umanismului* şi *Renaşterii*, preluat şi dezvoltat de către luminism şi clasicismul „târziu”. În acest curent se înscriu numele lui Erasmus din Rotterdam, J. Bodin, Hugo Grotius, Comenius, Leibniz, J.-J. Rousseau, Herder, Kant, Fichte şi mulţi alţii. Condiţiile reale ale instaurării unei p. durabile s-au constituit însă abia în epoca noastră şi sunt date prin existenţa sistemului socialist mondial, a tinerelor state naţional», a luptei dusă pentru cucerirea şi consolidarea p. de către clasa muncitoare condusă de partidele ei comuniste şi muncitoreşti şi de către celelalte forţe democratice, progresiste şi umaniste din lumea contemporană (mişcarea di; eliberare naţională, mişcările sociali ale ţărănimii, tineretului, femeilor, ale cercurilor politice cu vederi democratice, mişcarea partizanilor p. unele organizaţii religioase ş.a.). Deşi esenţa agresivă a imperialismului nu s-a schimbat, modificarea raportului de forţe pe plan mondial în defavoarea imperialismului oferă premisa obiectivă pentru salvgardarea independenţei şi suveranităţii naţionale a popoarelor, pentru instaurarea unei noi ordini economice şi politice internaţionale, pentru impunerea şi consolidarea p. În scopul apărării şi promovării p. acţionează o serie de instituţii internaţionale, în frunte cu Organizaţia Naţiunilor Unite

(O.N.U.). V. şi *irenohgie*.

PĂCI, Enzo (1911 – 1976), filosof italian, profesor la Universitatea din Pavia şi, apoi, la Universitatea din Milano, director al Centrului de studii estetice din Milano, iniţiatorul mişcării filosofice numite „relazionis-mo” (relaţionismul) şi fondatorul, în 1951, al revistei teoretice „Aut Aut”.

pan

Lucrările sale din prima perioadă se înscriu în aria problematicii *existenţialismului*. Ulterior, puternic influenţat de *filosofia marxistă* şi de *fenomenologie*, încearcă o îmbinare a lor în cadrul „relaţionismului”. *Op*. pr.: „Gândire, existenţă şi valoare” (1940), „Existenţialismul şi istoricismul” (1950), „încă o dată despre existenţialism” (1956), „De la existenţialism la relaţionism” (1957), „Timpul şi adevărul în fenomenologia lui Husserl” (1961), „Jurnal fenomenologic” (1961), „Funcţia ştiinţelor şi semnificaţia omului” (ed. II, 1964), „Relaţie şi semnificaţii, I. Filosofia şi fenomenologia culturii, II. Kierkegaard şi Thomas Mann (1965), III. Critică şi dialectică” (1966).

PACIENT, v. AGENT.

PALINGENEZIE (gr. *palingenesia* „renaştere”) 1. Concepţie metafizică strâns legată de teoria *ciclului istoric*, preconizând renaşterea, revenirea periodică la viaţă a tuturor fiinţelor dispărute. A fost propagată în antichitate; de stoici (de ex., Marc Aureliu).

2. Concepţie formulată în 1827 de filosoful francez P. Ballanche, potrivit căreia, în virtutea unei dezvoltări ciclice, perioadelor de decadenţă în viaţa popoarelor le urmează cu necesitate perioade de înflorire, de regenerare.

3. Concepţie afirmând perfecţionarea continuă a vieţuitoarelor pe calea evoluţiei lente, formulată în 1769 de naturalistul elveţian Ch. Bonnet.

PANCALISM (gr. *pan* „tot” şi *kalos* „frumos”), doctrină estetizantă care subordonează întreaga realitate categoriei *frumosului* considerat ca principiu, scop şi criteriu axiologic suprem. Deviza p.totul pentru frumos, totul prin frumos, totul în frumuseţe” a fost lansată de americanul J.M. Bal-dwin în „Teoria genetică a realităţii” (1918). P. ca „*Weltanschauung*” a fost expus încă la sfârşitul secolului trecut de neospiritualistul francez F. Ravaisson.

pan

PANDEMONIU (gr. *pan* „tot” şi *dai-mon* „demon”), termen creat

de poetul englez Milton pentru a desemna infernul. În sens livresc, p. indică şi sfatul demonilor sau capitala imaginară a infernului.

PANENTEISM, termen introdus de Chr. Krause pentru a denumi propria sa teorie, potrivit căreia „totul este în Dumnezeu” (gr. *pan en theo*): P. desemnează, de fapt, pentru unii, o delimitare idealistă de *panteism* care păstrează uneori, ca în cazul panteismului spinozian, un caracter materialist sau, cel puţin, antireligios.

PANHOIISM, v. HOLISM.

PANLOGISM (gr. *pan* „tot”, „pretutindeni” şi *logos* „raţiune”), concepţie idea-list-obiectivă după care esenţa ultimă sau principiul ordonator al universului ar fi o *raţiune* cosmică, iar desfăşurarea fenomenelor universului ar constitui un proces logic, subordonat scopurilor acestei raţiuni. Termenul a fost creat de J.E. Erdmann (1853) pentru a desemna doctrina lui Hegel.

PANMATEMATISM, concepţie cu caracter metafizic, potrivit căreia universul ar fi supus unui principiu ordonator de natură matematică, desfăşurarea fenomenelor universale ar fi calculat predeterminată, subordonată unor constante numerice şi reguli matematice imuabile. P. apare la Pitagora, Platon, Galilei, Leonarefo da Vinci ş.a. Ideea unei ordini aprioric raţionale a lumii, aflate sub egida matematicii, a înflorit în special în perioada sincretică a culturii, şi a tendinţelor gândirii de ipostaziere, în spirit idealist, a propriilor ei descoperiri, printre care şi *numărul*, precum şi în perioada *Renaşterii*, datorită avântului mecanicii („mecanica e paradisul matematicii”, spunea Leonardo).

PANPSnilSM (gr. *pan* „tot”, „pretutindeni” şi *psyche* „suflet”, „spirit”), concepţie idealistă după care esenţa ultimă a lucrurilorar fi un spirit cosmic (conceput fie ca un spirit pur, absolut, fie ca o pluralitate de spirite individuale), iar desfăşurarea fenomenelor universului ar fi subordonată scopurilor acestui *spirit*.

PANSOFIE (gr. *pan* „tot” şi *Sofia* „cunoaştere”, „ştiinţă”), termen introdus de către Jan Amos Comenius pentru a denumi încercarea sa de expunere enciclopedică a tuturor cunoştinţelor aparţinând disciplinelor umane („Pansophiae prodromus”, 1638). Termenul a fost consacrat ulterior de către Leibniz, cu semnificaţia de „ştiinţă universală”.

PANSPERMEE, ipoteză care admite prezenţa unor germeni de viaţă pretutindeni în Univers, apariţia vieţii pe Pământ fiind

considerată ca un rezultat al imigrării accidentale a acestora. Prezentă în filosofia lui Anaxagora (sec. 5 î.e.n.), p. a fost acceptată şi de oameni de ştiinţă din ultimul secol. Svante Arrhenius atribuia meteoriţilor, sau chiar presiunii luminii, rolul de vehicul cosmic al materiei viabile. Desigur, ipoteza unei „însămânţări" cu viaţă a unui corp ceresc, de către altul, nu este în sine inconsistentă; este însă puţin probabil ca Terra să fie singura planetă cu viaţă în Galaxie iar performanţele cosmonauticii ne arată că o astfel de „însămânţare" ar putea fi şi rezultatul unei evoluţii tehnice. Dar sunt numeroase argumentele care pledează pentru ipoteza alternativă a apariţiei vieţii de pe Pământ pe însăşi Terra, ca rezultat al evoluţiei naturale a materiei.

PANTEISM (gr. *pan* „tot" şi *theos* „zeu"), concepţie filosofică monistă, potrivit căreia *Dumnezeu* şi *natura* sunt identice. Termenul de p. a fost creat de J. Toland în 1705. În cursul evului mediu, în sec. 15 – 18, p., care se opunea concepţiei teiste a teologiei oficiale despre un Dumnezeu personal exterior naturii, creator şi diriguitor al acesteia, a servit adesea drept înveliş al *materialismului* sau al tendinţelor materialiste (de ex., G. Bruno, Spinoza, Goethe). Există şi un p. idealist, care, în loc să dizolve pe Dumnezeu în natură, dizolvă natura în Dumnezeu, afirmând că el constituie singura realitate (de ex., Malebranche, unele variante ale *personalismului* contemporan), concepţie denumită uneori şi *panenteism*.

PANTONOMIE, concept înrudit cu cel al *eteronomiei*, deosebit de acesta, şi opus celui de *autonomie*, prin care se înţelege prezenţa marcantă a unei valori (teoretice, ştiinţifice, artistice, religioase) în toate acţiunile şi manifestările sociale ale omului, ca individ sau colectivitate. Se vorbeşte astfel despre p. artei, caracteristică perioadelor care au precedat diferenţierea şi profesionalizarea producţiei de valori, autonomizarea formelor vieţii spirituale, sau despre o p. a. esteticului, în cadrul preocupărilor moderne pentru înfrumuseţarea vieţii urbane, a lumii de obiecte create de industrie etc.

PARACEtă US, Théophrastus (1493 – 1541), alchimist şi medic elveţian, reprezentant al primei faze a *filosofiei naturii* din epoca *Renaşterii*. A preconizat studiul direct al naturii şi al organismului omenesc, considerat de el un *microcosm*, în care se petrec aceleaşi procese ca în *macrocosm*, intuind astfel, într-o formă semifantastică, conexiunea fenomenelor naturii. *Op.pr.*: „Opus paramirum" (1530 – 1531).

PARADIGMĂ 1. Caz exemplar, *model*, *prototip*, situaţie ideală, structură *tip*, *arhetip*, standard ş.a. 2. (în lingvistică) Totalitate a formelor standard ale flexiunii unei părţi de vorbire. În lingvistica teoretică, p. este conceptul central al uneiteorii a *semnificaţiei* (teoria „cazurilor paradigmatice”), care defineşte semnificaţia unui termen pe baza *sensului* acestuia în anumite contexte „favorizate”, standard. 3. (în filosofie, la L. Wittgenstein) a) Modelele filosofice, acele „tipare” care orientează gândirea noastră în direcţii predeterminate, adesea inadecvate, b) (în filosofia limbajului) Listă de cazuri tipice de jocuri lingvistice, prin care putem înţelege conceptul general de „joc lingvistic” şi, prin aceasta, însăşi funcţionalitatea *limbajului*. P. este conceptul central al teoriei „revoluţiilor ştiinţifice” a lui Thomas Kuhn, desemnând o realizare ştiinţifică universal recunoscută la un moment dat (precum astronomia copernicană sau fizica newtoniană), care generează o tradiţie coerentă şi unică în practica ştiinţifică, conţinând legi, teorii, aplicaţii ale teoriilor, preferinţe instrumentale, *ipoteze*, presupoziţii filosofice şi metodologice etc, toate acestea constituind laolaltă o sursă comună şi acceptată de probleme, procedee de cercetare, de rezolvare precum şi de criterii de evaluare a soluţiilor. P. este anterioară oricăror concepte, reguli şi legi ce pot fi abstrase din ea. Acestui concept al p. i s-a reproşat inconsistenţa şi *ambiguitatea*, caracterul neoperatoriu în cadrul unei analize riguroase a ştiinţei. Întrebuinţat astăzi (în accepţiunea lui Kuhn) în multe domenii ale cunoaşterii (antropologie, filosofia istoriei, psihologie etc), conceptul p. a fost supus unor numeroase analize şi încercări de reconstrucţie raţională.

PARADOX (gr. *para* „contra” şi *doxa* „opinie”), enunţ contradictoriu şi totodată demonstrabil. Dacă în cadrul unui sistem este demonstrabil atât enunţul *A*, cât şi contradictoriul său, enunţul *non-A*, atunci ia naştere un paradox care constă în aceea că *A* şi *non-A* sunt adevărate în acelaşi timp. P. sunt de două feluri: a) p. *semantice*, denumite şi *antinomii* semantice şi b) p. *formale*. P. semantice apar prin identificarea ilicită a sensurilor a doua enunţuri diferite prin nivele deosebite de generalitate a limbajelor în cadrul cărora sunt constituite, primul la nivelul limbajului-obiect, al doilea la nivelul *metalimbajului*, al *limbajului* care vorbeşte despre primul limbaj. Un p. semantic este cel cunoscut sub numele de p. „Mincinosului”: Spun: „eu mint”. Se pune întrebarea ce fac când spun „eu mint”: mint sau spun

adevărul? Dacă mint când spun „eu mint”, înseamnă că, de fapt, nu mint, ci spun adevărul. Dacă, în schimb, spun adevărul când spun „eu mint”, atunci este evident că eu mint. Rezultă ca adevărate, fiind demonstrate, două enunţuri contradictorii: a) dacă e o minciună că „eu mint”, atunci nu mint, atunci spun adevărul, şi b) dacă este adevărat că „eu mint”, atunci nu spun adevărul, ci mint. Deci când mint spun adevărul şi când spun adevărul mint. Apariţia acestui p. se datorează confuziei de sens a doua enunţuri diferite: 1) enunţul „eu mint”, constituit la nivelul limbajului obiect şi care vorbeşte despre o stare de fapt, acţiunea de a minţi, şi 2) enunţul „mint că «eu mint»”, constituit la nivelul metalimbajului şi în care nu se vorbeşte despre o stare de „fapt, ci despre enunţul „eu mint”, pe care îl declar prin aceasta fals. Acest lucru este evjdent şi prin aceea că în enunţul din metalimbaj, „mint că «eu mint»”, enunţul din limbajul-obiect „eu mint” este numai o parte a acestuia, şi anume obiectul despre care vorbesc. Prin aceasta p. amintit cade. P. *formale* se ivesc prin ducerea la limită a anumitor concepte şi prin *absolutizarea* acestor limite. Un exemplu de acest fel de p. este cel cunoscut sub numele de p„Bărbierului”. Dacă consider că „există un bărbier care bărbiereşte numai pe toţi aceia care nu se bărbieresc singuri”, se pune întrebarea: acest bărbier se bărbiereşte pe sine sau nu? Dacă acest bărbier se bărbiereşte pe sine, înseamnă că el nu face parte din clasa tuturor acelora care nu se bărbieresc singuri, şi întrucât, aşa după cum s-a arătat, el îi bărbiereşte numai pe aceia, rezultă că el nu se bărbiereşte pe sine. Dacă însă el nu se bărbiereşte pe sine, rezultă că el face parte din clasa celor care nu se bărbieresc singuri şi deci se bărbiereşte singur. Apare şi aici evidentă contradicţia: dacă se bărbiereşte singur, atunci nu se bărbiereşte pe el însuşi şi dacă nu se bărbiereşte singur, atunci se bărbiereşte pe el însuşi. Această contradicţie a apărut prin aceea că alcătuirea *clasei* „tuturor celor care nu se bărbieresc singuri” s-a efectuat printr-o maximă limitare şi prin absolutizarea acestei limite („bărbierul respectiv bărbiereşte numai pe toţi aceia care…”). Analiza p. este importantă, deoarece apariţia lor s-a produs în legătură cu probleme de fundament ale logicii (în problema definirii enunţului adevărat) şi ale matematicii (cele expuse şi analizate de G. Cantor, G. Burali-Forti, B. Russell, E. Zermelo ş.a.) şi deoarece existenţa lor dovedeşte caracterul dialectic al cunoaşterii şi necesitatea de a înlătura atât indistin-cţia dintre diferite nivele de generalitate, cât şi tendinţa de a rupe formalul

de conţinut şi de a-l izola ca absolut. P. *cosmologice*, dificultăţi sau contradicţii care apar în extrapolarea legilor fizicii la Universul în întregul său. Cele mai cunoscute p. *cosmologice* sunt cel fotometric şi cel gravitaţional (uneori lor li se adaugă şi ipoteza „morţii termice a Universului”). P. fotometric, de ex., apare astfel: pare natural să se presupună că peste tot, în spaţiul infinit al Universului, au existat întotdeauna stele luminoase şi că densitatea lor în ansamblu este diferită de zero; în aceste condiţii, sfera cerească ar trebui să strălucească orbitor, asemenea suprafeţei soarelui; în realitate, luminozitatea ei este, noaptea, de milioane de ori mai mică. Aceste p. *cosmologice* nu mai apar în cadrul teoriei relativităţii. Ipotezele cosmologice admise astăzi rezolvă asemenea p. *cosmologice*. P. *cosmologice* au înainte de toate o valoare *euristică* în dezvoltarea *cosmologiei*.

PARALELISM PSIHOFIZIOLOGIC, concepţie, dualistă care consideră că fenomenele *fiziologice* şi cele psihice ar reprezenta două serii de fenomene paralele, fără relaţii cauzale între ele. Este numit *şi paralelism psihofizic*.

par

PARALOGISM (în logică), *sofism* săvârşit fără intenţia de a induce în eroare. P. sunt datorate, în cea mai mare parte limbajului impropriu folosit. Studiul lor a stimulat mai exacta cunoaştere şi definire a sensurilor diferite ale aceluiaşi cuvânt sau ale unor cuvinte deosebite.

PARAPSIHOLOGIE, v. METAPSIHIC

PARATAXĂ, v. SOFISM.

PARETO, Vilfredo Federico Damaso (1848 – 1923), sociolog şi economist italian. Opera lui P. constituie, din perspectivă epistemologică, o încercare dea aşeza economia politică şi sociologia pe ibaze matematice şi logico-experimentale, în strânsă analogie cu ştiinţele naturii. P. defineşte *sociologia* ca ştiinţă a *acţiunilor umane*, clasificate de el în acţiuni logice şi non-logice (dar nu neapărat ilogice), după cum raporturile logice între mijloace şi scop se instituie în conştiinţa „actorului” sau în realitate, independent de conştiinţa acestuia. În cazul acţiunilor non-logice, predominante după opinia lui P., *scopul* obiectiv diferă de cel subiectiv, deşi oamenii, „raţionalizând” scopurile caută să le dea o aparenţă logică. Astfel, ansamblul ideilor, teoriilor etc. care caută să justifice acţiunile non-logice, constituie

„derivaţiile”, adică elemente acţionale variabile, spre deosebire de elementele acţionale constante, numite „reziduuri”, care sunt un fel de instincte fundamentale ale omului. P. a conceput societatea ca un sistem pluírideterminat, în stare de *echilibru*. Ca apărător al liberalismului economic şi al proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie, P. este un gânditor conservator, iar ca autor al unei teorii a „circulaţiei *elitelor*”, este invocat de cercurile elitiste cele mai retrograde. *Op*. pr.: „Manual de economie politică” (1907), „Sistemele socialiste” (1901 – 1902), „Tratat de sociologie generală” (2 vol., 1916).

PARMENIDE din Eleea (sfârşitul sec. 6-începutul sec. 5 î.e.n.), filosof grec, cel mai de seamă reprezentant al *Şcolii eleate*.*f*. concepe, în mod medialectic, un „existent” unic, imobil, continuu şi neschimbător. Cunoaşterea senzorială („calea opiniei”), prin care lumea ne apare multiplă, diversă şi schimbătoare, este înşelătoare; existentul poate fi cunoscut numai prin raţiune („calea adevărului”). Ontologia lui P. este preponderent materialistă; concepţia sa despre cunoaştere, în măsura în care P. rupe cunoaşterea logică de cea senzorială şi manifestă neîncredere în aceasta din urmă, înclină spre idealism. Totodată, în tezele lui P. sunt implicate legile logicii formale, care aveau să fie enunţate mai târziu de Aristotel.

PARSONS, Talcott (n. 1902), sociolog american, reprezentant de seamă al structural-funcţionalismului. A dezvoltat o teorie a „acţiunii sociale”. Conform acesteia, *acţiunile umane* trebuie analizate sociologic printr-un sistem de concepte menite să reflecte încercările individului de a-şi reprezenta în mod conştient comportările şi şi-situaţiile diverse în care acţionează, în teoria lui P. schema mijloace-scopuri deţine un loc central. Sistemului social, ca *totalitate* structural-funcţională, îi sunt proprii patru nivele de organizare: 1) primar sau tehnic, 2) managerial, 3) instituţional şi 4) societal. Aceste nivele se repartizează în jurul a două axe de diferenţiere sau de orientare: axul intern-extern (raportul natu-ră-societate) şi diviziunea muncii. P. consideră că diferitele nivele de organizare a societăţii sunt orientate spre realizarea a patru funcţii sociale fundamentale: 1) funcţia de integrare, 2) funcţia de adaptare, 3) funcţia de atingere a scopurilor, 4) funcţia de păstrare a formelor structurale şi de conducere a tensiunilor sociale. Schemele conceptuale preconizate de P. au un caracter abstract şi consideră societatea în mod static, fără să fie în măsură să explice şi să

surprindă dinamica dezvoltării şi schimbării sociale, mecanismul trecerii de la o stare a societăţii la alta. Teoria „acţiunii sociale”, deşi contribuie substanţial la construirea aparatului noţional prin care se poate surprinde structura şi mecanismul acţiunilor umane şi urmăreşte explicarea proceselor de socializare a individului, rămâne tributară *psihologismului*, mai ales în înţelegerea primelor etape ale formării *personalităţii* şi nu dezvăluie temeiurile fundamentale (sociale) ale acţiunii umane. *Op*. pr.: Teorii ale acţiunii sociale” (1937), „Sistemul social” (1951), „Structură şi proces în societăţile moderne” (1960), „Teorii despre societate” (2 vol., 1961), „Structură socială şi personalitate” (1964).

PAETE, v. ÎNTREG ŞI PARTE.

PARTICULAR, v. GENERAL-PAR-TICULAR; SINGULAR.

PĂRTINITATE, însuşire definitorie a oricărei ideologii exprimând apartenenţa ei de clasă, orientarea ei în conformitate cu interesele fundamentale ale clasei de pe poziţiile căreia este elaborată. Relaţia dintre p. şi *obiectivitate* este condiţionată de raportul dintre cerinţele *progresului* istoric şi *interesele* fundamentale ale clasei căreia îi aparţine respectiva ideologie într-un anumit moment istoric. Dacă o p. retrogradă exclude, de regulă, obiectivitatea, o p. progresistă tinde să coincidă cu aceasta. P. comunistă realizează pe deplin această coincidenţă, întrucât interesele clasei muncitoare concordă integral cu legile progresului, cu tendinţele obiective ale procesului revoluţionar contemporan. P. comunistă presupune aprecierea oricăror evenimente de pe poziţiile consecvent revoluţionare ale clasei muncitoare, ale partidului său revoluţionar, adeziunea deplină la ideologia lui Marx, efortul pentru continua ei dezvoltare creatoare, pentru traducerea fermă în viaţă a principiilor ei, deschiderea fără rezerve spre adevăr, receptivitatea neîngrădită faţă de *noul* autentic, lupta hotărâtă împotriva a tot ce este retrograd, potrivnic progresului, împotriva ideologiilor neştiinţifice, ostile intereselor oamenilor muncii. P. comunistă este ireductibil opusă *obiectivismului*.

PASCAL, Blaise (1623 – 1662), matematician, fizician, scriitor şi filosof francez. A adus contribuţii valoroase în domeniile fizicii, geometriei, calculului infinitezimal, aritmeticii, teoriei numerelor, algebrei, calculului *probabilităţilor*, în 1654, s-a retras la mănăstirea jansenistă Port-Royal, renunţând la cercetările ştiinţifice şi preocupându-se cu precădere de problemele moralei şi ale filosofiei.

Gândirea sa în genere oscilează între *raţionalism* şi *scepticism*, între ştiinţă şi religie. În celebrele sale „Scrisori provinciale” (1656 – 1657, trad. rom. 1973), el denunţă cu vigoare logică impresionantă *cazuistica* iezuiţilor. Totodată, P. a opus speculaţiilor scolastice o serie de condiţii logice-metodologice severe ale cercetării ştiinţifice. „Cugetările” sale (postum, 1670, trad. rom. 1967) relevă un profund şi fin observator al sufletului omenesc. Deşi a recunoscut că existenţa lui Dumnezeu nu poate fi demonstrată raţional, P. a invocat pretinsul avantaj al opţiunii pentru credinţă, formulând vestitul său „pariu”, potrivit căruia, „dacă Dumnezeu nu există, nu pierdem nimic, iar dacă există, câştigăm totul”, în ciuda afirmării slăbiciunii iremediabile a omului, P. proclamă superioritatea lui ca fiinţă gânditoare asupra universului: Omul nu este decât o trestie, cea mai fragilă din natură, dar este o trestie gânditoare”. Prin consacrarea *„spiritului de fineţe”* menit să compenseze „spiritul *de geometrie*”, P. se opunea mărginirii raţionale şi mecaniciste a timpului, pledând pentru aprecierea afectivităţii ca dimensiune valorică. „Logica inimii” proclamată de P., în care îşi află sursele „etica valorilor”, îndeosebi etica lui M. Scheler, este revendicată, ca atare, şi de *existenţialismul* contemporan.

PASEISM (fr. *passe* „trecut”), pasiune exagerată pentru trecut, proprie *romantismului* şi unor concepţii conservatoare din domeniul filosofiei istoriei şi filosofiei culturii, care preconizează întoarcerea omenirii în mod anacronic la epoci revolute, istoric depășite (orânduirea patriarhală, evul mediu etc). V. şi *neomedievalism*.

PATOLOGIE SOCIALĂ, termen sociologic folosit în înţelesuri diferite. În cadrul concepţiilor organiciste, fenomenele sociale considerate aberante sunt asemănate celor de patologie biologică, socotite deci ca „boli sociale”, ca aspecte morbide, monstruoase, cărora trebuie să li se găsească o „terapie socială”. În concepţia lui Durkheim, problema P.S. este pusă fie în „termenii „normal” şi „anormal” (în sens de normalitate statistică), fie cu referire la anumite *norme* morale valabile într-o anumită societate. În cadrul concepţiilor sociologice contemporane, termenul de „patologie” şi concepţiile aferente sunt, de regulă, abandonate, ele fiind considerate aprecieri subiectiviste ale fenomenelor sociale şi nu constatări obiective, integrabile într-o interpretare ştiinţifică.

PATRIARHAT (lat. *pater* „tată” şi gr. *arhe* „conducere”), termen referitor la marile familii tribale şi aplicat apoi tuturor societăţilor în

care există familii similare mari, cuprinzând multiplii colaterali, sub conducerea unui singur şef de sex masculin. În comuna primitivă, odată cu apariţia epocii bronzului şi cu primele începuturi ale epocii fierului, matriarhatul dispare, bărbatul dobândind un rol predominant în viaţa economică şi războinică. Filiaţia se stabileşte acum patriliniar şi grupul familial devine patrilocal. Femeia îşi vede mărginită activitatea în cadrul gospodăriei casnice, decade din vechile sale drepturi patrimoniale şi sociale, devine obiect de stăpânire a bărbatului, care strânge în „familia" sa mai multe soţii, sclavi şi sclave. Familia mare patriarhală, cuprinsă în organizaţii gentilice mai vaste, este caracteristică atât popoarelor nomade pastorale, cât şi celor agricole, trăind pe baza stăpânirii în comun a pământului. Când ginţile agricole se teritorializează şi capătă forma obştilor săteşti, sistemul de organizare socială pe bază de filiaţie cedează locul unui nou mod de organizare, determinat de relaţii de proprietate individualizată pe grupe familiale restrânse, p. se dezagregă, făcând loc unor familii monogame restrânse.

PATRIOTISM, complex de stări şi fapte de conştiinţă, înmănunchind sentimente şi convingeri privind integrarea şi apartenenţa la o comunitate social-politică, la tradiţia istorică şi culturală a unei ţări, reflectând dragostea faţă de patrie, devotamentul pentru interesele poporului. P., ca element al conştiinţei politico-morale şi ca acţiune socială practică, este condiţionat social-istoric şi are, în diferite epoci, un conţinut deosebit. Rolul ideilor şi sentimentelor patriotice în procesul social-istoric s-a manifestat în anumite forme încă din antichitate, dar s-a accentuat considerabil abia în perioada formării *naţiunii*, când *burghezia*, luptând împotriva feudalismului şi a fărâmiţării feudale, a militat pentru formarea şi consolidarea *statului* naţional şi a promovat ideile p. Spre deosebire de p. claselor exploatatoare, predispus spre tranzacţii atunci când interesele înguste de clasă pot fi astfel favorizate, expresia cea mai consecventă a p. este întruchipată în atitudinea *maselor populare*, luptătoare dintotdeauna pentru libertate şi progres social. În procesul revoluţionar al construirii societăţii socialiste apare şi se dezvoltă p. *socialist*, generat de noua orânduire şi de transformările socialiste în ansamblul conştiinţei maselor. Ridicând pe o treaptă superioară tradiţiile patriotice înaintate, revoluţionare ale poporului, p. socialist are un temei nou: patria socialistă liberă şi independentă, ale cărei

bogății și destine sunt stăpânite de *popor*, căruia îi aparține și întreaga putere politică în stat. P. se îmbogățește cu noi valori politice și morale, îmbinând armonios dragostea tradițională a maselor față de patrie cu devotamentul față de cauza socialismului și comunismului. P. socialist are un caracter militant, constituind un important factor de cimentare și de omogenizare a națiunii socialiste, un puternic factor al progresului noii orânduiri sociale. P. socialist presupune dăruirea de sine neprecupețită a fiecărui om al muncii în cadrul efortului general pentru sporirea avuției naționale, a proprietății socialiste, pentru înfăptuirea politicii partidului comunist, politică pe deplin corespunzătoare intereselor vitale ale întregii națiuni. P. socialist cere fiecărui cetățean să fie oricând gata pentru a face totul, până la supremul sacrificiu pentru apărarea libertății, independenței și integrități țării, pentru salvgardarea cuceririlor revoluționare ale poporului. „Patriotismul, dragostea și devotamentul față de țară sunt o expresie a conștiinței revoluționare comuniste, expresia îndatoririi de onoare a fiecărui comunist, a fiecărui om al muncii față de glia strămoșească și față de noua societate” (Nicolae Ceaușescu). P. socialist este principial opus oricărei îngustimi naționale, respinge și condamnă naționalismul și șovinismul de orice fel, inegalitățile sau discriminările naționale și rasiale, militează pentru deplina egalitate în drepturi a tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, pentru frăție în munca și lupta comună. P. socialist presupune întărirea prieteniei cu toate popoarele țărilor socialiste, cu popoarele țărilor în curs de dezvoltare, cu toate popoarele lumii, participarea activă la lupta pentru cauza păcii și colaborării. P. socialist implică respectul față de sentimentele naționale ale popoarelor, pentru libertatea și independența lor. Opunându-se *cosmopolitismului* și mi-litând pentru solidaritatea frățească cu oamenii muncii de pretutindeni, cu toate popoarele, p. socialist se îmbină armonios cu *internaționalismul*. V. și *Codul principiilor și normelor muncii și vieții comuniștilor, ale eticii și echității socialiste*.

PATRISTICA (lat., pater” părinte”), doctrină teologică-filozofică elaborată în sec. 2 – 8 de „părinții bisericii” („patres ecclesiae”) prin care s-au pus bazele dogmaticii și cultului creștin. P. are o ramură latină (occidentală) și una greacă (orientală). Ea completează Biblia, alcătuind, pentru ortodocși și catolici, „sfânta tradiție” a *creștinismului*, respinsă de protestanți. Începând din sec. 3, p. s-a sprijinit pe filosofia

neoplatonică (Augustin), pe care a încercat s-o subordoneze teologiei, deschizând astfel drum *scolasticii* medievale. Noţiunea de p. este redată uneori prin cea de *patrologie*, care desemnează obişnuit disciplina consacrată studiului doctrinei şi vieţii „părinţilor bisericii”.

PATTERN, v. ICONIC (semn *I*); MODEL.

PAULSEIF, Friedrich (1846 – 1908), filosof german, reprezentant al „metafizicii critice” *neokantiene*, pedagog şi etician. În polemică cu materialismul, P. a susţinut o ontologie idealistă, întemeiată pe ideea *paralelismului psihofizic* (psihofiziologic), precum şi teza unei „cunoaşteri raţionale” compatibilă cu *credinţa*. Filosofia însăşi ar avea ca sarcină, după P., cercetarea istorică a „medierii dintre ştiinţă şi credinţă”. Interpretând filosofia lui Kant şi istoria filosofiei în genere, în această perspectivă, P. sesizează însă problematica specifică filosofiei, unitatea procesului istorico-filozofic şi a formelor fundamentale ale culturii. P. are contribuţii notabile în elaborarea *eticii* ca sistem categorial şi în tratarea interacţiunii dintre etic şi *etos*, etic şi moravurile colectivităţilor umane istorice concrete. Cu deschideri spre o analiză sociologică, P. tratează problemele familiei, şcolii şi educaţiei, evidenţiind necesitatea *muncii* ca factor de progres moral şi educativ-formativ, susţinând, în genere, punctul de vedere al pedagogiei sociale şi al unui neoumanism pus pe baze criticiste. *Op*. pr.: „Istoria învăţământului erudit” (1885), „Sistemul eticii” (2 voi... 1889», „Introducere în filosofie” (1892, trad. rom. 1920), „Immanuel Kant” (1898), „Pedagogie” (postum, 1909).

PAVLOV, Ivan Petrovici (1849 – 1936), neurofiziolog sovietic, ale cărui descoperiri şi teorii au avut o. mare influenţă asupra ştiinţelor medicale şi psihologiei. Prin descoperirea *reflexului condiţionat*, P. a deschis o cale nouă în cercetarea experimentală a activităţii creierului, în explicarea *comportamentului* animalelor şi a psihicului uman. P. şi colaboratorii săi au descoperit o serie de fenomene şi legi ale activităţii emisferelor cerebrale (inducţia cor-ticală, iradierea şi concentrarea excitaţiei şi inhibiţiei etc), contribuind la înţelegerea mecanismelor neurofiziologice ale unor fenomene şi funcţii psihice. Concepţia sa despre activitatea nervoasă superioară are la bază principiul determinismului, principiul analizei şi sintezei (fiziologice) şi cel al structuralităţii. P. a adus în sprijinul filosofiei materialiste un vast material ştiinţific, verificat experimental, care arată că funcţiile cerebrale şi psihice au un substrat material

(printr-q adaptare dinamică a funcţiilor hi structurile neuronale). *Op*. pr.: „Prelegeri despre activitatea emisferelor cerebrale” (1927, trad. rom. 1951).

PAVLOV, Todor Dimitrov (1890 – 1977), filosof marxist şi om politic bulgar, preşedinte al Academiei Bulgare de Ştiinţe între anii 1947– 1962, iar în ultimii 14 ani preşedinte onorific. A desfăşurat o activitate teoretică multilaterală în domeniile *filosofiei*, *esteticii*, *eticii*, *logicii*, *filosofiei ştiinţelor naturii*, *ateismului ştiinţific*, *sociologiei*, istoriei şi criticii literare, pedagogiei etc. Numeroase dintre lucrările sale au fost consacrate problemelor interdependenţei dintre filosofie şi ştiinţele particulare, aprofundării teoriei *reflectării*, problemelor de *gnoseologie* şi de metodologie generală, criticii unor curente ale filosofiei burgheze (rehmkeismul, bergsonisniul, *anarhismul*, *kantianismul*, *freudismul*, *pozitivismul*). După P., filosofia lui Marx este baza metodologică a ştiinţelor particulare, metoda generală de cunoaştere a multilateralităţii lumii, opusă *empirismului*, relativismului şi *agnosticismului*; lipsită de perspectiva metodologică a filosofiei marxiste, *ştiinţa* pierde legătura cu complexitatea dialectică a lumii; la rândul ei, lipsită de legătura cu ştiinţele particulare, *filosofia* se transformă într-un joc steril al unor abstracţii fără conţinut. P. consideră ca obiect al filosofiei raportul dintre existenţă şi conştiinţă, defineşte materialismul *istoric* ca o latură relativ independentă a filosofiei lui Marx, ca filosofia sau logica dezvoltării social-istorice, iar sociologia ca ştiinţa particulară despre structura societăţii. A argumentat amplu „ipoteza logică” a lui Lenin asupra reflectării ca însuşire generală a materiei şi a evidenţiat însemnătatea ei metodologică atât pentru explicarea genezei conştiinţei, cât şi pentru înţelegerea procesului de constituire şi devenire a ştiinţelor. *Op*. pr.: „Probleme fundamentale ale teoriei cunoaşterii”, „Materialismul şi alte doctrine filosofice”, „Teoria reflectării”, „Filosofia materialist-dialectică şi ştiinţele particulare”, „Informaţie, reflectare şi creaţie”, „Teoria generală a artei”, „Despre unitatea dialectică dintre darvinism şi genetică”.

PĂTRATUL LOGIC, schemă mnemotehnică alcătuită de filosoful roman Boethius (480 – 524) cu scopul de a reprezenta şi a uşura memorizarea raporturilor dintre judecăţile de predicaţie *A*, *E*, *I*, şi *O*:

A – contrarretate E

j subcontrari etate q

Aceste raporturi sunt: de *contrarietate* între judecăţile *A* şi *E*, de *subalternare* între judecăţile *A* şi /, pe de o parte, şi judecăţile *E* şi *O*, pe de altă parte, de *contradicţie* între judecăţile *A* şi *o* şi între judecăţile *E* şi / şi de *subcontranietate* între judecăţile *I* şi *O*. în evul mediu, această schemă a fost folosită şi în scopul reprezentării şi memorizării raporturilor dintre judecăţile modale, raporturi în genere analoage celor dintre judecăţile de p ridicaţie.

PĂTRĂŞCANU, Lucreţiu (1900 – 1954), sociolog, jurist, filosof şi om politic român, activist şi conducător de seamă al P.C.R. Şi-a dat doctoratul la Leipzig cu teza „Chestiunea agrară în România" (1924). A intrat la 19 ani în mişcarea socialistă, activând ulterior în rândurile partidului comunist şi ale conducerii lui. Arestat în 1948, condamnat la moarte şi executat, reabilitat în 1968. Ca sociolog, s-a preocupat îndeosebi de cercetarea, în lumina principiilor materialismului istoric, a genezei şi evoluţiei procesului de formare a României moderne. În volumul „Un veac de frământări sociale. 1821 – 1907" (1945), P. a demonstrat, de pe aceleaşi poziţii, că apariţia şi dezvoltarea capitalismului românesc nu se datoresc, aşa cum s-a crezut, factorilor economici externi (tratatul de la Adrianopol din 1829) sau ideologici externi (influenţa ideilor revoluţionare din Apus), ci unor factori determinanţi interni. În lucrările „Probleme de bază ale României" (1944) şi „Sub trei dictaturi" (1944), P. a studiat aspecte importante ale situaţiei social-politice şi economice a României din perioada 1920 – 1944, realizând o remarcabilă sinteză sociologică, de pe poziţiile socialismului ştiinţific, a tendinţelor economice, sociale şi politice din societatea românească. În volumul „Curente şi tendinţe în filosofia romanească" (1946), pornind de la înţelegerea funcţiei sociale a filosofiei, a examinat critic, mi fără unele limite, gândirea lui V. Conta precum şi diferitele orientări filosofice manifestate în România interbelică, cărora le-a opus materialismul dialectic ca direcţie ştiinţifică în cugetarea filosofică.

PÂRVAN, Vasile (1882 – 1927), istoric, arheolog şi gânditor român. A încercat să realizeze o sinteză a *neohe-gelianismului* şi *neokantianismului* în domeniul filosofiei istoriei, punând la baza dezvoltării istorice factori de natură cultural-spirituală. Istoria este, după P., *devenirea* vieţii oamenilor şi se înfăptuieşte prin „ritmul" spiritual, parte integrantă din ritmica universală. Obiectul istoriei îl constituie, după P., raporturile reciproce dintre mase şi individ, dintre

materie şi spirit, animalitate şi umanitate, natură şi cultură. Istoricul, afirmă P., transformă fenomenele în fapte istorice prin atitudinea sa creatoare, atribuindu-i anumite conţinuturi şi forme. Ca gânditor umanist, P. a criticat tot ceea ce se opunea libertăţii spirituale a individului. El a combătut şovinismul şi a respins *cosmopolitismul*, în care vedea anihilarea sentimentului creator de cultură originală. *Op*. pr.: „Idei şi forme istorice” (1920), „Memoriale” (1923).

ped

PEANO, Giuseppe (1858 – 1932), matematician italian, unul dintre promotorii *logicii simbolice*, pe care a numit-o *logistică*. A definit principalele concepte ale calculului propoziţional şi a creat un sistem de semne specifice *calculului logic*. A formulat pentru prima dată axiomatica teoriei numerelor naturale. *Op*. pr.: „Principiul aritmeticii expus după o nouă metodă” (1889), „Despre conceptul de număr” (1891), „Studii de logică matematică” (1897), „Formularul matematicilor” (5 vol., 1895 – 1908).

PEDAGOGIE (gr. *paid* „copil” şi *agoge* „conducere”), teoria sau ştiinţa educaţiei. A apărut mai întâi sub forma unor sfaturi şi idei menite să călăuzească pe părinţi şi educatori în creşterea copiilor. Cu I.A. Comenius (Komen-sky), p. Începe să se dezvolte ca disciplină sistematică, îndeosebi ca teorie generală a învăţământului (didactica). La sfârşitul sec. 18 şi în secolul următor, p. se dezvoltă ca teorie a învăţământului, bazată pe psihologie şi etică, folosind, între altele, ideile lui J. Locke, J.-J. Rousseau, J.H. Pesta-lozzi şi J. Fr. Herbart. În această perioadă, dezvoltarea p. a fost stimulată de sporirea continua a reţelei şcolilor de stat de toate gradele. După 1900, tendinţele de scientizare au condus la întemeierea p. experimentale. În prezent p. se dezvoltă ca o ştiinţă a învăţământului *informaţional* (instructiv), a învăţământului *educaţional* (a educaţiei pentru formarea multilaterală a personalităţii) şi a învăţământului *formaţional* (orientat spre cultivarea multilaterală a capacităţilor şi disponibilităţilor fizice, morale, intelectuale, vo-liţionale ale tinerilor şi spre realizarea profilului lor profesional). P. are un obiect de studiu complex: probleme fundamentale ale învăţământului şi educaţiei, ale formării profilului profesional al tinerilor şi adulţilor, ale factorilor educativi şi ale instituţiilor instructiv-educative. Ramuri ale p. sunt: antropologia filozofico-pedagogică, axiologia pedagogică, psihologia pedagogică, sociologia pedagogică şi biologia pedagogică. P. cuprinde didactica

generală şi specială, care se ocupă cu următoarele probleme: învăţământul şi sarcinile lui, conţinutul învăţământului, principiile învăţământului, formele de învăţământ, metodele şi mijloacele de învăţământ, studiul individual al elevilor, învăţătorul (profesorul), şcoala şi cadrul material al desfăşurării procesului instructiv-educativ. O componentă a p. O constituie şi *teoria educaţiei*, care studiază în primul rând educaţia şi constantele ei (educaţia intelectuală, morală, estetică, tehnico-profesională şi fizică). Teoria educaţiei cercetează, de asemenea, şi educaţia preventivă, asistenţa educativă, învăţământul şi educaţia extraşcolară, postşcolară, educaţia prin intermediul organizaţiilor de tineret, precum şi educaţia adulţilor (îndrăgogica), care, în urma revoluţiei ştiinţifico-tehnice, tinde să devină o educaţie permanentă. O ramură importantă a p. moderne este şi studiul *politicii şcolare*, care se ocupă de organizarea şcolii şi planificarea învăţământului în conformitate cu nevoile societăţii. P. s-a diversificat în p. teoretică şi p. practică sau aplicată, în p. generală şi profesională, apoi în p. vârstelor, a familiei şi a grădiniţelor de copii (preşcolari), p. şcolară, p. Învăţământului superior şi p. adulţilor. Acestora li se adaugă istoria p. cu cele două ramuri ale ei: istoria p. naţionale şi istoria p. universale. În p. se deosebesc azi mai multe direcţii de cercetare: *psihologică*, *experimentală*, *obiectuală*, *sociologică*, *comparată*, *a culturii* şi *specială* (privitoare la copiii deficienţi). Unii autori consideră tot ca p. speciale şi p. *sociologică*, p. *cibernetică*. În România se dezvoltă, după 23 August 1944, p. *socialistă*. Aceasta stabileşte ca scop al educaţiei, în spiritul socialismului ştiinţific, formarea personalităţii multilateral dezvoltate; concepe şcoala ca factor principal al educaţiei şi preconizează un învăţământ realist-ştiinţific, legat de cercetare şi producţie, care să contribuie la educarea prin muncă şi pentru muncă a tineretului, la formarea unei concepţii ştiinţifice despre natură, societate şi om. În anii de după Eliberare, în ţara noastră au apărut lucrări din diverse domenii ale p. ca: A. Mânolache, „Disciplina, libertatea şi autoritatea în educaţie” (1947); V. Popeangă, „Presa pedagogică în Transilvania. 1860 – 1918” (1966); S. Stoian, „Metodologia comparativă din educaţie şi învăţământ” (1970); O. Safran, „Instrucţie şi educaţie” (1970); Gh. Părnuţă, „Istoria învăţământului şi gândirea pedagogică din Ţara Românească. Sec. XVII-XIX” (1971); S. Stoian, „Educaţie şi societate” (1971), „Educaţie şi tehnologie” (1972); I. Cerghit, „Mass-media şi educaţia tineretului

şcolar” (1972); Colectiv (A. Danesuly, D. Salade – sub red. –, R. Triteanu, M. Jamsen, I. Radu, R. Ciurea, D. Varna), „Educaţia şi contemporaneitatea” (1972); A. Chircev, „Educaţia moral-politică a tineretului” (1974); D. Todoran, „Individualitate şi educaţie” (1974); V. Ţârcovnicu, „Pedagogia generală” (1975); Şt. Bârsănescu, „Unitatea pedagogiei contemporane ca ştiinţă a educaţiei” (1976).

PEDAGOGIE SOCIALĂ, ramură a pedagogiei care studiază determinismul social al fenomenelor educaţionale concepute ca procese de formare a *omului* în prin şi pentru societate. În lucrările de specialitate se mai vorbeşte şi de „sociologia educaţiei” ca şi de „pedagogia sociologică”, termeni cu conţinut asemănător, dar nu identic. Termenul de P.S. a apărut mai întâi (P. Natorp, P. Bergmann, P. Barth ş.a.) ca expresie a reacţiei care a avut loc la finele secolului trecut, împotriva pedagogiei individualiste. Omul este considerat o fiinţă eminamente socială, formarea şi dezvoltarea lui fiind de neconceput în afara societăţii, a culturii şi a istoriei. Puţin mai târziu a apărut termenul de „sociologia educaţiei”, definit şi răspândit de E. Durkheim şi şcoala sa. Durkheim socoteşte educaţia o „socializare metodică a tinerei generaţii”, iar sociologia educaţiei, o ramură a sociologiei. Pedagogia n-ar fi după Durkheim o ştiinţă adevărată (o „ştiinţă pură”), deoarece nu s-ar ocupa cu „judecăţi de realitate” şi „legi”, ci cu „judecăţi de valoare şi norme”. După el, pedagogia e o „ştiinţă practică”, având strânse relaţii cu sociologia şi psihologia. Sociologia educaţiei studiază, de fapt, fenomenul educativ din punct de vedere sociologic, ca teorie a integrării sociale a tineretului. Cel de-al treilea termen („pedagogia sociologică” sau „sociopedagogia”) a fost propus de pedagogul Georges Rouma (1914). Sociopedagogia studiază fenomenul educativ ca fenomen specific de formare conştientă a omului, conform unui *scop* (*model*) propus de o societate dată, ea fiind o disciplină pedagogică de ramură. Aşadar, dintre cei trei termeni, cel de p. s. are sfera cea mai largă, el referindu-se la orice aspect sau acţiune educativă care implică societatea.

PEIRCE, Charles Sanders (1839 – 1914), filosof, logician, matematician şi naturalist american. A iniţiat, în deceniul 8 al sec. 19, *pragmatismul*, pe care îl numea „pragmaticism”. După el, ideile şi noţiunile sunt simple „credinţe” care ne călăuzesc în acţiune, iar sensul unei idei se reduce la consecinţele ei practice (*principiul lui* P.). Gnoseologia sa idealist-subiectivă se îmbină cu o ontologie

idealist-obiectivă cu influenţe religioase. P. a adus contribuţii importante în teoria *probabilităţii* şi în logica relaţiilor. A elaborat, independent de Frege, calculul cu predicate. Lucrările sale în domeniul teoriei *semnelor* au contribuit la constituirea *semioticii*, ale cărei principii le-a formulat. *Op*. pr.: „Cum să facem ideile noastre mai clare" (1878), „Despre algebra logicii" (1880), „Studii de logică" (1883), „Logica regenerată" (1896).

PENTRU SEVE (*fiinţă* P.S.), termen hegelian care desemnează un moment al dialecticii *fiinţei*, şi anume calitatea ajunsă la împlinire, desăvârşită, fiinţa infinită: cel mai apropiat exemplu al *fiinţei* P.S. este, la Hegel, *conştiinţa de sine*. Prin extensiune: conştiinţa propriei capacităţi de cunoaştere, pe care fiinţa conştientă o are despre ea însăşi, în opoziţie cu fiinţa *în sine*. O clasă socială devine o clasă P.S. când dobândeşte conştiinţa intereselor sale fundamentale, a locului ei în sistemul relaţiilor sociale şi în ansamblul procesului istoric. V. şi în *sine*; *şinele*.

PERCEPŢIE, proces psihic prin care obiectele şi fenomenele din realitate, acţionând nemijlocit asupra organelor de simţ, sunt reflectate în totalitatea însuşirilor lor ca un întreg unitar; *imaginea* care este rezultatul acestui proces. Spre fteosebire de *senzaţie*, care reflectă o însuşire său alta a unui obiect, p. reflectă obiectul în ansamblul său. La om, p. reprezintă o modalitate principală a cunoaşterii senzoriale, în timp ce senzaţia are doar un rol constitutiv în dezvoltarea filogenetică şi ontogenetică a acestui nivel de cunoaştere. P. se bazează pe experienţa anterioară a omului şi pe raportarea obiectului perceput la o anumită categorie de obiecte; de aceea în procesul p. se reflectă *semnificaţia* de ansamblu a obiectului respectiv şi nu însuşirile separate ale acestuia. Cercetările experimentale au arătat că procesul p. are un caracter selectiv şi este influenţat nu numai de particularităţile obiectului perceput, ci şi de trebuinţele şi de interesele persoanei care percepe, de aşteptarea sau de atitudinea sa anticipativă. P. este de diferite feluri: vizuală, auditivă, tactilă etc.

PERFECŢIUNE, ideal al unor împliniri majore, de ordin etic, estetic, tehnic etc.; proiecţie ideală a visurilor şi căutărilor umane sau a unor posibilităţi reale, mai mult sau mai puţin maturizate. Concepţiile mistice religioase (de ex., cele neoplatoniciene) despre lume proiesetează ideea de p. În *absolutul* Jivin, suprema *fericire* umană

constând în renunţarea la sine şi uitarea de sine în contopire cu principiile divine, în supunere şi ascultare, într-un cuvânt, în negarea oricărei autonomii spirituale a omului, în opoziţie cu doctrina predestinării şi păcatului originar pentru care natura umană este în chip fatal coruptă şi, deci, esenţialmente imperfectă, filosofia marxistă, ca filosofie consecvent umanistă, afirmă ideea perfectibilităţii omului, în condiţii sociale favorabile, a capacităţii şi disponibilităţii inepuizabile a omului de a se modela intelectual şi afectiv, sub raport profesional, politic, moral şi cultural, în lumina unui ideal consecvent laic al p. În prezent, ideea de perfectibilitate social-umană este intrinsec imrlicată în concepţia revoluţionară a clasei muncitoare despre om şi societăţi, în politica partidului şi statului nostru de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate, a civilizaţiei comuniste (civilizaţie spirituală superioară, care reclamă, totodată, dezvoltarea plenitudinară a personalităţii umane).

PERIPATETICI (gr. *peripatein* „a se plimba”), discipoli ai lui Aristotel, dintre care primul şi cel mai ilustru a fost Teofrast. Sunt, de asemenea, cunoscuţi Eudem din Rodos (sec. 4 – 3 î.e. u), Straton din Lampsakos (n.c. 270 î.e.n.), Alexandru din Afrodisias (sfârşitul sec, 2 şi începutul sec. 3) ş.a. Unii p. au înclinat spre orientarea materialistă legată de cercetările naturalist-ştiinţifice concrete (în botanică, matematică, astronomie, medicină etc), alţii au mers pe linia idealismului.

PERMISIUNE, concept etico-juridic ce desemnează acceptarea sau încuviinţarea prealabilă de către factorul de putere a unei acţiuni accesibile unui agent dat. Mulţimea p. descrie într-un sistem normal de acţiune spaţiul de iniţiativă îngăduit agenţilor, totalitatea conduitelor admise, libere sau obligatorii pentru săvârşirea cărora agenţii sunt nesancţionabili. În orice sistem de norme obligaţiile unui agent sunt o submulţime a mulţimii acţiunilor ce-i sunt permise. Acţiunile permise nonobligatorii circumscriu sfera libertăţilor de acţiune îngăduite unui agent de un sistem de norme dat. Între mulţimea p. şi drepturile unui agent într-o activitate reglementată de un sistem de norme există o legătură strânsă: drepturile pot fi interpretate ca acţiuni permise ce au ca rezultat efecte favorabile asupra agenţilor de referinţă. P. notată prin *Pp* – „Este permis p „este un factor logico-deontic luat adesea, ca primitiv în sistemele de logică *deontică*. În acest caz *obligaţia* devine interdicţie de a nu executa şau abolire a dreptului de a te abţine (*Op* =

– *P-ţi*) iar interdicţia este definită ca nonpermisiune (*Pp* = – *Pp*). Libertatea în raport cu o acţiune dată poate fi definită ca p. de a o întreprinde şi totodată p. de a nu o întreprinde (*Lp* = *Pp-P-ţi*).

PERRY, Ralph Barton (1876 – 1957), filosof – american, elev şi urmaş al lui W. James, reprezentant al *neorealismului*. Folosind o metodă „logico-critică", înrudită cu analiza logică a lui Russell şi cu *behaviorismul*, P. opune idealismului subiectiv o teorie a „ordinii egocentrice", formulă eclectică, oscilantă între idealismul subiectiv şi cel obiectiv, întrucât postulează identitatea dintre *imagine* şi *lucru*. P. pornea de la Mach, înlocuind însă „elementele neutrale" cu structura „idee-lucru", care ar apărea în planul realităţii fie ca materială, fie ca ideală. În polemica sa cu scientismul şi materialismul, P. a luat apărarea *personalismului* şi a tezei „armoniei" dintre ştiinţă şi religie. împreună cu E. Holt, V. Marvin, E. Spaulding, W. Pitkin şi W.P. Montague, P. a publicat, în revista „Philosophy", din 1910, „Programul şi prima platformă a celor şase realişti", care critica idealismul subiectiv, dar şi materialismul, pledând pentru renaşterea *filosofiei „simţului comun"*. P. a elaborat şi o teorie a valorii, proprie, potrivit căreia baza valorii se află în organism, în atracţia sau repulsia acestuia faţă de obiect. *Op.pr.*: „Noul realism" (1912), „Teoria generală a valorilor" (1926), „Puritanism şi democraţie" (1944), „Cum va fi lumea?" (1948).

PERSOANĂ, totalitate a însuşirilor fizice şi psihice ale individului uman, considerate integrativ în unitatea lor şi în continuitatea lor de-a lungul vieţii. P. se formează în condiţiile existenţei sociale a omului, a relaţiilor sociale existente, a împrejurărilor de viaţă şi educaţie. Diferite laturi

„Şi aspecte ale p. sunt studiate de antropologie, anatomia şi fiziologia umană, psihologie, pedagogie, etică, sociologie, însuşirile psihice ale p. – *temperamentul*, *caracterul*, *aptitudinile* – sunt studiate de psihologia diferenţială sau psihologia

PERSONALISM, curent în filosofia contemporană, cu o tendinţă pronunţat fideistă şi cu manifestări variate (p. absolut – p. pluralist, p. evoluţionist etc). Cu rădăcini mai vechi, în concepţia filosofului german D.F.E. Schleiermacher (1768 – 1834), ca şi în diverse teze ale monadologiei lui Leibniz, ale idealismului subiectiv al lui Berkeley şi ale idealismului absolut al lui Hegel, p. pune la baza existenţei o pluralitate de entităţi spirituale înzestrate cu atributele personalităţii

(voinţă, urmărirea unor scopuri, conştiinţă de sine) şi subordonate lui Dumnezeu ca persoană supremă. P. Încearcă să îmbine, pe un fundal teist, o ontologie idealist-obiectivă cu o gnoseologie idealist-subiectivă. Persoana umană este privită de p. ca fiind categoria supremă a filosofiei; ea este concomitent o entitate autonomă şi o creaţie a divinităţii, către care tinde şi căreia îi este subordonată, în acest mod, p. îmbină *voluntarismul* individualist cu *fatalismul* religios. Deşi meritoriu prin atenţia acordată problemelor complexe ale *condiţiei umane* şi valorii *persoanei*, p. absolutizează „persoana" şi o priveşte în afara oricăror determinări social-istorice, preconizând rezolvarea tuturor problemelor sociale într-o manieră evazionistă, fie prin retragerea în „dimensiunile" persoanei umane, fie prin intercomunicarea cu „persoana" divină. P. a fost iniţiat în S.U.A. în a doua jumătate a sec. 19, având drept reprezentanţi principali în sec. 20 pe B.P. Bowne, W.E. Hoc-king, E.S. Brightmann şi R.T. Fle-welling. În Franţa, p. a fost reprezentat, la începutul secolului, de Ch. Renouvier, iar după 1930 de gruparea din jurul revistei „Esprit", condusă de E. Mounier şi apoi de J.M. Dorae-nach, care a elaborat o doctrină morală şi socială fundată pe valoarea absolută a persoanei. Subliniind şi inserţia colectivă a acesteia, denunţând egoismul şi individualismul burghez ca forme ale *înstrăinării* şi afirmând vocaţia „comunitară" a persoanei, p. se reduce, totuşi, în ultimă instanţă, la un fel de *alomism* sociologic, inoperant în ordinea practicii şi reorganizării sociale. În ţara noastră, în perioada dintre cele două războaie mondiale, adept al p. Într-o variantă aparte, numită „p. energetic", a fost C. Rădulescu-Motru.

PERSONALITATE 1. (în sens larg) Rezultat al dezvoltării depline şi al valorificării sociale a însuşirilor *persoanei*. 2. (în sens restrâns) Persoană cu aptitudini şi însuşiri intelectuale, artistice, morale, deosebite, care aduce o contribuţie valoroasă (excepţională) în domeniul social-politic sau în filosofie, ştiinţă, tehnică, artă, literatură. Spre deosebire de teoriile care definesc p. În mod abstract, izolat de societate, teoria marxistă a p. porneşte de la interrelaţia dialectică individ-societate, libertate-necesitate. P. nu este un *dat*, ci un produs, reprezentând răspunsul (compensator) conştient al *subiectului* la realitatea înconjurătoare. Omul nu *este*, ci se *face*; p. este făurită şi se autoconstruieşte în procesul însuşirii active a conţinuturilor şi valorilor sociale, a influenţelor mediului social, cât şi în procesul

obiectivării, al *practicii*, în cursul căruia – individul modifică la rândul său aceste conţinuturi obiective, creează valori noi. De-a lungul istoriei societăţii omeneşti, problema dezvoltării libere, multilaterale şi armonioase a p. a format obiectul preocupărilor tuturor gânditorilor umanişti. În orânduirile bazate pe existenţa claselor antagoniste, în care dezvoltarea p. a fost şi este îngrădită de sistemul proprietăţii private şi al exploatării, numai un număr relativ restrâns de indivizi reuşesc să-şi dezvolte şi să-şi afirme, în anumite, limite, p. *Umanismul* marxist leagă, din această cauză, eliberarea p. de eliberarea întregii societăţi de sub jugul exploatării, de lupta împotriva *înstrăinării* ca fenomen istoric şi socialmente determinat. Socialismul şi comunismul, în care cauzele înstrăinării sunt anihilate, şi în care p. umană este scopul suprem, asigură pentru prima oară în istorie condiţiile pentru dezvoltarea liberă şi armonioasă a p. P. *istorică* sau *politică*, conducător a cărui activitate exercită o influenţă apreciabilă asupra desfăşurării evenimentelor istorice. În opoziţie cu concepţia idealist-subiectivă, care atribuie p. *istorice* şi *politice* un rol hotărâtor în istorie, materialismul istoric subliniază rolul hotărâtor al maselor populare şi faptul că situaţiile istorice concrete dau naştere p. chemate să exprime necesităţile obiective ale dezvoltării sociale. Materialismul istoric respinge atât cultul p., cât şi negarea anarhistă a rolului şi autorităţii conducătorilor. Caracterul pozitiv sau negativ al activităţii p. *istorice* sau *politice* este determinat de situarea lor pe poziţiile claselor înaintate sau, respectiv, retrograde, de concordanţa sau de neconcor-danţa acestei activităţi cu legile obiective ale dezvoltării sociale. Autoritatea p. *istorice* şi *politice* ridicate din rândurile clasei muncitoare, ale poporului muncitor şi educate de partidul comunist se sprijină pe legătura strânsă cu masele populare ale căror aspiraţii le întruchipează, precum şi pe înţelegerea ştiinţifică a procesului social-istoric. P. *multilateral dezvoltată* este acel tip de p. formată multilateral şi a cărei capacitate creatoare se manifestă în multiple sfere ale activităţii umane: tehnice, ştiinţifice, artistice, social-politice. Ea îşi poate găsi condiţiile optime de realizare în socialism, orânduire menită să fie „societatea totalei împliniri a personalităţii umane, în care fiecare cetăţean să se simtă stăpân pe destinul său, să poată gândi şi acţiona nestingherit în folosul progresului social” (Nicolae Ceauşescu). În condiţiile societăţii socialiste şi, în perspectivă, ale celei comuniste, p. *multilateral dezvoltată* are în vedere afirmarea

capacităţilor şi talentelor omului, a spiritului său creator, atât în activitatea profesională cât şi în domeniile social-obştesc şi cultural-artistic, participarea fiecărui cetăţean la conducerea societăţii, indiferent de locul său în *diviziunea socială a muncii*. „Trebuie să ţinem seama permanent de faptul că dezvoltarea personalităţii umane, formarea omului epocii socialismului şi comunismului nu se pot reduce numai la cunoaşterea unor hotărâri sau teze generale, ci implică în mod necesar lărgirea continuă a orizontului de cunoştinţe profesionale, politice, ştiinţifice şi de cultură generală, însuşirea tot mai temeinică a tezaurului de gândire şi experienţă umană, a valorilor spirituale create de umanitate de-a lungul istoriei. În viziunea noastră, omul nou, constructor al socialismului şi comunismului, trebuie să fie stăpân pe cele mai înaintate cuceriri ale ştiinţei, ale cunoaşterii umane, să se caracterizeze prin înalte virtuţi politice şi morale, prin pasiune pentru muncă şi creaţie, prin îndrăzneală în gândire şi acţiune, prin cutezanţa în promovarea noului în întreaga viaţă socială, prin fermitate în lupta pentru dreptate şi adevăr, pentru înfăptuirea principiilor eticii şi echităţii socialiste, prin hotărârea de a lupta cu abnegaţie şi vitejie pentru apărarea cuceririlor revoluţionare, a integrităţii şi suveranităţii patriei, a cauzei comunismului în patria noastră” (Nicolae Ceauşescu).

PERSONALITATE DE BAZĂ, termen consacrat de Abram Kardiner (în lucrările „Individul şi societatea sa” – 1939, „Graniţele psihologice ale societăţii” – 1945), acceptat şi de Ralph Linton (atât în „Cuvânt înainte” la prima lucrare a lui Kardiner cât şi în cartea „Fundamentul cultural al personalităţii” – 1945, trad. rom. 1968) şi care şi-a găsit o aplicare practică în urma cercetărilor antropologice întreprinse în actuala Republică Malgaşă şi în Polinezia; conceptul se situează la intersecţia dintre cultură şi personalitate, ca o constelaţie psihică proprie şi comună membrilor unei societăţi, în concordanţă cu care indivizii îşi organizează un anumit stil de viaţă. Din această matrice, definitorie pentru diferenţele dintre societăţi se configurează şi gama diferenţelor individuala din aceeaşi societate. Rezultantă a socializării copilului cu ajutorul „instituţiilor primare” (reguli de alimentaţie, moravuri familiale, interdicţii sexuale), p. de b. şi-ar găsi totodată expresia în „instituţiile secundare” (religie, folclor), care constituie, în interpretare psihanalitică, ansambluri de compensaţii şi eforturi pentru rezolvarea tensiunilor provocate în Eu de presiunile

mediului. Termen sinonim de dată mai recentă: personalitate modală.

PESIMISM (lat. pessimus" cel mai rău"), concepţie opusă *optimismului*, potrivit căreia *răul*, iluzia, suferinţa predomină în lume şi nu pot fi înlăturate, fiindu-i inerente; neîncredere în viitorul omenirii, în *progres*. P. poate fi radical, când postulează ireductibilitatea şi indestructibilitatea răului din lume, şi relativ, când admiterea existenţei răului se conjugă cu credinţa în depăşirea lui graduală. Elemente de p. mai mult sau mai puţin sistematizate se află în doctrinele *cirenaicilor*, în *stoicism*, în mod doctrinar încorporat în *budism*, în *brahmanism* etc. Termenul de p. a fost introdus de către poetul romantic englez Co-leridge (1772 – 1834) care desemna prin el condiţia cea mai rea în care se poate afla cineva. P. a fost ridicat la rangul de doctrină filosofică de către Schopenhauer (1819). Promotori cunoscuţi ai p. sunt şi filosofii germani E. von Hartmann şi O. Spen-gler, precum şi reprezentanţii *existenţialismului*. P. apare adeseori ca o reacţie critică faţă de optimismul naiv, necritic şi conservator şi ca protest faţă de limitele social-istorice şi gnoseologiiale unei epoci sau generaţii, şi atribuite speciei în general. P. unor mari poeţi, ca Leopardi, Le-nau, Eminescu, se explică prin conflictul dramatic dintre năzuinţa lor spre *absolut* şi *perfecţiune* şi limitele epocii în care au trăit. În afară de p. etic şi ontologic se mai vorbeşte şi despre un „pesimism gnoseologic", care constă în *negarea* absolută sau relativă a valorii cunoaşterii de către om a lumii înconjurătoare şi a propriului destin. V. şi *negativitate*; *teoria critică*; dialectica *negativă*.

PETRE SCU, Nicolae (1886 – 1954), filosof şi sociolog român. A fost conferenţiar la Universitatea din Bucureşti. Influenţat de idealismul raţionalist hegelian şi de şcoala antropologică americană, a scris lucrări de teoria sociologiei comparate, de antropologie şi de istoria civilizaţiilor, fiind preocupat de elaborarea unui model sociologic evolutiv comparatist. În acest spirit el a cercetat procesul de diferenţiere psihică şi culturală naţională. *Op.pr.*: „Precizarea noţiunii de filosofie" (în lb. germană, 1912), „Principiile sociologiei comparate" (în lb. engleză, 1924), „Anglia" (1938), „Primitivii" (1944).

PETROVICI, Ion (1882 – 1972), filosof, scriitor şi om politic român. A

fost profesor la Universităţile din Iaşi şi Bucureşti. În filosofie a pledat pentru reînvierea metafizicii spiritualiste şi pentru împăcarea filosofiei cu religia, în vederea fundamentării metafizicii a preconizat,

în mod eclectic, utilizarea atât a metodelor empiri-ce-raţionaliste, cât şi a celor intuiţioniste şi chiar mistice. Adversar al materialismului, a susţinut că materia nu este decât „spirit amorţit”. P. a publicat şi studii de istoria filosofiei, printre care monografia „Viaţa şi opera lui Kant” (1936), „Evocări de mari filosofi”. A adus o serie de contribuţii în domeniul logicii formale („Teoria noţiunilor”, 1910).

PHILON, v. FILON din Alexandria.

PIAGET, Jean (n. 1896), psiholog elveţian, profesor la Universităţile din Geneva şi Paris, creatorul unei şcoli de psihologie infantilă. Pe baza unor cercetări experimentale ample şi îndelungate, P. a elaborat o teorie originală asupra genezei şi mecanismelor gândirii, denumită *teorie operaţională* şi care îl situează printre reprezentanţii *neoniţionalismului*, curent contemporan de gândire filosofică antipozitivistă, antisubiectivistă şi antiapriorista în epistemologie. Conform acestei teorii, inteligenţa şi gândirea constau din serii de operaţii: clasare, seriere, numărare, măsurare, plasare şi deplasare în spaţiu şi timp etc. Operaţiile reprezintă interiorizarea, transpunerea pe plan mintal a unor acţiuni, ele fiind reversibile şi coordonate cu alte operaţii conform unei structuri de ansamblu (structură operatorie). Reversibilitatea, capacitatea de a inversa operaţiile, caracterizează, după P., gândirea operaţională, stadiul superior al echilibrării între obiect şi subiect. Preocupându-se în acelaşi timp de probleme de psihologie, biologie, logică, filosofie, P. a contribuit la sinteze ştiinţifice inter-disciplinare. Optând pentru unitatea metodelor psihologice şi logice de studiere a gândirii, P. a iniţiat în perioada postbelică cercetări de *epistemologie genetică*, disciplină care abordează problemele de gnoseologie prin studiul experimental al formării structurilor operatorii în cursul dezvoltării ontogenetice a gândirii copilului. *Op*. pr.: „Psihologia inteligenţei” (1947, trad. rom. 1965), „Epistemologia genetică” (1950, trad. rom. 1973), „Tratat de psihologie experimentală” (5 vol., 1963 – 1965, în colaborare cu P. Frai-sse), „Biologie şi cunoaştere” (1967, trad. rom. 1971), „Logică şi cunoaştere ştiinţifică” (1967), „înţelepciunea şi iluziile filosofiei” (1968, trad. rom. 1970), „Structuralismul” (ed. a III-a, 1968, trad. rom. 1973), „Conştientizarea” (1974).

PICO DELLA MIRANDOLA, Giovanni (1463 – 1494), filosof italian din epoca *Renaşterii*, adept al unui *neoplatonism* deschis către noua’ *filosofie a naturii*. Pentru aceasta, spre deosebire de alţi

platonicieni din Florenţa, crede necesară valorificarea *aristotelismului* padovan. Dar noua filosofie este formulată doar ca un deziderat pe care nu va apuca să-l îndeplinească niciodată, rămânând la nivelul unui *panteism* de „tip neoplatonician". *Op*. pr.: „Despre fiinţă şi unu" (1492).

PITAGOBA (c. 580 – c. 500 î.e.n.), filosof idealist grec şi matematician, originar din Samos, întemeietorul *pita-gorismului* care punea la baza interpretării întregii realităţi obiective şi subiective teoria *numerelor* şi a *armoniei* (v. şi *panmatematism*) A fost conducătorul partidului aristocratic din Crotona (sudul Italiei). Scrierile lui nu s-au păstrat. Tradiţia îi atribuie descoperirea teoremei geometrice şi a tablei de înmulţire, care îi poartă numele. Ideile şi descoperirile lui nu pot fi deosebite cu certitudine de cele ale discipolilor săi imediaţi.

PITAGORICII, adepţii curentului filosofic idealist şi ai şcolii de matematică din Grecia antică, întemeiată de Pita-gora în sec. 6 î.e.n. Ei au făcut descoperiri importante în domeniul aritmeticii, geometriei şi astronomiei. Au abandonat pentru prima oară concepţia geocentrică, afirmând că Pământul, Soarele şi ceilalţi aştri se mişcă în jurul unui foc central, conceput însă mitic. P. afirmau că esenţa tuturor lucrurilor sunt *numerele*, reprezentate la început ca realităţi spaţiale, apoi ca pure entităţi ideale, şi susţineau că întregul univers constituie o *armonie* de numere, în gândirea lor se îmbina *raţionalismul* matematic cu mistica numerelor. P. credeau în nemurirea şi transmigraţia sufletelor (v. *metempsihoză*) şi preconizau o morală asce-tică-religioasă. În ciuda concepţiei lor idealiste, p. au contribuit la formarea ideii despre *legitatea* obiectivă a naturii şi la maturizarea gândirii filosofice pe planul *abstracţiei*.

PLAN (lat. *planum* „plan") 1. (În praxiologie şi în studierea viitorului) Construcţie viitoristă, cuprinzând acţiunile programate, coordonate şi dirijate, prin intermediul cărora prevederile unei anumite prognoze sunt concretizate acţionai într-un interval de timp determinat (pe termen scurt, mediu sau lung). 2. (În ştiinţa conducerii societăţii) P. *naţional unic* – atribut al puterii politice suverane –, instrument principal de realizare a conducerii planificate a dezvoltării economice şi sociale coordonate a unui sistem social concret-istoric (stat, naţiune), în R.S. România, p. naţional unic are caracter de lege.

PLANCK, Max Karl Ernst Ludwig (1858 – 1947), fizician german. A influenţat profund gândirea ştiinţifică din fizica sec. 20. P. a

recunoscut şi a formulat clar proprietăţile căldurii care o separă de fenomenele pur mecanice; pe această linie, P. a clarificat conceptul de *entropie* şi a arătat importanţa lui în termodinamică. A introdus ideea cuantei de acţiune în explicarea fenomenelor de radiaţie, deschizând drumul mecanicii *cuantice*. P. a fost un reprezentant al *realismului* şi *determinismului* în filosofia ştiinţei, un critic al *pozitivismului*, în special al machismului. „Pozitivismului – scrie Planck – îi lipseşte forţa pentru a conduce cercetarea în ştiinţă. E adevărat, el este în stare să doboare unele obstacole din calea ştiinţei, însă nu se poate el însuşi transforma într-un factor productiv...” *Op*. pr.: „Legitatea fizică în lumina noilor cercetări” (1926), „Introducere în fizica teoretică” (1932), „Principiul conservării energiei” (1938).

PLATOJV (427 – 347 î.e.n.), filosof grec, unul dintre cei mai mari gânditori ai antichităţii, discipol al lui Socrate. A întemeiat la Atena, în jurul anului 387 î.e.n., scoală filosofică numită *Academia*. A scris numeroase *dialoguri* filosofice, considerate capodopere ale prozei clasice greceşti, printre care „Banchetul”, „Fedon”, „Statul”, „Parmenide”, „Sofistul”, „Timeu”. Exponent ideologic al aristocraţiei sclavagist», adversar declarat al materialismului antic, P. a elaborat teoria idealist-obiectivă a Ideilor sau Formelor. Potrivit acestei teorii, adevărata realitate o constituie Ideile (de ex., Ideea de frumos sau „frumosul în sine”, Ideea de dreptate, de om etc.). esenţe suprasensibile, imuabile, făcând parte dintr-o „lume” aflată în afara timpului şi a spaţiului, dominate şi pătrunse de un principiu suprem, de natură divină (Ideea de bine). Lucrurile percepute prin simţuri nu ar fi» decât „umbre”, *copii* ale Ideilor, şi nu ar avea realitate decât în măsura în care „participă” la Idei. P. şi-a însuşit doctrina religioasă a *pitagoricilor* despre nemurirea şi transmigraţia sufletelor, concepţia ascetică despre trup ca „temniţă a sufletului” („Fedon”). Gnoseologia platonică a avut un caracter inc ilisl-raţionalist. După P., ştiinţa adevărată (*episteme*) nu poate avea alt obiect decât Ideile; lucrurile sensibile pot fi numai obiectul „opiniei” (*dota*). De aceea, nu percepţiile senzoriale, ci doar *raţiunea* poate fi calea cunoaşterii autentice. P. susţinea că omul cunoaşte Ideile datorită faptului că sufletul lui le-ar fi contemplat cândva într-o existenţă anterioară. Cunoaşterea ar fi deci o „reamintire”, o „reminiscenţă” (*anamnesis*). Mişcarea gândirii de la noţiunile particulare la cele generale şi invers era pentru P. unul din procedeele metodice ale felului de cunoaştere numit de el *dialectică*. În

ciuda formei idealiste, cercetarea raporturilor dintre noţiuni de către P., rezolvarea posibilităţii *predicaţiei* („Sofistul") şi încercarea de a formula legile gândirii logice („Fedon") au pregătit crearea logicii formale de către Aristotel. Prin teoria ştiinţei ca doctrină a *universalului* şi prin matematismul său, P. a influenţat gândirea ştiinţifică ulterioară. Totodată, sub influenţa lui Heraclit, deşi îl combătuse, P. a elaborat, mai ales în dialogurile „de bătrâneţe" importante idei dialectice. Confruntarea ipotezelor contradictorii, postularea simultană a afirmaţiei şi a negaţiei, considerată de P. în dialogurile sale târzii („Parmenide", „Sofistul") drept calea descoperirii adevărului, au dus la dezvăluirea elasticităţii noţiunilor, a corelaţiei şi inseparabilităţii noţiunilor contrare. În estetică, P. a elaborat o concepţie originală asupra Frumosului, pornind (în „Hippias") de la „frumuseţea inferioară" (a trupului, a forţei) trecând prin „frumuseţea sufletelor" („Fedru) către „frumuseţea în sine", Ideea de frumos fiind caracterizată prin *ordine*, *simetrie*, *armonie*, *măsură*. P. consideră arta ca *mimesis*. Ea este însă o „imitaţie" de al treilea grad, reproducând „nu „esenţele" ci copiile lor. El proscrie arta din „Republica" ideală ca fiind corupătoare, moleşitoare, şi ca îndepărtare de la efortul spre înţelepciune, spre cunoaşterea Ideilor în toată puritatea lor, preconizând doar menţinerea muzicii în modul dorian, convenabil războinicilor. Pe plan social-politic, P. a preconizat, într-o anumită fază a dezvoltării cugetării sale, crearea unui *stat* în care trebuiau să existe trei caste: 1) „filosofii", conducători.

2) „gardienii", apărători ai statului contra duşmanilor interni şi externi şi 3) „agricultorii şi meseriaşii", care urmau să întreţină, prin munca lor, castele dominante. Acestor două caste, P. le recomanda să instituie comunitatea averilor, a femeilor şi copiilor pentru ca să-şi poată astfel organiza, fără conflicte interne, dominaţia lor asupra agricultorilor, meşteşugarilor şi sclavilor („Statul"). Ideile etice, estetice, politologice, pedagogice, ocupă locuri importante în sistemul lui P. Filosofia platoniciană a influenţat şi inspirat numeroase concepţii filosofice de-a lungul întregii istorii a filosofiei din Europa şi Orientul Apropiat, ca şi unei» curente idealiste contemporane (de ex. *fenomenologia*, *personalismul*).

PLATONISM 1. Curent filosofic idealist inspirat din teoria ideilor fiii Platon şi a continuatorilor săi (p. medieval, renascentist). 2. (Prin extensie) Orice concepţie idealist obiectivă, bazată pe *ipostazierea*

ideilor, în spiritul concepţiei lui Platon.

PIEHANOV, Gheorghi Valenlinovici (1856 – 1918), revoluţionar şi teoretician marxist rus. Adept al *narodnicismului* la începuturile activităţii sale, P. a aderat la concepţia lui Marx curând după emigrarea sa în Elveţia (1880), afirmându-se prin opere ca: „Socialismul şi lupta politică" (1883), „Cu privire la dezvoltarea concepţiei moniste a istoriei" (1895, trad. rom. 1951), „Rolul personalităţii în istorie" (1898, trad. rom. 1945) etc. P. a analizat materialismul francez din sec. 18, concepţiile istoricilor francezi din perioada Restauraţiei, luminismul, dialectica idealistă a lui Hegel, demonstrând locul deosebit şi rolul revoluţionar al teoriei lui Marx în istoria gândirii omeneşti. El a adus contribuţii importante îndeosebi în problema corelaţiei complexe a formelor ideologice, a rolului istoric al maselor şi personalităţii şi a rolului ideilor în dezvoltarea socială. Prin lucrările sale de estetică, istorie şi critică literară („Scrisori fără adresă", 1899 – 1900; „Arta şi viaţa socială", 1912 ş.a.), P. a dezvoltat concepţia lui Marx despre artă şi literatură, accentuând, pe baza cunoştinţelor antropologice contemporane lui, rolul muncii sociale în apariţia artei. În lb. rom. au apărut „Opere filosofice alese" (1958).

PLOTIN (204 – 270), filosof mistic grec, reprezentantul principal al *neoplatonismului*, conducător al unei şcoli proprii la Roma. După el, lumea ar fi creată prin *„emanaţie"*, din fiinţa primordială divină care reprezintă „unitatea", „existenţa". Materia ar fi o treaptă inferioară a emanaţiei, şi anume „nonexistenţa", *„răul"*. Cunoaşterea s-ar obţine prin extaz mistic. O mare parte din scrierile lui P. au fost cuprinse în opera intitulată „Eneade", sistematizată de elevul său Porphyrios.

PLURALISM (lat. *pluralis* „compus din mai multe elemente"), concepţie idealistă în problema fundamentală a filosofiei, opusă *monismului*, potrivit căreia universul ar fi format dintr-o pluralitate de esenţe de sine stătătoare, lipsite de legătură între ele (Herbart) sau având o legătură care s-ar datora *armoniei* divine prestabilite (Leibniz). P. gnoseologic al *pragmatismului* (James) şi *personalismului* (Brightman) neagă, în spirit subiectivist, adevărul obiectiv, opunându-i teza despre multiplicitatea adevărurilor. P. este specific şi orientărilor care explică viaţa socială printr-o viziune eclectică asupra *factorilor* concurenţi sau interferenţi în determinarea ei (*p. sociologic*).

PLUTARH (c. 46 – c. 120), scriitor şi filosof grec din Cheroneea,

reprezentant al Academiei platonice, autor al celebrelor „Vieţi paralele” (105 – 115, trad. rom. 1880, 2 vol. 1957 – 1960), o culegere de 46 de biografii ale oamenilor de stat greci şi romani. Operele sale de filosofie şi de morală („Moralia”) sunt un preţios izvor pentru cunoaşterea filosofiei postăristotelice. Nu trebuie confundat cu filosoful neoplatonician Plutarh din Atena.

POINCARÉ, Jules Henri (1854 – 1912), matematician francez cu preocupări terrieinice în domeniul filosofiei. A contestat obiectivitatea categoriilor şi a principiilor ştiinţei, considerându-le simple „convenţii”, adoptate din considerente de comoditate, de „economie a gândirii”. „Convenţionalismul” lui P. s-a împletit însă cu tendinţe realiste (cu ajutorul principiilor create de el, afirma P., savantul cunoaşte „faptele obiective”). Lucrările filosofice ale lui» P. („Ştiinţa şi ipoteza”-1902, „Valoarea ştiinţei”-1906) cuprind observaţii interesante asupra *experimentului* şi *ipotezei*, a raportului dintre empiric şi teoretic, formal şi intuitiv în ştiinţă. O mare importanţă pentru filosofia matematicii a avut-o polemica lui P. cu adepţii *logicismului*.

POLARITATE, relaţie de *opoziţie* simultană şi de *complementaritate* între *contrarii*, care se exclud reciproc şi totodată se condiţionează reciproc, nu pot exista unul fără celălalt (de ex., sarcina pozitivă şi cea negativă în electricitate, polul nord şi polul sud în magnetism, capitalul şi munca salariată în economia capitalistă). P. se manifestă şi în cunoaştere, sub forma categoriilor polare (esenţă-fe-nomen, cauză-efect, necesitate-întâmplare), care au sens numai în corelaţia lor şi trec reciproc una în alta.

POLARIZARE, naştere a *polarităţii*; proces de formare cumulativă a unor contrarii care, ajunse la apogeu, se exclud şi se condiţionează reciproc.

POLEMOLOGIE (gr. *polemos* „război”, *logos* „ştiinţă”), denumire introdusă de Gaston Bouthoul pentru a desemna studiul ştiinţific al războaielor, ca parte a sociologiei dinamice, pentru a-l deosebi de „ştiinţa războiului” care evoca fie strategia şi tactica militară fie consideraţii juridice şi moralizante speculative. Detaşându-se treptat de modul particular de tratare şi de teoria demografică unilaterală cu privire la geneza războiului aparţinând lui Bouthoul însuşi, p. s-a transformat în ultimele decenii într-un larg câmp de cercetare interdisci-plinară a războaielor ca fenomene sociale, a cauzelor,

efectelor, forţelor motrice, obiectivelor şi funcţiilor lor, destinată totodată să configureze şi condiţiile care ar permite înlăturarea homocidului organizat din viaţa societăţii contemporane. La această evoluţie o contribuţie notabilă a avut şi influenţa marxismului, prima concepţie ce a integrat organic investigarea violenţei armate în analiza de ansamblu a structurii şi dinamicii sistemului social. Ca urmare, în domeniul p. se întreprind astăzi cercetări atât asupra dinamicii concrete a violenţei armate (în care sunt folosite metode matematice moderne) cât şi în legătură cu rolul beligen al diferiţilor factori de ordin social-economic, politic, organizaţional, ideologic, cultural şi psihologic sau care operează la nivelul relaţiilor dintre state, al structurii sistemului internaţional. Fiind un domeniu „în curs de dezvoltare", p. cunoaşte vii confruntări, pe baze ideologice, privind definirea frontierelor sale, a fundamentelor teoretico-metodologice şi a funcţiilor sale în câmpul cunoaşterii şi acţiunii sociale, ceea ce impune o mai activă intervenţie a marxiştilor pentru orientarea şi valorificarea disciplinei. V. şi *irenologie*.

POLISEMIE (gr. *polys* „multiplu", „numeros" şi *seama* „semn") 1. (în lingvistică) Proprietate a unui cuvânt (*semn*) de a avea mai multe *sensuri*, *semnificaţii*. 2. (în epistemologie şi logică) Caracteristică a unei bune părţi a termenilor şi expresiilor limbii naturale, care au o multiplă semnificaţie, deosebită de semnificaţia exactă a acestora, în cadrul unor *limbaje* artificiale; existenţa p. impune transcrierea enunţurilor şi expresiilor în limbaje formalizate. 3. (în estetică) Proprietate a operelor de artă de a fi deschise pentru multiple *intrepreţâri*, de a vehicula simultan o variată încărcătură semantică, de diferite nivele, ce se dezvăluie succesiv, în funcţie de contextul sociocultural, de momentul istoric al receptării artistice, de gradul de receptivitate şi *comprehensiune* al contemplatorului, *înţelegerea* exhaustivă a operei fiind posibilă doar ca apropiere *a-simptotică*. Se mai numeşte şi „deschiderea" operei.

POLISILOGISM, raţionament deductiv complex, alcătuit dintr-o înlănţuire de silogisme, în care concluzia silogismului anterior (prosilogismul) devine una dintre premisele silogismului următor (episilogismul). P. sunt de două feluri: a) *progresive*, dacă concluzia prosilogismului devine premisă majoră în episilogism şi b) *regresive*, în care concluzia primului silogism devine premisă minoră în al doilea silogism şi aşa mai departe. V. şi *sorit*.

POLITEISM (gr. *polys* „mult”, „numeros”, *theos* „zeu”), (în opoziţie cu *monoteismul*) formă de religie care admite existenţa concomitentă a mai multor zeităţi. Exemplul clasic cel mai cunoscut de p. îl constituie panteonul de zei al Greciei antice, multiplicitate de divinităţi rezultate dintr-un vast proces istoric de antropomorfizare a credinţei. Ca treaptă în dezvoltarea isterică a religiei, ce desparte religiile primitive de monoteism, credinţa în existenţa mai multor divinităţi – personificate şi cu o existenţă individualizată – ia naştere printr-un îndelungat proces de sinteză în cadrul căruia obiectele divinizate şi spiritele acestora devin zei. De regulă, cele mai de seamă zeităţi sunt legate de acele fenomene ale naturii care au avut cel mai important rol în activitatea economică a oamenilor. Pe plan social, apariţia p. corespunde istoric trecerii societăţii de la organizarea gentilico-tribală la constituirea uniunilor de triburi şi a sclavagismului. În procesul de destrămare a comunei primitive apar inegalitatea socială şi exploatarea omului de către om, se constituie puterea de stat sclavagistă. Aceste procese sociale de importanţă istorică, dar neînţelese de oameni, se reflectă ca reprezentări religioase, în ierarhizarea spiritelor (superioare şi inferioare) şi în antropomorfizarea lor. Spiritele primesc nume, dobândesc tot mai pronunţate trăsături fizice şi psihice, umane şi fiecăruia i se consacră, de regulă, câte un cult special. Ca şi alte tipuri de reprezentări religioase, nici p. nu reprezintă întotdeauna o formă pe deplin cristalizată. Faptul, de pildă, că unele zeităţi sunt reprezentate de animale sau că alte zeităţi, deşi înzestrate cu chip uman, sunt însoţite de simboluri animaliere sau de corpuri cereşti (Zeus = vulturul; Atena = bufniţa; Apolo = Soarele ş.a.m.d.), demonstrează că aceste divinităţi provin din altele mai vechi, specifice unor religii primitive.

POLITICĂ (POLITIC), modalitate sistemică de organizare şi conducere a raporturilor dintre clase şi grupuri sociale în cadrul comunităţilor umane, de instituire şi menţinere prin intermediul puterii a unei ordini interne a comunităţii, care statorniceşte şi legalizează dominaţia unei clase asupra altora, mediind conflictul dintre ele în conformitate cu interesele fundamentale ale clasei economiceşte dominante şi care garantează, totodată, securitatea externă a respectivelor comunităţi. Din punctul de vedere al *teoriei sistemelor*, p. este un subsistem (suprastructura politică) al *sistemului social*, care include: conştiinţa politică (în componentele sale

psihologice şi ideologice); relaţiile politice (raporturile de luptă, de alianţă şi relaţiile intermediare dintre clase şi categorii sociale); instituţiile (în primul rând *statul*) şi organizaţiile politice. Acestea din urmă, îndeosebi statul şi partidele politice în epoca contemporană, au rolul de a media transpunerea ideologică şi politică în *acţiuni* politice pentru cucerirea, consolidarea, controlul, conservarea sau apărarea puterii politice. În societatea socialistă, factorul instituţional conducător, prin care se exercită puterea clasei muncitoare, aliată cu celelalte categorii de oameni ai muncii este partidul comunist. Partidul Comunist Român desfăşoară o activitate cu caracter realist, consecvent ştiinţific, democratic şi eficient. Activitatea politică se desfăşoară potrivit unor *programe* politice, care cuprind un ansamblu de acţiuni practice, emanând din concepţife şi doctrina politică, din ideologia clasei sau categoriei sociale pe care o reprezintă respectivul partid sau organizaţie politică. Activitatea P.C.R. în etapa actuală se călăuzeşte după *„Programul făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism"*, adoptat de Congresul al XI-lea, program care exprimă, pentru România socialistă, marxismul creator în acţiune, jalonând, în prezent şi în perspectivă, întreaga activitate politică şi economico-socială a poporului nostru. Ca formă de activitate socială care cuprinde relaţiile dintre clase, dintre diverse alte grupuri sociale, p. se manifestă şi în raporturile dintre comunităţile umane, între naţiuni şi state sau grupuri de state, precum şi în raporturile dintre indivizi şi clasa, comunitatea, statul din care fac parte, influenţând hotărâtor întregul ansamblu de acţiuni şi relaţii sociale. Principala Sferă a p. O constituie participarea la treburile statului, la stabilirea obiectivelor şi la determinarea formelor şi metodelor, a sarcinilor activităţii statului. În condiţiile societăţilor bazate pe clase antagoniste, cea mai importantă formă a activităţii politice a claselor exploatate şi asuprite este lupta împotriva dominaţiei politice a claselor exploatatoare şi pentru instaurarea propriei puteri politice. În acest sens, considera Marx că *dictatura proletariatului* este conţinutul *revoluţiei proletare*. Marx a relevat caracterul istoric al p... definit ca expresie a unor raporturi de clasă. În comunism, puterea socială, conducerea şi organizarea societăţii îşi vor pierde caracterul politic, de clasă, de dominaţie socială a unei clase, toate aceste funcţii înfăptuindu-se ca proces de autoconducere comunistă a poporului muncitor unic. „Programul P.C.R. de făurire a societăţii socialiste

multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism" dezvoltă, în acest sens, în mod creator, tezele socialismului ştiinţific, prefigurând liniile esenţiale ale procesului dialectic de dispariţie a p. în trecerea la comunism.

POLITOLOGIE (gr. *polis* „stat", „cetate" şi *logos* „ştiinţă), termen propus ca denumire pentru *ştiinţa politică* de vest-germanul Eugen Fischer Baling şi promovat de Gert von Eynern în 1954; în acelaşi timp a fost lansat în Franţa de A. Thérive. S-a încercat să i se atribuie şi un sens particular, forţat: politica transformată în ştiinţă (Hermann Hellei"). V. *ştiinţa politică*.

POLITZER, Georges (1903 – 1944), filosof şi psiholog marxist francez, mort în Rezistenţă. A publicat, sub pseudonimul François Arouet, în 1929, eseul-pamflet „Sfârşitul unei mistificări filosofice: bergsonismul" (retipărit în 1947, sub titlul „Bergsonismul, o mistificare filosofică"), în care critică, pe baza principiilor gnoseologiei marxiste, *intuiţionismul* lui H. Bergson, opunându-i gândirea concretă, critică şi demistificatoare, cu valoare decisivă în procesul cunoaşterii umane. Ca psiholog P. relevă caracterul abstract şi fundamentul idealist al psihologiei dominante în epocă, subliniind insuficienţa analizei vieţii psihice pentru cunoaşterea autentică a omului. Respingând concepţiile privind „existenţa sufletului" şi „supremaţia vieţii interioare" (rămăşiţe ale unei mitologii animiste), precum *şi empirismul plat*, P. a demonstrat caracterul neştiinţific şi îndeosebi antisocial al acestora, reflex al influenţei religiei şi al aspiraţiilor ideologice pozitiviste ale burgheziei contemporane. Psihologia şi filosofia ar trebui să aibă ca fundament, după P., analiza „vieţii dramatice a omului" („dramatic", în sens de „activ"), considerat într-o viziune complexă, într-o relaţie reciprocă cu mediul înconjurător (mai ales cu *mediul social*). *Op*. pr.: „Filosofia şi miturile" (trad. rom 1975), „Criza psihologiei contemporane", „Principii elementare de filosofie", „Critica fundamentelor psihologiei", toate apărute postum.

POMPONAZZI, Pietro (1462 – 1525), filosof umanist italian, ferofesor la Universitatea din Padova> reprezentant al *aristotelismului* de tendinţă materialistă. În cartea sa „Despre nemurirea sufletului" (1516), condamnată de biserică, el a respins, sprijinindu-se pe teoria *adevărului dublu*, dogma nemuririi sufletului.

POPOR, formă istorică de *comunitate umană*, superioară *tribului* şi anterioară *naţiunii*. P. ia naştere din amestecul uniunilor de triburi,

al diferitelor grupuri etnice, ca urmare a unor cauze multiple (convieţuirea pe acelaşi teritoriu, dezvoltarea legăturilor economice, de schimb, militare, spirituale) pe temeiul, în ultimă instanţă, al dezvoltării forţelor de producţie. Formarea p. a îmbrăcat o serie de particularităţi, de la un p. la altul, de la o zonă geografică la alta, de la o etapă istorică la alta. determinate de stadiul dezvoltării sociale a uniuni lor de triburi pe teritoriul respectiv sau a relaţiilor (adeseori războinice) uniunilor de triburi cu alte uniuni de triburi sau cu alte popoare deja constituite. O trăsătură esenţială a p. O constituie legătura teritorială (care înlocuieşte treptat legătura de sânge).

Aceasta, alături de comunitatea de limbă, înlesneşte dezvoltarea unor relaţii economice şi de schimb, a unor interese comune în lupta de apărare şi de cucerire a noi teritorii, precum şi constituirea unor afinităţi spirituale, a unei comuniuni culturale. În constituirea p. un rol important l-a avut *statul* care, deşi a servit totdeauna interesele claselor dominante, a influenţat în mare măsură fiinţarea istorică a popoarelor respective, precum şi, uneori, acţiunea de cucerire a altor popoare, proces care a condus la alcătuirea unor conglomerate de popoare (acestea dovedindu-se în cele din urmă neviabile, destrămându-se datorită luptei de eliberare a popoarelor). P., apărut în procesul constituirii orândnirii sclavagiste, prezintă unele particularităţi atât în sclavagism cât şi în feudalism – orânduiri sociale cărora el le este specific, ca tip de comunitate umană. Astfel, dacă în sclavagism, datorită inexistenţei unei comuniuni economice trainice şi a preponderenţei fenomenului de cucerire a unor p. de către altele, adesea încă neconsolidate, p. lumii antice erau comunităţi relativ efemere, în procesul trecerii de la sclavagism la feudalism are loc o relativă restrângere a legăturilor economice şi comerciale dintre p. faţă de cele de la sfârşitul sclavagismului, în procesul trecerii de la sclavagism la feudalism au continuat însă să se amplifice comunitatea teritorială, de limbă, cultură. În aceste condiţii s-au constituit, de exemplu, limbile moderne: Unele uniuni de triburi au trecut direct la comunitatea p. specifică epocii feudale (de ex., p. germanice) Alte p. se formează pe baza destrămării unui conglomerat de p. (de ex., cele născute din destrămarea Imperiului Imman). Multe p. din epoca feudală cunosc persistenţa *obştei* săteşti, moştenită din comuna primitivă, de pe vremea uniunilor de triburi, constituiidu-se fără a trece prin relaţii sclavagiste şi cunoscând mai degrabă un tip de

organizare economică şi socială de felul celui denumit de Marx „mod de producţie asiatic” (de ex., unele p. indo-europene). Procesul de transformare a p. în naţiuni are loc începând din perioada destrămării feudalismului, şi a fost condiţionat îndeosebi de dezvoltarea şi consolidarea relaţiilor economice burgheze, de formarea relaţiilor de piaţă. Termenul de p. se foloseşte şi în accepţia de *mase populare*; el desemnează, de asemenea, populaţia unei ţări, totalitatea locuitorilor ei. P. *muncitor unic*, colectivitate umană în care (după cum se arată în Programul P.C.R.), odată cu trecerea la comunism, se va desăvârşi procesul *omogenizării sociale*, al dispariţiei claselor şi deosebirilor esenţiale dintre ele.

POPORANISM”, curent de idei politic-ideologic şi de ideologie literară care s-a manifestat în perioada 1893 – 1914. Fundat la noi de C. Stere („Adevărul” – 1893, „Evenimentul literar” – 1894, şi apoi „Viaţa românească” – 1906 – 1914) şi G. Ibrăileanu, p. românesc a exprimat interesele sociale ale *micii burghezii* rurale şi orăşeneşti, ostilă atât marii proprietăţi moşiereşti, cât şi celei capitaliste şi având din acest punct de vedere un caracter protestatar. Dezvoltând o critică romantică a capitalismului, p. a considerat, în condiţiile unor relaţii capitaliste incipiente în economia naţională, că România poate ocoli realitatea capitalistă, prin constituirea unei „formaţiuni social-economice deosebite”, bazată pe mica agricultură, organizată pe sistemul gospodăriilor ţărăneşti familiale, sprijinită pe un adecvat sistem cooperatist. În acest spirit, se considera că industria nu are condiţii de dezvoltare, trebuind să se limiteze la sectoarele de prelucrare a producţiei agricole şi la unele ramuri legate de exploatarea unor produse ale subsolului. Evoluţia structurilor social-economice româneşti a infirmat postulatele ideologice ale p. Latura afirmativ-pozitivă a p. s-a concretizat în dezvăluirea condiţiei ţărănimii şi în revendicările reformatoare (reformă agrară şi vot universal). În activitatea politică, p. a contestat iniţial rolul revoluţionar al proletariatului, exercitând un rol negativ în vremelnica dezorganizare a Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România (P.S.D.M.R) (1899). Militând apoi în cadrele partidului liberal, p. s-a constituit ca nucleu al aripii radical-democratice a acestui partid, ocupând cele mai înaintate poziţii în viaţa politică burgheză (1906 – 1914). În planul ideologiei literare şi al criticii aplicate, în care s-a distins cu deosebire G. Ibrăileanu, p. a preconizat, de pe poziţiile unei

estetici materialiste, *realismul* în literatură, caracterul tendenţionist al artei, teza specificului naţional, operând cu un concept al esteticului în care factorii consubstanţiali (etic, social-istorfe, politic) erau organic implicaţi.

POPPER, Karl Raimund (n. 1902), filosof şi logician austriac stabilit în Anglia. A elaborat lucrări în domeniul epistemologiei, logicii, filosofiei ştiinţei şi filosofiei istoriei. Punctul de plecare al concepţiei sale îl constituie respingerea metodei *inducţiei* şi încercarea de a întemeia construcţia teoriilor ştiinţifice pe procedee strict deductive, în cadrul aşa-numitului model ipotetic-deductiv, axată pe ideea selecţiei prin falsifiere (falsify) a ipotezelor ştiinţifice. Dezbătând probleme comune cu *pozitivismul logic*, el s-a delimitat de acesta în teoria *semnificaţiei*, teoria *adevărului* şi problema *verificării*, precum şi prin admiterea unei teorii a *existenţei*. În ultima vreme P. şi şcoala sa au formulat o variantă mai complexă a concepţiei denumită „falsificaţionismul sofisticat", extrem de influentă în epistemologia actuală, în filosofia istoriei s-a situat pe poziţii ostile materialismului istoric şi socialismului. *Op*. pr.: „Logica cercetării" (1934), „Conjecturi şi respingeri" (1963), „Cunoaştere obiectivă" (1970), por

PORPHYRIOS (c. 232 – 304), filosof grec neoplatonician, succesor al lui Plotin, exeget şi sistematizator al operei acestuia, pe care o continuă prin teoria sa asupra „existentului şi încorporalului". Sufletele individuale ar fi variate potente ale *existentului* absolut, suflet universal, încorporai, tot una cu Divinitatea supremă şi care conţine în sine corpurile, materia. Sufletul universal ar fi descoperit de om în mod intuitiv, prin *introspecţie*. Filosofia lui P. tinde către o etică ascetică... El adoptă *mistica* plotiniană asociată *credinţei* într-o *magie* purificatoare. Lucrarea sa, „Eisagoge", în care *neoplatonismul* se îmbină cu elemente ale logicii aristotelice, a fost una dintre cele mai studiate opere în timpul evului mediu occidental, aflându-se şi la originea celebrei „dispute a universaliilor". A mai scris o „Istorie a filosofiei", comentarii pe marginea unor lucrări ale lui Platon şi Aristo-tel ş.a.

PORT-ROYAL (*Logica de la* P.-B. – 1662), operă elaborată de A. Arnauld şi P. Nicole în mănăstirea de călugăriţe bernardine P.-R., devenită în 1636 centrul *jansenismului*. Lucrarea, în care logica este definită drept artă, cuprinde patru părţi. În ele se analizează succesiv ideile (noţiunile), judecăţile, raţionamentele şi metoda. Alcătuită de pe poziţii potrivnice *senzualismului*, *Logica de la* P.-R. nu acceptă nici

realismul medieval, considerând că noţiunile se formează prin abstractizare. Străduindu-se să prezinte logica aristotelică într-o formă accesibilă, autorii ţin totodată seama de ideile lui Fr. Bacon şi R. Descartes.

POSESCU, Alexandru (n. 1903), filosof român, conferenţiar la Universitatea din Bucureşti. Continuând orientarea scientist-materialistă şi raţionalistă reprezentată de P.P. Negulescu, P. şi-a îndreptat preocupările teoretice spre domeniul istoriei filosofiei, al epistemologiei şi al ontologiei. El consideră că filosofia este o generalizare a datelor ştiinţei în spiritul ştiinţei. Supunând unei analize. critice diferite forme ale idealismului filosofic, P. respinge tentativele acestuia de falsificare şi interpretările denaturate date de el principiilor şi fundamentelor, precum şi rezultatelor şi concluziilor ştiinţei, evidenţiază inconsistenţa abordării relativiste şi convenţionaliste de către *neopozitivism* a problemei valorii teoriilor ştiinţifice. După Eliberare, gândirea filosofică a lui P. marchează o apropiere, din ce în ce mai pronunţată, de filosofia marxistă. *Op*. pr.: „Încercare asupra datelor ultime ale materiei” (1934), „Filosofie modernă: Bacon, Spencer, Fechner” (1938), „Introducere în Filosofie” (1938) „Logica ştiinţei: I. Epistemologie” (1942), „Teoria logică a judecăţii” (1946), „începuturi ale materialismului modern” (1962), „Platon. Filosofia dialogurilor” (1971).

POSIBILITATE ŞI REALITATE, categorii corelative ale dialecticii, care desemnează două stadii obiective şi necesare ale dezvoltării sistemelor lumii materiale. *Posibilitatea* este tendinţa generală obiectivă a devenirii sistemelor, în conformitate cu determinismul (cauzal şi legic) lor imanent şi în corelaţie cu influenţele (condiţionările) contextului exterior cu care acestea coexistă. *Posibilitatea* este o modalitate viitoare de realizare a sistemelor, existentă în stadiul actual de manifestare a acestora doar ca virtualitate, este o *realitate* în devenire (în formare). *Realitatea* este o posibilitate înfăptuită; momentul (stadiul) actual al devenirii sistemelor. Între p. şi r. există totdeauna un raport cauzal dialectic de tipul raportului dintre *act* şi *potentă*: potenţa este cuprinsă în realitate, este o realitate virtuală, iar actul este condiţie a înfăptuirii potentei, a genezei realităţii. Trecerea de la p. la r. se înfăptuieşte complex: unei stări actuale a unui sistem (realităţi) îi corespund mai multe stări viitoare (posibilităţi): teoretic, o infinitate de asemenea stări; iar

practic o singură stare, în funcţie de cercui de *condiţii* şi factori aleatori care însoţesc procesul concret de trecere de la *cauză* la *efect*. De aceea, relaţia dintre p. şi r. este mediată de *probabilitate* (măsură a transformării p. În r.). Raportul dintre p. şi r. poate fi analizat şi sub aspectul relaţiei dintre *sincronic* şi *diacronic*: posibilitatea este expresia diacroniei obiective, o tendinţă spre continuă realizare, un proces genetic, iar *realitatea* este expresia sincroniei obiective, o tendinţă realizată, o structură relativ-stabilă, o „tăietură" spaţio-temporală în succesiunea infinită a stărilor universului. Astfel, *realitatea* actuală, ca moment sincronic al diacroniei unui sistem, există mai întâi ca *posibilitate*, ca *negaţie* într-o *realitate* anterioară şi conţine în sine, totodată, germenii propriei sale negaţii, ai unei *realităţi* viitoare pe care o cuprinde în prezent doar sub forma de *posibilitate*. Existenţa obiectivă se manifestă, deci, ca o succesiune permanentă de negări, de treceri de la p. la r. şi de la r. la p., respectiv de la trecut la prezent şi de la prezent la viitor ş.a.m.d. Trecerea p. În r. se realizează gradual, străbătându-se două trepte: posibilitatea *abstractă*, pentru a cărei realizare condiţiile lipsesc sau sunt încă nematurizate, şi posibilitatea *concretă*, sau *reală*, ale cărei condiţii de actualizare s-au maturizat. În natură, trecerea p. În r. are loc în mod spontan, în timp ce în cadrul societăţii ea presupune împletirea condiţiilor obiective cu cele subiective, activitatea sistematică a oamenilor îndreptată spre dezvăluirea posibilităţilor din natură şi din societate şi spre transformarea acestora în realitate, în conformitate cu nevoile lor. Raportată la activitatea umană, posibilitatea înseamnă capacitatea omului de a acţiona, de a produce valori materiale şi spirituale. Producând astfel de valori, oamenii intră obiectiv în raporturi între ei, acestea fiind în primul rând raporturi materiale, de producţie şi care formează structura economică a societăţii. De aceea, în structurarea vieţii sociale, în trecerea de la p. la r. În viaţa socială, intervine factorul subiectiv – acţiunea practică şi teoretică a oamenilor. Pe acest temei, materialismul istoric formulează legea interacţiunii dintre factorii obiectivi şi factorii subiectivi în determinismul şi dezvoltarea vieţii sociale, formulând totodată teza că pe măsura dezvoltării sociale are loc o creştere exponenţială a rolului factorilor subiectivi în trecerea de la p. la r., creştere care se manifestă cu o deosebită amploare în condiţiile socialismului, care este opera conştientă, revoluţionară a maselor largi de oameni ai muncii.

POSTDICŢIE, operaţie a cunoaşterii, de parcurgere mintală a drumului invers sensului desfăşurării evenimentelor, de la consecvent la antecedent, de la efect la cauză, de la starea actuală a unui sistem – procedând din aproape în aproape – la stările lui anterioare, prin reconstituire treptată a momentelor succesive ale *diacroniei* obiective. Prin această reconstituire recurentă a temporalităţii (istoricităţii) fenomenelor, p. mijloceşte cunoaşterii omeneşti accesul la origini, dezvăluirea genezei prezentului din trecut şi, totodată, apropierea de *esenţe*. De aceea, p. este o operaţie epistemică indispensabilă oricărei *explicaţii* ştiinţifice. Sin. *retrodicţie*.

POST HOC, ERGO PROPTER HOC, expresie latinească însemnând „după aceasta, deci din cauza aceasta" şi denumind un raţionament inductiv greşit, în care simpla succesiune a fenomenelor este interpretată necritic, ca un raport de la cauză la efect.

POSTKANTIENI 1. (în sens larg) Reprezentanţi ai filosofiei germane care l-au continuat pe Kant, criticând şi dezvoltând teoria sa: J.G. Fichte, F.W. Schelling, G.W. Fr. Hegel, J. Fr. Fries, A. Schopenhauer. 2. (în sens restrâns) a) Popularizatori ai *criticismului* kantian: Johann Schultze şi Karl L. Reinhold. b) Continuatori ai *kantianismului* în perioada elaborării marilor sisteme ale filosofiei clasice germane: Frederic Bouterweck, Wilhelm Traugott Krug, Christian G. Bar-dili, Sigmund Beck, Solomon Maimon şi Fr. Ed. Beneke care vedea în psihologie disciplina fundamentală a filosofiei, marcând o reacţie faţă de filosofia *speculativă*. Este de menţionat că în expunerea lui Krug criticismul a influenţat gândirea „*luminilor*" din Transilvania. Dintre toţi aceşti popularizatori sau continuatori ai criticismului, se bucură azi de o mare atenţie Karl Leonard Reinhold (1758 – 1823), care, dincolo de clarificarea problematicii criticismului, a dezvoltat o cercetare specială a „cunoaşterii filosofice" şi a limbajului în „ştiinţele filosofice", ocupându-se de sinonimia întrebuinţării acestui limbaj.

POSTULAT (lat. *postulatul* „cerinţă") enunţ considerat ca prim, alături de *axiome*, în cadrul unui sistem deductiv, în vederea obţinerii unor *teoreme*. Spre deosebire de axiome, care reprezintă un adevăr de maximă generalitate, indemonstrabil în respectivul sistem, p. reprezintă un adevăr general, presupus doar indemonstrabil, luat ca o cerinţă în vederea întemeierii altor enunţuri. În limbajul obişnuit, graniţa dintre p. şi axjomă nu este precis delimitată, uneori axiomele fiind chiar denumite p. (în sens de premise).

POTECA, Eufrosin (1785 – 1858), îl lozof luminist român, profesor de filosofie la Colegiul „Sf. Sava”, în Bucureşti, în deceniul 3 al sec. 19. Având o orientare idealist-raţionalistă, cu puternice accente providenţialiste, P. a lărgit sfera preocupărilor filosofice, predând în limba română cursuri de logică, metafizică, istoria filosofiei, morală. Şi-a manifestat preferinţa pentru filosofia modernă, apreciindu-i pe R. Descartes, Chr. Wolf şi în special pe Im. Kant, al cărui merit constă, după P., în respingerea *dogmatismului scolastic*. P. a contribuit, prin traduceri, la formarea terminologiei filosofice în limba română. *Op*. pr.: „Curs de filosofie” (1826, manuscris), „Cuvinte panegirice şi moralnice” (1826), „Filosofia cuvântului şi a moravurilor, adică logica şi itica elementare, cărora se pune înainte istoria filosofi-cească” (după Heineccius, 1829).

POTENTĂ, v. ACT şi POTENTĂ.

POULANTZAS, Nicos (n. 1932), gânditor marxist francez. În principala sa lucrare „Puterea politică şi clasele sociale” (2 vol., 1968) el dezvoltă ideile lui Marx despre politic, clasă, stat şi putere în condiţiile societăţii capitaliste industrializate, analizând schimbările economice şi sociale din lumea contemporană care au afectat aceste concepte. Punctul său de plecare este distincţia dintre *modul de producţie* ca concept formal-abstract şi *formaţiunea socială ca* obiect real-concret; modul de producţie, după P., nu există în realitate; numai formaţiunea socială există ca realitate determinată istoric, ea reprezentând, de regulă, împletirea mai multor moduri de producţie „pure”, dintre care unul este dominant. *Alte op*.: „Clasele sociale în capitalismul contemporan” (1974), „Criza dictaturilor: Portugalia, Grecia, Spania” (1975).

POZITIVISM, curent filosofic din sec. 19 – 20, întemeiat de A. Comte. Caracteristică tuturor fazelor şi variantelor p. este respingerea filosofiei ca reprezentare teoretică generalizată a lumii şi intenţia de a se limita strict la faptele „pozitive”, confirmate de *experienţă* (de aici şi denumirea curentului). P. consideră că problemele tradiţionale ale filosofiei, şi îndeosebi problema raportului dintre existenţă şi conştiinţă, sunt pseudoprobleme, speculaţii „metafizice”. Prin limitarea cunoaşterii la *senzaţiile* sau la *trăirile* subiectului, prin negarea directă sau indirectă a existenţei realităţii obiective şi a reflectării ei în conştiinţă, p. gravitează însă, de fapt, spre o concepţie idealist-subiectivă şi agnostică.

Caracteristice p. sunt şi negarea posibilităţii de a cunoaşte esenţa sau cauza fenomenelor, teza potrivit căreia ştiinţa nu poate decât să descrie sau să sistematizeze faptele observabile nemijlocit, nu să le şi explice, precum şi interpretarea convenţionalistă a cunoaşterii teoretice, strâns legată de această teză (v. şi *convenţionalism*). Accentul pus asupra „experienţei”, „faptelor”, „verificabilităţii”, asupra *„pozitivităţii”* cunoaşterii ştiinţifice explică influenţa pe care a exercitat-o? asupra multor oameni de ştiinţă, n evoluţia p. se pot distinge trei faze:

a) p. clasic, sau „primul” p. (A. Comte, E. Liţtre, J. St. Mill, H. Spencer), b) *empiriocriticismul*, numit şi „al doilea” p. (Mach, Ave nanus) şi c) *neopozitivismkl*, cu diferitele sale variante (p. *logic*, *empirismul logic*, filosofia *analitică*). Înrudite cu neopozitivismul sunt *pragmatismul* şi *operaţionalismul*.

POZITIVISM LOGIC, v. NEOPOZI-TIVISM.

POZITIVISM SOCIOLOGIC, orientare teoretică şi metodologică iniţiată de A. Comte, care în opoziţie cu caracterul speculativ al concepţiilor de filosofie a istoriei, definea sociologia ca „ştiinţă pozitivă a faptelor sociale”. În a doua jumătate a sec. 19, ideea fundamentării unei teorii sociale „pozitive”, după modelul ştiinţelor naturii, a fost reluată sub forma *organicismului*, a *biologismului* în genere a *psihologismului* etc. în jurul anului 1900, P.S. naturalist a fost supus – pe de o parte de socialismul ştiinţific şi, pe de altă parte, de neokantianism, de sociologia sistematică germană şi de şcoala sociologică franceză (E. Durk-heim) – unor critici aspre, care au învederat viciile sale: extrapolarea ilicită a noţiunilor mecanicii, biologiei, psihologiei asupra societăţii, descriptivismul empirist, neînţelegerea specificului cunoaşterii sociologice. În sec. 20 P.S. s-a dezvoltat cu precădere în S.U.A., manifestându-se sub forma reducerii legilor sociale la corelaţii formale, a înlocuirii explicaţiei cauzale prin explicaţii funcţionale, a identificării metodologiei sociologice cu o tehnologie. Criticând *apriorismul* şi *schematismul* teoriilor sociologice *speculative*, P.S. a subliniat necesitatei» unor observaţii riguroase şi controlate şi a îndreptat atenţia sociologilor spre standardizarea şi *codificarea* informaţiilor, spre utilizarea unor procedee logic-for-male de analiză. P.S. este considerat în prezent ca unilateral şi depăşit, tinzându-se spre un complementarism al modalităţilor logic-formale şi intuitive de cunoaştere, spre o sinteză raţională a sociologiei empirice

cu sociologia teoretică, spre înţelegerea metodologiei la un nivel reflexiv şi nu la unul tehnic. V. şi *empirism social*.

POZITIVITATE, termen care indică latura „pozitivă", constructivă, activă, realistă a unor sisteme, curente, orientări sau şcoli filosofice. *Pozitivismul* i-a atribuit şi sensul de exigenţă a fundamentării cunoaşterii ştiinţifice pe *experienţă*, pe *faptele* observabile şi verificabile şi nu pe *explicaţie*. *Intuiţionismul* (H. Bergson, Le Roy), pretindea a fi adevăratul promotor al p., pe care încerca să o limiteze exclusiv la domeniul realităţilor spirituale.

PRACTICĂ, activitate materială a oamenilor de transformare conştientă a realităţii naturale şi sociale în raport cu interesele şi scopurile lor individuale şi colective. Principala formă a p. este activitatea de producţie a bunurilor materiale. Prin activitatea lor productivă, oamenii intervin în *determinismul* şi dinamica vieţii} or sociale, contribuie la crearea şi dezvoltarea *forţelor de producţie* ale societăţii. Producând cele necesare traiului lor, oamenii îşi produc, aşadar, propriile lor condiţii materiale de existenţă, *modul de producţie*, elementul determinant al întregului sistem al vieţii lor sociale. În acest sens afirmă materialismul istoric că *munca*, activitatea de producţie, a mediat saltul de la natura la societate, transformarea antropoidelor superioare în om şi că tot munca reprezintă factorul determinant al dezvoltării societăţii, de-a lungul tuturor etapelor ei istorice. P. include, de asemenea, activitatea social-politică. Dacă în procesul activităţii de producţie obiectul transformării îl reprezintă mediul natural al omului, din modificarea căruia, în raport cu nevoile materiale de viaţă ale oamenilor, rezultă şi condiţiile *vieţii materiale ale societăţii*, în activitatea social-politică obiectul transformării îl reprezintă societatea însăşi, domeniul *relaţiilor de producţie* care conferă fizionomia unei orânduiri sociale. Deoarece conservarea, dezvoltarea sau schimbarea relaţiilor de producţie ating direct interesele materiale ale diferitelor grupuri şi clase sociale, *lupta de clasă*, activitatea revoluţionară a claselor, a partidelor politice reprezintă forme importante ale p. *sociale*, domenii hotărâtoare ale acţiunii transformatoare a oamenilor în planul *mediului social*. Activitatea practică de educaţie şi instrucţie este o altă formă a p. sociale care, de această dată, vizează nemijlocit *omul* ca domeniu de existenţă. Obiectul transformării în acest gen de p. îl reprezintă purtătorul material al relaţiilor sociale. Activitatea instructiv-educativă

influenţează sistematic şi strategic pregătirea profesională şi moral-politică a oamenilor, potenţează şi obiectivează (în raport cu nevoile societăţii şi aspiraţiile umane) grade superioare de competenţă şi de *conştiinţă de sine*, contribuie hotărâtor la formarea *personalităţii* umane. Prin intermediul p. de educare şi instruire se intervine însă nu numai în modelarea socială a omului ci şi în sfera relaţiilor umane, a raporturilor morale, politice, juridice; ea are deci ca obiect nu numai formarea omului pentru societate ci şi adecvarea societăţii la om. Latura experimentală şi aplicativă a activităţii de cercetare, domeniile practic-experimentale şi aplicative ale activităţilor de creaţie artistică constituie, de asemenea, forme ale p. sociale, cu precizarea că obiectul transformării îl reprezintă, în asemenea cazuri, nu numai structurile materiale asupra cărora se exercită acţiunea ci şi universul valorilor spirituale, structurile ideale care sunt influenţate nemijlocit prin argumente materiale. Printre activităţile umane cu valoare practică mai pot fi amintite: activitatea de ocrotire a mediului natural, activitatea practică medicală şi de ocrotire a sănătăţii, activitatea administrativă şi organizaţională, activităţile culturale etc, în genere, toate acţiunile care contribuie la crearea unei ambianţe naturale şi sociale adecvate aspiraţiilor majore ale umanităţii, la potenţarea resurselor colective şi individuale ale oamenilor, la înnobilarea relaţiilor lor sociale. *Materialismul istoric*, teoria marxistă a acţiunii şi *praxiologia* contemporană consideră p., activitatea transformatoare în planul vieţii materiale, ca un gen fundamental de *acţiune* umană corelată strâns cu *teoria*, cu activitatea transformatoare în planul vieţii spirituale, între teorie şi p. există raporturi de unitate dialectică: p. este, în ultimă instanţă, punctul de plecare, izvorul oricărei cunoaşteri sau construcţii teoretice; p. este forţa motrice principală a progresului cunoaşterii; p. este scop al cunoaşterii şi finalitate a oricărei construcţii teoretice; p. este *criteriul* material, unicul instrument obiectiv de verificare a adevărurilor. La rândul ei, teoria este o generalizare a p. şi, totodată, premisă (ideală) pentru dobândirea de eficienţă în activitatea practică (materială). Argumentând dialectica raporturilor dintre teorie şi p., filosofia marxistă respinge atât *teoretismul abstract*, speculativ, dogmatic, interpretările care rup teoria de p., subestimează funcţia gnoseologică a p., cât şi *practicismul*, *empirismul îngust*, tendinţele de a rupe, izola p. de teorie, subestimând funcţia praxiologică a teoriei. Teoria şi p.

formează, aşadar, un complex retroacţional unic, sunt dimensiuni ale acţiunii sociale care se po» tentează reciproc. În definirea conceptului de p., materialismul dialectic şi istoric se delimitează de alte concepţii materialiste anterioare, care reduceau p. la o activitate exclusiv senzorială, empirică, la experienţa nemijlocită (şi nu puneau în valoare semnificaţia ei transformatoare), sau la o simplă relaţie naturală a oamenilor prin care-şi satisfac nevoile lor biologice (şi nu puneau în valoare semnificaţia ei socială). De asemenea, se opune interpretărilor subiectiviste, care reduc p. la trăirile *subiectului*, la structurarea unor raporturi comportamentale (de ex., *behaviorismul*), sau la o acţiune motivată exclusiv de criterii de utilitate individuală (de ex., *pragmatismul*). În consecinţă, în concepţia marxistă, p. este definită ca o relaţie materială transformatoare, obiectivă şi socială între oameni şi realitate, motivată de interesele lor materiale şi spirituale, individuale şi colective, întemeiată cognitiv-nomologic (pe cunoaşterea legilor obiective ale realităţii) şi teleologic (pe elaborarea prealabilă în plan teoretic a proiectului acţiunii practice, în concordanţă cu anumite *scopuri* şi *idealuri*).

PRAGMATIC (gr. *pragma* „acţiune") 1. (în sens general) Care se referă la acţiuni cu caracter practic, util, eficace. 2. (în logică) Privitor la tendinţa de raportare a sistemelor de *semne* şi expresii (a *sistemelor formale*) la subiecţii ce le folosesc (dimensiunea p.). 3. (în semantica generală) Care se referă la cercetarea influenţelor limbii naturale asupra *comportamentului* uman. 4. (în filosofie) Privitor la înclinaţia unor persoane, unor grupări (şcoli, curente) spre cunoaşterea şi acţiunea exclusiv *empirică*, bazată pe aparenţe, pe *simţul comun*, pe *contingenţă* şi urmărind o utilitate imediată, fie în opoziţie cu cunoaşterea teoretică şi experimentul ştiinţific, fie în opoziţie cu obligaţia morală, *Pragmatismul* contestă funcţia reflectorie a gândirii, atribuindu – doar funcţia „p". de a elabora reguli sau „instrumente" pentru acţiunea utilă (considerată, prin utilitatea ei, şi ca „adevărată"), avantajoasă. În acest sens, termenul de p. echivalează cu cel de „practicist". Filosofiile *speculative* folosesc expresia p. În sens peiorativ, atribuindu-l oricăror concepţii realiste, materialiste sau empiriste, care văd în practică un termen de referinţă condiţional, acuzându-le de îngustime utilitaristă şi inaptitudine teoretică.

PRAGMATICĂ, v. SEMIOTICĂ.

PRAGMATISM (gr. *pragma* „acţiune"), curent idealist-şubiectiv

în filosofia burgheză contemporană, răspândit îndeosebi în S.U.A. A fost. iniţiat în deceniul 8 al sec. 19 de americanul Ch. Peirce (care l-a denumit „pragmaticism") şi dezvoltat de W. James şi J. DeWey. În primele decenii ale sec. 20, p. a constituit filosofia oficială în S.U.A.; cu începere din deceniul al patrulea, influenţa sa, care a rămas predominantă, e concurată de *neopozitivism*. A avut adepţi şi în alte ţări (F.C.S. Schiller în Anglia, G. Papini în Italia, Hu şi în China ş.a.). P. a fost influenţat puternic de *pozitivism*, de *voluntarismul* lui Nietzsche şi ulterior de bergsonism. Negând materialitatea lumii şi confundând fenomenele obiective cu reacţia subiectivă a individului faţă de ele, p. ajunge să identifice obiectul cunoaşterii cu procesul cunoaşterii, conceput ca un instrument de adaptare biologică a omului la mediu. Prin aşa-numita „teorie genetică a adevărului", p. susţine că nu există idei care sunt adevărate, ci numai idei care devin adevărate în cursul acţiunii indivizilor, în măsura în care „dau randament". P. contestă funcţia reflectorie a gândirii, atribuindu-i doar o „funcţie pragmatică" (aceea de a elabora „reguli" sau „instrumente" pentru acţiune). El priveşte legile şi formele logice ca ficţiuni utile şi identifică adevărul cu utilul. După p., este adevărat nu ceea ce concordă cu realitatea obiectivă, ci ceea ce se dovedeşte a fi avantajos. Pe această cale, unii reprezentanţi ai p. se străduiesc să legitimeze „adevărul" reprezentărilor religioase şi al principiilor moralei şi ideologiei burgheze în general. Mai ales în varianta *instrumentalismului* lui Dewey, p. a exercitat o influenţă nocivă asupra sociologiei, eticii, psihologiei şi pedagogiei burgheze, îndeosebi a celei americane, încurajând practicismul îngust şi *empirismul*. El a înrâurit şi alte curente filosofice burgheze (de ex. *neopozitivismul*, *neorealismul* etc).

PRAG SENZORIAL, v. SENZAŢIE.

PRAXIOLOGIE (TEORIA ACŢIUNII EFICIENTE), disciplină teoretică, relativ recent constituită, care îşi propune descifrarea structurii *acţiunii sociale* şi, pe această bază, formularea unor criterii operaţionale de sporire maximă a gradului de eficienţă a activităţilor umane. Premisele teoriei actuale a acţiunii eficiente se găsesc în „filosofia acţiunii", ale cărei tradiţii se prelungesc până în antichitatea greacă, la Platon şi Aristotel. Filosofia clasică germană (Im. Kant, J.G. Fichte şi îndeosebi G.W. Fr. Hegel) a contribuit la conturarea problematicii moderne a teoriei acţiunii prin cercetarea, din perspectivă epistemologică, psihologică şi teleologică, a raporturilor

practice dintre oameni şi realitate, între precursorii direcţi ai p. sântmenţionabili: Victor Espinas, care a propus în 1840 termenul de p. pentru „ştiinţa despre formele şi principiile cele mai generale de acţiune în universul fiinţelor vii”), E. Glücke, care a încercat în 1926 o tratare formală a p. semnalând înrudirea ei cu ştiinţele economice şi A.A. Malinovski (Bog-danov), care a încercat abordarea sistemică şi structuralistă a actunilor sociale complexe. Prin concepţia lor materialist-istorică despre *practica socială*, despre dimensiunea ontologică acţionată a naturii umane şi despre formele fundamentale ale activităţii umane (îndeosebi activitatea de producţie şi activitatea revoluţionară), K. Marx şi F. Engels sunt consideraţi fondatori ai unei teorii generale, moderne, a acţiunii sociale. În filosofia contemporană, conceptul de acţiune şi, respectiv, preocuparea pentru fundamentarea unor criterii de eficienţă se manifestă în multe curente de gândire nemarxistă, între care mai importante sunt *instrumentalismul*, *pragmatismul*, *operaţionalismul*. Alături de domeniul filosofiei acţiunii, un rol important în edificarea p. contemporane l-au avut cercetările de sociologia acţiunii (Emil Durkheim, Vil-fredo Pareto, Max Weber) care au acordat prioritate edificării unui sistem al acţiunii sociale şi clasificării unei tipologii a *acţiunilor umane*. Desăvârşirea unei teorii generale despre acţiunea umană a fost realizată, în gândirea sociologică contemporană, de Talcott Parsons, prin publicarea, în 1937, a lucrării sale fundamentale despre „Structura acţiunii sociale”. Cel care a impus p. conştiinţei filosofice contemporane a fost filosoful polonez T. Kotarbiński care a publicat în 1913 lucrarea „Schiţele practice”, iar în 1955 „Tratat despre lucrul bine făcut”, apreciată ca prima încercare de expunere sistematică, din perspectivă logic-epistemologică a obiectului şi problematicii p., concepută ca teorie a acţiunii umane eficiente. În accepţiunea actuală a obiectului şi problematicii sale, p. este înţeleasă ca:

a) ştiinţă a acţiunii eficiente (şi în această privinţă are sarcina de a cerceta condiţiile de care depinde eficienţa maximă a activităţilor umane);

b) metodologie, *organon* al activităţii practice (oferind în acest sens *modele* generale de organizare şi sistematizare acţionată care să mijlocească dobândirea unor criterii de eficienţă la nivelul tuturor speciilor acţiunii); c) disciplină metateoretică, generalizând, în această perspectivă, datele ştiinţelor particulare ale acţiunii (ştiinţele tehnice,

agricole, medicale, administrativ-organizaţionale, ale educaţiei şi instrucţiei), în raport cu care ne apare ca ştiinţă generală a acţiunii; d) disciplină filosofică (filosofie a acţiunii), corelată cu toate ştiinţele generale care au valoare metateoretică în raport cu ştiinţele particulare ale acţiunii (*cibernetica*, *teoria generală a sistemelof*, logica acţiunii). Conceptele fundamentale cu care operează p. sunt: *agent* (autorul acţiunii), pacient (obiectul acţiunii), produs al acţiunii, *motivaţie* praxiologică (social-economică, cognitiv-nomologică, teleologică, psihologică, axiologică) strategie acţională (plan, program, prospect), situaţie acţională (condiţii, mijloace, norme), operaţii realizatoare (decizie, ordin, conducere), act (execuţie, valorizare) etc. Asupra tuturor acestor concepte au fost iniţiate în ultimii ani ample cercetări în vederea deducerii unor criterii operaţionale de maximă eficienţă. Avansarea unor modele acţionaie cu o tot mai sporită eficacitate a determinat conturarea, în ultimul timp, a unor domenii speciale de cercetare praxiologică, cum sunt teoria organizării, teoria generală a normelor, teoria deciziei, teoria conducerii vieţii sociale. Prin problematica lor, aceste discipline praxiologice oferă criterii de eficienţă care călăuzesc activitatea organelor (politice) de decizie şi conducere, de administraţie şi de organizare a vieţii sociale în direcţia scientizării creaţiei istorice a maselor populare la nivelul cerinţelor pe care le impune progresul istoric, *revoluţia ştiinţifico-tehnică* şi procesul revoluţionar contemporan. În ţara noastră, la dezbaterile actuale asupra obiectului şi problematicii p., continuându-se, în această privinţă, tradiţiile gândirii acţionalişte a lui Marx şi valorificându-se, din perspectiva materialismului istoric, achiziţiile principale ale sociologiei acţionaliste şi ale diferitelor orientări praxiologice contemporane, participă diverse colective de cercetare. Au apărut lucrări ca: Pavel Apostol, „Cibernetică, cunoaştere, acţiune”.

(1969); I. Tudosescu, „Structura acţiunii sociale. Schiţă a unei praxiologii materialist-dialectice” (1972); N.S. Dumitru, „Sistem social. Praxis. Experiment” (1975), Colectiv (I. Tudosescu, C. Popa, M. Florea – coord. –, M. Diaconu, Angela Vasiliu, O. Hoffman, Al. Gheorghe, Al. Bădulescu, J. Bonis, Ioana Smirnov, I. Moraru, Aneta Nuţu-Busuioc, Georgeta Hălăşan, I. Pietraru), „Acţiune, decizie, responsabilitate” (1976); M. Florea, „Responsabilitatea acţiunii sociale” (1976).

PRAXIS (gr. „Acţiune”), termen folosit uneori în limbajul filosofic în locul termenului de *practică*, prin care se înţelege o categorie

filosofică ce desemnează activitatea materială a oamenilor de transformare a naturii şi societăţii, şi, prin aceasta, şi a gândirii, potrivit unor *scopuri* şi *idealuri* proprii. V. *practică*; *acţiune socială*; *praxiologie*.

PREDESTINARE (lat. *praedestinare* „a hărăzi"), acţiune, atribuită de regulă divinităţii, de a hotărî dinainte soarta oamenilor şi a fenomenelor lumii. Folosit îndeosebi în cadrul *iudaismului*, ai teologiei creştine şi al unor filosofii fideiste, termenul indică hotărârea divină în ce priveşte scopul ultim, considerat a fi supranatural, al creaturilor spirituale. În *creştinism*, Dumnezeu este considerat nu numai cauza lumii, ci şi conducătorul destinului ei. În acest sens, raportată la *totalitate*, p. ar avea ca ultimă finalitate mântui-rea lumii, datorită infinităţii iubirii divine. Într-un sens teologic mai restrâns, p. reprezintă acea doctrină creştină după care soarta fiecărui om (de a fi mântuit sau condamnat) este hotărâtă implacabil şi de la început de către divinitate. În această accepţiune, doctrina p. ocupă un loc central în teologia calvinistă.

PREDlIABILE (lat. *prae* „înainte" şi *dicabilis* „care se poate spune"), diverse feluri ale *predicatului* în logica aristotelică. Aristotel enumera patru p.: genul, specia, propriul şi accidentul;

la acestea, Porfir a adăugat diferenţa specifică.

PREDICAT 1. (în logica generală) E-lement al unei judecăţi de predicaţie şi anume care se afirmă sau se neagă despre subiectul judecăţii. 2. (în logica simbolică) Element constitutiv al funcţiilor specifice *calculului cu predicate*. P. desemnează o extensiune, iar simbolul care îi corespunde poartă numele de literă-ţi. sau variabilă predicaţională. În cazul în care extensiunea corespunzătoare pentru p. cuprinde elemente luate ca fiind separate, p. este monadic, iar atunci când această extensiune conţine grupuri de doi, trei etc. membri avem p. diadice, triadice şi în genere n-adice.

PREDICAŢIE, (în logica clasică) afirmarea sau negarea unui predicat despre un subiect; judecăţile de p. se numesc acele judecăţi elementare (necompuse din alte judecăţi), de forma *S* este *P* (în opoziţie cu judecăţile de relaţie), care pot fi descompuse în doi termeni, subiectul şi predicatul, legaţi printr-o copulă (care poate exprima incluziunea, apartenenţa, echivalenţa etc).

PREDICŢIE, complex de operaţii raţionale de anticipare a producerii unui eveniment, a unui proces, a unei schimbări, a unei

acţiuni şi a rezultatelor acesteia. Spre deosebire de presimţire, întemeiată pe asociaţia spontană între două sau mai multe semne şi evenimente din experienţa anterioară şi de speculaţii, preziceri sau ghiciri având ca obiect viitorul, p. se întemeiază pe un proces logic discursiv şi constă în formularea unei propoziţii (sau mulţimi ordonate de propoziţii) ce descrie un eveniment (sau o succesiune de evenimente, procese, schimbări) înainte de producerea efectivă a acestuia etc. P. este o funcţie principală a teoriei ştiinţifice, alături de explicaţie, sistematizare etc. în logica şi metodologia ştiinţei sunt studiate diferite modele ale p. şi *explicaţiei*. Esenţială în realizarea unei p. este intervenţia unor propoziţii universale ce formulează legi ale clasei de obiecte cercetate precum şi ale unor propoziţii existenţiale ce descriu stări de fapt. P., în sens larg, desemnează manifestarea rolului activ şi a independenţei relative a gândirii teoretice care anticipează cognitiv şi nu „aşteaptă" desfăşurarea fenomenului sau obiectului (sân. *previziune*). În limbajul ştiinţei moderne, termenul p. se foloseşte însă, de regulă, într-un sens restrâns, desemnând numai previziunile referitoare la domenii în care legile genezei şi dezvoltării au găsit o formulare exactă (matematică), cantificată, iar condiţiile se menţin identice; sensul mai larg se foloseşte de preferinţă cu referire la domenii în care legile nu au putut fi formulate încă exact (matematic); iar condiţiile nu au un caracter staţionar. V. şi *prognoză*.

PREFORMISM, concepţie depăşită despre dezvoltarea ontogenetică a vieţuitoarelor, după care organele şi structurile organismului adult se găsesc în stare miniaturală în ovul (concepţie ovulistă), în spermatozoid (concepţie spermatistă sau animal-culistă) sau în ou (concepţie ovistă). Dezvoltarea s-ar reduce după această concepţie mecanicistă la o succesiune de transformări cantitative. P. a fost susţinut de Malphighi (sec. 17) şi Bonnet (sec. 18), iar la sfârşitul sec. 19, de biologul german W. His care a reluat, sub o formă nouă, problema prelocalizărilor germinale. Astăzi, în concepţia despre „informaţia ereditară", se admite că în acizii nucleici se găsesc depozitate, sub o formă „cifrată" (codul genetic), normele de reacţie ale viitorului organism la influenţele mediului. Eticheta de „preformism" acordată uneori acestei concepţii nu este întemeiată. Concepţia opusă p. se numeşte *epigenetism*.

PREJUDECATĂ, opinie nesupusă verificării de către subiect şi născută din anumite stereotipuri de gândire, proprii sau transmise, din

generalizarea neîntemeiată a unei experienţe personale, din analogii grăbite şi forţate, iar uneori din comoditate intelectuală. Deformând percepţia şi judecata, p. denaturează raportul dintre subiect şi obiect în planul cunoaşterii şi poate duce la eşec în sfera acţiunii.

PRELOGIC, ceea ce precede logica; termen impropriu, abandonat astăzi, prin care se desemna o etapă istorică de început a gândirii şi existenţei umane, proprie populaţiilor primitive. Ideea unei mentalităţi p. caracteristică societăţilor primitive, necivilizate, a fost formulată şi dezvoltată de Lévy-Bruhl, cunoscând o largă răspândire în epocă. Ulterior, însuşi Lévy-Bruhl a renunţat la această concepţie asupra dezvoltării intelectuale a. omenirii în cele mai vechi stadii, recunoscând lipsa ei de temei. Termeni mai noi, ca: „mentalitate pură" şi „gândire sălbatică" (Lévi-Strauss) desemnează nu un stadiu inferior al gândirii logice, ci modul de afirmare naturală a omului, modul de gândire şi de existenţă neinfluenţate de civilizaţia avansată.

PREMISĂ, un singur enunţ sau fiecare enunţ dintr-un şir de enunţuri din care este dedus un alt enunţ. În *silogism* avem două p.: p. *majoră*, care conţine termenul major şi p. *minoră*. care conţine termenul minor; din aceste două judecăţi (p. silogismului) este dedusă o a treia judecată (concluzia silogismului).

PRESOCRATICI, denumire dată filosofilor greci anteriori lui Socrate. Principalii p. au fost filosofii aparţinând Şcolii din Milet, *pitagoricii* timpurii, Heraclit din Efes, filosofii din Şcoala eleată, Empedocle, Anaxagora. În locul acestei denumiri se foloseşte azi, mai des, aceea de „filosofi ai etapei vechi", „preclasice" (filosofi preclasici) din istoria filosofiei greceşti.

PREVIZIUNE 1. Orice propoziţie sau mulţime, sistem de propoziţii, enunţate cu anticipaţie cu privire la producerea unui eveniment, a unei acţiuni, la desfăşurarea unui proces. 2. Activitate raţională complexă, ansamblu de operaţii logice cu ajutorul cărora se obţin, respectându-se principiile şi regulile metodologice ale cunoaşterii ştiinţifice, propoziţii sau sisteme de propoziţii anticipative (definite la 1). Activitatea de anticipare teoretică pe care o prilejuieşte p. reprezintă, de altfel, şi modalitatea de *studiere a viitorului*, respectiv, activitatea *prospectivă*, p. având aceleaşi subdiviziuni ca acestea. P. este opusă profeţiei (ansamblu de aserţiuni despre viitor pe baze non-ştiinţifice: religioase, magice, mistice etc.) şi deosebită de *utopie* (presau para-ştiinţifică). P. se referă la succesiunea sau dezvoltarea

probabilă a unor evenimente, acţiuni, procese; în această privinţă, ea e o „conjectură”, are un caracter ipotetic. P. este descriptivă, în timp ce planificarea e normativă. Când p. are ca obiect societatea în ansamblul ei, sistemul social global, se numeşte p. socială, iar când priveşte numai anumite domenii ale activităţii sociale (sisteme parţiale sau subsisteme sociale), după obiect, ea poate fi p. tehnologică, ştiinţifică, economică, demografică, politică, educaţională, militară, sanitară etc. V. şi *predicile*; *prognoză*.

PREZENTISM, tendinţă sau orientare în filosofia istoriei care se manifestă ca formă a *relativismului* gnoseologic, caracterizându-se prin tendinţa de negare a posibilităţii unei cunoaşteri istorice obiective şi autentice şi prin reducerea ştiinţei istoriei la o proiectare în trecut a mentalităţilor şi năzuinţelor prezentului, la n inevitabilă „prezenţificare” a trecut ului. După autorii nord-americani Ch. A. Beard şi C.L. Becker, de pildă, fiecare individ îşi construieşte propria sa imagine asupra trecutului istoric, generalizările istorice fiind simple „acte de credinţă”, iar judecăţile istoricilor oglindind doar impresiile lor subiective, în egală măsură legitime. Absolutizând momentul subiectiv al cunoaşterii istorice, p. justifică încercările arbitrare de „modernizare” a trecutului.

PRIESTLEY, Joseph (1733 – 1804), savant şi gânditor luminist englez. Chimist şi fizician de seamă, P. este descoperitorul oxigenului (1774). În filosofie a fost un reprezentant al ramurii materialiste a *empirismului* englez, iar în psihologie un adept al *asocia-sionismului*. În problemele religioase s-a menţinut între limitele *deismului*.

PRINCIPII LOGICE 1”. Propoziţii indemonstrabile, considerate prime într-un sistem logic şi din care, pe baza anumitor reguli de inferare expres formulate, decurg alte propoziţii. V. şi *axiomă*; *postulat*. 2. Cele mai generale şi, în acest sens, fundamentale legi ale gândirii, care îi asigură acesteia înlănţuirea necesară în drumul pe care îl parcurge de la cunoştinţe anterioare adevărate la noi cunoştinţe adevărate. Gândirea, formele şi procesele de gândire sunt corecte numai în măsura în care ele se constituie în conformitate cu p. 1., adică au posibilitatea de a exprima adevărul. Deşi au o formă subiectivă de existenţă, prin conţinutul lor au un caracter obiectiv întrucât reflectă aspecte extrem de elementare şi esenţiale ale realităţii obiective. Ele au un caracter universal uman, în sensul că sunt proprii gândirii indiferent de deosebirile de rasă, de limbă etc. dintre oameni, precum

şi un caracter spontan, în sensul că, prin conţinutul lor obiectiv, ele se impun în actele de gândire ale fiecărui om, indiferent de faptul că sunt cunoscute sau nu. Cunoaşterea p. 1. asigură gândirii consecvenţă, precizie şi claritate. P. 1. sunt *identitatea*, *noncontradicţia*, *terţiul exclus* şi *raţiunea suficientă*.

PRINCIPIU (lat. *principium* „început”) 1. Izvor primordial, *substanţă*, cauză primară, punct de plecare, bază, temei (de ex., p. existenţei este, după filozofiimaterialişti, materia). 2. Teză fundamentală, lege (de ex., p. terţiului exclus; rezultat al generalizării legilor care guvernează realitatea obiectivă, cunoaşterea şi acţiunea umană. De ex., în ce priveşte cunoaşterea, p. *simplităţii* (care cere ca din mai multe explicaţii să fie aleasă cea mai simplă) sau în ce priveşte *acţiunea*, p. concordanţei dintre mijloc şi scop. V. şi *fundament*.

PRINCIPIU AL INCERTITUDINII, v. INCERTITUDINE.

PRINCIPIU MORAL, normă morală fundamentală, trăsătură caracteristică, de bază, a conţinutului unei concepţii morale (de ex., principiul *colectivisfnului*, specific moralei socialiste şi comuniste, opus principiului *individualismului*, caracteristic moralei burgheze). P.m. este istoric determinat, exprimând latura mobilă a moralei, şi constituie mijlocul normativ esenţial de reglementare a condiţiei morale, de realizare a valorilor etice. P.m. se concretizează în norme, reguli şi precepte de conduită, fiind totodată criteriul judecăţilor morale.

PRINCIPIU ŞTIINŢIFIC, rezultat al generalizării unor efecte ale acţiunii legilor naturii (de ex., p. conservării masei, sau cel al conservării materiei, p. inerţiei, al conservării energiei, principiul vaselor comunicante etc).

PROBABILIORISM, orientare etică din cadrul *probabilismului* care admite că dintre două opinii morale trebuie urmată numai aceea care este mai probabilă.

PROBABILISM 1. (în teoria cunoaşterii) Doctrină dezvoltată de către reprezentanţii Noii Academii platonice (Arcesilas, Carneade), conform căreia raţiunea umană este incapabilă să atingă *certitudinea* absolută, să discearnă între adevărat şi fals, datorită lipsei unui *criteriu* capabil să le separe. Adepţii p. consideră însă că lipsa acestui criteriu în domeniul speculaţiei pure nu înseamnă şi lipsa lui în domeniul vieţii practice, ca o condiţie *sine qua non* a desfăşurării acesteia. De aceea, certitudinea absolută fiind imposibilă, oamenii trebuie să se

mulţumească cu adevăruri aproximative, care ating diverse grade de *probabilitate* şi „credibilitate”. P. a însemnat o reacţie contra *dogmatismului* în gnoseologie, fiind el însuşi un fel de *scepticism*. 2. (în etică) Principiu moral conform căruia, atunci când anumite acţiuni nu sunt interzise prin norme morale exprese, ele se pot desfăşura conform unei opinii probabile şi suficiente pentru a le justifica, chiar dacă ar fi posibilă şi o opinie contrarie, şi mai probabilă. P. etic a fost dezvoltat în sec. 17 de către iezuiţi şi teoretizat de către filosoful catolic Bartolomeus de Medina. În relaţii de apropiere sau de opoziţie cu probabilismul, dar, analoage acestuia, sunt şi alte doctrine morale: *laxismul*, *echiprobabilismul*, *probabiliorismul* şi *tuţiorismul*. P. etic a fost viu criticat de către Pascal în „Scrisori provinciale” (1656 – 1657).

PROBABILITATE 1. (în sens larg) Şansă, posibilitate, contingenţă, conjectură, credibilitate etc. 2. Concept ştiinţific fundamental în gândirea modernă a cărui structură matematică a fost exprimată axiomatic de către A. Kolmogorov astfel: fie U o mulţime nevidă; p. este o funcţie definită pe mulţimea submul-ţimilor nevide ale lui U; S (U), cu valori în intervalul real [O, 1], care satisface următoarele axiome: (a) P (a) >O, cu Aşa (U); (b) P (U) = 1; P (A + B) = P (a) + P (B), dacă Afs: = *fe* 9. Acestui calcul i se pot asocia diferite interpretări: semantică (în care p. = verosimilitatea unei propoziţii), statistică (în care p. = frecvenţa relativă a unui eveniment în cadrul unui colectiv), fizică (în care p. = tendinţa sau dispoziţia unui eveniment de a se produce), subiectivă (în care p. = credibilitatea, sau gradul de încredere, sau certitudinea unei judecăţi), ontologică (în care p. = măsura sau gradul posibilităţii A) etc. în ştiinţa contemporană există trei mari şcoli ale p.: „obiectivă”, „personală” şi „logică”. Aceste orientări acceptă structura matematică a conceptului, restrân gând însă domeniul de validitate al teoriei-ţi. sau introducând modificări în aplicaţiile posibile ale teoriei p. 3. Concept de bază al teoriei actuale a *determinismului*, care exprimă cantitativ frecvenţa (*măsura*) transformării *posibilităţii* în *realitate* în procesele statistice. Conceptul de p. nu este opus celor de *cauzalitate* şi determinism în general, ci numai ipostazelor mecaniciste de interpretare ale acestora; dimpotrivă, el exprimă raporturi de determinare cauzală de tip complex şi neunivoc, în care cauzele se împletesc cu condiţiile, relaţiile necesare se corelează cu cele întâmplătoare, trecerea de la posibil la real este mediată de factori aleatori, de un cerc larg de interacţiuni,

fapt pentru care unei stări actuale a unui sistem îi corespund obiectiv mai multe stări ulterioare. Fiind expresia unor raporturi de determinare obiectivă, pentru a căror cercetare se folosesc metode *statistice*, p. are, totodată, o motivaţie gnoseologică. Ea intervine în demersul asupra fenomenelor complexe, a căror totalitate de elemente şi interacţiuni ce le configurează (structurează) nu poate fi cunoscută integral. Într-o explicaţie probabilistă se ia în consideraţie ecuaţia de frecvenţă a parametrilor iniţiali şi funcţia de distribuţie a factorilor aleatori care însoţesc procesul de transformare a posibilităţii în realitate, în funcţie de natura şi intensitatea interacţiunilor care mediază trecerea de la cauză la efect în plan obiectiv, ecuaţiile probabiliste au totdeauna un caracter oscilatoriu. V. şi *teoria probabilităţii*.

PROBABILITĂŢII [*teoria* p.], teorie despre structura şi dinamica unor fenomene cu caracter de masă, a căror particularitate constă în faptul că se produc prin acţiunea colectivă şi repetată a unor factori întâmplători, adică teoria despre evenimente repetabile în cadrul aceluiaşi sistem sau proces. De ex., dacă aruncăm de mai multe ori o monedă, rezultatul fiecărei aruncări fiind un eveniment întâmplător individual, se disting două evenimente întâmplătoare cu caracter de masă: căderea pe faţă şi căderea pe revers a monedei. Una dintre însuşirile fundamentale ale evenimentelor întâmplătoare de masă pe care se bazează *teoria* p. este constanţa frecvenţei relative a acestor evenimente, adică a raportului dintre numărul încercărilor (sau observaţiilor) în care se produce evenimentul dat (de ex., căderea pe faţă a monedei) şi numărul total al încercărilor (în cazul de faţă al aruncărilor monedei). Acest raport devine constant pe măsură ce ne apropiem de un număr mare de încercări (*legea numerelor mari*) şi se numeşte p. evenimentului respectiv. *Teoria* p. permite găsirea legităţii o „biective a constanţei medii în cazul unor evenimente care se produc *statistic*, respectiv pe temeiul variaţiei unor factori cauzali şi condiţionali întâmplători. Din punct de vedere istoric, *teoria* p. a trecut printr-un număr de faze evolutive marcate prin lucrările lui Pascal, Fermat, Bernoulli, Gauss, Laplace, Cebâşev, Kolmogorov ş.a. În zilele noastre se observă lărgirea sferei de aplicare a *teoriei* p. În domenii dintre cele mai diferite ale ştiinţei.

PROBLEMA FUNDAMENTALĂ A FILOSOFIEI, problema raportului dintre materie şi conştiinţă, respectiv dintre lumea

materială şi lumea ideilor, prezentă explicit sau implicit în orice concepţie filosofică şi evidenţiată de F. Engels în opera sa „Ludwig Feuer-bach şi sfârşitul filosofiei clasice germane". Rezolvarea acestei probleme oferă criteriul obiectiv, riguros ştiinţific, pentru împărţirea concepţiilor filosofice în două linii fundamentale: a) *materialismul*, care consideră că materia, independentă de conştiinţă şi anterioară oricărei reflectări conştiente, este factorul primordial al

558

existenţei, iar conştiinţa factor secund, derivat, este o proprietate a unei anumite materii (o funcţie a creierului uman) care reflectă materia, produsul acestei reflectări fiind ideile, viaţa spirituală a oamenilor; b) *idealismul*, care consideră conştiinţa, respectiv lumea ideilor, ca factor primordial al existenţei, determinant în raport cu materia. De modul în care este rezolvată p.f. a. f. depinde rezolvarea tuturor celorlalte probleme ale filosofiei. Rezolvarea materialistă a acestei probleme constituie premisa abordării ştiinţifice a realităţii obiective, iar rezolvarea ei idealistă conduce, în cele din urmă, la abordarea mistică, religioasă a acesteia. Răspunsul consecvent la p. f.af. implică fie o explicaţie monă sMiiaterialistă, fie una monist-idea-listă, alternativă ce exclude, în principiu, posibilitatea unei a treia linii în filosofie, deasupra materialismului şi idealismului. Răspunsul inconsecvent eclectic dă naştere *dualismului* şi *pluralismului*. Pe lângă latura sa principală, ontologică, care se referă la natura existenţei, p.f. a *t*. are şi o latură gnoseologică: problema cognoscibilităţii lumii, a autenticităţii cunoştinţelor noastre despre lume. La această problemă, materialiştii dau întotdeauna un răspuns afirmativ, postulând teza cognoscibilităţii lumii, în timp ce o parte dintre idealişti se situează pe poziţiile *scepticismului*, care pune la îndoială autenticitatea cunoştinţelor noastre, sau ale *agnosticismului*, care neagă sau limitează posibilitatea cunoaşterii lumii. Unele concepţii idealiste, îndeosebi cele idealist-obiective, afirmă posibilitatea de cunoaştere a lumii, dar, întrucât aceasta este în esenţă un univers obiectiv al ideilor, obiectul cunoştinţelor noastre, al adevărurilor, nu-l reprezintă lumea materială ci *substratul* ideal care i-ar preexista existenţial. De aceea, o explicaţie filosofică materialistă presupune rezolvarea afirmativă a ambelor laturi ale p.f. a f., respectiv afirmarea tezei materialităţii lumii şi a tezei cognoscibilităţii acesteia. Evidenţierea de către materialismul dialectic a p. I. a f. a avut un rol metodologic hotărâtor pentru studierea istoriei

filosofiei, oferind criterii ştiinţifice de apreciere a apartenenţei concepţiilor filosofice la o linie fundamentală sau la alta şi contribuind astfel la transformarea acesteia într-o disciplină ştiinţifică.

PROBLEMATIC, denumire dată de Im. Kant acelui tip de judecăţi modale în care afirmarea sau negarea predicatului despre subiect este doar posibilă, adică nu este nici necesară, ca în judecăţile *apodictice*, nici reală, ca în judecăţile *asertorice*.

PROBLEMATICĂ, ansamblu de probleme şi soluţii privitoare la un fenomen, un domeniu, un subiect etc. Conceperea, formularea, definirea sau circumscrierea p. este rezultatul unei reflectări profunde şi multilaterale, efectuate cu mijloacele teoretice şi experimentale pe care le pun la îndemână ştiinţa şi filosofia.

PROBLEMĂ (gr. *problemo*" a prevedea", „a presimţi"), noţiune definitorie pentru acea formă particulară de cunoaştere ce constă în conştientizarea insuficienţei informaţiilor ştiinţifice ale unei persoane sau colectivităţi în raport cu necesitatea atingerii unui anumit ţel practic sau teoretic şi a completării acestor informaţii (cunoştinţe) în vederea realizării ţelului respectiv, într-un sens mai riguros, conştientizarea unei astfel de insuficienţe a cunoştinţelor şi a necesităţii completării lor. constituie o p. atunci când cunoştinţele lipsă nu pot fi oferite de altcineva ci trebuie abia elaborate şi când lipseşte şi un *algoritm* prin intermediul căruia cunoştinţele respective ar putea fi suplinite. Orice p. este expresia teoretică a unei „situaţii problematice", adică a unor circumstanţe obiective noi, cărora cunoştinţele existente şi modul lor cunoscut de aplicare nu le corespund, nu le pot oferi nici explicaţii şi nici soluţii adecvate. Cunoaşterea situaţiei problematice, tratarea şi rezolvarea p. constituie conţinutul specific al activităţii ştiinţifice. Pentru *filosofie*, pentru *logică* şi *metodologie*, p. a constituit un permanent domeniu de preocupare. Termenul p. apare la Democrit, Platon şi Aristotel. În filosofia modernă, p. a constituit motiv de reflecţie pentru R. Deşcartes, (i. W. Leibniz, Im. Kant ş.a. În filosofia contemporană, diferite aspecte logice ale p. au preocupat pe unii reprezentanţi ai *neopozitivismului*. Fără a tăgădui aspectele logice şi semantice alo p., materialismul dialectic subliniază rolul *practicii sociale* în determinarea „situaţiilor problematice", în reflectarea lor teoretică adecvată sub formă de p. şi în aflarea mijloacelor materiale, eficiente (probante) de a le rezolva.

PROCES, succesiune dinamică de stări în interiorul unui *sistem*

sau în trecerile de la un sistem la altul. P. are. deci loc fie în interiorul unei determinări calitative, specifice unor structuri materiale sau ideale, fie în trecerea de la o determinare calitativă la alta. P. pot fi clasificate pornind de la diferite criterii. După natura sistemelor în interiorul cărora au loc, p. pot fi ierarhizate în: fizice, chimice, biologice, sociale, logice, cognitive etc. După natura legilor care le guvernează, p. pot fi dinamice sau statistice. Subliniind însemnătatea cercetării conceptului de p. pentru gândirea dialectică, Engels semnala faptul că, în etapele lor superioare, ştiinţele ajung să depăşească cercetarea obiectelor, ridicându-se la nivelul cercetării p.

PROCESUALITATE, caracter de *proces* al diferitelor succesiuni de stări distincte în cadrul unui *sistem* material sau ideal sau în trecerea de la un sistem la altul.

PROCLOS (410 – 485), ultimul filosof neoplatonician de seamă, diriguitor, un timp, al Şcolii din Atena. La P., plotinismul devine un gen de istorie mistică în cadrul căreia lucrurile ar lua naştere, trecând din *triadă* în triadă. Prin P. şi prin unii din urmaşii săi, filosofia tinde să devină tot mai mult o practică teozofică. *Op.pr.*: „Elemente de teologie" şi comentarii la unele dialoguri platoniciene. V. şi *neoplatonism*.

PROFAN (lat. *pro* „în faţa" şi *fanum* „loc sacru", „templu"; *profanum* „ceea ce este în afara templului şi nu în interiorul lui"), noţiune opusă celei de *sacru* şi în mare parte sinonimă cu cea de *laic* şi care semnifică ceea ce este în afara religiei şi a cultului sau desemnează pe cel care nu este iniţiat în misterele religiei. Ca noţiune filosofică şi sociologică, prin p. se indică tot ceea ce fiinţează ca opus religiei (de ex., cultură p. sau laică, în opoziţie cu cultură religioasă). Odată cu istoria modernă, cu creşterea în dimensiuni a luptei forţelor sociale progresiste, se accentuează caracterul p. al culturii, prin dezvoltarea ştiinţelor şi a spiritului ştiinţific şi ca rezultat al proceselor de *desacralizare* şi *secularizare*. Cultura contemporană şi, în general, viaţa socială din zilele noastre au un caracter eminamente p. În concordanţă cu imperativele progresului social şi cu criza actuală a sacrului.

PROGNOZĂ (gr. *prognostikein* „a cunoaşte cu anticipaţie") 1. (în praxiologie şi în studierea viitorului) Termen generic echivalent cu *previziune*. 2. (în general, în ştiinţele sociale) Descriere a stărilor viitoare ale unui sistem social, în opoziţie cu *diagnoza*, descriere a stării sale prezente. 3. Operaţie praxiologică şi construcţie teoretică

viitoristă, anterioară planificării, constând în alegerea unei linii de dezvoltare realizabile şi dezirabile a sistemului social (sau a unuia din subsistemele, respectiv, sistemele parţiale ale acestuia) efectuată din totalitatea liniilor de dezvoltare posibile (estimate predictiv). În acest sens, p. se include ca temei teoretic într-un *proiect* sau o *proiecţie* (acţională). P. cu care operează *cercetarea viitorului* are un caracter *predecizional*, spre deosebire de p. decizională cu care operează praxiologia şi *ştiinţa conducerii societăţii*. V. şi *predicţie*.

PROGRAMUL P. CJB. DE FĂURIRE A SOCIETĂŢII SOCIALISTE MULTILATERAL DEZVOLTATE ŞI LNAIN-TARE A ROMÂNIEI SPRE COMUNISM, program aprobat de Congresul al XI-lea al P.C.R. şi apreciat de acesta ca reprezentând Carta de bază, ideologică, teoretică şi politică a partidului care stabileşte într-o perspectivă cuprinzătoare şi unitară strategia generală şi orientările tactice ale politicii interne şi externe a partidului şi statului pentru o perioadă de 20 până la 25 de ani, direcţiile fundamentale ale dezvoltării societăţii pe drumul socialismului şi comunismului. Larg dezbătut de întreaga opinie publică din ţara noastră, întrunind adeziunea întregului partid şi popor, Programul P.C.R. exprimă experienţa şi înţelepciunea colectivă a partidului, a clasei muncitoare, a tuturor oamenilor muncii din România. Un rol deosebit în elaborarea Programului l-a avut secretarul general al P.C.R., tovarăşul Nicolae Ceauşescu, care, după cum a apreciat Congresul al XI-lea, a adus o contribuţie nemijlocită, de inestimabilă valoare, la fundamentarea lui teoretică, la formularea prevederilor sale. Programul P.C.R. are o deosebită semnificaţie filosofică, reprezentând o expresie vie a materialismului dialectic şi istoric, a aplicării lui creatoare în România. Afirmând, ca o tendinţă caracteristică a dezvoltării socialismului, în etapa actuală, în România, corelaţia dialectică a diferitelor nivele ale sistemului nostru social, unitatea diferitelor domenii de activitate economică şi socială, prin intermediul conceptului sintetic de *societate socialistă* multilateral *dezvoltată*, P.C.R. dezvoltă concepţia materialistă asupra istoriei, îi conferă noi valenţe metodologice care-i potenţează capacitatea de (unoaştere, de discernere a particularităţilor dezvoltării sociale coitempo-rane. Programul ilustrează viu şi convingător, în această direcţie, modul în care Partidul Comunist Român mânuieşte şi dezvoltă dialectica. Este subliniată, astfel, cu pregnanţă, teza dialectică a unităţii generalului şi *particularului*, însemnătatea ei în contextul

social-politic contemporan, în elaborarea unei strategii revoluţionare atent şi ştiinţific adecvate realităţilor istorice, naţionale şi sociale din fiecare ţară, din fiecare etapă a dezvoltării societăţii, împotriva oricăror tendinţe dogmatice, unilaterale: „Partidul nostru porneşte permanent de la faptul că adevărurile generale se realizează în particular, lă r particularul, practica, confirmă justeţea adevărurilor generale”. Apare ferm şi explicit în Program concepţia P.C.R. despre natura şi căile rezolvării *contradicţiilor* în socialism. Programul atrage atenţia asupra faptului că în vastul proces de edificare a noii orânduiri sociale apar şi vor continua să apară contradicţii care trebuie cunoscute temeinic şi soluţionate la timp pentru a nu prejudicia sau împiedica progresul general al socialismului. În Program se arată că un loc central în abordarea contradicţiilor socialismului trebuie să-l ocupe analiza luptei dintre vechi şi nou şi, în strânsă legătură cu aceasta, se subliniază necesitatea de a se promova spiritul novator, revoluţionar în toate domeniile de activitate. Într-un spirit profund dialectic sunt soluţionate de asemenea problemele libertăţii şi ale *umanismului*, aflate în centrul dezbaterilor ideologice contemporane. Ideea libertăţii, adânc şi esenţial implicată în sistemul de valori al orânduirii socialiste, este tratată în cadrul conexiunilor ei fireşti cu aceea de necesitate, de conştiinţă a necesităţii şi de responsabilitate, libertatea individuală, personală fiind corelată organic cu libertatea colectivă, generală. Pe acest temei, comunismul este definit ca imperiu al libertăţii, al realizării depline a condiţiei umane. De asemenea, umanismul revoluţionar, propriu socialismului, este delimitat de alte modele de umanisme din ideologia burgheză prin afirmarea unităţii organice dintre uman şi social, a faptului că „umanismul socialist presupune realizarea fericirii personale în contextul făuririi fericirii întregului popor”. Pe temeiul materialismului dialectic şi istoric, Programul dezvoltă într-un mod creator probleme teoretice majore privind rolul conducător al partidului în societatea socialistă, procesul legic al creşterii continue a acestui rol dinlăuntrul organismelor sociale, dialectica evoluţiei raporturilor dintre partid şi masele populare, dintre partid şi stat. Sunt de asemenea multilateral analizate rolul important al statului în perioada făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi a trecerii spre comunism, dialectica raporturilor dintre stat şi societate, a funcţiilor statului socialist în etapa actuală, precum şi în perspectivă, descriindu-se mecanismul

procesului de dispariţie. a statului în general şi al trecerii treptate a atribuţiilor acestuia în competenţa nemijlocită a maselor de oameni ai muncii în condiţiile comunismului, ale societăţii fără clase. În Program sunt sintetizate poziţiile teoretice ale Partidului Comunist Român privind rolul istoric al *naţiunii* în epoca contemporană, se subliniază necesitatea obiectivă a întăririi naţiunii şi a statelor naţionale independente în această epocă, atât în perioada construcţiei socialiste, cât şi pentru multă vreme, în societatea comunistă. De asemenea, se relevă într-o nouă lumină unitatea dialectică dintre *naţional* şi *internaţional*, dintre interesele progresului naţiunii şi statului naţional, pe de o parte, şi solidaritatea internaţională pe de altă parte. Pornind de la unitatea dialectică dintre sarcinile naţionale şi cele internaţionale ale partidului şi statului nostru, P.C.R. realizează, în Program, o cercetare teoretică profundă a contradicţiilor fundamentale ale lumii contemporane, a forţelor motrice ale procesului revoluţionar mondial, oferind o largă perspectivă luptei pentru instaurarea unei noi ordini economice şi politice internaţionale, pentru realizarea, prin efortul comun al tuturor popoarelor, a unei lumi a dreptăţii naţionale şi sociale, a păcii şi colaborării. Aceste teze, împreună cu cele care deschid perspective ample şi concrete cu privire la căile şi condiţiile obiective şi subiective ale trecerii, într-o etapă următoare, de la socialism la comunism în România, prin desfiinţarea treptată a diferenţelor esenţiale dintre munca fizică şi munca intelectuală, dintre munca agricolă şi cea industrială, dintre sat şi oraş, printr-un adânc proces de *omogenizare socială*, de întărire a coeziunii morale şi spirituale a întregului nostru popor în sensul cerut de *principiile eticii şi echităţii socialiste* şi comuniste, reprezintă o contribuţie teoretică majoră şi originală la îmbogăţirea tezaurului de idei al materialismului istoric, al socialismului ştiinţific. În ansamblul său, Programul P.C.R. constituie o expresie strălucită a unităţii dintre teoria şi practica revoluţionară marxist-leninistă, a maturizării teoretice şi ideologice a partidului, a clasei muncitoare din România, a întregului nostru popor. După cum arată Hotărârea Congresului al XI-lea al I. Cu., Programul înarmează pe comunişti, pe toţi cetăţenii patriei cu concepţia ştiinţifică, materialist-dialectică şi istorică a partidului asupra transformărilor revoluţionare din societatea noastră şi din lumea contemporană, întăreşte încrederea întregului popor român în cauza socialismului şi comunismului, în victoria luptei pentru colaborarea

internaţională şi pace în întreaga lume.

PROGRES, dezvoltare ascendentă; proces de înnoire continuă, succesiune de schimbări calitative de la inferior la superior. În timp ce categoria de dezvoltare se referă la ansamblul transformărilor calitative, indiferent de tendinţele negative sau pozitive ale acestora în raport cu criteriul necesităţii, categoria de p. exprimă doar acele aspecte ale dezvoltării care se înscriu în mişcarea generală ca etape calitativ superioare. Aprecierea unui stadiu nou al unui proces ca etapă de p. presupune raportarea la anumite criterii, specifice domeniului de realitate căruia îi aparţine procesul respectiv. De aceea, p. nu poate fi conceput ca o tendinţă a universului în general (idee care ar conduce, de altfel, inevitabil la finalism şi creaţionism) ci ca un atribut al unor domenii particularizate ale Universului obiectiv, fiind totdeauna în raport cu* anumite criterii determinate. Într-o accepţiune mai largă se poate vorbi de p. În cadrul tuturor domeniilor *existenţei*. În dezbaterile filosofice şi sociologice contemporane termenul de p. este utilizat însă îndeosebi pentru caracterizarea dezvoltării ascendente în viaţa socială. P. social are loc în diferite domenii ale vieţii sociale (economic, tehnic-ştiinţific, social-politic, moral, cultural etc.) precum şi la nivelul ansamblului societăţii. Ideea de p. are puternice tradiţii în cultura europeană, având o poziţie centrală începând de la mijlocul sec. 18 şi până la sfârşitul sec. 19, ca reflex al intereselor burgheziei în ascensiune în lupta împotriva feudalismului. Fiind însă prezentată simplist şi unilateral, adesea vulgarizator de către apologeţii capitalismului, în special în a doua jumătate a sec. 19, ideea de p. a atras după sine, în secolul nostru, ppziţii sceptice la adresa legitimităţii ei. Filosofia lui Marx oferă pentru prima oară temeiurile unei concepţii ştiinţifice asupra p. *social* „mult distanţată de concepţiile tradiţionale, evoluţionist – plate, unilaterale şi empirice asupra p. Spre deosebire de interpretarea metafizică anterioară asupra cauzelor p., materialismul dialectic şi istoric afirmă existenţa unui determinism imanent, a unor cauze obiective interne ale acestuia. Numai pe acest temei explicativ ideea de p. a putut fi scoasă din impasul formelor declarative şi al dezideratelor subiective care o motivau anterior. Abordarea determinist-sistemică a raporturilor dintre diferitele nivele şi domenii ale vieţii sociale, dezvăluirea dialecticii forţelor şi relaţiilor de producţie, a relaţiilor dintre bază şi suprastructură, au permis înţelegerea legitaţilor progresului social, a factorilor care determină

succesiunea formaţiunilor *sociale*, astfel încât fiecare nouă formaţie reprezintă o treaptă nouă a p. „În linii generale modurile de producţie asiatic, antic, feudal şi burghez modern reprezintă epoci de progres ale formaţiunii economice a societăţii” (K. Marx). Din analiza mecanismului succesiunii modurilor de producţie rezultă că criteriul fundamental al p. îl reprezintă dezvoltarea *forţelor de producţie*. Fiecare formaţiune socială îşi realizează, mai curând sau mai târziu, posibilităţile ei creative în sfera vieţii materiale, concretizate în dezvoltarea forţelor de producţie pe o treaptă mai înaltă, în funcţie de nivelul forţelor de producţie se structurează anumite relaţii de producţie, acestea având rolul de a stimula sau frâna dezvoltarea forţelor de producţie şi, ca atare, a modului de producţie în ansamblul lui. Totodată, într-o legătură directă sau mediată – adesea în forme foarte complexe – cu această direcţie primară a p., se creează condiţii şi pentru dezvoltarea ascendentă a altor aomenii ale vieţii sociale, pentru p. de ansamblu al formaţiunii. Forţele de producţie pot fi considerate prin urmare criteriul fundamental al p. social numai în corelaţie cu celelalte subsisteme ale sistemului social şi în primul rând cu relaţiile economice care definesc formaţiunea socială. În analiza determinismului şi liniilor p. trebuie luate în considerare cel puţin două împrejurări: în primul rând, faptul că fiecare domeniu al vieţii sociale (economic, politic, cultural, ideologic, ştiinţifico-tehnic etc.) îşi are autonomia sa relativă, şi, ca atare, criterii proprii dep. care se corelează numai în ultimă instanţă cu criteriile fundamentale; în al doilea rând, faptul că pe un vast traiect al istoriei omenirii, în condiţiile proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie p. *social* se desfăşoară într-o modalitate antagonistă, respectiv p. unui domeniu al societăţii, al unei ţări, sporirea avuţiei materiale şi spirituale a unei clase sociale se asociază sau chiar este condiţionat de regresul altui domeniu, altei ţări, de adâncirea asupririi altor clase sociale. Astfel, înflorirea civilizaţiei şi culturii antice a fost posibilă numai prin transformarea unei mari părţi a producătorilor direcţi din oameni liberi în sclavi; uriaşul progres al forţelor de producţie şi al culturii materiale în capitalism a fost posibil numai în condiţiile unui tip de diviziune *socială* a *muncii* care favorizează o dezvoltare unilaterală a *personalităţii* muncitorului; în genere, de-a lungul istoriei, dezvoltarea civilizaţiei, obiectivarea *esenţei* umane în valorile culturii a fost posibilă prin menţinerea *înstrăinării*. De-abia în condiţiile

socialismului se creează condiţii pentru o dezvoltare progresivă multilaterală în toate domeniile vieţii sociale, criteriul dezvoltării forţelor de producţie şi al consolidării relaţiilor de producţie armonizându-se din ce în ce mai mult cu criteriile proprii celorlalte subsisteme ale sistemului social. Ideea lui Marx privind existenţa unor criterii obiective ale p. este situată în cadrul unei concepţii dialectice, pluridimensionale asupra acestui p. De aceea dezvoltarea forţelor de producţie în calitate de criteriu al p. social nu trebuie înţeleasă într-un sens strict tehnicist, cantitativ. Opoziţia formulată de unii autori între un tip de p. tehnic (cantitativ, neutru, care desconsideră individul) şi alt tip de p. umanitar (calitativ, care rezidă în realizarea libertăţii şi fericirii individului) este în acest sens artificială din mai multe puncte de vedere. P. forţelor de producţie nu poate fi opus câtuşi de puţin p. omului deoarece producţia reprezintă o manifestare esenţială a capacităţii creatoare a acestuia. Deschiderile profund umane ale dezvoltării forţelor de producţie sunt însă adesea obturate de cadrul social-economic potrivnic omului, în condiţiile orânduirilor bazate pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie, ale tipului antagonist de p. pe care ea îl generează. Numai odată cu socialismul şi comunismul, dimensiunea umană a dezvoltării forţelor de producţie apare în întreaga ei amploare, în aceste condiţii, umanismul poate fi transformat dintr-un ideal abstract într-o realitate intrinsecă ansamblului dezvoltării sociale. Dezvăluirea oriteriilor obiective ale p. social creează terenul pentru înţelegerea dialecticii obiectivului şi subiectivului, existenţei şi acţiunii, legii şi valorii. Dificultăţile pe care le-au întâmpinat încercările de a formula o lege generală a p. Încă în sec. 19, incapacitatea de a rezolva printr-un principiu legic explicarea transformărilor care s-au produs în evul mediu, considerat multă vreme ca o perioadă de întuneric între două culmi luminoase – antichitatea şi *Renaşterea* – au determinat pe unii gânditori, ca Renouvier, să formuleze cunoscuta dilemă: p. este lege sau ideal? (sau, cu alte cuvinte, p. este o trăsătură a lumii reale, obiective, sau doar un atribut al lumii valorilor umane?). Răspunsul marxist la această celebră dilemă rezidă în considerarea p. atât ca *lege* obiectivă cât şi ca *ideal*, atât-ea bază obiectivă a *valorizării* cât şi ca expresie a acesteia. Exprimând caracterul necesar al dezvoltării ascendente a societăţii, legea p. istoric presupune în fiecare epocă istorică raportarea la anumite criterii de valoare (care definesc superioritatea unei orânduiri

faţă de cea anterioară); la rândul lor, aceste criterii de valoare nu sunt anistorice, nu sunt definite independent de dezvoltarea reală a societăţii, ci decurg din tendinţele obiective ale acesteia.

Realitatea socială, fiind o realitate obiectivă, este totodată o realitate umană. Sensul dezvoltării ei nu poate fi considerat, de aceea, în afara sensului pe care i-l dau oamenii, creatorii mişcării sociale, subiectul ei. Într-o asemenea accepţiune, exprimând sinteza dialectică dintre lege şi *valoare*, dintre necesar şi ideal, ideea de p. corespunde spiritului epocii noastre caracterizată, pe de o parte, prin puternica dezvoltare a vieţii materiale, la care contribuie substanţial revoluţia ştiinţifică-tehnică, pe de altă parte, prin măreţia şi forţa idealurilor care o animă.

PROIECT 1. Descriere a tuturor liniilor de dezvoltare posibile ale unui sistem social (sau a unuia din subsistemele acestuia), în vederea elaborării unei *prognoze*. O altă accepţie circulă în praxiologie, respectiv, dacă previziunea reprezintă descrierea (cu o certitudine probabilă) a ansamblului liniilor de dezvoltare ale unui sistem sau subsistem social, p. reprezintă un detaliu teoretico-strategic (în vederea unui *program* de acţiune) al *agentului*, elaborat pe baza alegerii aceleia dintre liniile de dezvoltare posibile ale sistemului, care-i sunt dezirabile (îi satisfac interese şi năzuinţe proprii). 2. Concept central în filosofia lui J.P. Sartre, legat de teoria sa existenţialistă, idealist-subiectivă despre *libertate*, căreia i se dă încă sensul de *liber-arbitru*; date fiind echivalenţa şi nonsensul actelor sale, omul sar-trian se poate opune oricărei posibilităţi sau poate alege oricare dintre cele ce i se oferă, alegându-se, prin aceasta, pe sine şi „făcându-se” în spiritul acestei alegeri.

PROLEGOMENE (gr. *pro* „înainte” şi *legomai* „spun”), expunere succintă, care serveşte ca introducere în problematica unei anumite ştiinţe sau discipline.

pro

PROLETARIAT, v. CLASA MUNCITOARE.

PROPEDEUTICĂ (gr. *propedeutike* „învăţătură pregătitoare”), disciplină care constituie o introducere necesară în studiul altei discipline.

PROPOZIŢIE, asamblare de cuvinte care exprimă o idee completă. P. *declarative*, care exprimă o aserţiune, sunt fie adevărate, fie false, fie de un grad mai mare sau mai mic de *probabilitate*. P.

interogative, care exprimă o întrebare, p. *optative*, care exprimă o dorinţă, precum şi p. *imperative*, care exprimă un ordin, nu sunt nici adevărate, nici false. Analiza p. declarative, pe care logica generală le înţelege drept expresia lingvistică a judecăţii de predicaţie impune distincţia între structura gramaticală a p. declarative şi cea logică a judecăţii de predicaţie, deseori numită în logica modernă p. categorică. Analiza logică a p. compuse prin intermediul *funcţiilor de adevăr* a dat naştere unui capitol al *logicii simbolice* numit logica propoziţiilor căreia i se asociază calculul prepoziţional denumit bivalent sau polivalent, după numărul valorilor de adevăr considerate. Studiul celorlalte tipuri de p. (imperative, optative etc.) a dat naştere unor ramuri noi ale logicii simbolice, logica *deontică* şi logica *acţiunii*.

PROSPECTIVĂ 1. Previziune. 2. Denumire specifică pentru o teorie şi metodologie previzională iniţiată, în Franţa, de G. Berger, B. de Jouvenel, P. Masse şi alţii; ansamblu de opţiuni şi metode având ca obiect organizarea prezentului pe baza studiului ştiinţific controlat al viitorului. Sub acest raport, p. respectă cinci reguli metodologice: 1) prioritatea termenului lung faţă de termenul mediu şi scurt („a privi departe")).2) viziune contextuală, sistemică („a privi cuprinzător"); 3) identificarea factorilor determinanţi („a analiza în adâncime"); 4) orientare spre acţiunea de organizare a prezentului, cu iniţierea unor noi căi de dezvoltare („a asuma riscuri"); 5) centrare asupra *condiţiei umane* („a gândi la om"). În acest sens p. poate fi economică, socială, educaţională, militară etc; 3. (Prin extensie) Atitudine ideologică, politică, culturală etc; mod de gândire, de sensibilitate şi acţiune caracterizat prin deschidere faţă de viitor, orientat în mod constant spre explorarea viitorului.

PROTAGORAS (c. 481 – 411 î.e.n.), filosof grec, originar din Abdera, adept al democraţiei sclavagiste, unul dintre cei mai de seamă *sofişti*. Lui P. i se datorează celebra frază: „Omul este măsura tuturor lucrurilor, a celor ce sunt în ce fel sunt, a celor ce nu sunt în ce fel nu sunt", care exprimă, pe de o parte, un anumit *relativism*, iar pe de altă parte tendinţa de a valorifica *personalitatea* umană, de a judeca lucrurile în raport cu omul şi de a legitima normele juridico-politice decise prin dezbateri colective. P. a fost unul dintre primii filosofi greci care au pus la îndoială existenţa zeilor. Cartea lui, „Despre zei", a fost arsă, iar P. silit să părăsească Atena.

PROTOTIP (gr. *protos* „primar", „rudimentar" şi *ty/jos*

„amprentă", „marcă"), obiect material sau ideal, care serveşte drept *model* originar, bază iniţială de plecare pentru producerea unei serii de obiecte identice sau similare cu el sub raportul substanţei, al conţinutului sau formei, al structurii şi funcţiilor acestora. În istoria filosofiei, definirea conţinutului şi funcţionalităţii conceptului de p. a reţinut cu precădere atenţia reprezentanţilor diferitelor variante ale idealismului obiectiv. Intuind şi accentuând asupra caracterului activ al subiectului, asupra constructivismului gândirii, aceştia i-au dat p. O interpretare denaturată şi unilaterală, inversând raportul dintre obiectiv şi subiectiv, real şi ideal, şi tratându-l numai în planul spiritului, în afară şi rupt de activitatea obiectual-senzorială, practică a omului. P. apare astfel, sub influenţa concepţiei platonice a *ideilor*, ca formă ideală, neschimbătoare, transcendentă, creatoare, formatoare a lucrurilor reale, a naturii însăşi, concepută ca potenţialitate pură (*neoplatonism*, în speţă Plotin şi Iambli-kos, *scolastică*, *neotomism*). În epistemologia contemporană p. Îndeplineşte un important rol teoretic în *interpretarea* procesului *idealizării*. Astfel, însemnătatea cognitivă a noţiunilor corespunzătoare obiectelor idealizate se întemeiază pe postularea existenţei reale a p. acestor obiecte în lumea exterioară. Tocmai realitatea p. obiectelor idealizate permite ca, după elaborarea noţiunilor respective, să se facă în continuare abstracţie de deosebirea dintre acestea şi p. corespunzătoare, operându-se cu ele în raţionamente ca şi cum ar fi lucruri reale. V. şi *arhetip*; *paradigmă*.

PROUDHON, Pierre Joseph (1809 – 1865), filosof, sociolog şi economist francez, reprezentant al socialismului premarxist. A participat la revoluţia din 1848, luând, ca deputat, apărarea proletariatului prigonit şi înfruntându-l cu mult curaj pe Thiers. Varianta proudhoniană a teoriei *echilibrului* conţine numeroase aspecte dialectice privitoare la conceptul de mişcare în general, la societate, proprietate etc. Concepţiile lui P. au un pronunţat caracter luminist, anticlerical şi antiteist. P. a provocat scandalizarea burgheziei prin faimoasele sale formule: „proprietatea este furt", „statul este anarhie", „Dumnezeu este răul". Ca teoretician al *anarhismului*, a preconizat iniţial o „anarhie pozitivă", ulterior o „democraţie industrială", bazată pe unirea liberă a tuturor micilor producători într-un sistem de relaţii federativ-contractuale şi pe „autogestiunea muncitorească". K. Marx, care a apreciat pozitiv primele lucrări ale lui P., l-a criticat aspru, în „Mizeria filosofiei" (1847), pentru tendinţele

conciliatoriste şi reformiste mic-burgheze manifestate de el în lucrarea „Sistemul contradicţiilor economice, sau Filosofia mizeriei” (2. voi., 1846). După nenumărate oscilaţii şi contradicţii, în ultima sa lucrare, neterminată, „Despre capacitatea politică a claselor muncitoare” (1865), P. a recunoscut, pe lângă calea paşnică a revoluţiei proletare, şi calea ei violentă, admiţând în principiu *dictatura proletariatului*. Alături de Saint-şi-mon şi A. Comte, P. este unul dintre precursorii *sociologiei*. El a subliniat specificul socialului, arătând că societatea, „forţele colective”, reprezintă o totalitate superioară forţelor individuale componente, analizând multilateral determinarea economică a societăţii, precum şi reglementările sale de ordin politic, etic şi mai ales juridic. P. a insistat asupra importanţei conţinutului de idei al artei şi a mesajului ei revoluţionar. Concepţiile sale estetice sunt însă afectate de neînţelegerea romantismului şi, în genere, de sociologism *vulgar*. Doctrina lui P. a influenţat puternic Comuna din Paris şi a dat naştere „proudhonismului”, curent utopic anarhist şi reformist, de esenţă mic-burgheză în mişcarea muncitorească şi care s-a manifestat îndeosebi în ideologia „sindicalismului revoluţionar”, opus în numeroase privinţe concepţiei lui Marx. *Alte op.*: „Ce este proprietatea” (1840), „Despre crearea ordinii” (1843), „Filosofia progresului” (153), „Despre dreptate în revoluţie şi biserică” (3 voi... 1858).

PROVIDENŢĂ, v. PROVIDEJÂŢIALISM.

PROVIDENŢIALISM, concepţie teistă din domeniul filosofiei istoriei, întemeiată pe o interpretare teologică a istoriei, potrivit căreia procesul istoric ar fi rezultatul acţiunii unei sau mai multor forţe supranaturale, expresii ale voinţei unei sau mai multor divinităţi (*providenţa*). Într-o formă sau alta, p. este prezent în toate sistemele de gândire religioase asupra vieţii sociale, dar realizarea cea mai deplină a găsit-o în istoriografia medievală, devenind doctrina istorică şi filosofică oficială (dominantă) a epocii. Concepţia p. creştin, de esenţă apologetică, a fost definitiv elaborată de către Augustin; construind o istorie a popoarelor din bazinul mediteranean şi din Orientul Apropiat prin analogie cu schema biblică (cele „şase zile ale Facerii”, cele „şase vârste ale lumii”), acesta pleda pentru o viziune teleologică-teistă şi antiistoristă. Idei ale p. Îşi găsesc exponenţi atât în epoca modernă (de ex., I.B. Bossuet, J. de Maistre, A.W. Schlegel ş.a.), cât şi în epoca contemporană, în rândurile reprezentanţilor aşa-numitei „filosofii

creştine a istoriei” (J. Maritain, R. Niebuhr, E. Rothacker ş.a.).

PSIHANALIZĂ, concepţie psihologică a lui Sigmund Freud (1856 – 1939), cunoscută şi sub denumirea de *freudism*, care a dat naştere unuia dintre principalele curente ale psihologiei contemporane şi a avut o largă influenţă asupra altor ştiinţe, ca şi asupra literaturii şi artei; metodă psihoterapeutică corespunzătoare acestei concepţii. Spre deosebire de *atomismul psihologic* (v. *asociaţionism*), care divizează şi reduce ansamblul vieţii psihice la diferite fenomene şi procese psihice elementare, p. a încercat să dea o interpretare unitară şi integrativă a psihicului şi conduitei umane. Spre deosebire de psihologia descriptivă, p. s-a îndreptat spre explicarea *cauzalităţii* şi mecanismelor vieţii psihice şi spre o interpretare determinist-dinamică a psihicului persoanei. P. şi-a propus să dezvăluie rolul diverselor niveluri ale psihicului şi dinamica raporturilor dintre conştient, *inconştieat*, *subconştient* (preconştient). Conform p., tendinţele sau dorinţele care vin în conflict cu normele sociale şi cu principiile morale ale persoanei sunt supuse fenomenului de *refulare*, fiind oprite de cenzura conştiinţei şi alungate în subconştient, de unde tind să reapară sub o formă travestită. *Visele* reprezintă o astfel de manifestare a dorinţelor, emoţiilor sau ideilor refulate, care dobândesc adesea, în imaginile onirice, un caracter simbolic; această explicaţie oferă posibilitatea unei interpretări cauzale, psihologice a viselor, interpretare care reprezintă pentru adepţii p. un mijloc de cunoaştere a tendinţelor profunde ale psihicului persoanei. P. consideră că intensificarea şi ascuţirea caracterului conflictual al refulării constituie cauza principală a nevrozelor, psihozelor, a „psihopatologiei cotidiene”, a căror vindecare se poate realiza prin diminuarea procesului de refulare şi *conştientizarea* pentru bolnav a impulsurilor refulate. P. susţine de asemenea existenţa unei sexualităţi infantile, desfăşurate în cinci stadii de la vârsta sugarului şi până la pubertate. După p., tot în copilărie, în funcţie de mediul social şi de relaţiile familiale, se pot forma unele complexe psihice, care au mai ales un caracter afectiv şi care pot influenţa ulterior viaţa psihică a adultului (de ex.complexul lui Oedip”). P. a exagerat rolul sexualităţii şi al impulsurilor inconştiente în viaţa psihică a omului încercând să depăşească simpla descriere a fenomenelor psihice, p. s-a limitat numai la dezvăluirea mecanismelor psihice şi a cauzalităţii psihologice şi a făcut abstracţie mai ales de

mecanismele neurofiziologice. Unii continuatori ai p., având rezerve faţă de unele teze ale lui Freud, au elaborat orientări proprii: psihologia *individuală* a lui Al-fred Adler (1870 – 1937) şi *psihologia analitică* a lui C.G. Jung (1875 – 1961). Orientarea iniţiată de p. spre studiul straturilor celor mai profunde şi mai vechi ale psihicului uman a fost denumită *„psihologie abisală”*. Sub influenţa p. au apărut în sec. 20 unele concepţii estetice şi curente literare şi artistice, cum este suprarealismul, precum şi orientări originale în biologie, psihologie, sociologie, antropologie socială, etnologie, pedagogie. „Neo-psihanaliştii”, foarte diferiţi între ei, păstrează cadrul general stabilit de Freud, dar introduc şi păreri sau concluzii noi cu privire la structura ego-ului, rolul pulsiunilor, importanţa *super-ego*-ul*ui* (Anna Freud, H. Hartmann, E. Kris, R. Löwenstein, D. Rapaport, F. Alexander, A. Kardiner, K. Horney, H. Sullivan, E. Fromm).

— *Metoda psihanalitică*, metodă care preconizează, pentru analiza psihologică a cauzelor îmbolnăvirii şi pentru tratamentul nevrozelor şi psihozelor, procedeul asociaţiilor libere şi regula neomisiunii, bolnavul trebuind să relateze neîntrerupt şi fără ocol toate stările emotive, reprezentările, ideile care-i trec prin minte. Psihoterapia psihanalitică presupune participarea bolnavului la tratamentul său, având scopul să aducă în conştiinţa acestuia mobilurile ascunse ale *comportamentului* său „impulsurile şi emoţiile refulate şi să-l reeduce pentru a deveni stăpân pe conduita şa.

PSIHIC (gr. psyche „suflet”), formă specifică de reflectare, proprie animalelor superioare şi omului, produs al activităţii sistemului nervos; totalitate a fenomenelor şi proceselor prin care se realizează această reflectare şi care pot fi cognitive (intelectuale), afective şi voliţionale. Aceste fenomene, de natură ideală, subiectivă, deosebindu-se de fenomenele materiale, obiectuale, sunt denumite *fenomene psihice*. P. a apărut pentru prima oară pe scară animală sub forma *sensibilităţii*, modalitate de reflectare prin intermediul receptorilor” senzoriali a unor însuşiri ale mediului care nu satisfac totdeauna direct necesităţile organismului, dar orientează animalul spre condiţiile vitale. P. *animal* cunoaşte în dezvoltarea sa mai multe stadii, de la *sensibilitatea elementară*, trecându-se la p. *perceptiv*, propriu mamiferelor, care reflectă nu numai însuşiri separate, ci şi totalităţi de însuşiri ale obiectelor până la *intelectul animal*, propriu mai ales maimuţelor, care reflectă nu numai obiectele, ci şi relaţiile

dintre ele, situaţiile. P. *uman* a apărut sub influenţa procesului de *muncă* şi a necesităţii sociale de *comunicare* între oameni, dobândind capacitatea de a trece de la reflectarea senzorială în *gândirea* abstractă, exprimată prin *limbaj*, de a oglindi anticipativ pe plan mintal rezultatele diverselor acţiuni ulterioare. Specific p. omului este *conştiinţa*, reflectare nu numai a lumii înconjurătoare, ci şi a propriei existenţe. De asemenea, viaţa psihică la om are o sferă mai largă decât reflectarea conştientă, incluzând şi fenomene psihice *inconştiente*; dar p. uman are, în esenţă, un caracter conştient. P. este obiectul de studiu al *psihologiei*. Cercetarea sa poate fi abordată atât ca manifestare reflectorie ontogenetică individuală, cât şi ca determinare reflectorie interumană, ca fenomen psihologic colectiv, de grup, care se manifestă în diferite colectivităţi sociale, fiind obiect de studiu al psihologiei sociale.

PSIHODRAMĂ, tehnică psihoterape-utică, creată de J. Moreno (1921), care foloseşte improvizaţia jocului dramatic de către un grup de bolnavi ca mijloc de exteriorizare a trăirilor psihice şi a gândurilor personale, oferind posibilitatea de analiză şi de transformare a subiecţilor. Încă de la Aristotel se cunoaşte efectul de eliberare (*katharsis*) pe care-l poate avea teatrul asupra spectatorilor, dar Moreno a urmărit efectul binefăcător chiar asupra actorilor dacă aceştia îşi joacă în mod spontan propriul lor personaj.

PSIHOLOGIA RELIGIEI, disciplină ştiinţifică ce se preocupă de cercetarea particularităţilor *psihice* ale credincioşilor şi de aspectele psihologice ale credinţelor religioase. Este considerată a fi o ramură a *psihologiei sociale* şi are relaţii organice cu celelalte ramuri şi discipline psihologice (psihologia generală, a vârstelor, pedagogică ş.a.). În problematica fundamentală a acestei discipline s-au constituit teme ca: structura psihicului religios, specificitatea contextului psihic al credinţei în supranatural, rădăcinile psihologice ale religiei (respectiv particularităţile psihice ce favorizează şi întreţin religia în conştiinţa indivizilor), particularităţile psihologice ale persoanelor religioase, tipologia psihologică a personalităţii religioase, starea de spirit, sentimentele şi trăirile religioase etc. Ca disciplină cu profil propriu, p.r. se constituie în cea de-a doua jumătate a veacului trecut şi în primele decenii ale secolului nostru, prin aportul unor savanţi ca: T. Ribot, G. Flournoy, W. James, E. Starbuck, J. Leuba, R. Otto, G.W. Allport ş.a. La apariţia p.r. au contribuit progresele generale ale psihologiei,

care a trecut la utilizarea amplă a experimentului în studierea activităţii psihice umane, ca şi dezvoltarea disciplinelor care studiază religia, ceea ce a permis cercetarea mai profundă a religiei din punct de vedere istoric, etnografic, lingvistic, filosofic etc. Mai ales la început, p.r. împrumută de la aceste discipline atât metodologia, cât şi materialul faptic cercetat. Istoric, dezvoltarea p.r. se prezintă ca un proces ştiinţific contradictoriu; în jurul problemelor sale teoretice fundamentale se desfăşoară încă o intensă luptă ideologică. Dacă la început teologia a privit cu suspiciune progresele acestei discipline, astăzi bisericile occidentale încearcă să o exploateze, răstălmăcindu-i rezultatele ştiinţifice, în propaganda şi în educaţia religioasă a maselor. Pe plan filosofic, teologii contemporani caută să intensifice elementele de obiectivism şi de idealism existente încă de la început în corpul teoriilor acestei discipline. Pe de altă parte, savanţii progresişti, în frunte cu cei marxişti, luptă pentru dezvoltarea p.r. pe baze teoretice şi metodologice materialist-dialectice.

PSIHOLOGIE (gr. *psyche* „suflet" şi *logos* „ştiinţă"), ştiinţă care studiază *psihicul*, legitatea proceselor psihice (cognitive, afective, voliţionale) şi a însuşirilor psihice ale persoanei (*caracter*, *temperament* etc), relaţiile psihologice interumane. Prima expunere sistematică de p. a fost făcută în antichitate de Aristotel în lucrarea sa „Despre suflet". Multe secole p. s-a dezvoltat în cadrul filosofiei, formându-se ca ştiinţă de sine stătătoare abia în sec. 19, odată cu extinderea metodelor experimentale în studiul fenomenelor psihice (Weber, Fechner, Ebbinghaus, Helmholtz, Wundt ş.a.). În sistemul ştiinţelor, p. ocupă un loc aparte, aflându-se la întretăierea dintre ştiinţele naturii şi cele sociale. Prin cercetarea mecanismelor neurofiziologice şi chiar a proceselor biofizice (de ex. a curenţilor bioelectrici ai sistemului nervos şi ai creierului), precum şi a celor biochimice corespunzătoare unor fenomene psihice, p. se înrudeşte cu ştiinţele naturii; prin studiul condiţionării sociale a psihicului uman, a manifestărilor psihologice ale diverselor grupuri şi comunităţi sociale, se înrudeşte cu ştiinţele sociale. Relaţiile p. cu cele două categorii principale de ştiinţe se diferenţiază şi în funcţie de ramurile p., astfel, p. *animală* sau *zoopsihologia* se încadrează în ştiinţele biologice, în vreme ce p. *socială* se situează la polul opus, în grupul ştiinţelor sociale. Metodele principale de cercetare psihologică sunt *observaţia* şi *experimentul*, care pot fi de laborator şi naturale (în şcoală, fabrică etc),

în sec. 20 p. devenind în mare parte o ştiinţă experimentală. Printre celelalte metode folosite sunt ancheta şi convorbirea, metoda biografică, studiul psihologic al produselor activităţii, testul etc. în cercetarea psihologică se folosesc uneori şi metode psihofiziologice, metoda reflexelor condiţionate, vegetative şi motorii, metode electrofiziologice (de ex. reflexul psihogalvanic sau electroencefalografia), metode psihofarmacologice etc. Caracterul aleator al unor fenomene psihice, ponderea şi corelaţia diverşilor parametri în desfăşurarea proceselor psihice, variabilitatea interindi-viduală a însuşirilor psihologice, distribuţia rezultatelor experimentului psihologic etc. impun folosirea în p. a matematicii, mai ales a calculului *probabilităţilor* şi *statisticii*, algebrei booleene, teoriei *informaţiei*, a procedeelor *modelării* matematice. P. are o însemnătate nu numai teoretică, ci şi practică, având contribuţii aplicative în domeniul învăţământului, producţiei industriale şi agricole, sectorului sanitar etc. Pe lângă p. *generală*, care studiază legile generale ale fenomenelor psihice – într-o accepţie restrânsă legitatea psihologică a omului adult şi normal – există o serie de alte ramuri ale p., cu orientare teoretică sau aplicativă. P. *copilului* studiază legile dezvoltării psihice a copilului şi adolescentului, legitatea stadială a psihicului infantil, particularităţile psihologice de vârstă. P. *pedagogică* se ocupă de „legile psihologice ale învăţării şi ale educaţiei, de fundamentarea psihologică a procesului instructiv-educativ, a diferitelor metode de învăţământ. P. *muncii* cercetează problemele psihologice ale organizării şi raţionalizării producţiei, formarea deprinderilor de muncă, cerinţele psihologice ale diverselor profesiuni, orientarea şi selecţia profesională, aspectele psihologice ale protecţiei muncii şi evitării oboselii; în cadrul acestei ramuri s-a dezvoltat recent p. *inginerească*, care se ocupă de adaptarea maşinilor şi dispozitivelor proiectate la particularităţile psihice ale activităţii muncitorilor şi tehnicienilor. Psihopatologia studiază tulburările activităţii psihice a omului, diagnoza psihică a diverselor maladii, psihoprofilaxia diferitelor boli şi mijloace de vindecare prin psihoterapie. La interferenţa dintre p. şi sociologie se situează p. socială care studiază condiţionarea socială a psihicului uman, relaţiile psihologice interumane, fenomenele psihologice colective, de grup. Alte ramuri ale p.: *psihofiziologia*, p. *artei*, p. *judiciară*, p. *medicală*, p. *religiei*, p. *sportului* etc. În anii de după Eliberare în ţara noastră au apărut lucrări

ca: B. Zorgo, „Studii de psihologia gândirii” (1958); P. Popescu-Neveanu, „Tipurile de activitate nervoasă superioară la om” (1961); Tatiana Slama-Ca-zacu, „Comunicarea în procesul muncii” (1964); V. Pavelcu, „Drama psihologiei” (1965); Colectiv (Al. Roşca – sub. red. –, M. Berniţchi, C. Botez, Georgeta DanSpânoiu, P. Ene, Tr. Herseni, Gh. Iosif, Maria Mamali, V. Nicolau, Elena Popescu-Neveanu, P. Pufan, A. Tabachiu, G. Zbăganu), „Psihologia muncii industriale” (1967); Tatiana Slama-Ca-zacu, „Introducere în psiholingvistică” (1968); P. Pufan, „Psihologia muncii” (1968); M. Beniuc, „Psihologie animală comparată şi evolutivă” (1970); I. Holban, „Probleme de psihologia muncii” (1970); V. Pavelcu, „Invitaţie la cunoaşterea de sine” (1970); Ursula Şchiopu, „Introducere în psihodiagnostic” (1970); M. Bejat, „Talent, inteligenţă, creativitate” (1971); I. Biberi, „Principii de psihologie antropologică” (1971); Al. Roşca, „Metodologie şi tehnici experimentale în psihologie” (1971); Colectiv (C. Botez – sub red. –, Maria Mamali, P. Pufan), „Selecţia” şi orientarea profesională” (1971); M. Bejat, „Geneza psihologiei ca ştiinţă experimentală în România” (1972); Al. Roşca, „Creativitatea” (1972); Al. Roşca, B. Zorgo, „Aptitudinile” (1972); Colectiv (A. Cos-movici – coord. –, R. Crăciunescu, M. Cristescu, A. Neculau, T. Ridică, Stela Teodorescu), „Metode pentru cunoaşterea personalităţii cu privire specială la elevi” (1972); T. Bogdan, „Probleme de psihologie judiciară” (1973); I. Holban, „Orientarea şcolară” (1973); Ana Tucicov-Bogdan, „Psihologie generală şi psihologie socială” (1973); V. Pavelcu, „Culmi şi abisuri ale personalităţii” (1974); I. Radu, „Psihologie şcolară” (1974); M. Golu, „Principii de psihologie cibernetică” (1975); I.M. Nestor, „Psihologie industrială” (1975); Colectiv (Al. Roşca – sub red. –, A. Chircev, V. Mare, I. Radu, Mariana Roşca, B. Zorgo), „Psihologie generală” (1976).

psi

PSIHOLOGIE ABISALĂ, v. PSIHANALIZĂ.

PSIHOLOGIE SOCIALĂ 1. Latură a vieţii spirituale a societăţii, care, împreună cu *ideologia* (formele ideologice ale conştiinţei sociale) şi cu ştiinţa, alcătuieşte *conştiinţa socială*; viaţa psihică a unui grup social. P.S. cuprinde gânduri şi reprezentări nesistematizate, stări de spirit intelectuale, emoţionale şi volitive, tradiţii, deprinderi, năzuinţe care se manifestă în judecăţi apreciative, în atitudini şi în mod de comportare al grupului respectiv. P.S. este reflectarea în conştiinţa socială a condiţiilor nemijlocite de viaţă, a intereselor imediate ale

oamenilor, a interacţiunii şi comunicării lor cotidiene. Ea este un fenomen caracteristic colectivităţilor (naţiunilor, claselor şi păturilor sociale, grupărilor profesionale etc), conturând profilul psihic al acestora (de ex., proletariatul are printre particularităţile sale psihice specifice, trăsături cum sunt colectivismul, solidaritatea umană cu toţi oamenii muncii, iar burgheziei îi sunt caracteristice egoismul, individualismul). P.s. şi ideologia interacţionează, se întrepătrund, raportul dintre ele fiind un raport între nivelul conştiinţei empirice, nesistematice şi nivelul conştiinţei teoretice, sistematice. P.S. poate media determinarea ideologicului de către economic, iar ideologicul la rândul său poate influenţa psihicul colectiv. 2. Studiul specializat al psihicului colectiv (social), ca fenomen care preocupă atât pe psihologi, cât şi pe sociologi. O ramură importantă a P.S. este psihosociologia organizării şi a muncii care participă interdisciplinar la cercetările din domeniul ştiinţei *conducerii societăţii*. Spre deosebire de orientarea care se sprijină. În domeniul p. sociale, pe concepţia materialismului istoric despre societate, în P.S. burgheză se manifestă tendinţa de psihologizare a explicării proceselor sociale, de absolutizare a factorului psihologic în comportarea grupurilor sociale, înfăţişat drept factorul determinant.

PSIHOLOGISM, tendinţă de a reduce fenomenele sau procesele studiate de logică, gnoseologie, etică, sociologie etc. la fenomene psihice, de a substitui punctul de vedere psihologic punctului de vedere specific al disciplinelor respective. În logică, p. consideră că logica constituie o parte a psihologiei sau cel puţin depinde de psihologie (Chr. Sigwart, W. Wundt, B. Erdmann). El a fost criticat de Husserl şi de reprezentanţii logicismului din logica modernă (de ex., Lukasiewicz), în timp ce alţi logicieni, matematicieni şi psihologi contemporani, ca F. Gon-seth, J. Piaget să, continuă să insiste asupra necesităţii de a lega logica de studiul gândirii ca proces psihic. În filosofia istoriei şi a culturii, p. a fost introdus de Dilthey. În sociologie, p. se manifestă ca o orientare idealistă care consideră că fenomenele psihice individuale sau de grup sunt factorii determinanţi ai vieţii sociale sau că fenomenele sociale sunt, în esenţă sau în mod primordial, fenomene psihice sau manifestări ale unor astfel de fenomene. V. şi *orientarea psihologică în sociologie*.

PSIHOSOMATICĂ, orientare din cadrul biologiei şi medicinei umane având ca principal cadru de referinţă ideea că fiinţa umană este

o entitate ale cărei laturi somatice (morfo-fiziologice), psihice şi sociale nu pot fi despărţite unele de altele. În consecinţă, p. analizează, pe de o parte, efectele fiziologice ale stărilor de tensiune şi conflict generate de viaţa personală a individului şi de unele caracteristici ale civilizaţiei contemporane (sub acest aspect p. tinde să devină şi o *sociosomatică*) iar, pe de altă parte, influenţa maladiilor corporale asupra personalităţii şi a proceselor psihice. În ultimă analiză, p. stabileşte un echilibru între factorii ereditari şi cei, de mediu, respingând în acelaşi timp oricare formă de dualism corp-spirit. P. este o reacţie la tendinţele de tehnicizare a cercetărilor şi practicii medicale însăşi.

PYRRHON (c. 365-o. 275 î.e.n.), gânditor grec, originar din Elis, întemeietorul *scepticismului*. După el, nicio afirmaţie nu poate fi socotită mai îndreptăţită decât alta. Fericirea ar consta în seninătate (*ataraxia*) şi impasibilitate (*apatia*), dobândite prin „abţinerea" (*epohe*) de la orice fel de sentinţe, de la orice filosofie, de la căutarea unui răspuns la vreo problemă (*acatalepsia*).

PYTHAGORAS, v. PITAGOEA.

Q

qui

QUIDDITATE, concept aristotelician, preluat de scolastică, semnificând totalitatea factorilor care condiţionează sau determină o fiinţă; tot ceea ce face ca o fiinţă să fie ceea ce este. Q. ar constitui, astfel, substanţa formală, cauza primă a obiectului, *esenţa* sa.

QUINE, Willard Van Orman (n. 1908), logician, matematician şi filosof american. Printre contribuţiile lui Q. în logică amintim: construcţia unui sistem axiomatic care să includă logica claselor şi să fie necontradictoriu; introducerea metodei stratificării (idee apropiată de *teoria tipurilor*, dar mai simplă) pentru eliminarea paradoxelor logice; o formulare originală a calculului natural. În *semantică*, Q. a dezvoltat o teorie referenţială, criticând semantica intensională (cu conceptele de semnificaţie, sinonimie şi adevăr logic) a lui Carnap şi arătând dificultăţile's cuantificării în contextele modale. În filosofia matematicii, Q. a dezvoltat *nominalismul*, o formă specială a teoriei *fundamentelor*, neadmiţând obiectele abstracte decât în acele cazuri în care pot fi considerate auxiliare, când rezultatul final nu le mai conţine. În filosofia ştiinţei, Q. este cunoscut ca un „critic intern" al pozitivismului *logic*. Respingând „dogmele" fundamentale ale

pozitivismului logic (ideea dihotomiei anali-tic-sintetic şi criteriul enptirist al semnificaţiei), Q. a arătat legătura indisolubilă dintre filosofie şi ştiinţă. Q. a elaborat o concepţie structurală (holistă) despre natura şi testarea teoriilor ştiinţifice, fiind influenţat de P. Duhem şi de *pragmatismul* american. O mare influenţă au cercetările lui Q. din ontologia „formală” (teoria semantică şi filosofică a entităţilor abstracte), în special elaborarea unei metode de a determina „angajamentul ontic” al unei teorii (criteriul lui Q.: „a fi înseamnă a fi valoare a unei variabile legate”). *Op*. pr.: „Logica matematică” (1940), „Metodele logicii” (1952), „Din punct de vedere logic” (1953), „Cuvânt şi obiect” (1960), „Relativitatea ontologică” (1969), „Filosofia logicii” (197C), „Rădăcinile referinţei” (1974).

QUINET, Edgar (1803 – 1875), istoric şi filosof francez, profesor la „Collège de France” în perioada premergătoare revoluţiei din 1848. Republican convins, a rămas în exil în tot timpul domniei lui Napoleon al III-lea. Dezvoltând ideile lui Herder şi subliniind, în special spre sfârşitul vieţii, valoarea realizărilor din domeniul ştiinţelor naturii, al teoriei evoluţioniste, Q. a încercat să cuprindă într-o vastă sinteză eclectic-romantică, natura, societatea şi omul. El a subliniat valoarea omului ca parte şi realizare supremă a Universului şi a arătat necesitatea făuririi în lume a unei societăţi drepte şi libere. Deşi a criticat concepţiile idealist-voluntariste ale lui A. Schopenhauer şi Eduard Hartmann, ex-primându-şi totodată dezacordul faţă de filosofia naturii a lui Schelling şi Hegel, Q. nu a depășit idealismul în interpretarea fenomenelor sociale şi istorice. Concepţia sa filosofică poartă, în ansamblu, o puternică amprentă *spiritualistă*. Totuşi, el a combătut fanatismul religios, în special iezuitismul şi Inchiziţia, pledând pentru o largă toleranţă, pentru o credinţă religioasă neconformă cu niciuna din variantele *creştinismului*. Într-un larg spirit umanitar, Q. a considerat naţiunile ca părţi componente ale naturii, ale Universului, luând apărarea, în acest sens, a naţiunilor asuprite, luptătoare pentru libertate. A contribuit prin lucrarea sa „Românii” (1815), la susţinerea Unirii Principatelor. *Op.pr*.: „Introducere la ideile asupra filosofiei istoriei de Herder” (1825), „Educaţia poporului” (1850), „Geniul religiilor” (1851), „Filosofia istoriei Franţei” (1854), „Istoria ideilor mele” (1858, trad. rom. 1925), „Revoluţie” (2 vol., 1866), „Creaţiunea” (2 vol., 1870), „Republica. Condiţiunile regenerării Franţei” (1872), „Spiritul nou” (1875).

R

rac

RACOVIŢĂ, Emil (1868 – 1947), biolog român, întemeietorul biospeologiei. Pornind de la *evoluţionismul* din biologie, în sprijinul căruia aduce argumente şi idei originale, R. ridică *evoluţia* la rangul de principiu filosofic, concepând-o, alături de principiul conservării energiei, ca o lege generală a fenomenelor din Univers, precum şi a societăţii omeneşti. R. a combătut filosofia iraţionalistă şi a arătat funcţia ei socială reacţionară. Socialist militant din tinereţe, R. a fost toată viaţa un democrat, un luptător pentru dreptate şi progres social. *Op.pr.*: „Consideraţiuni asupra importanţei şi organizării institutelor de cercetări ştiinţifice" (1920), „Evoluţia şi problemele ei" (1929).

RADHAKRISHNAN, Sarvepalli (n. 1888), filosof, sociolog şi om de stat indian. Preşedinte al Republicii India (1962 – 1967). A dezvoltat *spiritualismul* sistemului *vedunta*, preconizând o sinteză între „materialismul occidental" şi „spiritualitatea orientală". Este membru de onoare al Academiei R.S. România. *Op*. pr.: „Concepţia despre viaţă a hinduismului" (1927), „Religie şi societate" (1947), „Orient şi Occident" (1956).

RADICALISM (lat. *radicula*" rădăcină") 1. Mod de gândire sau/şi de acţiune, care-şi propune transformarea fundamentală a unei situaţii teoretice ori practice determinate. 2. Mişcare de idei, politică şi social-economică cu caracter liberal-democratic, iniţiată de burghezie, în sec. 18 şi 19, în lupta împotriva ideilor şi instituţiilor politice şi economice ale sistemului feudal-absolutist. În cadrul acestei mişcări se înscriu, în Anglia, Jeremy Ben-tham şi John Stuart Mill. 3. Orientare politică sectară, în cadrul mişcării comuniste şi muncitoreşti de după primul război mondial, şi care se caracteriza prin respingerea necondiţionată a desfăşurării oricărei activităţi revoluţionare în cadrul sindicatelor conduse de către oportunişti de dreapta, ca şi a activităţii în cadrul parlamentelor burgheze. Refuzul oricărui compromis, al oricărei alianţe cu alte forţe politice şi sociale, sub pretextul menţinerii independenţei politice şi al interesului imediat şi exclusivist al clasei muncitoare pentru victoria revoluţiei socialiste, a făcut din r. un pericol real şi direct pentru mişcarea muncitorească, atrăgându-şi, din «acest motiv, o critică, pe cât de justificată, pe atât de fundamentată, din partea lui V.I. Lenin („Stângismul, boala copilăriei comunismului").

KADIŞCEV, Aleksandr Nikolaevici (1749 – 1802), scriitor şi

filosof materialist rus, precursor al decembriştilor şi al democraţilor revoluţionari. Opera sa principală, „Călătorie de la Petersburg la Moscova” (1970, trad. rom. 1949), conţine sub forma unui şir de tablouri ale vieţii din Rusia feudală un violent protest împotriva iobăgiei şi autocraţiei ţariste. Respin-gând politica de reforme a „absolutismului luminat”, R. a recunoscut necesitatea revoluţiei antiiobăgiste. În filosofie, R. a continuat tradiţiile materialiste ale lui Lomonosov. În lb. rom. au apărut „Texte filosofice alese” (1954).

RALEA, Mihai (1896 – 1964), sociolog, psiholog, estetician, filosof, eseist şi om politic român. A fost profesor la Universităţile din Iaşi şi din Bucureşti, membru al Academiei R.S. România, director al revistei „Viaţa românească” (din 1933). Atras de timpuriu de problemele social-politice (teza de doctorat: „L’idee de revolution dans les doctrines socialistes”, 1923; ediţia română, 1930), R. s-a afirmat în viaţa politică românească dintre cele două războaie mondiale ca un reprezentant al *radicalismului* democrat-burghez. El a apărat valorile *democraţiei*, a combătut *naţionalismul*, *antiintelectualismul* şi a luat atitudine împotriva *fascismului* şi a curentelor ideologice fascizante. După Eliberare a avut numeroase funcţii politice şi obşteşti. Gândirea sociologică a lui R. se cristalizează în perioada interbelică în jurul idealului rousseauian al unei democraţii „sociale” care să depăşească democraţia „politică” pur formală. El a îmbinat ideea salvgardării libertăţilor individuale cu aceea a „solidarismului social” (prioritatea societăţii asupra individului), a denunţat sistematic mutilarea *personalităţii* în lumea „mercantilismului” contemporan. R. a căutat argumente în favoarea concepţiei sale în sociologia lui E. Durkheim, pe care a îmbinat-o eclectic cu unele teze marxiste („Introducere în sociologie”, 1926, ediţia a II-a, adăugită – 1944; „Contribuţii la ştiinţa societăţii”, 1927). După Eliberare, gândirea lui R. s-a orientat spre concepţia marxistă. El a reluat pe baze noi problema sancţiunilor premiale („Sociologia succesului”, în co-lab., 1962), care îl preocupase şi înainte, în „Explicarea omului” (1946; reeditare postumă, 1972), lucrare fundamentală de antropologie filosofică, R. a subliniat capacitatea omului de a-şi depăşi condiţia biologică prin inhibiţie şi autoobstacole, printr-o viaţă pusă în slujba creaţiei de valori. El a dezvoltat o dialectică a datului şi construitului (naturalului şi artificialului). Sensul evoluţiei umane este, după R., o continuă desprindere, o anumită eliberare de necesitatea imediată a condiţiilor

exterioare. Omul nu se poate smulge din determinismul natural; dar, amânându-şi reacţiile, refuzând, determinismul vital, direct şi imediat, el îl poate „domestici" şi utiliza. Consecvent premiselor umaniste ale gândirii sale, R. a subliniat, ca psiholog, condiţionarea socială a psihicului, a combătut exagerarea rolului inconştientului şi a instinctelor şi a căutat să definească specificul psihicului uman, punând la baza acestuia fenomenul *amtnării*, aptitudinea de a introduce momente intermediare între stimul şi acţiune. În estetică şi în critica literară, R. a polemizat cu *estetismul*, punând accentul pe determinările sociale şi psihologice ale operei literare. El a afirmat conceptul specificului naţional al literaturii, respingând însă interpretările retrograde ale acestui concept. A fost şi un remarcabil eseist („Interpretări", 1927; „Atitudini", 1931; „Valori", 1935). *Alte op*.: „Istoria ideilor sociale" (1930), „Studii de psihologie şi filosofie" (1955), „Cele două Franţe" (1956), „Istoria psihologiei" (1958, în colab.), „Introducere în psihologia socială" (postum, 1966, în colab.), „Portrete, cărţi, idei" (postum, 1966), „Prelegeri de estetică" (postum, 1972).

RAMSEY, Frank Plumton (1903 – 1930), matematician şi filosof englez care a deschis perspective noi de cercetare în domeniile fundamentelor matematicii, teoriei *probabilităţii*, epistemologiei şi logicii. R, a introdus distincţia între paradoxele semantice şi cele logice şi a reconstruit teoria russel-liană a *tipurilor*, excluzând, din cadrul ei, acea parte în care tipurile se ramificau în ordine. R. a propus şi a dezvoltat o metodă prin care se elimină referirea directă la entităţile teoretice în expunerea formală a unei teorii ştiinţifice, înlocuind, în cadrul axiomelor unui sistem formal al teoriei ştiinţifice respective, constantele teoretice prin variabile cuantificate existenţial. R. a demonstrat că propoziţiile cuantificate existenţial, derivate astfel din axiomele sistemului original, au aceleaşi consecinţe observaţionale ca şi axiomele originale. Procedeul acesta, cunoscut sub numele de „ramseificarea" sau „expunerea-Ramsey" a teoriilor, a devenit o metodă de analiză logică indispensabilă cercetării structurii semantice şi a implicaţiilor „ontologice" ale unei teorii ştiinţifice. R. a iniţiat, paralel cu B. de Finetti, interpretarea „personală" sau „subiectivă" a probabilităţii. A propus, de asemenea, interpretarea unei propoziţii generale, de forma „Orice A este B", ca o regulă de inferenţă, ca o formulă pentru derivarea unor propoziţii noi şi nu ca o propoziţie

autentică având o valoare de adevăr. Transpusă la nivelul legii ştiinţifice, această idee a stat la baza interpretării instrumentaliste a cunoaşterii, fiind dezvoltată în special de St. Toulmin. *Op*. pr.: „Fundamentele matematicii şi alte studii logice” (postum, 1931).

RAPORT, v. RELAŢIE.

RAPORTURI. INTERUMANE, v. RELAŢII INTERPKRSONALE; INTER-SUBIECTIVITATE.

RASISM, teorie social-politică antiştiinţifică şi reacţionară, care susţine inegalitatea biologică şi intelectuală a raselor umane. Într-un sens mai larg, termenul r. desemnează ansamblul concepţiilor potrivit cărora factorul determinant al procesului istoric l-ar constitui particularităţile rasiale ale oamenilor, lupta dintre rase. R. Încearcă să justifice inegalitatea socială, exploatarea, războaiele de cotropire şi subjugarea unor popoare de către altele prin concepţia după care ar exista rase „superioare”, apte, în virtutea însuşirilor biologice înnăscute, să atingă culmile civilizaţiei şi să domine rasele „inferioare”, incapabile de dezvoltare. Deşi ideea inegalităţii raselor umane a apărut încă în perioada expansiunii coloniale a ţârilor europene (sec. 16 – 17), ca o justificare a subjugării şi exterminării popoarelor coloniale, r. s-a constituit ca doctrină în a doua jumătate a sec. 19 (mai ales prin lucrările lui J.A. Gobineau şi H.S. Cham-berlain), răspândindu-se în epoca imperialismului şi îndeplinind rolul unei arme ideologice de camuflaj şi diversiune, urmărind deturnarea nemulţumirii maselor, abaterea acestora de la lupta revoluţionară. R. a atins o formă paroxistică în ideologia fascistă (cu deosebire naţional-socialistă), justificând o politică barbară şi agresivă, de genocid. Printre formele contemporane ale r. mai cunoscute sunt segregaţionismul, apartheidul, antisemitismul. R. constituie în prezent o componentă a doctrinelor neofascismului şi ale altor mişcări de extremă dreaptă.

rât

RAŢIONAL, ceea ce se raportează la ceva, ceea ce este conform *raţiunii*; ceea ce e dedus prin *raţionament*, independent de *experienţă* şi se opune *empiricului*. Absolutizarea opoziţiei dintre r. şi empiric şi, în genere, ne-admiterea autenticităţii extraraţionalului a condus la *raţionalism* sau la *intelectualism*.

RAŢIONALISM 1. (în epistemologie, opus empirismului) Teorie gnoseologică integrală care consideră *raţiunea* ca un izvor şi temei al cunoaşterii. R. *clasic*, având ca reprezentanţi pe Descartes, Spinoza,

Leibniz, Kant, consideră raţiunea ca origine a cunoştinţelor cu valoare de universalitate, necesitate şi *certitudine*. R. clasic a cercetat rolul activ al subiectului în cunoaştere, descoperind, prin Descartes, *subiectul epistemic*, activitatea constructivă, sintetică a raţiunii, concepând cunoaşterea nu ca pe o reflectare pasivă, ci ca pe o creaţie, invenţie, asimilare a datelor experienţei în concepte create de gândire independent de experienţă. Deşi a pus cu toată acuitatea problema caracterului necesar şi universal al enunţurilor matematice, r. nu a oferit însă un răspuns satisfăcător problemei acordului structurilor logico-matematice cu *experienţa*, propunând fie teoria *ideilor înnăscute* (Descartes), fie ideea unui acord prestabilit între structura realităţii şi structura raţiunii umane (Leibniz), fie teoria organizării datelor despre obiect prin formele *apriori*, care nu exprimă însă „lucrul în sine", ci doar „fenomenul" (Kant). Structurile subiectului cunoscător sunt considerate de r. clasic imuabile, apriorice, independente de experienţă, de relaţia cognitivă subiect-obiect. În opoziţie cu atitudinea antimetafizică şi antidogmatică a *empirismului*, r. (ca doctrină gnoseologică) a fost un punct de plecare şi, totodată, o justificare a marilor sisteme *speculative* ale filosofiei din epoca modernă (Descartes, Spinoza, Leibniz, Wolff, Hegel), fiind adesea solidar cu o metafizică idealistă.

2. Încredere în raţiune, în capacitatea acesteia de a cunoaşte *realitatea*. R. este legat de convingerea că realitatea are un caracter legic, ordonat. În acest sens, r. se opune *iraţionalismului* sub toate formele sale, inclusiv *misticismului* religios. Reprezentanţi ai acestei poziţii au fost filosofi premarxişti ca: Descartes, Spinoza, materialiştii francezi din sec. 18 (Holbach, Helvâtius, Dide-rot), exponenţi ideologici ai intereselor burgheziei în ascensiune. Forma superioară ar. O reprezintă filosofia marxistă, care consideră cunoaşterea ca proces complet, realizabil şi continuu perfectibil pe temeiul unităţii dialectice dintre senzorial şi logic, empiric şi teoretic, dintre teorie şi practică, manifestă încredere în posibilitatea cunoaşterii progresive a acţiunii legilor obiective ale vieţii sociale şi, pe această bază, convingerea că oamenii pot supune controlului lor raţional procesul propriei lor vieţi sociale, pot realiza, pe baza cunoaşterii raţionale, saltul istoric din imperiul necesităţii în imperiul libertăţii.

RAŢIONALITATE, caracteristică esenţială, specifică gândirii şi acţiunii umane, care constă în aşezarea la baza acestora a legilor

raţiunii, aşa cum sunt ele întruchipate de principiile logicii. R. este proprie *comportamentului* uman care se conformează valorilor instituite de către societate şi ocrotite de către ea prin diverse modalităţi normative: politice, juridice, morale etc. Într-un sens mai larg, se spune că posedă r. orice sistem material sau ideal a cărui structură, esenţă, semnificaţie şi funcţie sunt *inteligibile*.

RAŢIONAMENT, formă logică fundamentală, constând dintr-o înlănţuire ordonată de judecăţi în vederea dobândirii de adevăruri noi; act prin care gândirea, pornind de la cunoştinţe date, derivă din acestea cunoştinţe noi. R. are faţă de *noţiune* şi *judecată* o structură logică mai complexă. El este o *inferenţă* mediată, întrucât trecerea de la o cunoştinţă anterioară la cunoştinţa nouă nu are loc direct, ci prin intermediul altor judecăţi. R. se compune din: 1) *consecinţă* (judecata derivată, concluziar); 2) *argumente* (judecăţi din care se face derivarea, *premisele* r.); 3) *inferenţă* (operaţia logică de derivare). Valabilitatea cunoştinţei cuprinse în concluzie depinde de certitudinea cunoştinţelor exprimate în premise. Concluzia este o judecată adevărată dacă şi numai dacă r. se supune atât condiţiei materiale (caracterul adevărat al premiselor) cât şi celei formale (respectarea legilor logice de derivare), în logica clasică se deosebesc: 1) r. *deductive*, în care operaţia logică porneşte de la general (în premise) şi ajunge la ceea de cade sub acest general (în concluzie), la judecăţi mai puţin generale în raport cu judecăţile generale conţinute în premise; 2) r. *inductive*, în care operaţia logică este mişcare de la cazuri particulare la general sau la esenţial, de la cunoştinţe factuale la concepte. Având la bază observaţia şi experimentul, inducţia ştiinţifică merge la stabilirea cauzelor, a raţiunii suficiente a fenomenelor. Pentru aceasta, inferenţa are ca mijloc de generalizare, în inducţia ştiinţifică, metodele inductive de cercetare a cauzalităţii. Importanţar. inductive pentru întreaga ştiinţă a făcut ca studiul lor să se constituie într-o ramură deosebită a logicii, *logicainductivă* (v. şi *inducţie*); 3) r. *transductive* (sau *traductive*), în care punctul de pornire şi punctul terminus al operaţiei logice se află la acelaşi grad de generalitate. După felul judecăţilor din care se compun, r. deductive sunt de mai multe feluri: 1) *silogismele categorice*, r. deductive formate din trei judecăţi categorice; 2) r. *ipotetice*, în care intervin judecăţi ipotetice; 3 r. *disjunctive*, în care intervin judecăţi disjunctive, şi 4) r. *disjunctiv-ipotetice* (tematice), compuse din judecăţi ipotetice şi

disjunctive ş.a. R. ipotetice sunt de două feluri: 1) r. *ipotetice-ipotetice* (ipotetice pure); 2) r. *ipotetice-categorice*. Un tip deosebit de r., care are o mare aplicabilitate în matematică, este r. *prin recurenţă*. R. *prin analogie* este un tip de r. transductiv, prin care, pe baza asemănării dintre douăobiecte în ceea ce priveşte o serie de note.se conchide apartenenţa unor note noi la al doilea obiect, note constatate la primul, dar necunoscute până acum la al doilea. R. prin analogie se caracterizează prin aceea că inferenţa asupra noii însuşiri se bazează pe relaţia presupusă necesară dintre însuşirile comune cunoscute şi noua însuşire. Cu toate că r. prin analogie este cel mai puţin cert, valoarea lui este mare, fiind un punct de plecare în generalizări ştiinţifice. R. *de relaţie* constituie un alt tip al r. transductive, care se compune din judecăţi de relaţie. În r. *de relaţie* conchiderea se fundamentează pe proprietăţile relaţiilor ce se enunţă între termenii judecăţilor de relaţie. Studiul r. *de relaţie* constituie un important capitol al logicii relaţiilor. V. şi *deducţie*; *inducţie*; *silogism*.

RAŢIUNE, facultate a *cunoaşterii*, numită şi gândire abstractă, discursivă, caracterizată prin faptul că operează cu noţiuni, judecăţi şi raţionamente; prin r. omul poate pătrunde dincolo de aparenţele lucrurilor şi fenomenelor, cunoscând legile existenţei şi desfăşurării lor, cauzele şi mecanismele de producere şi generare a acestora. R. *practică* (la Im. Kant), conştiinţa morală din care decurge, potrivit eticii normative, aprioriste, legea morală. R. *suficientă* (*legea* r. *suficiente*), lege, principiu fundamental al gândirii, alături de legile (principiile) identităţii, noncontradicţiei şi terţiului exclus. Se formulează astfel: „Orice enunţ are un temei”. Principiul r. *suficiente* îşi manifestă acţiunea prin cerinţa ca orice afirmaţie sau negaţie, pentru a fi acceptată, să fie dovedită, adică să i se arate temeiul. Principiul r. *suficiente* guvernează ordinea ideilor, procesul demonstraţiei şi constituie reflectarea la nivel logic a relaţiei cauzale dintre fenomenele materiale. Legea a fost utilizată încă de Aristotel, dar primul care i-a dat o formulare explicită a fost G.W. Leibniz. H. poate fi: 1) r. *necesară, dar nu suficientă*; 2) *T. necesară şi suficientă*; 3) r. *suficientă, dar nu şi necesară*. Acest ultim fel de întemeiere se impune în mod general ca cerinţă a principiului r. *suficiente* în actul demonstraţiei logice.

RAVAISSON-MOLLIEN, Jean Gas-pard Felix (1813 – 1900), filosof francez de orientare spiritualistă, bun cunoscător al *aristotelismului*, la a cărui readucere în actualitatea sec. 19 a şi

contribuit. Influenţat de Schelling şi Mâine de Biran, evoluează în direcţia spiritualistă a idealismului romantic, fără să ajungă la un spiritualism hotărât şi sistematic. Conceptul central al filosofiei sale este acela de „habitudine”, în care identifică elementul definitoriu al spiritului omenesc. *Op*. pr.: „Lucrare asupra Metafizicii lui Atistotel” (1837 – 1846), „Despre habitudine” (1838), „Testament filosofic” (postum, 1901).

RADULE SCU-MOTRU, Constantin (1868 – 1957), filosof şi psiholog român. A fost profesor la Universitatea din Bucureşti, membru al Academiei Române şi preşedinte al acesteia (1938 – 1941). A înfiinţat şi condus „Societatea de filosofie” şi publicaţiile periodice: „Noua revistă română” (1900 – 1902 şi 1908 – 1916), „Studii filosofice” (1907 – 1919), „Revista de filosofie” (1923 – 1943) şi „Analele de psihologie” (1934 – 1944). R.-M. a elaborat un sistem filosofic, denumit *personalism energetic*, prin care a căutat să dea o fundamentare scientistă *personalismului*, îmbinându-l cu *energetismul* lui W. Ostwald („Ştiinţă şi energie” – 1907, „Personalismul energetic” – 1927, „Morala personalismului energetic” – 1946). R.-M. a conceput studiul personalităţii pe baze biologice, ştiinţifice, dar pe baza unui *mecanicism* desuet, extinzând „legea energiei” la întreg câmpul experienţei omeneşti» materiale şi spirituale. El a subordonat, în ultimă instanţă, întreaga evoluţie a universului unui singur scop: formarea şi desăvârşirea *personalităţii* umane, deasupra căreia postulează „personalitatea divină”. R.-M. a subliniat importanţa *muncii* în dezvoltarea personalităţii şi a preconizat formarea unor personalităţi active, a unor profesionişti care să-şi iubească profesiunea pe baza vocaţiei pentru ea („Vocaţia”, 1932). Deşi s-a situat în unele împrejurări pe poziţii democratice, a fost în genere un teoretician al conservatismului politic („Doctrina conservatoare”, 1902; „Cultura română şi politicianismul”, 1904; „Concepţia conservatoare şi progresul”, 1922). În deceniul al patrulea, R.-M. s-a situat pe poziţii tradiţionaliste şi etniciste („Etnicul românesc”, 1942), susţinând teoria „statului ţărănesc” şi teoria „românismului” („Românismul”, 1936; „Timp şi destin”, 1940 ş.a.). El s-a delimitat însă de obscurantismul şi xenofobia *gândirismului*. În domeniul psihologiei, activitatea lui a fost precumpănitor pozitivă. Concepând psihologia ca o ştiinţă exactă, el a relevat legătura proceselor psihice cu cele fiziologice, a încurajat dezvoltarea cercetărilor experimentale de

laborator şi a luat în consideraţie acţiunea factorilor sociali asupra vieţii psihice („Problemele psihologiei”, 1898; „Curs de psihologie”, 1923). La sfârşitul vieţii, R.-M. a încercat să concilieze filosofia sa personalistă cu materialismul dialectic.

RĂU, v. BINE.

RĂZBOI, conflict armat, deschis între două sau mai multe state sau grupări de state, sau între grupări sociale ale aceluiaşi stat (r. civil). R. este forma extremă, paroxistică, pe care o capătă, în anumite condiţii social-istorice, opoziţia de interese dintre părţile implicate. Scopul imediat al r. este distrugerea sau capitularea adversarului. Acest scop imediat este subordonat unor interese de natură socială: politice, economice, naţionale, ideologice etc. Din punct de vedere al legitimităţii apărării unor interese fundamentale, socialismul ştiinţific face distincţie între r. drepte (de eliberare naţională şi socială, de apărare a independenţei şi suveranităţii naţionale, a integrităţii teritoriale, a unei orânduiri sociale noi, populare, democratice, împotriva forţelor contrarevoluţionare interne sau externe) şi r. *nedrepte* (cu caracter imperialist, de cucerire şi subjugare a altor popoare, în scopul impunerii dominaţiei economice, politice, militare, ideologice, de înăbuşire a mişcărilor de eliberare naţională sau socială etui.). R. este un fenomen social-istoric, caracteristic anumitor tipuri de orânduiri sociale, mai ales orânduirilor bazate pe existenţa claselor sociale antagoniste. Odată cu înlăturarea claselor exploatatoare, ocare folosesc r. ca mijloc de menţinere» şi extindere a dominaţiei lor, dispare premisa obiectivă ar. Socialismul este, în această perspectivă, prima orânduire socială pentru care r. nu mai apar ca fenomene sociale necesare, deoarece acestei orânduiri nu-i sunt specifice raporturile antagonice între clasele şi categoriile sociale care o structurează. *Pacea* definitivă se va instaura însă abia în comunism, când „fiecare popor va avea unul şi acelaşi stăpân, munca” (K. Marx). Unii gânditori nemarxişti au căutat să pună r. pe seama unui pretins instinct înnăscut de agresivitate al omului, pe sentimentul de „frustrare” pe care l-ar încerca anumite popoare sau pe existenţa însăşi a suveranităţii statelor naţionale. După alţii, r. ar fi un stimulent al progresului social şi tehnologic, al „însănătoşirii spirituale” a popoarelor. Aceste încercări neştiinţifice de a explica originea r. nu pot ascunde caracterul în ultimă instanţă de clasă al r. Istoria însăşi demonstrează că r., ca mijloc de reglementare a raporturilor sociale, a

apărut odată cu instaurarea proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie, a claselor sociale antagoniste şi a statului. El constituie o continuare, cu mijloace violente, a politicii pe care clasele sau statele au desfăşurat-o, în cadrul relaţiilor dintre ele, înainte de izbucnirea conflictului. În condiţiile tehnicii moderne r. are efecte distructive extrem de grave şi poate îmbrăca diferite forme: atomic, bacteriologic, chimic, meteorologic, geofizic etc. Epoca contemporană se caracterizează printr-o amplă luptă a forţelor progresiste de a înlătura definitiv r. ca formă de rezolvare a diferendelor dintre state, pentru instaurarea unei păci mondiale şi durabile. V. şi *pace*.

REACŢIUNE (CONEXIUNE INVERSĂ), noţiune de bază a *ciberneticii* (sân. *acţiune inversă*, *retroacţiune*) care, într-un sistem dinamic complex, cu autoreglare, desemnează recepţionarea de către organul de comandă a sistemului unei informaţii despre comportarea organului de execuţie al respectivului sistem sau despre efectul acţiunii acestuia. *Informaţia* este transmisă de obicei printr-o cantitate mică de energie, care circulă „recurent" între organul de comandă („imput") şi cel de execuţie („output"), pe o buclă specială, structurată inelar (*feed-back*). Dacă notăm prin A şi C cele două părţi amintite ale sistemului dinamic complex, A ± C = A (în care A stimulează pe C, C frânează pe A) exprimă reacţia (retroacţiunea) *negativă* – principiu esenţial pentru echilibrarea şi deci conservarea sistemului, în cazul A ± C i A (de auto-excitaţie), reacţia (retroacţiunea) este *pozitivă* şi duce la amplificarea nelimitată şi deci necontrolată a efectelor, care uneori evoluează până la distrugerea sistemului. R. era cunoscută mai demult în biologie şi în tehnică (automatică, telecomunicaţii), fiind tot mai mult aplicată în prezent ca model de cercetare şi în ştiinţele sociale, umane (tocmai datorită comportării teleologice a dinamismului acestora). *Cibernetica*, ca ştiinţă despre analogiile dintre sistemele cu autoreglare, a pus în evidenţă tocmai generalitatea r. În aceste sisteme, indiferent dacă sunt sisteme biologice, tehnice sau sociale. E. reprezintă, aşadar, un principiu dialectic general de organizare a *sistemelor* dinamice complexe.

REAL, termen care în mod curent desemnează *existentul*, ca prezenţă nemijlocită, efectivă, „palpabilă". R. se opune lui „imaginar", „ideal" etc. în acest sens, lumea *reală* este lumea naturală şi socială din afara conştiinţei noastre, spre deosebire de lumea ideilor şi reprezentărilor, produsă prin intermediul construcţiei

teoretico-ştiinţifice, a imaginaţiei poetice sau a reflecţiei şi speculaţiei filosofice, a iluziilor religioase etc. Semnificaţia termenului r. care se referă la lumea lucrurilor poate fi extinsă, într-un anume sens, şi la lumea ideilor. Aşa, de ex., se poate vorbi de o judecată sau de un raţionament r., prin comparaţie cu ceea ce se consideră a fi doar o pseudojudecată sau un pseudoraţio-nament. Dar şi în acest caz, după cum se poate observa, cuvântul r. Îşi îndeplineşte funcţia de bază şi anume, aceea de a exprima ceea ce există spre deosebire de ceea ce nu există, chiar dacă e vorba de un gen aparte de existenţă, ideile având statut existenţial în măsura în care exprimă adevăruri, sunt reflectări adecvate, modele ale unor structuri materiale. Aşadar, în orice situaţie ar fi, cuvântul r. poartă cu sine opoziţia dintre *fiinţă* şi nefiinţă, dintre *fiinţare* şi nefiinţare. Afirmând că nu lucrurile, ci ideile sunt r., Platon sau Hegel nu modifică sensul termenului, ci poziţia ideilor faţă de lucruri. Deci, ceea ce impută materialismul dialectic idealismului obiectiv nu este sensul termenului de r. ci conţinutul acestuia, pentru orice materialism r. desemnând lumea materială, lumea ideilor fiind produsul acesteia.

REALĂ (*definiţie* r.), definiţie care desemnează obiectul prin caracteristicile lui esenţiale şi care este adevărată în măsura în care reflectă corect aceste caracteristici. V. şi *nominală* (definiţie r.); *nominalism*; *realism*.

REALISM 1. Concepţie (opusă idealismului subiectiv) după care lumea obiectivă este o realitate independentă de subiectul cunoscător sau de agentul acţiunii. În planul cunoaşterii şi, al acţiunii oamenii produc lucruri şi idei; odată produse, acestea intră în sfera *realului*, adăugându-se în calitate de realitate produsă (făcută conştient) realităţii naturale şi sociale existente independent de producător (subiect şi agent). În terminologia nemarxistă, termenul de r. desemnează atât *materialismul*, cât şi idealismul *obiectiv*. În publicistica marxistă din ultimii ani, el este folosit tot mai des pentru a caracteriza orientările care se opun *subiectivismului* contemporan (în special *neopozitivismului*), cum sunt *neo-raţionalismul* (lui Piaget, Gonseth ş.a.) sau alte orientări din filosofia contemporană care au unele implicaţii materialiste (*neorealismul*, r. *critic*, *„ontologia critică”* a lui N. Hartmann). 2. Concepţie care priveşte realitatea aşa cum este, fără presupoziţii arbitrare, speculative. 3. (în evul mediu) Curent din filosofia scolastică după care noţiunile generale constituie realităţi de

sine stătătoare şi anterioare lucrurilor individuale. V. şi *nominalism* şi *realism*; *conceptualism*, *universalii*. 4. R. *În artă*, doctrină estetică ce preconizează reflectarea veridică a realităţii în opera de artă. R. *în artă* a constituit un curent artistic, care a urmat *romantismului* în sec. 19. Ca orientare el înseamnă însă mai mult decât un curent; este o tendinţă generală a artei din toate timpurile care implică, după cum sugera Engels, „în afară de adevărul detaliului, redarea veridică a caracterelor tipice în împrejurări tipice". Estetica marxistă, depășind îngustimile dogmatice, promovează cu precădere arta realistă pentru virtuţile ei cognitive şi educative.

REALISM CRITIC, curent filosofic apărut în Germania la sfârşitul sec. 19, ca reacţie a unor filosofi şi naturalişti faţă de *subiectivismul* şi *apriorismul* neokantian. Pe poziţiile r.c. s-au situat şi unii neokantieni, întemeind, de fapt, un r.c. neokantian. Reprezentanţii r.c. de această orientare încearcă, în marea lor majoritate, să integreze unele teze cu caracter materialist spontan într-o viziune predominant idealistă, adoptând *psihologismul* în logică şi teoria cunoaşterii. Reprezentanţi principali: A. Riehl, O. Külpe, C. Stumpf, W. Wundt (în parte), A. Wenzi. Din deceniul 2 al sec. 20, r.c. s-a răspândit în S.U.A., fiind reprezentat de G. Santayana, R.W. Sellars ș.a. R.c. american se constituie ca orientare aparte, printr-o critică a identificării esenţei obiectelor reale cu transfigurarea acestora în procesul cunoaşterii, conducând fie la o cosmologie evoluţionistă de factură idea-list-obiectivă» (G. Santayana), fie la *dualism* (A.O. Lovejoy), fie la *agnosticism* (D. Drake). Dintre reprezentanţii r. e, R.W. Sellars a evoluat, prin *naturalism*, spre o formă *sui-generis* de materialism.

REALISM NAIV, termen folosit uneori pentru a desemna materialismul spontan al vieţii cotidiene, convingerea izvorâtă din practica vieţii de toate zilele, potrivit căreia lucrurile există independent de conştiinţa omenească şi se reflectă în aceasta. Termenul „naiv" înseamnă în acest caz „spontan", „neconştient din punct de vedere filosofic". La filosofii idealişti, termenul de r. n. are o nuanţă peiorativă, materialismul spontan fiind privit ca o atitudine necritică. Este adevărat că prin sine însuşi, r.n. nu reprezintă o concepţie filosofică; de aceea nu poate înlătura sau înfrânge idealismul filosofic, ba chiar coexistă adesea, în conştiinţa aceluiaşi om, cu reprezentări idealiste, religioase, cu superstiţii etc.

REALITATE 1. (lat. *res* „lucru") Existenţă efectivă, corporală,

fizică, în sensul primitiv şi propriu al cuvântu-lui. Un sens propriu-zis filosofic al r. îl cuprinde sintagma r. *obiectivă* sau r. *materială* care înseamnă lumea exterioară subiectului şi independentă de el. De aici, prin extensiune sau chiar prin opoziţie, s-a ajuns să se vorbească şi de r. *subiectivă*. Termenul r. este controversat în istoria gândirii filosofice, începând cu *scolastica* (*nominalism şi realism*) şi sfârşind cu unele curente din filosofia contemporană, în care idealismul obiectiv şi materialismul se confruntă cu idealismul subiectiv, poziţiile şi orientările de inspiraţie materialistă cu cele de inspiraţie pozitivist-subiectivistă, uneori poziţiile materialiste şi poziţiile idealist-agnostice fiind ambiguu îmbinate în una şi aceeaşi concepţie (v. şi *realism*, *realism critic*). Uneori se disting diferite „nivele" ale r. şi anume: r. ontologică (naturală şi socială), r. psihologică, r. logică şi gnoseologică, ştiinţifică, artistică etc. 2. Ceea ce există efectiv actual, prin opoziţie cu ceea ce este doar posibil, potenţial, dezziderabil, imaginabil, utopic. V. şi *posibilitate şi realitate*.

REALITATE FIZICA, concept central al filosofiei ştiinţei contemporane desemnând existenţa văzută din perspectiva teoriilor ştiinţifice, în special a teoriilor fizicii. În opoziţie cu *fenomenismul pozitivist* (E. Mach), care concepe r. f. ca ansamblu al datelor sensibile, cu *operaţionalismul* idealist, care reduce semnificaţiar. f. şi a determinărilor ei la metodele şi operaţiile de măsurare a lor, cu *realismul naiv*, care identifică r. f. cu existenţa „dată", opusă subiectului şi neafectată de construcţiile teoretice ale acestuia, filosofia ştiinţei întemeiată pe principiile dialecticii materialiste subliniază *obiectivitatea* r. f „relevând, în acelaşi timp, caracterul ei relativ, edificarea progresivă a diferitelor „orizonturi de realitate", corelate cu „orizonturile de cunoaştere", pe măsura dezvoltării interacţiunii subiect-obiect în procesul cunoaşterii. O contribuţie la înţelegerea dialectică ar. t. au adus-o unii filosofi şi oameni de ştiinţă contemporani, ca G. Bachelard, F. Gonseth, A. Einstein, N. Bohr.

rea

REALITATE OBIECTIVĂ, categorie filosofică ce desemnează tot ceea ce există în afara conştiinţei şi independent de aceasta; r. o. este primordială în raport cu conştiinţa. În filosofia marxistă, categoriar. o. este sinonimă cu categoria *materie*.

RECURENŢĂ 1. Caracter al unui proces real sau logic de a reveni asupra lui însuşi. 2. Reacţie a unui fapt asupra cauzei lui, a unei idei

asupra faptului la care se referă. 3. (în logică) a) *Definiţie prin* r., metodă de introducere a funcţiilor definite pe mulţimea numerelor întregi nenegative şi cu'valori în numerele întregi negative. Ea constă, în cea mai simplă formă, în a da o pereche de ecuaţii care specifică valoarea funcţiei când argumentul este o şi oferă o metodă pentru calcularea valorii funcţiei când argumentul este X + 1, plecând de la> valoarea funcţiei când argumentul este X. De ex.: definiţia dată de Peano înmulţirii prin: a x O = 0,a X S (X) = (a x X) + a, unde S denotă funcţia succesor, iar X este o variabilă, b) *Demonstraţie prin* r., mod de demonstraţie matematică numit şi demonstraţie prin *inducţie matematică* sau demonstraţie prin inducţie completă.

REDUCERE, procedeu prin care se probează corectitudinea *modurilor silogistice* din figurile II, III şi IV, prin transformarea lor, cu ajutorul anumitor operaţii, în moduri ale figurii I.R. este necesară, deoarece numai modurile figurii I exprimă în mod nemijlocit *axioma silogismului* şi, deci, numai în cadrul lor este evidentă derivarea necesară a concluziei din premise. R. este de două feluri: 1) r. *directă*, efectuată prin *conversiunea* judecăţilor componente ale modului silogistic dat şi prin schimbarea locului premiselor; 2) r. *indirectă*, efectuată fie pe baza postulării adevărului tezei contradictorii concluziei modului silogistic dat spre probare (r. *la absurd*), fie printr-un procedeu special denumit*ectează*.

REDUCERE LA ABSURD, v. ARGUMENTUL PRIN REDUCERE LA ABSURD.

REDUCŢIE FENOMENOLOGICĂ, metodă specifică analizei fenomenologice a lui Husserl care vizează obţinerea evidenţei *apodictice*. Reconstrucţia filosofică a lumii trebuie să înceapă prin „punerea între paranteze” (*epoche*) a tot ceea ce nu este strict justificat. Prin această reducţie Husserl radicalizează programul cartezian (al *îndoielii* metodologice), eliberând intenţia fecundă a acestuia şi încercând să dereifice activitatea prin care subiectul empiric se constituie ca subiect, pe de o parte şi, corelativ, fără a se îndoi de realitatea lumii în sine, să „pună între paranteze” opinia, tendinţa necritică asupra acesteia. R. f. constă în suspendarea adeziunii naive a omului faţă de lume (natürliche Einstelung), pentru a considera lumea ca un simplu corelat intenţional al percepţiei noastre, un *cogitatum* pur, o *noemă*. R f. va fi şi o „reducţie *transcendentală*”; suspendând orice teză relativă la o lume *în sine*, ea afectează toate

conţinuturile acestei lumi, inclusiv propria noastră individualitate psihologică şi psihofizică; reducţia operează astfel şi asupra „eului empiric", urmărind să facă posibilă explicitarea actelor intenţionale, a formelor subiectivităţii pure şi constituante. V. şi *fenomenologie*; *fenomenologism*.

REDUCŢIONISM, modalitate de explicare sau interpretare a unor fenomene, structuri sau valori complexe ale realităţii sau ale cunoaşterii prin reducerea lor la concepte, structuri, legi sau configuraţii mai simple, aparţinând unor nivele, moduri sau forme inferioare ale *existenţei* sau ale *cunoaşterii*. În cadrul filosofiei moderne, r. este adesea o consecinţă a înţelegerii metafizice a existenţei şi cunoaşterii, a credinţei în anumite structuri sau principii simple din care ar putea fi deduse totalitatea manifestărilor realului sau totalitatea cunoştinţelor. Variante cunoscute ale r. sunt: *mecanicismul*, *empirismul*, *operaţionalismul*, *formalismul* (în epistemologie şi etică), *fizicalismul*, *fenomenalismul*, *darvinismul social*, *dogmatismul*, *vitalismul*, *organicismul*, *determinismul economic*, *utilitarismul*, *sociologismul vulgar* ş.a.

REDUNDANŢĂ (lat. *redundantia* „revărsare", „abundenţă"), concept al *teoriei informaţiei* care desemnează cantitatea de informaţie redusă din valoarea informaţională maximă pe care o poate atinge o ştire pentru ca aceasta să poată fi percepută cu semnificaţia întreagă şi nealterată, pentru ca să se păstreze un raport judicios între ceea ce este strict util şi necesar şi elementele suplimentare ce facilitează percepţia (A. Moles, A. Noiray). Este vorba deci de raportul matematic dintre „originalitatea" mesajului şi cantitatea de informaţie pe care acesta o vehiculează. Pentru ca un mesaj să fie perceput corect el trebuie încărcat cu un excedent de semne care se numeşte r. V. şi *cod*.

REFERINŢĂ 1. (în semantica teoretică) *Funcţie* care pune în corespondenţă cu unele *constructe* (obiecte conceptuale) anumite lucruri sau stări de fapte (mai exact, o funcţie de la predicate la mulţimi de indivizi şi o funcţie de la propoziţii la mulţimi de indivizi). Conceptele formale (de ex., conceptul de echivalenţă) nu au r. externă. Conceptele neformale (din disciplinele experimentale) pot avea ca r. externă imediată un anumit obiect sau proces fizic bine determinat. Constructele teoretice (din disciplinele teoretice) pot avea un referent imediat (un model teoretic, conceptual, de ex.: corp rigid, electron-Dirac ş.a.) şi un referent mediat (un obiect presupus real). 2.

*Teor*iar.: a) parte a teoriei logice a *semnificaţiei* care studiază acea componentă a semnificaţiei conceptelor şi propoziţiilor susceptibilă de a fi precizată prin relaţia de r.; b) teorie reducţionistă, relaţională asupra semnificaţiei, care defineşte semnificaţia exclusiv prin r., identificând semnificaţia fie cu referentul, fie cu relaţia dintre termen şi referent. Acestei concepţii (susţinută de J. St. Mill, G. Frege, A. Church ş.a.) i se opun „teoria ideaţională”, în care semnificaţia este identificată cu ideile sau gândurile comunicate prin propoziţii (J. Locke) şi „teoria comporta-mentistă”, în care semnificaţia unui termen se defineşte prin situaţia în care un vorbitor îl pronunţă şi prin reacţia pe care el o produce în ascultător (J. Bloomfield, Ch. Osgood, Ch. Morris).

REFLECTARE (lat. *reflectere* „a replia”, „a întoarce”, „a oglindi”), categorie a filosofiei care exprimă esenţa relaţiei cognitive dintre *subiect* şi *obiect*, dintre *conştiinţă* şi *existenţă*. Percepţiile, reprezentările, noţiunile şi celelalte forme ale cunoaşterii sunt r. ale *realităţii obiective*. Ele apar în cadrul interacţiunii dintre subiect şi obiect, ca rezultat al acţiunii obiectelor asupra organelor de simţ şi al prelucrării acestor date senzoriale în creier, fiind imagini ale realităţii obiective. Imaginile nu reprezintă o reproducere întocmai, fotografică, a obiectelor exterioare, ci sunt *modele* interne (ale subiectului), deci au doar o asemănare de *structură* cu ele. Potrivit materialismului dialectic, r. la nivelul cel mai înalt nu este un act instantaneu şi pasiv, ci un proces care include reconstruirea teoretică activă a trăsăturilor esenţiale ale obiectului cu ajutorul *abstracţiilor*, construirea de imagini şi modele ideale ale acestora. Premisa apariţiei r. la nivel psihic-cognitiv (în sens restrâns) este însuşirea generală a *sistemelor* materiale de a se reflecta (în sens larg) unele în altele, adică însuşirea lor de a interacţiona, provocându-şi reciproc modificări corespunzătoare, urme izomorfe cu acţiunile exercitate. R. psihică este rezultatul unei dezvoltări îndelungate a acestei însuşiri generale a materiei, ale cărei trepte mai importante sunt: r. proprie materiei anorganice, constând din interacţiunea obiectelor şi fenomenelor; *excitabilitatea* sau reactivitatea nediferenţiată faţă de stimulii exteriori, proprie materiei vii în genere; *sensibilitatea* facultatea de a avea senzaţii sau percepţii), proprie organismelor înzestrate cu un sistem nervos; r. *conştientă*, proprie *psihicului* uman şi condiţionată de existenţa omului în societate. R. în sens filosofic (epistemologic) se deosebeşte aşadar de r. fizicală, ca şi de r. biologică, dar se apropie de

conceptul matematic de r. (din *teoria mulţimilor*). Din punctul de vedere al *ciberneticii*, r. poate fi privită ca un proces de receptare, *codificare*, transmitere, prelucrare şi decodificare a informaţiei în fiinţele vii şi în sistemele automate. În această perspectivă, *informaţia* este privită ca o formă de reflectare (luată în sens larg, ca proprietate a întregii materii), care se manifestă specific, la toate nivelele de organizare a materiei. V. şi *cunoaştere*; *teoria cunoaşterii*; *gândire*.

REFLECŢIE (lat. *reflexio* „întoarcere înapoi”) 1. Termen care desemnează la diverşi gânditori (Locke, Leilniz ş.a.) cunoaşterea actului de cunoaştere însuşi sau, în genere, a proceselor care se petrec înăuntrul conştiinţei, „reîntoarcerea” gândirii asupra ei însăşi, cunoaşterea de sine. Termenul este apropiat de cel actual de *introspecţie*. La Locke, r. („cunoaşterea de către spirit a propriilor sale operaţii”) este un izvor al cunoaşterii, distinct de senzaţie, al cărei obiect sunt lucrurile externe. 2. Într-o accepţie gnoseologică mai nouă, curentă în literatura marxistă din ultima vreme, r. desemnează şi proprietatea subiectului (cunoscător) de a reflecta raţional dar mai ales contemplativ asupra obiectului (cunoaşterii), spre deosebire de construcţia teoretică, gen de reflectare raţională care presupune atitudine activă, de producere a ideilor şi nu numai de reproducere ideală a obiectelor. În acest sens se poate vorbi de r. ştiinţifică, filosofică, artistică, religioasă.

REFLEXIVITATE, (în logica relaţiilor) proprietate a relaţiilor diadice care exprimă faptul că orice element x al unei mulţimi M pe care s-a definit o asemenea relaţie R, poate fi pus în această relaţie cu el însuşi; $x\ Rx$. Exemple de relaţii reflexive: egalitatea numerelor, incluziunea mulţimilor, implicaţia logică ş.a. În calculul propoziţional „legile r”. denumesc acele teoreme logice care exprimă proprietatea r. implicaţiei şi echivalenţei (pp, p = p).

REFORMA, nunie „unilateral şi mărginit” dat de Europa protestantă *Renaşterii* (Engels). Ca formă a protestului religios, R. depăşeşte cu mult semnificaţia unei rupturi religioase, ea implicând în Cehia (cu Jan Huş), în Germania (cu Martin Luther şi cu Thomas Müntzer), în Elveţia (cu Ulrich Zwingli şi Jean Calvin) obiective de ordin social-politic, filosofic, moral. Pornită ca o mişcare anticatolică, încă de la începuturile ei (în Cehia, în sec. 14 – 15), R. ne apare ca primă fază a revoluţiei burgheze timpurii: antifeudală şi naţională. În Germania, R. se constituie într-o aripă moderată, cu Martin Luther

(1483 – 1546), şi în alta radicală, cu Thomas Müntzer (c. 1490 – 1525). În scrierile sale „Despre papalitatea de la Roma”, „Către nobilimea creştină de naţiune germană”, „Despre libertatea unui om creştin”, Luther divulga netemeinicia revendicării de către papalitate a hegemoniei universale şi milita pentru o biserică dependentă de puterea laică naţională. Contribuind la trezirea conştiinţei naţionale şi sociale a „bürger”-ilor şi *ţărănimii*, Luther avea să treacă însă de partea prinţilor odată cu declanşarea războiului ţărănesc german. Astfel, în anul 1525, în plină desfăşurare a răscoalei, scria o „Exhortaţie la pace”, în care se ridica împotriva „actelor jefuitoare” şi „ucigătoare” ale ţărănimii, învinuindu-l pe Müntzer de a fi fost instigatorul lor. Acesta din urmă, unul dintre conducătorii războiului ţărănesc, om de acţiune şi vizionar, era ostil nu numai feudalismului ci oricărei orânduiri bazate pe inegalitate, pe nedreptate. El preconiza o orânduire socială în care să nu mai existe nici deosebiri de clasă, nici proprietate privată, nici putere de stat opusă membrilor societăţii. Principiul său era *omnia sunt communia* „toate lucrurile să fie comune”. Din punct de vedere filosofic este un panteist, „el propovăduieşte un panteism care are o ciudată asemănare cu concepţia speculativă modernă şi, pe alocuri, are contingenţe chiar cu ateismul „(Fr. Engels); respinge Biblia ca *revelaţie* şi corp de adevăruri absolute, pentru a recunoaşte superioritatea *raţiunii*, adevărată revelaţie vie. În Elveţia, deşi subsumată cu precădere reformei religioase, mişcarea pornită de Ulrich Zwingli (1484 – 1531) şi urmată de Jean Calvin (1509 – 1564) se înscrie şi ea sub semnul antifeudalismului. *Calvinismul*, în speţă răspândit în Franţa, în Anglia, în Germania, în Ţările de Jos, se înscrie în opoziţia antifeudală burgheză. Deşi la fel de intolerant ca şi *catolicismul*, calvinismul se afirma ca o variantă creştină convenabilă burgheziei, în perioada luptei pentru hegemonie, prin ideea punerii bisericii în dependenţă de puterea laică.

REFORMĂ, transformare, schimbare, reorganizare, în domeniul politic, economic, social, cu caracter, fie parţial sau limitat, fie structural. În capitalism, lupta pentru r., asociată cu mijloacele luptei politice, ideologice etc, constituie una dintre căile *luptei de clasă* a proletariatului. V. şi *reformism*.

REFORMISM, curent politic oportunist în mişcarea muncitorească, care preconizează, în fapt, substituirea luptei revoluţionare a clasei muncitoare pentru răsturnarea capitalismului,

prin lupta pentru *reforme* care nu vizează bazele orânduirii capitaliste şi nu preconizează schimbări esenţiale în statutul economic şi social-politic al maselor muncitoare. În epoca actuală, partizanii r., sub influenţa teoriilor burgheze apologetice, propagă ideea posibilităţii unei aşa-zise transformări prin reforme a *capitalismului* şi a integrării lui treptate în *socialism*.

REFULARE, noţiune folosită pentru prima oară de J. Fr. Herbart pentru caracterizarea reprezentărilor afective reprimate de conştiinţă şi consacrată de S. Freud pentru a desemna fenomenul psihic prin care *eul* se apără în mod inconştient de dorinţele, motivaţiile, ideile penibile sau primejdioase ce contrazic convingerile sau normele morale. Freud considera că dorinţele sau ideile refulate din conştiinţă continuă să acţioneze din preconştient (v. *subconştient*), manifestându-se sub o formă deghizată mai ales în cursul *viselor* sau în unele tulburări psihice (aşa-numitele „complexe", „actele ratate", „lapsusurile" etc). Explicând nevrozele şi psihozele prin fenomenul de r. (germ. „Verdrângung"), *psihanaliza* îşi propune să reducă la bolnavi intensitatea acestui fenomen, readucând în conştiinţă tendinţele refulate. Deşi criticată pentru exagerările ei absolutizante, teoriar. se sprijină totuşi pe o explicaţie cauzală, deterministă a proceselor psihice.

REGRES, sens descendent al *dezvoltării* sistemelor, al obiectelor şi fenomenelor realităţii. Ca şi *progresul*, r. are un caracter relativ, fiind întotdeauna raportat la anumite etape şi la anumite criterii ale *devenirii*. În cadrul sistemelor sau şirurilor succesive de sisteme în care dominantă este nota progresivă, r. poate apărea ca o etapă ce întrerupe temporar sensul lor ascendent. Totodată, el se constituie ca un însoţitor permanent al etapelor sau aspectelor progresive, în interacţiune cu ele. În primul caz avem de-a face cu aspecte, etape de *involuţie*, de destructurare, prin trecere de la superior la inferior, trecere ce coincide adesea cu cea de la complex la simplu. Aspectele regresive, laturile descendente, sunt proprii oricărui sistem aflat în procesul dezvoltării, în anumite etape, nota regresivă poate fi mai pronunţată decât cea progresivă. La nivelurile fizice de organizare a materiei există etape de r., tot astfel cum se manifestă şi etape de progres, reversibilitatea (decomplicarea structurală, involuţia) în procesul dezvoltării fiind o trăsătură specifică a *diacroniei* sistemelor proprii acestor domenii, la fel de legică ca şi progresivitatea (complicarea structurală, evoluţia). La nivelurile biologic şi social, în

diacronia obiectivă, se manifestă fenomenul *ireversibilităţii*, momentul de r. (involuţie, de-complicare structurală şi simplificare funcţională) fiind doar temporar şi relativ, iar tendinţa generală a dinamicii sistemelor proprii acestor domenii fiind progresul. În ceea ce priveşte cel de-al doilea caz de manifestare ar., ca însoţitor permanent al progresului, avem de-a face cu relaţia unitar-dialectică dintre *nou şi vechi*, dintre pozitiv şi negativ, în procesul negării, se are în vedere caracterul contradictoriu al procesului dezvoltării.

REGULĂ MORALĂ, întruchipare a unei ordini morale în tradiţiile şi moravurile unei societăţi, ale unei comunităţi umane, grup social, clase sau pături sociale etc. Termenul de r.m. este sinonim cu cel de *normă* morală şi exprimă, deci, o formă de manifestare a obligaţiilor morale. Fiind în general nescrisă şi impunându-se prin autoritatea *opiniei publice* şi a obiceiurilor ca o adevărată „lege a pământului", r.m. constituie o parte componentă a *etosului* societăţii, a *codului moral* al clasei, comunităţii umane, căreia acesta îi sistematizează, în vederea obiectivării eficiente, *principiile* morale.

REHMKE, Johannes (1848 – 1930), filosof german, cunoscut mai ales prin lucrarea „Filosofia ca ştiinţă fundamentală" (1910), în care a întreprins o minuţioasă analiză a categoriilor cunoaşterii. A elaborat unele teze realiste, distanţându-se de *subiectivismul* Şcolii *imanente*, căreia i-a fost adesea ataşat, fără să se situeze însă în mod clar pe poziţia materialismului, în România, R. a exercitat o influenţă considerabilă asupra lui Mircea Florian, în formarea gnoseologiei acestuia. *Alte op*.: „Lumea ca percepţie şi concept" (1880), „Schiţă a istoriei filosofiei" (1896), „Conştiinţa" (1910), „întemeierea eticii ca ştiinţă" (1925), „Omul" (1928).

REICH, Wilhelm (1897 – 1957), psihanalist german. A încercat să elaboreze o interpretare a doctrinei lui Freud în perspectivă socială, susţinând, pe această bază, numeroase teze marxiste; în opera sa se disting două perioade: prima, până în 1933, când desfăşoară o activitate de cercetare ale cărei rezultate le valorifică în critica făcută societăţii burgheze pentru reprimarea, de către aceasta, a desfăşurării normale a vieţii sexuale şi, a doua, după emigrarea sa în S.U.A., în urma venirii la putere a naziştilor, când se abate de la poziţia sa iniţială în direcţia unei „metafizici" a sexualităţii. Lucrările din prima perioadă sunt traduse în mai multe limbi. *Op*. pr.: „Caracterul impulsiv" (1925), „Materialismul dialectic şi psihanaliza" (1929), „Psihologia de masă a

socialismului" (1933), „Criza socială" (1934).

REICHENBACH, Hans (1891 – 1953), filosof al ştiinţei german, stabilit din 1938 în S.U.A. Are cercetări epistemologice numeroase în probleme ca: raportul observaţional-teoretic, teoria probabilistă a adevărului, *probabilitate* şi inducţie (a susţinut interpretarea frecvenţială a probabilităţii şi a propus o justificare „pragmatică" a inferenţelor inductive), logica probabilistă, teoria spaţiului şi timpului, mecanica *cuantică* (a propus o nouă interpretare filosofică a mecanicii cuantice şi a construit o Jogică cuantică specială pentru limbajul acestei teorii), enunţurile *nomologice* (a propus un criteriu de definire a enunţurilor-lege), semnificaţia şi verificarea etc. A colaborat cu membrii *Cercului vie-nez* (a editat, împreună cu Carnap, revista „Erkenninis") deşi se deosebeşte de principiile lor în numeroase puncte (ca şi de propriile sale idei de la începutul activităţii) şi anume, prin recunoaşterea naturii ontologice a relaţiilor cauzale, a caracterului obiectiv şi legic al *cauzalităţii* şi al lumii exterioare subiectului. *Op*. pr.: „Filosofia spaţiului şi timpului" (1928), „Teoria probabilităţii" (1935), „Experienţă şi predicţie" (1938), „Fundamentele filosofice ale mecanicii cuantice" (1944), „Enunţuri nomologice şi operaţii admisibile" (postum, 1954), „Direcţia timpului" (postum, 1956).

REID, Thomas (1710 – 1796), filosof englez, pastor prezbiterian, fondatorul Şcolii *scoţiene*. A criticat *idealismul subiectiv* al lui Berkeley şi *scepticismul* lui Hume, considerate de el ca incompatibile cu *religia*, apelând la aşa-numitul „*simţ comunu* („common sense"). Aceasta ar fi o facultate înnăscută, izvor al unor principii admise de toţi oamenii, printre care „credinţa naturală" în realitatea lumii exterioare, recunoaşterea existenţei lui Dumnezeu, a sufletului ca substanţă imaterială etc. R. îmbina astfel *realismul naiv* cu idealismul religios.

REIFICARE, fenomen de cunoaştere mistificată a faptului social, datorită unor cauze istorice determinate, descoperit de Marx, şi al cărui conţinut este reprezentarea omului ca un simplu obiect, lucru, instrument, manipulat de forţele exterioare, obiective ale legitaţilor şi instituţiilor sociale, neînţelese şi nestăpânite de el, reducerea raporturilor sociale între producători la raporturi *obiectuale*, autonomizate, ca urmare a apariţiei economiei de mărfuri, a *diviziunii sociale a muncii* şi a proprietăţii private. Formă specifică a *înstrăinării* omului de esenţa sa umană, r. Înseamnă dezumanizarea omului ca

ființă socială și subordonarea lui față de lumea raporturilor materiale, spontane, care i se impun cu arbitrarul, vrăjmășia și brutalitatea unor stihii oarbe. În capitalism și, în special, în societatea burgheză contemporană, r. atinge forme deosebit de acute prin faptul că omul muncii este redus, prin acțiunea legităților economice respective, la o existență de anexă a mașinii, abrutizată, la situația de unealtă impersonală. R. se reflectă în dereglarea și mistificarea reprezentărilor și abstracțiilor omului despre lumea înconjurătoare, despre relațiile sociale, despre instituțiile și evenimentele sociale, privite, adesea, cu superstițioasă teamă, ca fenomene independente de el, autonomizate, sau eteronomizate, față de voința lui, reificate și ele în planul cunoașterii, în spiritul *fetișismului*. R. dispare treptat, odată cu dispariția înstrăinării, în procesul trecerii societății de la capitalism la comunism. V. și *falsă conștiință*; *ideologie*.

REISM (lat. *res*, *rei* „lucru”), concepție filosofică și program epistemologic de orientare nominalist-materialistă, elaborată de filosoful polonez T. Kotarbiński în deceniul 3 al secolului 20, potrivit căreia lucrările concrete, materiale alcătuiesc substratul ultim al lumii. Predicatele, atributele sau termenii abstracți trebuie, potrivit programului r., reduse la nume nemijlocit referențiale (de ex., propoziția „Tinerețea este impetuoasă” se reduce la „Tinerii sunt impetuoși”). Metodologia r. nu cere eliminarea efectivă a abstracțiilor din știință și viața practică ci doar asigurarea conținutului referențial al acestora. R. lui Kotarbiński se opune, deopotrivă, idealismului subiectiv berkeleyan și realismului platonician, tendinței de autonomizare a lumii ideilor. Sin. concretism, somatism.

RELATIV, care există în cadrul relațiilor și condițiilor concrete, reprezentând ca atare o realitate finită (imperfectă) și variabilă (perfectibilă). Ani. *absolut*.

RELATIVISM, doctrină idealist-su-biectivă care exagerează relativitatea cunoștințelor omenești, negând caracterul obiectiv al *adevărului* și ignorând corelația dialectică dintre *adevărurile* relative și adevărul absolut. Inițiat încă în antichitate de către sofiștii Protagoras și Gorgias, r. este propriu *agnosticismului* în genere, *pozitivismului*, *idealismului „fizic”* etc. în științele sociale, r. are ca trăsături distinctive sublinierea unilaterală a variabilității fenomenelor, ruperea acesteia de acțiunea legilor obiective, precum și negarea *progresului* social.

RELATIVITĂȚII (*teor*iar.), două teorii fizice cuprinse sub această

denumire: *teoria restrânsă* ar. (sau *teoria specialăr.*) şi *teoria generalizată* ar. (sau *teoria generală* ar.). *Teoria restrânsă* ar. (Einstein, 1905) este teoria fizică modernă a *spaţiului* şi *timpului*, care se bazează pe extinderea principiului r. din mecanică (procesele mecanice se petrec în acelaşi fel, în orice sisteme care se mişcă rectiliniu şi uniform unele faţă de altele) la toate procesele fizice şi pe principiul constanţei vitezei de propagare a luminii în vid (viteza luminii în vid fiind o vi-teză-limită de propagare a proceselor materiale). Teoria restrânsă ar. reprezintă o adevărată revoluţionare a concepţiilor „clasice" despre spaţiu şi timp, prin negarea ideii de spaţiu şi timp absolut şi prin stabilirea unei relaţii de dependenţă reciprocă între aceste forme de existenţă a materiei, precum şi între acestea şi *mişcare*. În modelul geometric al teoriei restrânse ar. (Minkowski, 1913), spaţiul şi timpul constituie un continuum (un „univers") cvadridimensional pseudoeuclidian, evidenţiindu-se caracterul inadecvat al separării spaţiului de timp. Teoria restrânsă ar. a stabilit relativitatea în raport cu sistemul de referinţă a intervalelor spaţiale şi temporale, în sensul că aceste mărimi nu sunt caracteristici „în sine" ale sistemelor materiale, ci caracteristici ale acestora în raport cu sistemele lor de referinţă. În teoria restrânsă ar., conceptul de simultaneitate a unor procese devine, astfel, un concept relativ, în mecanica relativistă, masa are de asemenea un caracter relativ şi se stabileşte o relaţie fundamentală între masa şi energia sistemelor materiale, relaţie utilizată, printre altele, şi în tehnica nucleară contemporană. Teoria restrânsă ar. introduce în acelaşi timp şi mărimi absolute (invarianţi), cum ar fi, de ex., intervalul spaţio-temporal, constanţa vitezei luminii. Departe de a pune în dependenţă cunoştinţele noastre de „punctul de vedere" al observatorului (interpretare subiectivistă), teoriar. urmăreşte tocmai formularea obiectivă a legilor naturii, independentă de alegerea sistemului de referinţă. *Teoria generalizată* ar. (Einstein, 1916), este teoria modernă a gravitaţiei. Teoria generală ar. porneşte de la egalitatea stabilită experimental dintre masa inerţială şi masa gravitaţională a unui corp şi stabileşte o legătură între proprietăţile spaţio-temporale geometrice, caracterizate prin rază de curbură şi materie (caracterizată prin masă), aceasta din urmă determinând pe primele, variaţia razei de curbură a spaţio-temporalităţii (curbura „universului"). Teoria generală ar. utilizează un model geometric neeuclidian (nemannian). În această teorie capătă o expresie riguroasă

ideea formulată în materialismul dialectic după care spaţiul şi timpul sunt forme de existenţă ale materiei, ele neavând o realitate independentă de materie, iar proprietăţile lor fiind determinate de aceasta din urmă. Teoria generală ar. a inaugurat o nouă etapă în cercetările cosmologice.

RELAŢIE 1. Raport între obiecte şi procese, ca şi între proprietăţile acestora. R. este mai generală şi mai săracă decât *legătura*, *conexiunea*, căci ea n) u indică direct şi dependenţa unui obiect al r. de celălalt, ca în cazul acestora. Dialectica marxistă dezvăluie caracterul obiectiv, universal şi dialectic al r., varietatea lor calitativă în domeniul material şi în cel ideal, infinitatea lor cantitativă, precum şi caracterul lor istoric. Existenţa lucrurilor, trăsăturile lor specifice, dezvoltarea lor, depind de ansamblul r. lor interne şi externe. Ştiinţele s-au dezvoltat în măsura în care au izbutit să studieze obiectele şi procesele în multiplicitatea r. lor şi să desprindă din mulţimea acestora pe cele stabile, esenţiale, necesare, cu caracter legic. Sin. *raport*. 2. (în logică) Conexiune între doi sau mai mulţi termeni (de ex., *A* este mai mare decât *B*). După numărul obiectelor pe care le conectează, r. sunt: diadice, triadice sau poliadice. Structura logică ar. este redată de formula *xRy* sau *R* (*x*, *y*), în care *R* reprezintă r., iar *x* şi *y* termenii r., dintre care primul este numit *antecesor* (*antecedent*) şi ultimul *succesor* (*succedent*). Mulţimea obiectelor care satisfac antecedentul formează *domeniul* r., iar a celor care satisfac pe succesor *codomeniul* r. Reuniunea domeniului şi a codomeniului formează *câmpul* r. R. pot avea mai multe proprietăţi: *reflexivitate*, *simetrie* şi *tranzitivitate*. Alte proprietăţi se constituie fie prin negarea parţială a acestora (nereflexivitate, nesimetrie, netranzitivitate), fie prin negarea lor totală (ireflexivitate, asimetrie, intranzitivitate). Analiza r., a proprietăţilor lor şi a operaţiilor cu ele constituie un capitol fundamental al logicii, numit logica *relaţiilor*.

RELAŢII DE NEDETERMINARE (DE INCERTITUDINE), relaţii stabilite de W. Heisenberg (1927) între caracteristicile cinematice şi cele dinamice ale obiectelor cuantice (electroni, protoni etc), care au stat la baza constituirii mecanicii *cuantice*. Experienţa a dovedit că pentru mişcarea obiectelor cuantice nu are sens noţiunea de traiectorie, aceste obiecte având o natură duală, corpuscular-ondulatorie; ca atare, obiectele cuantice nu posedă simultan o poziţie şi o viteză bine determinate. Determinarea cu

precizie a poziţiei este posibilă numai cu preţul unei complete nedeterminări a vitezei şi, deci, invers. R. de n. exprimă cantitativ această situaţie, în această expresie având un rol esenţial constanta *h* a lui Planck. R. de n. au fost interpretate de idealismul „fizic” contemporan ca o limitare principială a posibilităţilor umane de cunoaştere şi ca o dovadă a imposibilităţii de a face distincţie între obiect şi observator la nivel microfizic; de asemenea, s-a susţinut semnificaţia acauzală, indeterministă ar. de n. În realitate, r. de n. exprimă o caracteristică obiectivă a proceselor cuantice, stabilind limite de valabilitate a noţiunilor „clasice” (de ex. de realitate fizică, determinism) în domeniul cuantic. Stabilirea r. de n., alături de descoperirea altor caracteristici ale obiectelor cuantice, a stimulat un mare progres în cercetarea şi explicarea acestui domeniu specific de fenomene. Afirmaţiile privind *indeterminismul* fenomenelor cuantice s-au dovedit neîntemeiate, r. de n. implicând o concepţie mai cuprinzătoare a *determinismului* (care include, alături de determinismul cauzal, mecanic, şi pe cel probabilist, statistic) şi metode specifice, probabiliste de explicaţie şi previziune.

RELAŢII DE PRODUCŢIE, relaţii care se stabilesc între oameni în procesul de producţie al bunurilor materiale, în procesul de producţie, oamenii nu acţionează numai asupra naturii înconjurătoare, ci sunt nevoiţi să intre şi în anumite relaţii între ei, în vederea activităţii comune şi a schimbului reciproc de produse ale muncii lor. Ele se manifestă în toate sferele reproducţiei sociale – producţie, repartiţie, circulaţie, consumaţie. R. de p. se stabilesc în mod obiectiv independent de voinţa şi de conştiinţa oamenilor; ca relaţii materiale, ele determină, în ultimă analiză, celelalte *relaţii sociale*. Caracterul lor «sie determinai de forma de proprietate asupra mijloacelor de producţii, R. de p. conslilliit; o principală parte componentă a oricărui mod *de producţie*, fund sirius legate şi determinate de *forjele* de *producţie*. Legătura dialectica dintre forţele de producţie şi r. de p. explică mecanismul legic al dezvoltării şi al succesiunii modurilor de producţie în dezvoltarea societăţii şi este exprimată de *legea concordanţei r*. de p. cu *caracterul forţelor de producţie*. Deşi determinate de forţele de producţie, r. de p. influenţează, la rândul lor asupra acestora, fie în sensul favorizării dezvoltării (atunci când corespund nivelului şi caracterului forţelor de producţie), fie în sensul frânarii lor (atunci când sunt în contradicţie cu caracterul acestor

forţe). În istoria dezvoltării societăţii există diverse tipuri de r. de p.: unele, bazate pe stăpânirea în comun a mijloacelor de producţie şi a rezultatelor muncii, relaţii de colaborare gentilică, corespunzătoare unui nivel extrem de scăzut al forţelor de producţie, altele, bazate pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie, relaţii de exploatare, caracteristice orânduirilor sclavagistă, feudală şi capitalistă, altele, în sfârşit, bazate pe proprietatea socială asupra mijloacelor de producţie, corespunzătoare unui nivel ridicat al forţelor de producţie, relaţii de colaborare şi ajutor reciproc, caracteristice orânduirii socialiste. Instaurarea pe cale revoluţionară ar. de p. socialiste înlătură contradicţia antagonistă existentă în capitalism între caracterul tot mai social al forţelor de producţie şi relaţiile bazate pe proprietatea privat-capitalistă, deschizând câmp liber dezvoltării şi perfecţionării neîntrerupte a forţelor de producţie. R. de p. socialiste se perfecţionează necontenit datorită activităţii conştiente a societăţii, a oamenilor muncii, producători, proprietari şi beneficiari direcţi ai avuţiei naţionale, datorită politicii economice-ştiinţifice şi revoluţionare a partidului comunist de lărgire şi modeinizare a bazei tehniro-mnteriâle a societăţii. Rămânerea în urmă a /unor laturi ale r. de p. faţă de dezvoltarea forţelor de producţie are, în socialism, un caracter parţial şi temporar; pentru a nu se ajunge la o discordanţă între forţele de producţie şi r. de p., discordanţă care generează conflicte sociale, se impune sesizarea şi soluţionarea la timp a acestor neconcordanţe, a contradicţiilor sociale apărute pe temeiul lor, perfecţionarea continuă a acelor laturi ale r. de p. care tind să rămână în urmă faţă de forţele de producţie, asigurarea progresului general, rapid şi neîntrerupt al bazei tehnico-materiale a societăţii. Printre direcţiile în care va acţiona partidul nostru pentru înfăptuirea societăţii socialiste multilateral dezvoltate, Programul Partidului Comunist Român, adoptat la Congresul al XI-lea, prevede realizarea unei concordanţe tot mai depline între forţele de producţie şi r. de p. şi sociale, perfecţionarea continuă ar. de p., dezvoltarea acţiunii conştiente pentru soluţionarea contradicţiilor, înlăturarea vechiului şi promovarea noului în toate sectoarele de activitate, continuarea activităţii de îmbunătăţire a organizării şi planificării unitare a întregii vieţi economico-sociale, de extindere continuă a cadrului instituţional, democratic al participării nemijlocite a întregului popor la conducerea societăţii, la făurirea noii orânduiri sociale.

RELAŢII INTERPERSONALE, termen esenţial în sociologie (inclusiv în microsociologie), psihologie, psihologia socială, având înţelesul de raporturi nemijlocite între indivizi, la care aceştia participă cu întreaga lor personalitate, în familie, în viaţa profesională şi în diverse alte situaţii de convieţuire socială. În cadrul diverselor teorii, r.i. mai poartă şi alte denumiri, ca: *raporturi* interumane, intersubiective, interpsihice. Caracterul inter-subiectiv al r.i. ridică, printre altele, probleme ca *alteritatea* şi *comunicativitatea*. V. şi *comunicare*.

RELAŢII SOCIALE, legături între oameni şi între grupuri de oameni, care se stabilesc în procesul activităţii lor comune, materiale şi spirituale. R.s. au caracter istoric concret şi se structurează sistemic, ele reprezentând temeiul constituirii diverselor sisteme şi subsisteme sociale (grup social, formă de comunitate umană, formaţiune socială). Societatea însăşi este un sistem, istoriceşte determinat, de r.s. economice, politice, juridice, morale etc. Rezolvând ştiinţific problema fundamentală a ştiinţei despre societate, materialismul istoric distinge între r.s. materiale (care sunt determinante) şi r.s. spirituale, ideologice (care au un caracter derivat). Din totalitatea r.s., *relaţiile de producţie* sunt cele care determină în ultimă instanţă pe toate celelalte, exprimând specificul calitativ al unui anumit tip istoric de societate. În orânduirile bazate pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie, r.s. poartă inerent amprenta *antagonismului* social, care se instituie în funcţie de deosebirile între clase în ce priveşte felul şi cuantumul de proprietate şi, corespunzător, de modul de repartiţie. R.s. antagoniste sunt o consecinţă a acţiunii legitaţilor obiective care guvernează *opoziţia* ireductibilă dintre clasele dominate şi cele dominante. R.s. *socialiste* exclud exploatarea omului de către om, inegalitatea socială şi naţională, se întemeiază pe întrajutorarea tovărăşească, pe armonizarea intereselor individuale cu cele sociale generale, pe promovarea principiilor eticii şi echităţii socialiste.

RELIGIE, formă a conştiinţei sociale, istoric constituită, al cărei conţinut cognitiv îl reprezintă reflectarea denaturată, de obicei cu caracter fantastic, a acelei realităţi naturale şi sociale care este opusă oamenilor şi îi domină cu puterea unei forţe obiective. Ca domeniu distinct al conştiinţei sociale, r. este o formă specifică de *înstrăinare* a esenţei umane, fiind totodată o expresie teoretică şi psihologică a intereselor claselor dominante, asupritoare. Ca modalitate a vieţii

spirituale a oamenilor, ea posedă o relativă independenţă; pe fondul cauzelor economice, determinante în ultimă instanţă, la evoluţia r. contribuie şi tradiţia, ideologia religioasă însăşi, transmisă de la o generaţie la alta. R. a apărut în comuna primitivă, când stadiul înapoiat al dezvoltării forţelor de producţie şi, în consecinţă, mijloacele slabe alf oamenilor de a rezista calamităţilor naturale i-au determinat să dea fenomenelor naturii explicaţii şi interpretări fantastice, mistice. Neputinţa, ignoranţa şi teama, datorate acestei înapoieri materiale, i-au împins pe oameni să atribuie forţelor naturii un caracter supranatural şi să le adore prin intermediul cultului. R. societăţii primitive erau extrem de variate, reprezentând un amalgam de credinţe, de mituri şi de rituri, aflate adeseori în strânsă interdependenţă. *Animismul*, *totemismul*, *fetişismul*, *magia*, cultul strămoşilor, cultul Soarelui, cultul Lunii şi al stelelor ş.a. se întrepătrund şi îşi împrumută elemente fundamentale. Naşterea conştiinţei religioase a făcut parte din procesul formării şi dezvoltării *conştiinţei de sine* a omului, ea reprezentând însă o conştiinţă de sine înstrăinată, mistificată. Conştiinţa religioasă a omului primitiv s-a dezvoltat concomitent şi sincretic cu alte forme ale conştiinţei sociale. Sincretismul conferă r. mâleabilitate şi receptivitate ideologică specifică: pe de o parte, r. preiau unele de la altele dogme şi mituri iar, pe de altă parte, intră în relaţii complexe cu domeniile culturii profane (arta, filosofia, morala, dreptul etc), din care preiau apoi numeroase elemente cărora le dau o semnificaţie religioasă. De-a lungul istoriei, r. a căutat, de asemenea, în mod permanent să influenţeze cât mai mult cu putinţă viaţa spirituală şi practică a societăţilor. Odată cu apariţia societăţii scindate în clase antagoniste, în care oprimarea socială a maselor muncitoare apare ca o forţă oarbă, de neînţeles, la interpretarea imaginară a forţelor naturii se adaugă interpretarea denaturată a forţelor sociale, care devine cu timpul preponderentă. În interesul menţinerii şi al consolidării dominaţiei lor, clasele exploatatoare au întreţinut şi întreţin în conştiinţa maselor oprimate speranţa iluzorie într-o viaţă personală dincolo de mormânt, într-o izbăvire miraculoasă de suferinţele pământeşti şi într-o răsplată care le-ar aştepta în ceruri. Diferitele varietăţi ale r. Îşi găsesc explicaţia în evoluţia condiţiilor vieţii sociale, în particularităţile raporturilor dintre oameni şi natură şi ale relaţiilor de producţie din anumite epoci istorice. Astfel, odată cu apariţia monarhiei despotice orientale şi cu

unificarea triburilor în state antice centralizate, politeismul iniţial face loc *henoteismului*, iar ulterior este înlocuit cu *monoteismul*. Sub raport cognitiv, ca reflectare falsă, denaturată a realităţii, r. este fundamental opusă *ştiinţei* şi, prin esenţa ei, înrudită cu idealismul filosofic. Istoria ştiinţei este implicit istoria unor conflicte între reprezentanţii r. şi promotorii ştiinţei, conflicte în cadrul cărora se situează şi încercările repetate, dar zadarnice, de conciliere ar. cu ştiinţa. Aceasta nu poate fi redusă însă numai la aspectul ei gnoseologic. Fiind o formă ideologică a conştiinţei sociale, în promovarea şi conservarea ei intervin instituţiile şi organizaţiile religioase, toate modalităţile suprastructurale de acţiune de care clasele exploatatoare, dominante, dispun. Prin faptul că *dogmele* şi ritualurile ei sunt considerate sfinte (*sacralizate*) şi deci intangibile în principiu, ca şi prin faptul că este relativ îndepărtată de viaţa materială a societăţii şi mai puţin supusă influenţei schimbărilor acesteia, r. este cea mai conservatoare formă a conştiinţei sociale. În reprezentările şi în ritualurile religioase, numeroase elemente se menţin numai ca rămăşiţe ale unor epoci istorice trecute, nemaiavând o bază în existenţa socială dată. Forţa tradiţiei se împleteşte cu tendinţa de adaptare ar. la noile condiţii istorice. Sub presiunea transformărilor sociale proprii epocii contemporane şi faţă de care este nevoită să ia atitudine, biserica, prin instituţiile ei, desfăşoară o largă activitate pentru „adaptarea” r. la noile realităţi social-politice, pentru „democratizarea” şi „modernizarea” ei, pentru punerea ei de acord cu noile cuceriri ale ştiinţelor, inclusiv ale ştiinţelor sociale, în acelaşi timp, apreciind elementele pozitive ale criticilor aduse capitalismului contemporan de către unii reprezentanţi ai *personalismului*, ai *existenţialismului religios* şi *neotomismului*, precum şi acţiunile unor organizaţii sau personalităţi clericale în favoarea păcii, democraţiei şi progresului social, socialismul ştiinţific precizează că aceste acţiuni nu decurg din însăşi esenţa reprezentărilor religioase, nu sunt expresia directă a spiritului mistico-religios, ci *a* imperativelor sociale obiective ale epocii, pe care nici gândirea contemporană, nici biserica nu le pot ignora. Cele mai cunoscute r. de astăzi sunt: *creştinismul*, *mahomedanismul*, *budismul*, *hinduismul*, *şintoismul*, *confucianismul*, *daoismul*, *mozaismul*. Analiza critică ar., făcută de marii gânditori materialişti ai antichităţii, de reprezentanţii iluştri ai *luminismului* burghez din sec. 18, ca şi de Feuerbach, conţine numeroase elemente valoroase, îndeosebi pe linia

precizării izvoarelor gnoseologice ale r. Întregul *ateism* premarxist s-a oprit însă în fața dezvăluirii rădăcinilor sociale, de clasă, ale fenomenului religios. Ateismul marxist a elaborat pentru prima dată o concepţie consecvent ştiinţifică asupra r. şi, implicit, a dezvăluit căile depăşirii *credinţelor* religioase. Victoria socialismului face să dispară rădăcinile sociale ale r. şi asigura totodată condiţiile necesare înlăturării rădăcinilor psihologice ale acesteia, pătrunderii ştiinţei şi culturii în rândurile celor mai largi *mase populare*. Schimbările în conştiinţa oamenilor se înfăptuiesc însă relativ mai încet decât transformările din viaţa social-econpmică şi politică a societăţii. Concepţiile şi mentalităţile religioase se mai menţin (deşi sfera lor de influenţă scade treptat), datorită puterii obişnuinţei, tradiţiilor religioase, autonomiei relative a conştiinţei sociale şi rămânerii ei (relative) în urmă faţă de condiţiile vieţii materiale, precum şi altor cauze izvorâte din condiţiile materiale şi spirituale specifice în care se desfăşoară procesul de transformare a conştiinţei oamenilor. Pentru dispariţia deplină a acestor cauze ale menţinerii fenomenului religios este necesară, în continuare, paralel cu accelerarea ritmurilor progresului general, o susţinută activitate de educare materialistă, ştiinţifică a maselor, un profces activ şi continuu de formare şi de dezvoltare a conştiinţei ateiste, revoluţionare a acestora. Pornindu-se de la teza că r. este un fenomen social, motivat de cauze materiale şi, deci, că dispariţia ei se produce legic, prin eliminarea cauzelor care o determină şi nu prin interdicţii sau dispoziţii administrative, în ţara noastră, statul socialist promovează şi asigură respectarea libertăţii de conştiinţă a tuturor cetăţenilor ţării. Politica partidului şi statului nostru se bazează pe respectul credinţei oamenilor, pe manifestarea liberă a cultelor în cadrul legilor statului. La rândul lor, credincioşii şi slujitorii cultelor trebuie să respecte legile ţării şi să activeze pentru edificarea orânduirii socialiste. Totodată, statul nostru socialist promovează libertatea propagandei ateiste, desfăşoară o vastă şi intensă activitate de răspândire a ştiinţei şi culturii, de înnobilare spirituală a membrilor societăţii. B. *naturală*, expresie folosită mai ales în sec. 18 şi care desemnează ansamblul credinţelor în existenţa lui Dumnezeu, în nemurirea sufletului, în caracterul obligatoriu al acţiunii morale, considerate ca o *revelaţie* a conştiinţei însăşi şi a „lumii interioare” proprii oricărui om. R. naturală sau raţională a fost promovată mai ales de adepţii *deismului*

(Herbert de Cherbury, Locke, Toland, Shaftesbury, Voltaire, Lessing ş.a.).

REMINISCENŢĂ, v. ANAMNESIS.

RENAN, Ernest (1823 – 1892), scriitor, filolog şi istoric al religiilor francez. R. Încearcă o fuziune a gândirii filosofice cu cea religioasă într-o modalitate literară. A studiat îndeosebi începuturile *creştinismului*. Delimitându-se de *dogmatismul* teologic, el a negat, sub influenţa şcolii de la Tübingen, caracterul divin al lui Hristos şi minunile biblice. Operele sale, deşi pătrunse de simpatie pentru religie, afirmă, în limitele unui *scepticism* moderat, încrederea în *raţiune*, în ştiinţă, în progres şi în valorile civilizaţiei. *Op.pr.*: „Istoria originilor creştinismului" (7 vol., 1863 – 1881), care cuprinde şi lucrarea cea mai cunoscută a lui R.Viaţa lui Iisus" (1863).

RENAŞTEREA, mişcare social-culturală europeană, marcând începutul *crizei* orânduirii feudale, al trecerii de la feudalism la capitalism şi al afirmării economice, politice şi culturale a burgheziei purtătoare a noului mod de producţie. Despre R. Engels spunea că a fost o epocă ce avea nevoie de titani şi a generat titani, titani ai gândirii, ai pasiunii şi ai caracterului, ai erudiţiei enciclopedice şi creaţiei multilaterale. R. se caracterizează prin reînvierea *umanismului* antic (sau redescoperirea antichităţii), ridicându-se împotriva *teologiei*, *ascetismului* şi *scolasticii*, prin negarea profundă dar şi prin continuitatea, pe anumite planuri, a spiritualităţii evului mediu, mai ales în privinţa anumitor aspecte umaniste ale creştinismului primitiv, valorificate în curentele eretice şi mişcările ţărăneşti, prin dezvoltarea vertiginoasă a ştiinţelor naturii şi prin noua alianţă dintre *ştiinţă* şi umanism ca un element nou al *culturii* umane. Primul care a caracterizat R. ca o perioadă distinctă a istoriei *civilizaţiei* europene a fost Jules Michelet. Jacob Burckhardt a adâncit definiţia dată de el R., conferindu-i întreaga ei semnificaţie: „descoperirea lumii şi descoperirea omului", înţelegând prin aceasta ideea descoperirii lumii şi omului nu numai în sensul lărgirii graniţelor condiţiei materiale obiective, ci şi ale condiţiei subiective. Ideea de perfectibilitate şi înnobilare spirituală a omului era asociată, la început, cu conceptul vag de „om universal" (uomo universale) pentru ca apoi să se concretizeze, raportându-se la modalităţile concrete ale existenţei umane. Principalele direcţii ale cunoaşterii renascentist%. care a realizat descoperirea lumii şi a omului au fost: 1) redescoperirea antichităţii,

ca un nou mod de înţelegere şi receptare a culturii clasice, greco-romane; 2) efortul de cucerire şi cunoaştere ştiinţifică a planetei şi a cerului ceea ce a dus la lărgirea considerabilă, nu numai a orbisului geografic şi cosmografie, dar şi a orizontului cunoaşterii în general şi a câmpului *acţiunii umane*, în special; 3) descoperirea (sau redescoperirea) naturii printr-un nou efort de *umanizare*, într-o perspectivă laică, deopotrivă ştiinţifică şi estetică, depăşind atât concepţiile mitice despre natură ale antichităţii, cât şi pe cele să-cralizante ale evului mediu. Reintegrat în natură, omul dobândeşte conştiinţa că valoarea gândurilor şi a actelor sale nu se poate măsura şi realiza decât la scară terestră, adevăratul şi unicul imperiu al fericirii sau nefericirii sale; 4) descoperirea omului ca subiect al *libertăţii*, ca *autonomie* spirituală, ca individualitate creatoare, afirmare pozitivă a unui nou ideal de umanitate. Lărgirea orizonturilor sale, pătrunderea în tainele lumii umane şi ale universului material se realizează, în numeroase direcţii, într-un spirit dinamic şi optimist. R. este, totodată, epoca unor nimicitoare contradicţii care restrângeau şi uneori desfigurau principiul multilateralităţii umane şi al personalităţii. Modelul de viaţă renascentist se caracterizează prin tensiuni adânci, perturbatoare, prin conflicte în plan axiologic, între valorile artistice şi cele etice, între acestea din urmă şi cele politice. Datorită faptului că R. s-a caracterizat, din punct de vedere social-economic, prin coexistenţa şi împletirea relaţiilor burgheze în formare cu relaţiile feudale, care rămân predominante, opoziţia dintre spiritul medieval şi cel renascentist n-a fost permanentă şi pretutindeni la fel de netă şi de clară, tendinţele laice îmbrăcând adesea un veşmânt religios, iar cele mistice infiltrându-se uneori în creaţiile profane. În mod concret, filosofia R. a fost puternic influenţată de avântul ştiinţelor naturii care îşi datorează începuturile propriu-zise acestei epoci, când sunt puse bazele *experimentului* şi ale aplicaţiilor matematicii (Leonardo da Vinci, Galilei). Ramurile ştiinţei care se dezvoltă cu precădere sunt cele legate de formele cele mai simple ale mişcării materiei: mecanica cerească şi terestră şi, în strânsă legătură cu ele, disciplinele matematice. Cea mai mare realizare ştiinţifică a epocii o constituie elaborarea sistemului heliocentric de către Copernic, care a dat o lovitură decisivă teologiei. Galilei pune bazele cinematicii, iar Kepler descoperă legile mişcării planetelor. În matematică se dezvoltă mai cu seamă algebra şi geometria (Tartaglia, Ferrari, Cardano). În domeniul

medicinii, A. Vesalius pune bazele anatomiei moderne, iar M. Şervet descoperă circulaţia mică a sângelui. Un progres considerabil au înregistrat cunoştinţele tehnice (descoperirea tiparului, a telescopului, a lunetei şi a microscopului). Corespunzător orientării ei antiscolastice şi umaniste, filosofia R.» a cunoscut, în cursul sec. 14 – 15, influenţa directă a curentelor filosofice ale antichităţii care sunt reluate şi dezvoltate potrivit condiţiilor specifice, contradictorii ale epocii. Gânditorii R. au apelat la *stoicism* pentru a crea o morală independentă de religie, bazată numai pe *raţiune* şi pe *natură*, pentru a proclama triumful omului asupra „Fortunei”. Ei au îndreptat *epicurianismul* împotriva *ascetismului* medieval (L. Valla), *scepticismul* împotriva *dogmelor* bisericii (Montaigne). Reprezentanţii Academiei florentine (Marsilio Ficino, Pico dellaMi-randola) au pornit de la Platon şi *neopla*-arcism pentru a fundamenta, pebazeide-aliste-panteiste, teza unităţii dintre om şi natură, dintre spirit şi corp, cultul frumosului ca întruchipare sensibilă a divinului, concepţie care a influenţat arta R. Neoaristotelicienii de la Universitatea din Padova au opus imaginea autentică a lui Aristotel, celei falsificate de *scolastică*, au tras concluzii ateiste din doctrina Stagiritului (P. Pomponazzi). Umaniştii R. au dezvoltat o nouă concepţie despre om, promovând ideea demnităţii omului ca fiinţă liberă, autonomă, creatoare (Pico della Mirandola, T. Campanella). Concepţiei pesimiste creştine despre om i-au opus teza „naturii bune” a omului (Erasm, Rabelais, Vittorino daFeltre), fundamentând astfel pedagogia umanistă. Filosofia naturii, dezvoltată într-o perioadă ulterioară, a enunţat, într-un înveliş panteist, idei materialiste şi dialectice. Concepţia despre însufleţirea întregului cosmos exprima, într-o formă încă naivă, fantastică, ideea panteistă a unei materii active, care îşi desfăşoară prin sine însăşi bogăţia formelor (G. Bruno); concepţiile magice şi astrologice sugerau ideea conexiunii universale (Para-celsus). Filosofia R. culminează cu concepţiile legate nemijlocit de ştiinţele noi ale naturii. Aceste concepţii opun *finalismului* scolastic *determinismul*, formulează conceptul modern, ştiinţific al legilor naturii (Galilei, Kepler), pregătind materialismul modern din sec. 17– 18. Formarea statelor naţionale s-a oglindit în epoca R. în concepţiile sociologice care au negat caracterul divin al puterii de stat, marcând emanciparea teoriei politice şi juridice de sub tutela teologiei (Machiavelli, Bodin). În epoca R. apar şi primele doctrine comunist-utopice; ele zugrăvesc imaginea

unei societăţi viitoare în care proprietatea privată va fi desfiinţată (T. Morus, T. Campanella).

RENOUVIER, Charles (1815 – 1903), filosof francez, reprezentant al *neo-eriticismului*. Întemeietor a doua reviste de influenţă în epocă („Critica filosofică", 1872; „Critica religioasă", 1878), R. a elaborat un amplu sistem filosofic, opus mărginirii pozitiviste, dar şi *scientismului* şi materialismului, în prelungirea şi prin modificarea filosofiei lui Kant. Negând „*lucrul în sine*" şi reducând cunoaşterea la reprezentare, R. modifică substanţial tabela kantiană a categoriilor şi pune în atenţie categoriile de *relaţie* şi *personalitate*. Deşi situat pe terenul unui idealism preponderent subiectiv, R. a dezvoltat, prin aşa-numita sa teză a „criticii generale", aspiraţia kantiană spre întemeierea „criticii cunoaşterii" (a teoriei cunoaşterii ca disciplină autonomă), precum şi spre elaborarea unei teorii a *libertăţii* înţeleasă ca esenţă a personalităţii, ca exerciţiu activ, creator, al subiectului) şka istoriei umanităţii, în lucrările sale târzii, R. evoluează spre *personalism*, construind o *escatologie* de tip creştin ca bază a unei societăţi armonizate prin credinţă. În acest context, R. a părăsit şi ideile democrate, republicane, din perioada tinereţii sale, optând pentru crezuri monarhiste, conservatoare. *Op*. pr.: „Manual republican al omului şi cetăţeanului" (1848), „Eseuri de critică generală" (1854 – 1864), „Psihologia raţională" (1859), „Ştiinţa morală" (1869), „Filosofia analitică a istoriei" (1896 – 1898), „Noua monadologie" (1899), „Personalismul" (1903).

REPAUS, moment al *mişcării*, întrerupere relativă a acesteia. Existenţar. este determinată de existenţa mişcării, el fiind o formă de manifestare a acesteia. Dacă mişcarea este un atribut al materiei, o determinare generală a obiectelor şi fenomenelor, r. este un atribut al modurilor de manifestare a materiei, o determinare specifică obiectelor şi fenomenelor luate individual, este tendinţa către *echilibru*, către stabilitate calitativă a acestora. În timp ce mişcarea este absolută, eternă, ca şi materia, al cărui mod de existenţă este, r. este relativ, ca şi modurile de concretizare în individualităţi a materiei, moduri prin care ea există. O întrerupere totală, absolută a mişcării fiind imposibilă, r., ca moment de stabilitate în procesualitatea obiectelor şi fenomenelor este relativ şi temporar. Caracterul relativ al r. este pus în evidenţă de faptul că: a) starea de r. există numai în raport cu un anumit sistem de referinţă; b) r. se referă întotdeauna

numai la o anumită formă de mişcare a materiei; c) el este expresia stabilităţii calitative a obiectelor şi fenomenelor. Absolutizarea r. ar conduce logic la negarea mişcării şi, ca atare, la compromiterea oricărui materialism, în favoarea *finalismului* şi *creaţionismului*. În vederea înlăturării unor „astfel de consecinţe teoretico-filozofice, materialismul dialectic afirmă unitatea indisolubilă dintre mişcare şi r. tot astfel cum afirmă unitatea dintre materie în general şi modalităţile concrete de manifestare a acesteia în obiecte şi fenomene individuale.

REPREZENTARE, imagine perceptual-senzorială a obiectelor sau fenomenelor, evocată mintal în absenţa acestora; proces psihic care realizează această evocare. Spre deosebire de *percepţie*, care realizează imagini ale obiectelor acţionând în prezent asupra receptorilor senzoriali, r. reflectă obiecte care au acţionat în trecut asupra simţurilor. R. intervine în procesul memoriei, când se reproduc imagini ale unor obiecte percepute anterior, sau în procesul *imaginaţiei*, când se creează, pe baza elementelor date de experienţa anterioară, *imagini* ale unor obiecte necunoscute sau inexistente. R. constituie o formă superioară de cunoaştere senzorială, care facilitează trecerea spre gândirea abstractă; ea reprezintă un prim pas în procesul abstractizării; dar, întrucât mediază numai reproducerea generalului extern şi nu pătrunde la nivelul esenţei, rămâne o formă a cunoaşterii senzoriale.

RESPONSABILITATE, solidaritate a individului cu acele acte proprii sau ale altora, ale căror consecinţe îi par dezirabile pentru sine şi pentru colectivitatea din care face parte, şi a căror înfăptuire o decide, ori la care aderă în mod liber. Privită în relaţie cu libertatea, r. poate fi definită ca o corelaţie dialectică între libertatea individuală şi «cea colectivă; momentul în care individul, acţionând liber, nu numai că nu afectează, ci stimulează, condiţionează şi potenţează la maximum libertatea celorlalţi indivizi, ai grupului sau comunităţii din care face parte. R. reprezintă nu numai o răspundere de sine individuală şi colectivă a oamenilor, dăruirea şi adeziunea lor la o anumită cauză (un ideal), ci şi o modalitate activă de raportare a lor la cauza respectivă, prin asumarea unor răspunderi şi riscuri, acţionând uneori dincolo de sisteme de norme care le guvernează drepturile şi obligaţiile, în vederea atingerii ţelului la care aderă liber. R. se deosebeşte, în acest sens, de răspundere. Dacă răspunderea priveşte comportarea omului în limitele unui sistem de norme dictat de societate, acesta devenind

culpabil dacă încalcă aceste norme, dacă nu acţionează în conformitate cu acestea, r. se referă la autoangajarea liber-consimţită, obligaţia izvorâtă din sistemul de norme devenind o datorie pe care şi-o impune individul (sau colectivitatea) prin autoconstrângere. Relaţia dintre r. şi culpabilitate are deci nu numai implicaţii juridice ci în primul rând morale, criteriul de apreciere a comportamentului uman fiind în acest caz interior şi nu exterior, fundamentat pe judecăţi de valoare imanente. În filosofiile individualiste şi voluntariste (*personalismul*, *existenţialismul* ş.a.), r. este concepută în afara implicaţiilor ei social-istorice, ca o apăsătoare conştiinţă a răspunderii morale a individului, singur şi izolat, pentru întreaga lume şi pentru destinul ei, condamnat la libertatea de a alege arbitrar între alternative întotdeauna echivalente dar, în fond, în aceeaşi măsură lipsite de o motivaţie raţională. De fapt, r. Îşi are fundamentul în existenţa socială a oamenilor, în raporturile lor de dependenţă şi de colaborare reciprocă. R. are un caracter istoric şi de clasă, ex-primând de fiecare dată normele şi cerinţele, interesele şi idealurile de viaţă ale unei clase sau ale unei epoci, în funcţie de acestea constituindu-se necesitatea îndeplinirii conştiente nu numai a tuturor îndatoririlor pe care societatea le reclamă indivizilor, ci şi a unor îndatoriri pe care aceştia şi le asumă depăşind sfera obligaţiilor fixate de societate, r. apărându-ne astfel ca o relaţie de la individ (sau colectivitate) spre societate, reglementată nu prin norme juridice ci prin înalte principii morale. În socialism, r. constituie expresia cea mai înaltă a înţelegerii datoriilor sociale şi apare drept conştiinţă a *necesităţii* sociale, întemeindu-se pe împletirea armonioasă a intereselor generale cu cele personale, pe principiul *colectivismului*, solidarităţii tovărăşeşti şi respectului reciproc. R. constituie o condiţie esenţială a realizării principiului centralismului democratic, a înfăptuirii reale a libertăţii şi umanismului socialist. *„Codul principiilor şi normelur muncii şi vieţii comuniştilor, ale eticii şi echităţii socialiste”* oferă criteriile de bază – principii şi valori – care stimulează funcţionarea unor grade superioare de r. a oamenilor pentru propriul lor destin, pe măsura atingerii de către toţi membrii societăţii a acestui nivel de comportament în raport cu societatea, apropiindu-l de perioada istorică în care în societate se va înfăptui pe deplin imperiul libertăţii.

rev

RETROACŢIUNE, v. REACŢIUNE: FEED-BACK.

RETRODICŢIE, v. POSTDICŢIE.

REVELAŢIE 1. (La Paracelsus, J. fiohm e) Noţiune atribuită procesului în cadrul căruia natura îşi dezvăluie esenţa, substanţa ei lăuntrică, în diversitatea lumii fenomenale (r. naturală). Ea reflectă, în acest caz, o *înţelegere* dialectică a relaţiei dintre esenţă şi fenomene. 2. Termen propriu unor sisteme de gândire filozofico-religioase, etico-religioase şi religiilor monoteiste, care desemnează actul de transmitere către oameni a voinţei divinităţii transcendentale sau de comunicare de către aceasta a unor indicaţii, ce urmează să le servească oamenilor drept criterii absolute de conduită şi cunoaştere. Premisele conceperii r. le formează unele elemente ale practicilor mistice, prereligioase, ale credinţelor politeiste (prorociri, oracole etc.) precum şi ale gândirii filosofice antice (Şcoala *eleată*, *platonism*, *vedanta*, *budism*, ş.a.), îndreptate spre elaborarea unei gnoseologii mistificate (fiinţa absolută în opoziţie cu lumea aparentă, înşelătoare a experienţei senzoriale, cunoaşterea nemijlocită empiric, suprasenzorială a adevărului, „iluminarea” obţinută prin efortul îndelung exercitat al cufundării în sine), iar elaborarea ei deplină se realizează în *mozaism*. Potrivit teologiei medievale expresia supremă ar. O alcătuiesc „cărţile sfinte” („Vechiul şi Nqul Testament”, „Coranul”). Căutând să depăşească ostilitatea *patristicii* (Tertulian) faţă de intelectualismul greco-roman, raţionalismul teologic al scolasticii (Anselm de Canterbury, Toma d'Aquino, Scot Eriugena, Abe-lard ş.a.) a încercat să concilieze r. cu raţiunea, fie prin declararea ei ca premisă a cunoaşterii ştiinţifice sau ca izvor al „adevărurilor supraraţionale” menite să se completeze cu „adevărurile raţionale”, fie prin afirmarea posibilităţii deducerii întregului conţinut al acesteia pe calea construcţiilor logice. În opoziţie cu această orientare, continuată şi de unii gânditori neosco-lastici, în lumina nevoii de modernizare a religiei, iraţionalismul contemporan (*teologia dialectică*, *existenţialismul religios* ş.a.) se străduieşte să acrediteze vechiul sens, eminamente mistic, al r., respingând principiul cunoaşterii lui Dumnezeu pe cale „naturală” şi accentuând ideea transcendenţei absolute a *divinităţii*.

REVERSIBILITATE (lat. *reversie* „reîntoarcere”, „revenire”), proprietate a ansamblului de transformări ale unui *sistem* material izolat, care permite ca, printr-un şir de reveniri, să se menţină starea iniţială a sistemului. Conceptul de r. şi corelatul său, *ireversibilitate*, au

apărut iniţial în fizică, mai precis în termodinamică, fiind astăzi folosite însă şi *în* accepţii mai generale. În mod riguros nu se poate vorbi de o r. totală ci numai de o r. relativă şi parţială, care cunoaşte diferite grade şi diferite moduri (spontan, direct, indirect) de realizare. V. şi *negarea negaţiei*; *dezvoltare*; *regres*; *progres*.

REVIZIONISM, denumire dată diferitelor curente oportuniste din mişcarea muncitorească, care revizuiesc în fond, principiile politice şi ideologice ale concepţiei lui Marx, dena-turând-o şi lipsind-o de conţinutul ei revoluţionar. În istoria mişcării muncitoreşti, r. s-a împletit de obicei cu *reformismul*. Dezvoltarea creatoare a teoriei lui Marx pe baza generalizării fenomenelor noi apărute în procesul social-istoric, lupta intransigentă pentru apărarea purităţii acestei teorii, împotriva tendinţelor revizioniste, reformiste şi dogmatice au o importanţă primordială pentru succesul luptei partidelor comuniste şi muncitoreşti, pentru accelerarea progresului social.

REVOLUŢIA INDUSTRIALĂ, procesul complex de transformare calitativă a bazei tehnice a producţiei capitaliste desfăşurată în Anglia, în a doua jumătate a sec. 18 şi a primei jumătăţi a sec. 19 şi extinsă şi în celelalte ţări cu economie capitalistă. R. i. a constat în valorificarea generalizată a unor invenţii şi maşini-unelte (maşina de tors şi de filat, maşina cu aburi, războiul mecanic de ţesut ş.a.) care au revoluţionat metodologiile de fabricaţie, până atunci manufacturiere. Mecanizarea producţiei, introducerea maşinismului, trecerea la marea industrie de fabrică, afirmarea capitalismului industrial sunt manifestări proprii r. i. După aprecierea lui Lenin, revoluţia tehnică totală adusă de r. i. a dus la o transformare radicală a relaţiilor de producţie sociale, la o delimitare netă a diferitelor grupuri care participau la producţie, la o ruptură totală cu producţia manufacturieră tradiţională, la „o accentuare şi lărgire a tuturor laturilor sumbre ale capitalismului şi totodată la socializarea în masă a muncii de către capitalism”. Generalizarea relaţiilor capitaliste de producţie, accelerarea dezvoltării forţelor de producţie ale noii orânduiri, accentuarea diviziunii sociale a muncii, apariţia a noi ramuri de producţie şi dezvoltarea a noi oraşe şi centre industriale, adâncirea deosebirilor de clasă dintre burghezie şi proletariat şi intensificarea luptei de clasă, a contradicţiilor sociale ale capitalismului, izbucnirea crizelor economice de supraproducţie datorate r. i., s-au răsfrânt şi în suprastructura societăţii. În noile condiţii sociale au apărut mişcări

politice şi curente ideologice cu caracter anticapitalist sau antiburghez, socialist-utopic, romantic sau apologetic, care au premers climatului spiritual al *crizei* revoluţionare de la mijlocul sec. 19, în cadrul căruia s-a produs *polarizarea* acestor curente, ca şi apariţia şi afirmarea concepţiei lui Marx ca ideologie cristalizata a clasei muncitoare. Desfăşurarea r. i. a avut particularităţi distincte datorită diversităţii condiţiilor istorice, nivelurilor de dezvoltare a diferitelor ţări şi caracterului ei spontan. În România, r. i. s-a desfăşurat cu întârziere, într-un ritm general lent şi inegal din punctul de vedere al repartizării teritoriale a forţelor de producţie şi al apariţiei ramurilor de producţie (dezvoltarea prioritară a industriei alimentare, întârzierea dezvoltării industriei textile şi mecano-metalurgice şi mai ales a industriei grele, menţinerea agriculturii ca ramură precumpănitoare a economiei naţionale, a numeroase manufacturi, ateliere, a industriei casnice etc). Industrializarea capitalistă din România n-a fost dusă până la capăt. Sarcina industrializării a fost realizată consecvent de către clasa muncitoare în perioada construirii socialismului.

REVOLUŢIA ŞTIINŢIFICĂ ŞI TEHNICĂ (TEHNICO-ŞTIINŢIFICĂ), procesul complex de dezvoltare accelerată şi în strânsă corelaţie a *ştiinţei* şi a tehnicii contemporane. În acest complex ştiinţa se situează în fruntea progresului tehnic, devenind tot mai mult o forţă nemijlocită de producţie şi contribuind în mod decisiv la revoluţionarea *forţelor de producţie*, iar tehnica reprezintă domeniul prioritar de materializare a gândirii ştiinţifice, antrenând mutaţii adânci în fizionomia *civilizaţiei* contemporane. Conţinutul revoluţiei în ştiinţă îl constituie marile realizări teoretice în diferite ramuri ale ştiinţelor naturii (fizicii, chimiei, biologiei) şi îndeosebi în diverse discipline de graniţă (biofizica, chimia fizică, biochimia etc), realizări obţinute în special în sec. 20, descoperirea unor nivele noi ale structurii materiei, a unor legităţi specifice acestora, necuprinse în tabloul ştiinţific al universului, făurit în sec. 19, dezvoltarea ştiinţelor sociale în conformitate cu cerinţele impuse de schimbările revoluţionare specifice epocii contemporane, epoca trecerii omenirii de la capitalism la comunism. Revoluţia în tehnică, îndeosebi în tehnica producţiei materiale, constă în schimbările radicale intervenite în domeniul mijloacelor de muncă, în domeniul obiectelor muncii şi în tehnologie, prin materializarea tehnică a descoperirilor ştiinţifice şi, mai ales, prin automatizarea complexă şi cibernetizarea procesului de producţie cât şi a conducerii

acestor procese, introducerea largă a maşinilor electronice de calcul, chimizarea producţiei, folosirea unor noi surse de energie etc. Schimbările profunde intervenite în domeniul ştiinţei şi tehnicii alcătuiesc premisele unei noi *revoluţii industriale*, şi, prin intermediul acesteia, ale unui progres rapid în domeniul producţiei materiale. R.ş. şi t., prin impulsul dat dezvoltării forţelor de producţie, grăbeşte şi maturizează necesitatea obiectivă a unor transformări în sfera *relaţiilor de producţie*, diferite desigur de la o societate la alta. R.ş. şi t. determină nu numai lărgirea uriaşă a producţiei materiale, ci şi crearea unor ramuri noi ale industriei, ale economiei în general, precum şi creşterea considerabilă a productivităţii muncii sociale. Eliberând într-o mare măsură activitatea productivă a oamenilor de munca fizică şi de anumite funcţii intelectuale şi de subordonarea totală faţă de maşină, r.ş. şi t. transformă totodată radical această activitate, caracterul *muncii* în toate domeniile acţiunii sociale. Conducând la o scientizare a procesului productiv, r.ş. şi t. determină creşterea ponderii personalului de cercetare şi de proiectare, a inginerilor şi a tehnicienilor, ca şi a nivelului calificării ştiinţifice şi tehnice a muncitorilor, respectiv, determină schimbări substanţiale în structura profesională a tuturor categoriilor de oameni ai muncii. R.ş. şi t. se desfăşoară pe plan mondial, presupunând un larg proces de cooperare ştiinţifică şi tehnică internaţională, având efecte asupra vieţii economice şi sociale în ansamblul ei. Consecinţele r.ş. şi t. asupra vieţii sociale sunt diferite, în funcţie de relaţiile de producţie dominante în societatea respectivă. Relaţiile de producţie capitaliste, datorită caracterului privat-capitalist al proprietăţii asupra mijloacelor de producţie, nu oferă cadrul economic necesar pentru utilizarea integrală a cuceririlor ştiinţei şi tehnicii moderne în folosul întregii societăţi, imprimă progresului ştiinţific şi tehnic un caracter inegal şi contradictoriu şi adesea, chiar nociv, manifestat în fenomenele crizei ecologice contemporane. Socialismul creează condiţii pentru realizarea deplină a potentelor r.ş. şi t. pentru contribuţia ei nestingherită la dezvoltarea continuă şi armonioasă a societăţii în ansamblu. Ţările socialiste, în politica Jor de dezvoltare economică şi socială, acordă un loc primordial progresului ştiinţific şi tehnic, aplicării în producţie şi în alte domenii ale activităţii sociale, a cuceririlor ştiinţei şi tehnicii avansateaducând astfel o importantă contribuţie la progresul tehnico-ştiinţific mondial. În România,

partidul comunist şi statul socialist consideră r.ş. şi t. ca un factor accelerator al dezvoltării multilaterale şi armonioase a societăţii noastre socialiste, asigură, prin măsuri adecvate, dezvoltarea ştiinţei potrivit cerinţelor generale ale progresului material şi spiritual, intensificarea atât a cercetării ştiinţifice aplicative, cât şi a cercetării fundamentale de perspectivă, precum şi amplificarea cooperării tehnico-ştiinţifice cu alte ţări. Aceste preocupări îşi găsesc o vie reflectare în documentele Congresului al XI-lea al P.C.R. care a arătat că, ţinând seama de progresul tot mai rapid al ştiinţei şi tehnicii contemporane, este necesar ca cincinalul 1976 – 1980 să devină cincinalul revoluţiei tehnico-ştiinţifice, al afirmării largi a celor mai avansate cuceriri ale cunoaşterii în toate ramurile şi sectoarele industriei româneşti, al realizării unor transformări structurale în întreaga cercetare ştiinţifică din România, astfel încât aceasta să determine înscrierea fermă a economiei naţionale româneşti în ritmul dezvoltării forţelor de producţie şi al progresului ştiinţific şi tehnic internaţional. În ţara noastră funcţionează, în cadrul Academiei R.S.R.

Comisia Revoluţia ştiinţifică şi tehnică iar în cadrul Academiei de ştiinţe sociale şi politice Comisia de studiere a implicaţiilor sociale, politice şi umane ale revoluţiei ştiinţifice şi tehnice. Au apărut lucrări ca: V. Roman, „Ştiinţa şi tehnica în epoca trecerii societăţii de la capitalism la comunism” (1962); Colectiv (Şt. Bălan, Şt. Milcu, D. Dumitrescu, V. Roman, C. Iacob, Gh. Mihoc, P. Constantinescu, I. Filotti, E. Bădărău, M. Florescu, G. Ionescu-şişeşti), „Ştiinţa, forţă de producţie” (1964); I. Şuta, G. Soare, „Revoluţia ştiinţifică-tehnică şi implicaţiile ei în domeniul militar” (1967); Colectiv (Gh. Mihoc, G. Ciucu, Gr. C. Moisil, M. Mănescu, E. Carafoli, M. Niţă, N. Tipei, R. Gri-gorovici, V. Sahini, Gh. Manea, Gh. Buzdugan, M. Postelnicu, A. Moga, Şt. Milcu, P. Raicu, V. Roman, C. Murgescu, M. Voinescu, P. Vagu, Gh. Tun-soiu, P. Veiner, I. Biberi), „Revoluţia ştiinţifică şi tehnică contemporană” (1967); V. Roman „Revoluţia ştiinţifică şi tehnică. Eseuri” (1970), „Ştiinţa şi marxismul” (1973); I. Trăistaru, „Reproducţia socialistă în condiţiile revoluţiei ştiinţifico-tehnice” (1973); Colectiv (Ed. Nicolau, I. Lemnij, Em. Dobrescu, I. Niculescu, O. Oni-cescu, I. Şuta, C. Soare, C. Vlad, R. Negru, M. Duma, M. Drăgănescu, S. Tamaş, M. Botez, S. Brucan, V. Roman), „Mutaţii contemporane în ştiinţă şi tehnică şi implicaţiile lor” (1973); Colectiv (M. Gheorghiu, M. Mâlita, R. Răduleţ, E. Carafoli, M. Botez; S. Tamaş, V. Roman, M. Drăgănescu, C. Penescu, R.

Constantinescu, R. Duma, F. Mahler, A. Şi-l ard, Th. Marinescu, Yolanda Eminescu), „Revoluţia ştiinţifică-tehnică şi progresul (1974); Colectiv (M. Gheorghiu, M. Mâlita, N.N. Constantinescu, M. Botez, N. Racoveanu, O. Trăsnea, V. Roman, M. Drăgănescu, R. Duma, S. Tamaş, Şt. Milcu, V. Săhleanu, P. Roman, A. Gheorghe, A. Silard, Gh. M. Ştefan, Maria Năstase-Georgescu, Maria Lupu, N. Todericiu, Th. Marinescu), „Revoluţia socialistă şi revoluţia ştiinţifică-tehnică" (1975); Colectiv (Cr. Simionescu, Şt. Milcu, G. Macovescu, G. Ciucu, M. Mâlita, D. Ghişe, FI. Iorgulescu, T. Postolache, N. Racoveanu, V. Roman, M. Drăgănescu, C. Murgescu, Călina Mare, V. Săhleanu, N.N. Constantinescu, A. Gheorghe, P. Roman, A. Silard, V. Soran, M. Gheorghiu), „Revoluţia ştiinţifică-tehnică şi modernizarea forţelor de producţie" (1976); Colectiv (T. Burghele, I. Coman, Şt. Milcu, Suzana Gâdea, G. Macovescu, I. Şuta, M. Florescu, D.I. Dumitru, V. Soran, V. Roman, M. Drăgănescu, M.C. Botez.

C. Murgescu, M. Alexie, S. Brucan.

D. Mazilu, T. Grozea, I. Angheloiu, R. Duma, I.S. Cernat, R. Rotaru, P. Roman, A. Bilard, E. Stanislav, C. Moraru, P. Ciuhureanu, M. Gheorghiu), „Problemele păcii şi ale războiului în condiţiile revoluţiei ştiinţifice şi tehnice. Necesitatea istorică a dezarmării" (1977).

REVOLUŢIE, v. EVOLUŢIE ŞI REVOLUPE.

REVOLUŢIE CULTURALĂ, proces de restructurare spirituală a societăţii, întovărăşind orice *revoluţie socială* care marchează trecerea de la o orânduire socială la alta, superioară. Revoluţia socialistă, proces de schimbare profundă a tuturor laturilor vieţii sociale, include, ca parte integrantă, o r. e, transformări radicale în domeniul ideologiei şi culturii, al întregii vieţi spirituale a societăţii. Necesitatea obiectivă ar.c. decurge din faptul că procesul de construire şi perfecţionare a *relaţiilor sociale* socialiste se poate desfăşura numai prin activitatea conştientă a maselor, din faptul că acest proces cere şi urmăreşte formarea unui om nou cu o conştiinţă politică, economică şi morală socialistă, revoluţionară, din faptul că făurirea şi dezvoltarea bazei tehnice-materiale a socialismului presupune folosirea amplă a *ştiinţei* şi *tehnicii* moderne şi, în consecinţă, înarmarea oamenilor muncii cu temeinice cunoştinţe tehnico-ştiinţifice şi de cultură generală. Înfăptuirea r.c. constituie una din legitaţiile generale, universal-valabile ale revoluţiei şi construcţiei socialiste, procesele prin care ea se realizează având particularităţi specifice fiecărei ţări

care păşeşte pe această cale. Conţinutul principal al r.c. constă în formarea şi dezvoltarea *conştiinţei socialiste* a oamenilor muncii; ea urmăreşte lichidarea influenţei ideologiei şi mentalităţilor burgheze asupra conştiinţei celor ce muncesc, crearea unei intelectualităţi socialiste, devotate cauzei clasei muncitoare, făurirea unei culturi noi, socialiste, care să sintetizeze armonios valorile autentice ale culturii naţionale şi universale alt trecutului şi noile valori care reflectă cerinţele epocii socialismului, instituirea în conştiinţa maselor a unui nou sistem de valori şi convingeri, de concepţii cu caracter revoluţionar, întemeiate pe cele mai avansate cuceriri ale ştiinţei, artei, ale culturii în general. R.c. se desfăşoară sub conducerea partidului comunist, promotorul ideologiei ştiinţifice, materialist-dialectice şi materialist-istorice care stă la baza noii culturi, organizatorul şi conducătorul unui vast program de educare comunistă a celor ce muncesc, a tuturor membrilor societăţii. Unele dintre sarcinile r.c. sunt înfăptuite în perioada de trecere de la capitalism la socialism, în funcţie de condiţiile istorice concrete: lichidarea analfabetismului, democratizarea învăţământului de toate gradele, afirmarea ideologiei socialiste dominante, ca bază a noii culturi, dezvoltarea ştiinţei şi culturii socialiste, progresul tehnic şi tehnologic etc. „Pornind de la faptul că socialismul este rodul creaţiei conştiente a maselor, chintesenţa cuceririlor geniului uman, că la baza întregii opere de făurire a noii orânduiri trebuie să stea cele mai noi realizări ale cunoaşterii, partidul şi statul au acordat o atenţie deosebită dezvoltării învăţământului, ştiinţei şi culturii... într-o perioadă scurtă a fost lichidat analfabetismul, s-a realizat o amplă revoluţie culturală, s-a desfăşurat o vastă activitate de educaţie a maselor largi populare. Dezvoltarea şi perfecţionarea reţelei de instrucţie publică, generalizarea obligatorie a şcolii de 10 ani situează acum România între ţările cu un învăţământ dezvoltat... în munca politico-educativă şi cultural-artistică un rol de cea mai mare importanţă a avut plenara Comitetului Central din 3 – 5 noiembrie 1971, care a elaborat Programul ideologic al partidului, a stabilit sarcinile organelor şi organizaţiilor de partid, ale organizaţiilor de masă şi obşteşti, ale tuturor organismelor cu caracter educativ, în activitatea de ridicare a conştiinţei socialiste a maselor, de făurire a omului nou” (Nicolae Ceauşescu). Programul Partidului Comunist Român de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre

comunism, adoptat „de Congresul al XI-lea, hotărârile primului Congres al educaţiei politice şi al culturii socialiste ca şi Programul de măsuri pentru îndeplinirea sarcinilor trasate de aceste congrese în domeniul muncii ideologice, politice şi cultural-educative, conferă atribute noi, calitativ superioare culturii socialiste, menirii ei umaniste, contribuţiei pe care, alături de celelalte componente ale suprastructurii, este chemată să o aducă la accelerarea progresului societăţii, la crearea premiselor trecerii treptate la comunism.